

EDİTÖRLER

METİN EKEN | HAKAN AYDIN

DİJİTAL RİSKLER VE OKURYAZARLIK

Bibliyometrik Analizler, Öneriler ve Gelecek Perspektifleri

DİJİTAL RİSKLER
VE
OKURYAZARLIK
BİBLİYOMETRİK ANALİZLER, ÖNERİLER
VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ

EDİTÖR
Metin EKEN
Hakan AYDIN

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
YAYINCI SERTİFİKASI NUMARASI
44040

**DİJİTAL RİSKLER VE OKURYAZARLIK
BİBLİYOMETRİK ANALİZLER, ÖNERİLER
VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ**

EDİTÖR
Metin EKEN
Hakan AYDIN

Bu kitabın bütün yayın hakları Palet Yayınlarına aittir.
Yayınevinin yazılı izni alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği tanıtımlar ve akademik çalışmalar hari-
cinde, kısmen veya tamamen kitaptan alıntı yapılamaz.
Eser, matbu yahut dijital ortamda kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN: 978-625-8552-93-5

BASKI
SEBAT OFSET

Fevzi Çakmak Mah. Hacı Bayram Cad. No: 57 Karatay / Konya
MATBAA SERTİFİKASI NUMARASI: 74481

Konya, Temmuz 2026

PALET YAYINLARI

Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya
Tel. 0332 353 62 27
www.paletyayinlari.com.tr

**DİJİTAL RİSKLER
VE
OKURYAZARLIK**
BİBLİYOMETRİK ANALİZLER, ÖNERİLER
VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ

EDİTÖR
Metin EKEN
Hakan AYDIN

UNIVERSITÀ
CATTOLICA
del Sacro Cuore

Bu çalışma, Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'nca yürütülmekte olan Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi kapsamında üretilmiş; proje kapsamında hazırlanan "Dijital Okuryazarlık E-Merkezi" veri tabanında yer alan kaynaklardan da yararlanılmıştır.

"Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Komisyonu tarafından desteklenmektedir. Ancak burada yer alan görüşlerden Avrupa Komisyonu ve Türkiye Ulusal Ajansı Sorumlu Tutulamaz

"Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi, hakkında daha ayrıntılı bilgi için: <https://safeyou.erciyes.edu.tr/>

Kitapta yer alan çalışmaların tüm sorumlulukları yazarlarına aittir.

Avrupa Birliği tarafından
finans edilmektedir

ÖN SÖZ

Elinizdeki eser Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı tarafından yürütülen Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi çerçevesinde hazırlanmıştır. Kitabın kuramsal ve uygulamalı altyapısı, proje kapsamında geliştirilen "Dijital Okuryazarlık E-Merkezi" veri tabanından ve bu veri tabanının oluşturulması sürecinde gerçekleştirilen kapsamlı literatür taramalarından beslenmektedir. Böylece kitap, SafeYOU projesinin gençlerin dijital risklere karşı bilinçlenmesini ve dijital okuryazarlık kapasitelerini geliştirmeyi amaçlayan yaklaşımını akademik bir zeminde genişletmeyi hedeflemektedir.

Proje, dijital yeterliliğin temel bileşenlerinden olan güvenlik ile bilgi ve veri okuryazarlığına odaklanmaktadır. Bu kapsamda güvenlik; dijital ortamlardaki risk ve tehditleri tanımayı, güvenlik önlemlerini bilmeyi, güvenilirlik ve mahremiyet ilkelerini gözetmeyi, dijital teknolojilerin fiziksel ve psikolojik sağlık üzerindeki olası olumsuz etkilerinden korunmayı, bireyin kendisini ve başkalarını dijital ortamlardaki tehlikelere karşı koruyabilmesini ve kişisel verilerin güvenliğini sağlamayı kapsamaktadır. Bilgi ve veri okuryazarlığı ise veri, bilgi ve dijital içerik kaynaklarını güvenilirlik açısından analiz etme, karşılaştırma ve eleştirel biçimde değerlendirme becerilerini geliştirmeyi içermektedir.

Bu çerçevede dijital zorbalık, şiddet ve nefret, dijital hastalıklar, dijital bağımlılık, dijital ortamlarda dezenformasyon, dijital güvenlik gibi riskler ile bunlara yönelik okuryazarlık kapasitesini destekleme çabaları projenin temel ilgi alanlarını teşkil etmektedir. Ancak bu çalışma, yalnızca proje çıktılarının bir derlemesi değildir. Aksine, proje kapsamında oluşturulan bilgi birikimini bibliyometrik analizlerle zenginleştirerek dijital riskler ve okuryazarlığa ilişkin akademik literatürün bütüncül bir görünümünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle eser, odaklandığı konular itibarıyla yalnızca hangi konuların ele alındığını değil; alanın nasıl geliştiğini, hangi araştırma eğilimlerinin öne çıktığını, hangi araştırmacıların, kurumların ve ülkelerin bilgi üretimine yön verdiğini ve araştırma ağlarının nasıl şekillendiğini ortaya koyma niteliği arz eden çalışmaları bir araya getirmektedir. Bu kapsamda dijital nefrete yoğunlaşan müstakil bir giriş bölümünün dışında her bölümde ele alınan kavramlar, ilgili literatürden hareketle tartışılmakta, ardından uluslararası literatür bibliyometrik yöntemlerle analiz edilmektedir. Son olarak eğitimciler, araştırmacılar, politika yapıcılar ve uygulayıcılara yönelik önerilerle geleceğe yönelik araştırma perspektifleri paylaşılmaktadır. Böylece kitap mevcut bilgi birikimini görünür kılmmanın yanında araştırmalara ve politika geliştirme süreçlerine katkı sunma potansiyelini ortaya koymaktadır.

Bu kitabın araştırmacılar, lisansüstü öğrencileri, eğitimciler, politika yapıcılar ve ilgili tüm paydaşlar için hem güvenilir bir başvuru kaynağı hem de yeni araştırmalara ilham veren bir rehber olmasını temenni ediyor, kitabın hazırlanmasına katkı sunan tüm bölüm yazarlarına şükranlarımızı sunuyoruz.

Editörler
Metin EKEN
Hakan AYDIN

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	5
SOSYAL MEDYADA BİRLEŞEN ÖFKE: ‘İNSAN VE ALGORİTMA’ ETKİLEŞİMİ VE BUNUN KORKU, ÖFKE VE NEFRETE ETKİSİ (TÜRKİYE BAĞLAMINDA SINIRLI BİR KATKI)	9
<i>MİCHAEL ADELMUND, JAN-ERİK HAHN, SEBASTİAN GROCHOWICKI, METİN EKEN</i>	
DİJİTAL BAĞIMLILIK ARAŞTIRMALARINDA KÜRESEL EĞİLİMLER: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ.....	37
<i>HÜLYA ÖZTEKİN</i>	
KÜRESEL SİBER ZORBALIK ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK GÖRÜNÜMÜ	67
<i>METİN EKEN</i>	
DİJİTAL HASTALIKLARIN BİLİMSEL HARİTASI: BİBLİYOMETRİK BİR İNCELEME	89
<i>FİKRİYE ÇELİK</i>	
DİJİTAL ORTAMLARDA NEFRET SÖYLEMİ: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ.....	113
<i>FEYZA ÇEVİK</i>	
AĞ TOPLUMUNDA DEZENFORMASYON: POLİTİK EKONOMİ, EYLEM BİÇİMLERİ VE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ	131
<i>AHMET BİÇER</i>	
DİJİTAL GÜVENLİK LİTERATÜRÜNÜN SOSYAL BİLİMLER PERSPEKTİFİNDEN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ.....	155
<i>ÖMER FARUK KOÇAK</i>	
EKRANIN ARDINI İZLEMEK: DİJİTAL OKURYAZARLIK ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK PORTRESİ.....	175
<i>YUNUS ERGEN</i>	
YAPAY ZEKÂ OKURYAZARLIĞINDA BİLGİ, YARGI VE SORUMLULUK.....	195
<i>YAVUZ KANBUR</i>	
KÜRESEL DİJİTAL BİR MECRA OLARAK YOUTUBE: AKADEMİK EĞİLİMLER ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ARAŞTIRMA	225
<i>ONUR ÖNÜR MEN</i>	
DİZİN.....	243

GİRİŞ MAKALESİ

SOSYAL MEDYADA BİRLEŞEN ÖFKE: ‘İNSAN VE ALGORİTMA’ ETKİLEŞİMİ VE BUNUN KORKU, ÖFKE VE NEFRETE ETKİSİ (TÜRKİYE BAĞLAMINDA SINIRLI BİR KATKI)

MİCHAEL ADELMUND¹
JAN-ERİK HAHN²
SEBASTIAN GROCHOWICKI³
METİN EKEN⁴

Bu Bölümde Neler Var?

Bu çalışma, insanlar ve algoritmalar arasındaki etkileşimin nefret, korku ve öfke gibi duyguları nasıl şekillendirdiğini ve bunun toplumsal süreçler üzerindeki etkilerini ele almaktadır.

Çalışmada özellikle “yankı odası” ve “filtre balonu” etkileri üzerine odaklanan mevcut araştırma durumunun tartışılmalı yönleri ele alınmakta; farklı disiplinler alanlardan bulgular bir araya getirilmektedir.

Bu kapsamda çalışma, literatür taraması ve ampirik verilerin karşılaştırmalı analizi üzerine temellenen kuramsal bir inceleme mahiyeti arz etmektedir.

Elde edilen bulgular, algoritmik düzenleme mekanizmalarının, özellikle temel ihtiyaçlara ve güvenlik ihtiyaçlarına seslenen duygusal içerikleri öne çıkarak nefretin üretilmesi ve pekişmesine elverişli koşullar oluşturduğunu göstermektedir.

Bu süreç, korkunun öfkeye dönüşmesini kolaylaştırmakta, düşman stereotiplerini dolaşıma sokmakta ve toplumsal kutuplaşmayı derinleştirebilmektedir.

Sonuç olarak, “insanlar ve algoritmalar” arasındaki simbiyozun, toplumsal uyumun zayıflamasına, nefret suçlarının yükselmesine ve komplo mitlerinin yaygınlaşmasına katkı sağlayan yapısal bir duruma işaret ettiği ifade edilebilir.

Giriş

Bu çalışma, Adelmund, M., Hahn, J.-E. ve Grochowicki, S. (2025) tarafından Polizei & Wissenschaft dergisinde yayımlanan “The Unifying Anger in Social Media: On the Symbiosis of Humans and Algorithms and Its Effect on Fear, Anger and Hatred” başlıklı makaleye dayanmaktadır. Söz konusu çalışma, çeşitli düzenlemelerle birlikte Türkçeye çevrilmiş ve Türkiye bağlamında sınırlı

¹ Dr. Hochschule für Öffentliche Verwaltung Bremen, michael.adelmund@outlook.de, ORCID: 0009-0007-3212-789X

² Hochschule für Öffentliche Verwaltung Bremen, jan-erik.hahn@t-online.de, ORCID: 0009-0008-2335-9127

³ Hochschule für Öffentliche Verwaltung Bremen, sebgrochowicki@gmail.com, ORCID: 0009-0001-2785-5100

⁴ Assoc. Prof., Erciyes Üniversitesi, metineken@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8564-5902

biçimde genişletilmiştir. Orijinal çalışmanın kuramsal çerçevesi ve temel tartışma hattı korunmuş; metnin belirli bölümlerinde, çalışmayı Türkçe literatürde tanıtmak, mevcut literatür çerçevesi içinde konumlandırmak ve tartışmayı bağlamsallaştırmak amacıyla, Türkiye’ye ilişkin sınırlı sayıda veri, ilgili atıflarla birlikte eklenmiştir.

Sosyal etkileşimlerin artan dijitalleşmesiyle birlikte, sanal ortamların teknik çerçeve koşulları ve bunların siyasal iradenin oluşumu ile radikalleşme süreçleri üzerindeki biçimlendirici etkisi, sosyal araştırmaların tekrarlayan odak noktası haline gelmiştir. Son yıllarda ise temel odak, aşırılık yanlısı influencerların, bireysel faillerin ve mikro-grupların tespitine ya da troller, botlar, sahte haberler ve dezenformasyon yoluyla siyasal kanaat oluşum süreçlerine yönelik manipülatif etkilere kaymıştır (Adelmund, 2021). Bu bağlamda, “insan ve algoritmalar” arasındaki etkileşimin temel rolü, örneğin “yankı odası (Sunstein, 2001)” veya “filtre balonu (Pariser, 2011)” gibi etkiler, kısmen arka planda kalmış görünmektedir. Bunun bir nedeni literatürdeki mevcut durumun tartışmalı oluşu ve veri bilimi yaklaşımlarının yanı sıra algoritmik düzenlemelerin şeffaf olmayışının aşılması gereken özgün engeller yaratmasıdır. Ayrıca erken dönem literatüründe filtre balonu, yankı odası gibi kavramlar ekseninde gelişen bu tartışma güncel araştırma çerçevesinde daha geniş bir algoritmik kürasyon problematiği içinde ele alınmaktadır.

Bir yandan, siyasal radikalleşme ve “çevrim içi nefret” bağlamında sosyal etkileşimlerin dijitalleşmesi, geniş bir yelpazede önemli zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan bu durum, yeni ve kapsamlı veriler temelinde radikalleşme süreçlerinin (önyargıların oluşumundan nefretin ortaya çıkışı, pekişmesi ve patlak vermesine kadar) teorik altyapısını niceliksel olarak inceleme ve böylece disiplinlerarası araştırmalar açısından önemli bulguları gözden geçirme, uyarılma ve derinleştirme yönünde yeni imkânlar da sunmaktadır (Adelmund, 2025).

Bu kuramsal açıklama, ilgili disiplinlerarası araştırma alanlarının ortak temas noktalarından hareketle sanal ortamlarda nefretin ortaya çıkışı ve pekişmesine yol açan etkenlerin türetilebileceği, konuya odaklı ve özetlenmiş bir kuramsal çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. İnsan algoritma etkileşiminin sosyal medya ekseninde çeşitli duygusal içerikleri nasıl yapılandığı, nihayetinde radikalleşme, nefret ve kutuplaşma süreçlerini hangi mekanizmalar üzerinden derinleştirdiği çalışmanın temel sorusunu teşkil etmektedir. Böylece “insanlar ve algoritmalar” konusundaki farklı araştırma durumlarının genel bir görünümünü ortaya koymak, önemli anahtar noktaları ve ihtiyaçları vurgulamak ve aynı zamanda sanal ortamlarda medya yetkinliğinin (media competence) ve sorumluluğunun temellerini aktarmak amaçlanmaktadır.

Bu konu yalnızca sosyal medya kullanıcıları açısından değil, aynı zamanda paydaşların (özellikle siyaset, yasama ve platform aktörlerinin) karar alma süreçleri bakımından da özel bir önem taşımaktadır. Araştırmanın söz konusu amacını gerçekleştirmek üzere öncelikle çerçeve sorunun kuramsal temeli, yani “insanlar ve algoritmalar” arasındaki etkileşim ele alınacaktır. Bu bölümde hem temel sorun vurgulanacak hem de kuramsal olarak öngörülen etkilerin potansiyel göstergeleri sayılabilecek küresel gelişmelere keşfedici bir bakış sunulacaktır. Bu temelin üzerine inşa edilerek, ilgili araştırma bulguları sistematik biçimde derlenecek ve giderek somutlaşan sorun bağlamında bütünsel bir çerçeve içinde temel faktörler olarak özetlenecektir.

1. İnsanlar ve Algoritmalar

Bu alandaki en tanınmış öncülerden ikisi olan Sunstein (2001) ve Pariser (2011), içerik seçimini ister otomatik kürasyon yoluyla (algoritmalar; filtre balonu) ister kullanıcıların bireysel tercihlerine bağlı olarak (yankı odası) tartışmalarının merkezine yerleştirmiştir. Ancak her iki etkinin de araştırmalarda hâlâ tartışmalı olduğu görülmektedir. Şimdiye kadar, platformlara özgü algoritmik dağıtım süreçlerine ilişkin yeterli şeffaflık sağlanmadığı ve gerekli veriye (yeterli nicelik ve nitelikte) erişilemediği sürece bu etkiler ne kesin biçimde doğrulanabilmiş ve yanlışlanabilmiş ne de yeterince somut hipotezlere indirgenerek derinlemesine incelenebilmiştir. Yankı Odası’na yönelik bahsi geçen çalışmada (2001), internetin müzakereci demokrasi (Bessette, 1980) üzerindeki etkileri ele alınmış ve demokratik ideallerde genel bir gerileme öngörülmüştür. Buna göre, bireyler filtre teknolojilerini seçici biçimde kullanarak önyargılarını pekiştirmekte, bu durum grupların kutuplaşmasına, yurttaşların birbirinden yalıtılmasına ve sonuçta önyargıların ve nefretin güçlenmesine yol açmaktadır. *The Filter Bubble: What the Internet is Hiding from You* (2011) adlı eserde ise farkında olmadan ve dışsal biçimde etkide bulunan filtre teknolojileri, bunların çerçeve koşulları ve bunun sonucunda “önemli, doğru ve gerçek” olarak kabul edilene dair çarpıtılmış algı üzerindeki etkileri incelenmektedir. Çeşitli perspektiflerden, “filtre balonu”nun insanları birbirinden uzaklaştıran bir “merkezkaç kuvveti” gibi işlediği vurgulanmaktadır.

“Yankı odası”na benzer biçimde, “filtre balonu” da benzer bir senaryo vaat etmektedir; ancak nedensel çıkış noktasını, kullanıcıların bireysel seçim süreçlerinden ziyade içeriklerin algoritmik düzenlenmesinde bulmaktadır. Bu noktada dijital dönüşümün insanların iletişim kurma ve toplumsal olarak etkileşimde bulunma biçimlerini köklü ve kapsamlı biçimde değiştirdiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Geleneksel kitle iletişim araçlarının gazetecilikteki eşik bekçiliği işlevi (çoğunlukla gönderici-alıcı modeline dayalı tek yönlü bilgi aktarımı) sosyal medya tarafından teknolojik imkânlar (yorum sütunları, herkesin görebildiği etkileşim seçenekleri ve algoritmik olarak denetlenen görünürlük gibi) aracılığıyla geri bildirim alabilir hale gelmiştir. Bunun sonucunda, alıcıların katı-

lımı artık yalnızca “izin verilen” bir durum olmaktan çıkmış, aynı zamanda özellikle harekete geçirilen bir olguya dönüşmüştür (Andree, 2024). Ancak bu işlevsellik, değişen bir iletişim mantığı ile ilişkilidir; çünkü kullanıcılar yalnızca muhatap alınan alıcılar olarak değil, aynı zamanda potansiyel ortak üreticiler olarak da önem kazanmaktadır. Etkileşimler, algoritmik sistemlerde “ilgili olma göstergeleri” olarak kaydedilebilmekte ve bunların görünürlüğü içeriklerin etki gücüne göre belirlenmektedir. Siyasal kanaatlerin oluşumu için gerekli olan bilgi çeşitliliği, bu nedenle sosyal medyada (çoğunlukla alıcıların farkına varmaksızın) yapılan ağırlıklandırmalarla sınırlandırılmaktadır. Sosyal medyada esasen daha geniş bir bilgi yelpazesi sunulmasının sözde avantajı, kontrol süreçlerinin yönelimine bağlı olarak sınırlı algılanabilirliğiyle birlikte değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, platformlarda “kullanıcıların çevrim içi kalma sürelerini artırma ve reklam gelirini yükseltme” amacının öncelikli hale gelmesi özel bir önem taşımaktadır. Bu durum, “bilgilerin yetersiz biçimde önceliklendirilmesi [...]”ne ve “çoğulluk ile bunun algılanmasının, yani demokratik kamusal alanlarda görüş ve bilgi çeşitliliğinin tehlikeye girmesine” yol açabilmektedir (Nationale Akademie der Wissenschaften Leopoldina, Union der deutschen Akademien der vd., 2021). Buradan hareketle, özellikle duyguları harekete geçiren paylaşımların büyük ilgi görme ve dolayısıyla önemli ölçüde erişim kazanma tehlikesi öne çıkmaktadır. Bunun sonucunda, olgusal ya da uzlaşıya dayalı içerikler arka planda kalmaktadır.⁵

Bu alandaki farklı tezlerin en azından ortaklaştığı bir nokta, sosyal etkileşimlerin dijitalleşmesinin – “insan ve algoritma” etkileşiminin hangi noktadan başladığından bağımsız olarak – algının yapısal bir biçimde bozulmasıyla ilişkilendirilmesidir. Bu bozulma, bir yandan sosyal medyadaki neredeyse sınırsız çeşitlilikteki içeriklerin bir filtrelemesine dayanırken, diğer yandan duygulara hitap eden ve siyasal radikalleşmeyi teşvik eden benzer bilgi yoğunlaşmalarının ortaya çıkma riskini de beraberinde getirmektedir.

Bu tür uyarıcıların artan miktarı, etkilenen kişilerin çok sayıdaki bireysel paylaşımdan hareketle çeşitli çekinceler geliştirmesi ve bunların giderek düşman imgelerine kanalize edilmesi riskini de beraberinde getirmektedir. Bunun sonucunda yabancılar “suçlu”, farklı düşünenler “otonom”, polis memurları “ırkçı” ya da muhafazakârlar “Nazi” olarak algılanabilmektedir Gerçekliğe dair imgelerin çarpıtılma tehlikesi, ilgili toplulukların sunulan senaryoya duygusal olarak dâhil oluşundan kaynaklanmaktadır (Adelmund, 2021, s. 131). Bu du-

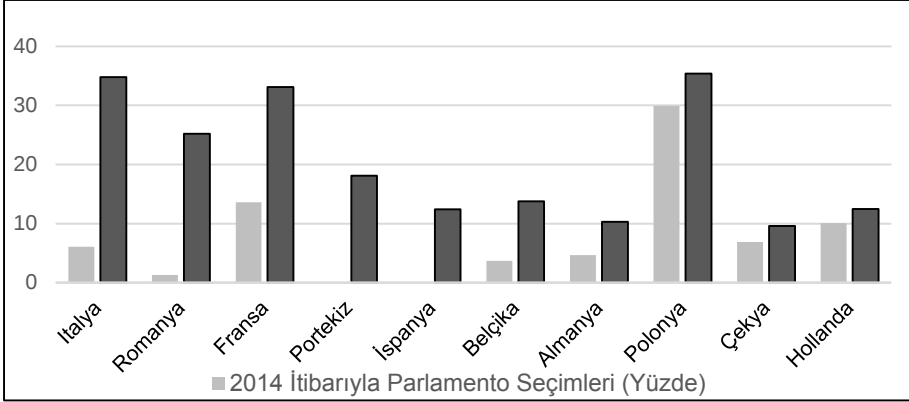
⁵ Dolayısıyla sosyal medya kullanıcılarının, insan etkileşimleri ile algoritmik dağıtım süreçlerinin etkileşimi nedeniyle duyguları harekete geçiren içeriklerle karşılaşma olasılığı daha yüksektir.” Bkz. Adelmund, M. (2021). Radikalisierung im Zeitalter der Digitalisierung: Datenwissenschaftliche Ansätze zur effektiven Bekämpfung extremistischer Gefahrenpotentiale aus sozialen Medien. İçinde H. Hansen & A. Pfahl-Traughber (Ed.), Jahrbuch für Extremismus- und Terrorismusforschung 2019/20 (I) (C. 15, ss. 127-169). Hochschule des Bundes für öffentliche Verwaltung.

rum önyargıları pekiştirmekte, nefreti üretmekte ya da güçlendirmekte, toplumsal kutuplaşmayı ileriye taşımakta ve demokratik süreçleri kalıcı biçimde zayıflatmaktadır. Sanal ortamlar, sahte ve daha uç normlarla doygun hale gelmekte ve böylece çarpıtıcı aynalardan oluşan bir fabrika gibi işlev görmektedir (Robertson vd., 2024).

Bundan doğan ve Sunstein ile Pariser tarafından daha önce öngörölmüş olan kuramsal senaryoların, pek çok açıdan artık gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. Bunun olası göstergeleri arasında, sanal ortamlardaki atmosferin algısına ilişkin, çoğunlukla anketlere dayalı ve uluslararası ölçekte geniş kapsamlı araştırma katkıları yer almaktadır. Bu çalışmalar, sosyal medya kullanıcılarının aşırı siyasal görüşlerin ve nefret söylemlerinin giderek daha fazla farkına vardığını ve oradaki atmosferi artan ölçüde duygusallık ve saldırganlıkla karakterize edilmiş olarak algıladıklarını göstermektedir (ADL, 2024; Auxier, 2020; Henne & Hoffrichter, 2016; Hoven, 2022).

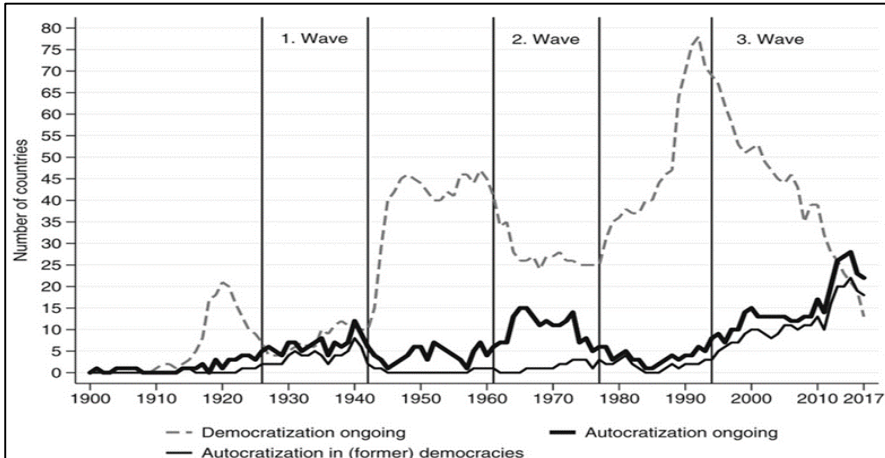
Sanal ortamların dışında artan radikalleşme, parlamentolardaki siyasal uçların belirgin biçimde güçlenmesinde de karşılık bulmaktadır: Örneğin 2004 ile 2024 yılları arasında Avrupa Parlamentosu'ndaki aşırı sağ ya da sağ popölist partilerin oranı %8,4'ten %20'ye çıkarak iki katından fazla artmıştır (Schellenberg & Schellenberg, 2024). Benzer bir siyasal gelişme AB üyesi devletlerin ulusal parlamentolarında da somutlaşmıştır: AB nüfusunun %70'inden fazlasını temsil eden en büyük 10 üye devlette, aşırı sağ partilerin oranı kayda değer biçimde yükselmiştir (bkz. Şekil 1).

Türkiye örneğinde ise son yıllarda, Suriye'de yıllarca süren savaşın henüz başlarından itibaren ülkeye yönelen yoğun Suriyeli nüfusa (ayrıca çeşitli sebeplerle ülkeye gelen Afgan, Iraklı, İranlı sığınmacılara) yönelik artan tepkiyle karakterize olan aşırı sağ eğilimlerde artış görölmektedir. Nitekim bazı araştırmalar (Erdoğan, 2023, s. 29), Türkiye'de Suriyelilere yönelik yaygın toplumsal rahatsızlık ve geri gönderme taleplerinin yüksek düzeylere ulaştığını (%89) göstermektedir. Bu durum aşırı sağ söylem ve eğilimlerin toplumsal düzeyde güçlenmesini beslerken politik kurumsallaşma düzeyinde de etki oluşturmaktadır. 2021 yılında kurulan Zafer Partisi bu anlamda öne çıkan bir örnektir ve dünyanın farklı ülkelerindeki aşırı sağ partiler ile akademik karşılaştırmalara da konu edilmektedir (Ceylan vd., 2025; Gökçekuyu & Özgür, 2024; Koca & Saç, 2024).

Şekil 1. AB'nin En Büyük Üye Devletlerinde Sağ Popülist / Aşırı Sağ Partilerin Oranı (PolitPro, t.y.), (oransal artış hızlarına göre sıralanmış)

Demokratik süreçlerin nesnel olarak ölçülebilir bir biçimde zayıfladığına ilişkin benzer gelişmeler, farklı araştırma perspektiflerinden küresel ölçekte de izlenebilmektedir. Bu konuda çeşitli demokrasi endekslerine dayanan çalışmalar, özellikle şu bulguları ortaya koymaktadır: Uluslararası işbirliğinde güvenilirlik ve itibar kaybı; anti-demokratik aktörlerin siyasal etkiyi engellemesinin önüne tutarlı bir dışlama ya da ustaca bir entegrasyon yoluyla geçme kapasite ve isteğinin azalması; giderek daha fazla ülkede, “demokratik ve piyasa ekonomisine dayalı reformların karşıtlarının iktidarın merkezlerinde yer alması.” Bunun nedenlerinden biri “daha fazla çatışma ve daha az uzlaşma inşası” olarak teşhis edilmektedir (BTI, 2024). Ayrıca bu araştırma alanındaki çalışmalar, 1980’lerin ortalarından itibaren gözlemlenen ve 1990’ların başlarında – yani internetin ticari kullanımının başlamasıyla birlikte – üçüncü bir otoriterleşme dalgasının, demokratik süreçlerin büyük ölçüde çözülmesiyle birlikte seyrettiğini ortaya koymaktadır (bkz. Şekil 2).

Şekil 2. Demokratik Yapının Küresel Erozyonu (Lührmann & Lindberg, 2019)

Geçmişteki otoriterleşme evreleriyle karşılaştırıldığında, bu gelişmenin askerî ya da istilacı müdahalelerden değil, benzeri görülmemiş bir demokratik yapı erozyonundan kaynaklandığı tespit edilmiştir (Lührmann & Lindberg, 2019, s. 1103).

Sonuçta ve daha özel olarak, duyguları harekete geçiren söylemlerin duyguyu odaklı bir dağılımına ilişkin öngörülen senaryolar – bunun korkuları beslediği, önyargıları pekiştirdiği ve düşman imgelerini yaygınlaştırdığı varsayımı altında – “siyasal saikli suç” (politically motivated crime, PMC) ya da “nefret suçu”nun⁶ ilgili vaka sayılarındaki gelişmelere de yansiyabilir. Temelde bu, nefretin yöneldiği, genel olarak tanımlanabilir bir gruba ait olduğu düşünülen kişilere karşı gerçekleştirilen ve ilgili eylemde dışa vurulan sapkın davranış biçimlerini ifade etmektedir.⁷ Bu alanda (burada yeniden üretilebildiği ölçüde⁸), son on yıl içerisinde birçok ülkede çok belirgin bir artış gözlenmiştir. Radikalleşmiş bireysel failer tarafından gerçekleştirilen çeşitli saldırılarda, sosyal medyanın hem radikalleşme süreciyle hem de suçların işlenmesinde bir araç olarak kullanımında özel bir rol üstlendiği ortaya çıkmıştır: Failer ilgili forumlarda aktif olmuş, çevrim içi manifestolar yayımlamış veya eylemlerine dair canlı videolar paylaşmışlardı (Hartleb, 2022; Quent, 2017).⁹ Bu bağlamda güvenlik makamları her yıl yeni rekor düzeyler bildirmektedir. Almanya’daki PMC vakaları (Bundesministerium des Innern, 2024), ABD (OSCE, 2023) ve Kanada (Statistics Canada, 2025)’daki nefret suçları ya da Birleşik Krallık’taki “ırkçı ve yabancı düşmanı nefret suçları (Gov.uk, t.y.)” buna yalnızca örnek olarak verilebilir (bkz. Şekil

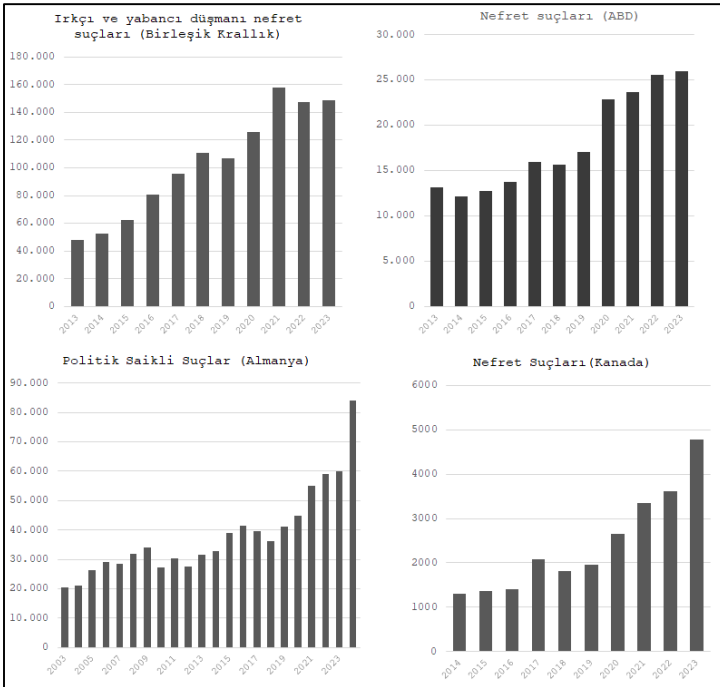
⁶ Temel olarak “siyasal saikli suç” (PMC) ya da sözde “nefret suçu”, belirli bir gruba ait oldukları düşünülen kişilere yönelen ve bu gruba karşı beslenen nefretin ilgili eylemde dışa vurulduğu sapkın davranış biçimlerini ifade etmektedir. Örneğin kişiler; ten renkleri, dinleri, milliyetleri, cinsiyetleri, cinsel yönelimleri ya da hatta belirli bir mesleki aidiyetleri (örn. polis memurları, kurtarma görevlileri, idari ya da devlet çalışanları) nedeniyle nefret suçlarının mağduru olabilirler.

⁷ Örneğin kişiler; ten renkleri, dinleri, milliyetleri, cinsiyetleri, cinsel yönelimleri ya da hatta belirli bir mesleki aidiyetleri (örn. polis memurları, kurtarma görevlileri, idari veya devlet çalışanları) nedeniyle nefret suçlarının mağduru olabilirler.

⁸ Bu konudaki hukuki çerçeve ülkeden ülkeye farklılık göstermekte, bu durum özellikle Almanya’da belirginleşmektedir. Nasyonal Sosyalizm dönemindeki sorumluluğu nedeniyle Almanya’da çok sayıda örgütlenme yasağı getirilmiş ve bunlar ceza hukuku bakımından da özel bir önem kazanmıştır. Bu durum, örneğin Alman Ceza Kanunu’nun 130. maddesinde düzenlenen halkı kışkırtma suçunun oluşumuna ilişkin değerlendirmelerde etkili olmakta ve dolayısıyla siyasal saikli suçların (genel toplamda) vaka sayısına da yansımaktadır. Her ülke bu olgunun tezahürlerine ilişkin farklı tanımlar benimsemektedir; bu da istatistiksel karşılaştırmayı neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Ayrıca, konuya ilişkin hukuki düzenlemeler sürekli değişim ve uyum süreçlerine tabi olup, vaka sayıları da farklı biçimlerde (suçlar, vakalar, mağdurlar, failer) rapor edilmektedir. Gelişmeler ise yalnızca kamuya açık kaynaklar üzerinden sınırlı dönemlere ilişkin olarak geriye dönük biçimde izlenebilmektedir. Ayrıca bu olgu alanında –diğer tüm suçlarda olduğu gibi– suçları bildirme istekliliği ve bildirilmeyen vakalara ilişkin sorunlar, bu suç türü üzerindeki etkisini az ya da çok göstermektedir.

⁹ 9 Ekim 2019’da, aşırı sağcı Stephan B., ağır silahlı bir şekilde Halle an der Saale’deki bir sinagoga girmeye teşebbüs etti. Kapıyı aşamayınca, kaçıış sırasında iki kişiyi öldürdü ve iki kişiyi yaraladı [...] (Schellenberg & Schellenberg, 2024).” “[Fail] esas olarak internet forumlarında radikalleşmişti ve ayrıca silahlarının bir kısmını bizzat kendisinin yaptığı inşaat planlarını da internetten temin etmişti. [...] Fail, filme alınan ve internetten canlı yayımlanan saldırı sırasında, diğer şeylerin yanı sıra, Holokost’u inkâr etti.” (State Ministry of the Interior - Free State of Saxony, 2020).

3). Ayrıca Türkiye de düzenli olarak ODIHR'e nefret suçu verileri raporlamak-tadır. Resmi verilere göre 2023 yılında 93 vaka nefret suçu olarak polis tarafın-dan kaydedilmiş, bu çerçevede 476 dava açılmış 260 mahkûmiyet kararı veril-miştir. Ancak resmi verilerde nefret suçlarındaki önyargı saiklerine yer verilme-miştir. Sivil toplum verilerine göre ise Toplam 86 olay raporlanmıştır (45'i ırkçı ve yabancı düşmanı, 16'sı Hristiyan karşıtı, 13'ü LGBTİ karşıtı, 8'i toplumsal cinsiyet temelli, 8'i Roman karşıtı, 6'sı antisemitik, 3'ü Müslüman karşıtı) (OCSE, 2024). Verilerdeki ırkçı ve yabancı düşmanı nefret oranlarındaki yük-seklik dikkat çekicidir. Son on yıllık periyotta özellikle komşu ülkelerdeki istik-rarsızlık ve savaş gibi durumlardan hareketle artan göçmen nüfusu, ülkedeki politik gündemin de önemli konu başlıkları arasındadır. 2024 yılına gelindi-ğinde ise Türkiye'de resmi makamlar tarafından 39 nefret suçu kaydedilip bun-lara ilişkin 196 mahkumiyet kararı verilmiştir. ODIHR gözlemleri, 2024 yılında Türkiye'de Hristiyan karşıtı, Müslüman karşıtı, Roman karşıtı, antisemitik, top-lumsal cinsiyet, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı kategorilerinde 77 nefret olayının raporlandığını göstermektedir. Bildirilen olayların yarısını ırkçı ve yabancı düş-manı vakaların oluşturduğu da not edilmelidir. Özellikle Suriyeli mültecileri he-def alan fiziksel saldırı ve mülk zararları bu kapsamda kaydedilmiş, bazı olayla-rın büyük çaplı Suriyeli karşıtı ayaklanma olayları sırasında gerçekleştiği ortaya konulmuştur (OCSE, 2024).

Şekil 3. Siyasal Saikli Suçlar ve Nefret Suçlarının Vaka Sayılarındaki Artış

Her ne kadar “insan ve algoritma” etkileşimi ile nihayetinde nefret suçlarının vaka sayılarındaki artış, demokratik yapının aşınması ya da aşırı partilerin seçim başarısı arasında doğrudan bir nedensellik, genel çerçevenin karmaşıklığı ve belirli suç ya da kararların bireyselliği nedeniyle zor kanıtlanabilse de bu tür göstergeler toplumun bütünü açısından kaygı verici bir gelişmeye işaret etmektedir.

Elbette burada daha somut ve bireysel faktörler de önemlidir; pandemi, krizler veya savaşlar gibi. Ancak bu tür olguların algılanışı da dijitalleşme çağında algoritmalar ve duygulanım tarafından şekillendirilmekte ve toplumsal sonuçlar doğurmaktadır. Bu tür bulgular, sosyal medyanın teknik çerçeve koşullarının, nefretin ortaya çıkışı veya pekişmesi ile bunun demokrasi yıkıcı etkileri bakımından daha kapsamlı biçimde aydınlatılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Dolayısıyla aşağıdaki gözlemler, “insanlar ve algoritmalar” etkileşimi yoluyla benzer bilgi yoğunlaşmalarının teşvik edilmesi tehlikesine odaklanacaktır. Kullanıcılar ya da algoritmalar tarafından gerçekleştirilen belirli bireysel seçim faktörleri ise bu kuramsal çerçevenin konusu olmayacaktır.

Bu çerçevede, bir sonraki bölümde öncelikle çevrim içi radikalleşmeye ilişkin ilgili araştırmaların bulguları özetlenecek ve buradan hareketle “filtre balonu” ya da “yankı odası” gibi etkilere dair araştırma durumuna ilişkin çıkarımlar değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde ise amaç “çevrim içi nefret”in ortaya çıkışı ve/veya pekişmesiyle ilişkili olabildiğince somut psikolojik faktörleri tespit etmektir. Bu faktörlerden hareketle, sosyal medyada algoritmik bilgi dağıtımı ya da “insanlar ve algoritmalar” etkileşiminin demokratik kanaat oluşum süreçlerini ne ölçüde aşındırdığı ve nefreti nasıl beslediği konusunda sonuçlara ulaşmak hedeflenmektedir.

Bu iki konuya ilişkin disiplinlerarası ve çok boyutlu araştırma durumunu yeterli biçimde ortaya koymak ve bunu bu kuramsal açıklama çerçevesinde vurgulamak amacıyla, öncelikle ilgili sosyal araştırma veri tabanlarında, çeşitli üniversite kütüphanelerinde ve geleneksel arama motorlarında taramalar gerçekleştirilmiştir. İncelemeler önce kategorilere ayrılmış, ardından içerik bakımından öne çıkarılmıştır. Bu bölümde ise belirlenen temel argümanlar, kendi tematik bağlamları çerçevesinde sunulmaktadır.

1.1. Çevrim İçi Radikalleşme ve Korku Propagandası

Çevrim içi radikalleşme olgusuna ilişkin olarak “filtre balonu” ya da “yankı odası” gibi etkilere kaynaklanabilecek muhtemel sonuçlar üzerine de geniş bir araştırma literatürü bulunmaktadır. Araştırma sorusu çerçevesinde olabildiğince somut yaklaşımlar geliştirmek amacıyla kapsamlı çalışmalar ve üst düzey analizler yürütülmüştür. Bu süreçten hareketle, bu makalenin bağlamında merkezi bir unsur tespit edilebilmiştir. Bu unsur, belirli değerlendirme bağlamlarında özellikle vurgulanmamış olsa da ilgili araştırmaların sonuçları boyunca

adeta ortak bir izlek olarak kendini göstermektedir: Tehdit Algılarını Etkileyen Propagandif Çağrılarının Etkisi

Aşağıda sunulan özet aktarım bu noktaya odaklanmakta olup, birkaç uluslararası çalışmanın yanı sıra ağırlıklı olarak Almanya'dan örnek niteliğindeki araştırmaları içermektedir. Bunun nedeni, Almanya'daki radikalleşme araştırmalarının tarihsel olarak gelişmiş olmasının yanı sıra niceliksel ve niteliksel bakımdan ileri bir düzeye ulaşmış olmasıdır.

2013 yılında “Online Hate Prevention Institute (OHPI)” özellikle Müslümanlara yönelen artan çevrim içi nefreti incelemiştir. Bu kapsamda, İslam'ın aşağılandığı 50 ilgili Facebook profili analiz edilmiştir. İlgili nefret söylemlerinin içeriklerinin kategorize edilmesi yoluyla, tehdit algısını besleyen söylemlerin özel önem taşıdığı ortaya konmuştur. Bu nefret mesajlarında Müslümanlar, sıklık sırasına göre öncelikle güvenlik tehdidi (Kategori A), kültürel tehdit (Kategori B) veya ekonomik tehdit (Kategori C) olarak stereotipleştirilmiştir (Oboles, 2013). Anlatı araştırmaları perspektifinden bakıldığında, bu tür söylemlerin özel önemi, aşırılıkçı girişimlerin propaganda başarısı bakımından da temellendirilebilir. Örneğin Almanya'daki aşırı sağcılık olgusunda en etkili anlatı, göçün “ulusal temelleri” yıkmakta olduğu, Almanya'nın uluslararası karşılaştırmalarda gerilemesinden sorumlu olduğu ve iç güvenliğe yönelik artan bir tehdit oluşturduğu iddiası olmuştur (Virchow, 2024). İlgili düşünce ve argümantasyon kalıplarının etkililiği esasen, aşırı sağa ait olmayan yayınlarda da popülerleştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır (Bade, 2018; Virchow, 2019). Bu olgu yeni değildir; düşman propagandası bağlamında ülkelerin, dinlerin ya da kültürlerin tarihleri boyunca küresel ölçekte görülebilmektedir. Ancak sosyal medya ile birlikte bunun çerçeve koşulları köklü biçimde değişmiştir. Bu durum yalnızca hedefli dezenformasyonla sınırlı değildir; aynı zamanda tehdit senaryolarına dair aşağılayıcı stereotipleri aktarmak ve viral hale getirmek için de kullanılmaktadır. Ayrıca, yanlış bilgilendirici ya da sansasyonel nitelikteki paylaşımlar, aşağılayıcı bir niyet taşımaksızın da benzer bir etki yaratabilmektedir.

İlgili anlatıların önemi, Senat der Freien Hansestadt Bremen (Bremen Özgür Hansa Şehri Senatosu) tarafından hazırlatılan rapor (2019) içinde de vurgulanmıştır. Bu rapor için 2013'ten 2018'e kadar olan dönemde aşırı sağcı girişimler ve bunların çevrim içi faaliyetleri hem niteliksel hem de niceliksel olarak analiz edilmiştir. Çalışma, yalnızca internet ve sosyal medya gibi yeni medyanın temel önemini vurgulamakla kalmamış, aynı zamanda aşırı sağcılarının gayri resmî biçimde giderek daha fazla ağ kurabildiklerini, başkalarını etkileyebildiklerini ve insanlık dışı ideolojilerini yeni kitlelere ve topluma yayabildiklerini de ortaya koymuştur.

Aşırı sağcılar, görünüşte “zararsız” ifadeler aracılığıyla, halkın algılanan ya da gerçek kaygılarına hitap ettiklerini iddia ederek, klasik aşırı sağ tezahürlerine

kapalı kalacak kişilere de ulaşmayı başarmışlardır (Senat der Freien Hansestadt Bremen, 2019).

Özellikle terör saldırıları örneğinde önemli bir çalışma bu tür olayların saldırıların fiziksel mekânını aşan genişletilmiş bir korku duygusunun artışıyla ilişkili olduğunu ve aynı zamanda internette nefret ifadelerinin çoğalmasına yol açtığını ortaya koymuştur. “Korku Zeitgeist’i”, hem saldırıların hemen sonrasında hem de bir yıl sonra daha yüksek düzeyde kişisel terör korkusuyla korelasyon göstermiştir. Dolayısıyla internetteki nefret içerikleri, toplumsal iklimin algısını çarpıtarak terör saldırılarından sonra kalıcı bir korku hissine katkıda bulunmuştur (Kaakinen vd., 2021).

“Radikalisierung im Zeitalter der Digitalisierung (Radicalisation in the Age of Digitalisation) (2021) başlıklı makalede, sosyal medya paylaşımlarına yönelik keşfedici veri bilimi temelli çalışmalar, diğer hususların yanı sıra, bilgi kontrolünün otomatik süreçleri tarafından etkilenen ve niceliksel açıdan önem taşıyan faktörleri aşırılıkçılık araştırmaları perspektifinden belirlemeyi amaçlamıştır. Sunulan içeriklerin yapısal bileşimi analizin merkezine yerleştirilmiş ve çevrim içi radikalleşme bağlamında tehdit senaryolarının sanal olarak algılanabilirliğinin merkezi bir rol oynadığı ortaya konmuştur. Ortaya çıkan sorun ise şu şekilde tanımlanmıştır: Binlerce paylaşımda, yabancıların sözde suçluluğunu, İslamcı terörizmi ya da sol eğilimli aşırılıkçı şiddet eylemlerini konu alan düzenlenmiş tasvirler, hem toplumun geniş kesimlerinin korku ve kaygılarına hitap edebilmekte hem de bunları giderek pekiştirerek sözde suçlu görülen taraflara yönlendirebilmektedir (Adelmund, 2021). Bilginin özetlenme miktarı, içerik düzenlemesi doğrudan aşırılıkçı bir amaç gütmese bile, bundan kaynaklanan potansiyel tehlikelerin gerekçelendirilmesinde belirleyici bir ölçüt haline gelmiştir. Almanya’daki sağ partilerden “Alternative für Deutschland” (AfD, n=37.997 Facebook paylaşımı) ve “Die Heimat” (önceki adıyla NPD, n=32.561 Facebook paylaşımı) partilerinin federal ve eyalet düzeyindeki profillerinin tam taramalarına dayanarak, metin ve etkileşim analiz yöntemleri kullanılmıştır. Bu analizler sonucunda, her iki partiye ait paylaşımların alıcılarının “öfkесinin” esasen “mülteciler”, “sığınmacılar” ve “sığınma başvurusunda bulunanlar” (NPD) ile “mülteciler”, “yeşiller” ve “sığınma başvurusunda bulunanlar” (AfD) gibi gruplara yöneldiği izlenebilmiştir. Buna ek olarak, çevrim içi medya haberleri temelinde aşırı sağcı girişimleri harekete geçiren simbiyotik propaganda etkileri de gösterilebilmiştir: Aşırı sağcılar, özellikle yabancıların sözde suçluluğuna odaklanan haberlerin araçsallaştırılması yoluyla, genel kabul görmüş medya kuruluşlarının duygusallaştırılmış haberlerinden faydalanarak çok daha yüksek bir erişim elde etmişlerdir (Adelmund, 2021).

Türkiye aşırı sağına yönelik örnekler de söz konusu tehdit senaryosuna ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Zafer Partisi’nin ve parti lideri Ümit Özdağ’ın Twitter söylemlerini inceleyen bir araştırma, Suriyeli mültecilerin hem ekono-

mik tehdit, hem kamu güvenliği ve milli güvenliği için bir tehdit hem de toplumsal ve kültürel bir tehdit olarak kodlandığını; bu çerçevede göçmen karşıtlığının başat bir tema olarak Türkiye siyasetinde aşırı sağ gündemi beslediğini ortaya koymaktadır (Deniz & Aksu Kargın, 2023).

Buna göre, tehdit senaryolarını tasvir eden veya vaat eden ve duygulara hitap eden içeriklere dayalı propagandif etkiler merkezi bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, tehditlerin sanal (düzenlenmiş) tasviri ile bunun sonucunda ortaya çıkan (muhtemelen niceliksel olarak artmış ve öznel biçimde abartılmış) korku duyguları arasındaki olası etkileşim açığa çıkmaktadır. Bu etkileşim aracılığıyla önyargılar beslenmekte ve böylece düşman imgeleri dolaşıma sokulmaktadır. Araştırma sorusu bu nedenle, özellikle korku duygularına seslendiğinde ve öfke tetiklediğinde, içeriklerin duygusal algılanabilirliğinin otomatik bilgi dağıtım süreçleri üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Bu amacın daha somutlaştırılabilmesi için öncelikle “yankı odası” veya “filtre balonu” gibi ilgili etkilere ilişkin araştırma durumunun eleştirel biçimde değerlendirilmesi ve bu perspektiften incelenmesi gerekmektedir.

1.2. “Filtre Balonu” ve “Yankı Odası”na İlişkin Alanyazındaki Mevcut Durum

“Filtre balonu” ve “yankı odası”nın etkilerine ilişkin mevcut araştırma durumuna genel bir bakış, otomatik bilgi dağıtımının sanal çerçeve koşullarının önemine dair temel bir kavrayış sağlamaktadır. Bu alandaki araştırmalar, en azından ilkesel düzeyde, iki yönelim kategorisine ayrılabilir: Bulguları esasen kullanılan kaynakların analizi üzerine yoğunlaşan ve sonuçları geçersiz kılan (falsifying) çalışmalar ile bunları karşıtlayan ve özellikle bu etkilerin (örn. kullanım davranışları bağlamında) radikalleşme seyirleri üzerindeki etkilerine odaklanan doğrulayıcı (verifying) çalışmalar. Mevcut çalışmaların geniş yelpazesi göz önünde bulundurulduğunda – özellikle yöntemsel yaklaşımları belirsiz görünen ya da sonuçları yeterince doğrulanmamış olan araştırmalar dikkate alındığında – aşağıda söz konusu çalışmalar özetlenmekte ve geçici bir sonuç değerlendirmesi yapılmaktadır.

Öncelikle belirtilmelidir ki bu alandaki birçok giriş niteliğindeki –ve dolayısıyla yön verici– çalışma, ilgili etkilerin sözde yanlışlanmasını temellendiren araştırmalar da dâhil olmak üzere, 2008 yılına kadar web sitesi ziyaretleri bağlamında elde edilebilen anket verilerine dayanmaktaydı. İlgili değerlendirmelerin aktarılabilirliği bu noktada zaten tartışmalıdır; zira ağ algoritmalarının işleyişi, arama algoritmalarına kıyasla farklı değerlendirme ölçütleri ve unsurlarına dayanmaktadır. Buna örnek olarak “A Turn Toward Avoidance? Selective Exposure to Online Political Information (Garrett vd., 2013)” veya “Partisan Enclaves or Shared Media Experiences? A Network Approach to Understanding Citizens (Weeks vd., 2016)” başlıklı çalışmalar verilebilir. Kaynak analizlerine dayanan bu çalışmalarda, siyasal bilginin giderek daha seçici biçimde tüketileceğine dair kaygıların abartılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu tür sonuçlar özellikle analiz edilen kaynakların – hem seçilen hem de önerilenlerin – heterojenliğine dayandırılmıştır. Buna göre kullanıcılar, diğer hususların yanı sıra, bir onaylama eğilimi göstermekte, ancak çelişkili içeriklerden sistematik biçimde kaçınmamaktadır (Garrett vd., 2013, s. 130; Weeks vd., 2016, s. 265). Bu tür çalışmalar, kaynak yapısındaki çeşitliliğe işaret etmiş ve böylece algoritmik olarak üretilmiş bir parçalanmayı sorgulamıştır.

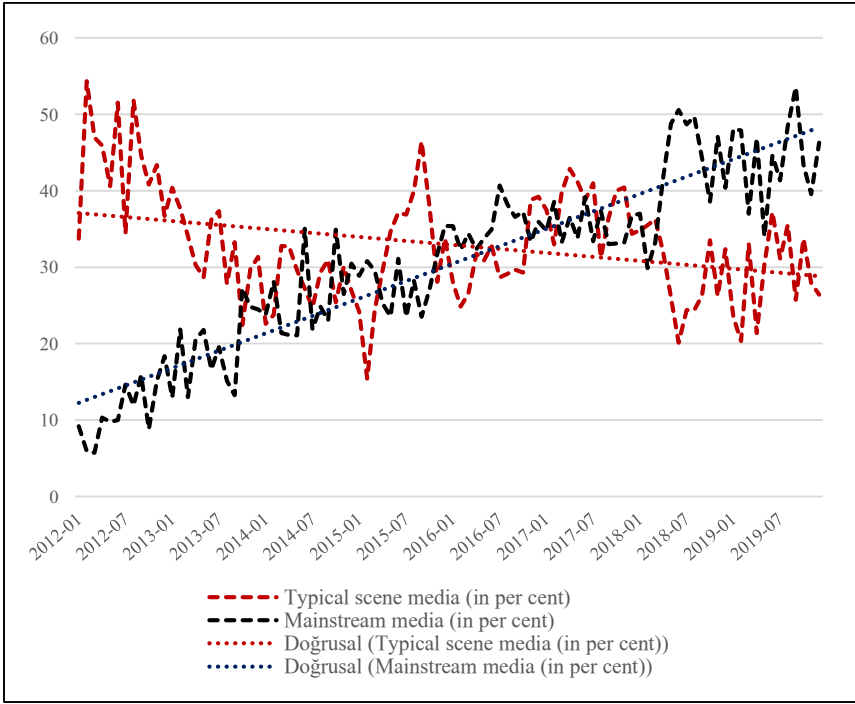
Bununla birlikte şu noktaya çok az ya da hiç dikkat edilmemiştir: Bir yandan benzer paylaşımlardan gelen içeriklerin pekişmesi ihtimali dışlanmamaktadır; diğer yandan ise – özellikle sosyal medya profillerinin hızlı akışı dikkate alındığında – geniş bir kaynak yelpazesinin geçerli biçimde sınıflandırılması zordur. Özellikle çevrim içi medya haberleri – bu bakımdan en azından daha kolay kategorize edilebilse de – daha yakın tarihli çalışmalarda yanlışlamaya yönelik önemli bir argümantatif unsur olarak değerlendirilmiştir. Bunlara örnek olarak, gözlemlenebilir çevrim içi izleyici davranışlarını deneysel ya da öz-bildirimli veriler aracılığıyla analiz eden “The Myth of Partisan Selective Exposure: A Portrait of the Online Political News Audience (Nelson & Webster, 2017)” adlı çalışma verilebilir. Bu çalışmada, siyasal haber izleyicilerinin sıklıkla Facebook’tan harici haber sitelerine yöneldiği ve esasen birkaç popüler ve tanınmış haber sitesine odaklandığı tespit edilmiştir. Bu siteler ise ideolojik açıdan farklılık gösteren hedef kitleler tarafından tüketilmektedir.

Hessen Anayasayı Koruma Dairesi’ne bağlı “Phänomen-bereichübergreifende wissenschaftliche Analysestelle Antisemitismus und Fremdenfeindlichkeit” (PAAF) da yankı odaları ve filtre balonlarının aşırı sağcı aktörlerin bilgi kaynaklarında hangi ölçüde gözlemlenebileceğini incelemiştir. Çevrim içi medya haberlerine dayanarak yapılan tespitlere göre aşırı sağcı çevrelerin bilgi edinmek için kullandıkları basın ürünlerinin yalnızca %24’ü alternatif haber portallarına (örn. sağ popülist ya da yeni sağ spektrumdan) ait olmuştur. Buna karşılık, üçte biri büyük gazetelerden (nitelikli gazetecilik), dörtte biri bölgesel ve yerel gazetelerden, %14’ü ise ulusal tabloidlerden gelmektedir (Wegener, 2020).

“(A)sosyal Ağlarda Seçim Kampanyaları” (WSN) adlı ortak proje, “dijital çağda demokratik tartışmalara ilişkin kaygılara” ampirik-eleştirel bir bakış getirmeyi amaçlamıştır. 2017 Bundestag seçimleri vesilesiyle, özellikle parti profillerinde analiz edilen medya tercihlerindeki esasen partipolitik etkilerden kaynaklanan seçicilik temelinde “yankı odası” kavramı incelenmiştir. Bulgular, TOP bağlantılar açısından büyük ölçüde – ağırlıklı olarak yerleşik medyadan gelen – bir uyum olduğunu göstermiştir. Tanınmış “ana akım medya”ların örtüşmesi, “medya ve siyasal tartışmada yaygın olan yankı odası hipotezinin [...] desteklenemeyeceği” sonucuna varmak için kullanılmıştır (Schünemann, 2019). Bununla birlikte, haber siteleri yöntemsel olarak kategorik sınıflandırmalar açısından daha kolay kaydedilebilse de bu durum içeriklerin – örneğin aşırılıkçı

amaçlar doğrultusunda araçsallaştırılmış haberler biçiminde – kullanılma ihtimalini dışlamamaktadır.

Aşırı sağcılık olgusuna ilişkin radikalleşme araştırmaları alanından yukarıda anılan çalışmalar, bunun örneğin “yabancı suçluluğu”na dair söz konusu anlatıları desteklediğini göstermiştir. Benzer şekilde, aşırı solculuk bağlamındaki polis operasyonlarına ilişkin makaleler de polisin zorlayıcı önlemlerini “baskıcı aygıtın keyfiligi” olarak tasvir etmek için kullanılabilmektedir. Bu bakımdan, algoritmik dağıtım ile duygu odaklı gazetecilik düzenlemelerinin buna uygun bir simbiyozu, benzer içeriklerin aktarımı, düşman stereotiplerinin yayılması ve nefretin körüklenmesi için elverişli görünmektedir. Örneğin “Public Opinion Formation on the Far Right (Adelmund & Engel, 2021)” adlı çalışmada, aşırı sağcı parti profillerinin basın haberlerini paylaşarak daha geniş bir erişim elde edebildikleri ve bu yolla ilgili anlatıları pekiştirdikleri ortaya konmuştur (bkz. Şekil 4).

Şekil 4. “Die Heimat” Partisi (önceki adıyla NPD) Profillerinde Bağlantı Verilen Medya Türlerinin Oransal Gelişimi

Bu paylaşımlar aracılığıyla aşırı sağcı örgütler %37 daha fazla paylaşım ve %51 daha fazla yorum elde edebilmiştir (Adelmund & Engel, 2021).

Yanlışlamaya yönelik araştırmaların aksine, doğrulayıcı araştırmalar öneri sistemlerinin görünürlüğüne ve kullanıcı davranışlarının analizine odaklanmış-

tır. Örneğin “Rabbit Hole: The Extreme Right and Online Recommender Systems (O’Callaghan vd., 2015)” ya da “Auditing Radicalisation Pathways on YouTube (Ribeiro vd., 2019)” başlıklı çalışmaların yazarları, gerekli uyarlamalar yapıldığında, platformların öneri sistemlerinin aşırı sağ içeriklerin yayılmasına ve görünürlüğüne katkıda bulunduğunu ve kullanıcıların bu süreçte giderek daha aşırı içeriklere yöneldiğini ortaya koyabilmişlerdir.

“The Search Engine Manipulation Effect (SEME) and Its Possible Impact on the Outcomes of Elections” başlıklı makale, arama motoru sıralamalarının kararsız seçmenlerin tercihlerini nasıl etkilediğini incelemiştir. Araştırmacılar, ABD ve Hindistan’dan toplam 4.556 kararsız seçmenle beş rastgeleleştirilmiş çift-kör deney yürütmüş ve önyargılı arama sıralamalarının kararsız seçmenlerin oy tercihlerini %20 veya daha fazla oranda çarpıtabileceğini göstermiştir. Aynı zamanda, deneklerin %75’i herhangi bir manipülatif etkiden haberdar olmadıklarını belirtmiştir. Manipülatif bir etkiyi sezdiğini düşünen denekler bile bundan etkilenmiştir. Ayrıca manipülatif etkinin belirli yaş gruplarında (özellikle yaşlı bireylerde) daha güçlü olduğu ortaya konmuştur (Epstein & Robertson, 2015).

Almanya’da yapılan başka bir çalışma, sosyal medya kullanımının belirli nüfus kesimlerinde ve belirli koşullar altında toplumun kutuplaşmasına yol açtığının kanıtlandığını ortaya koyan ilk araştırma olmuştur. Yazarlar, Merkel’in “Wir schaffen das” (“Bunu başarabiliriz”) ifadesine ilişkin olarak, özellikle daha düşük düzeyde resmî eğitime sahip nüfus kesimlerinin sosyal ağların kullanımı yoluyla kutuplaştığını ileri sürmüştür (Hagen vd., 2017).

Türkiye’de Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM) tarafından gerçekleştirilen bir araştırma, yukarıdaki söz konusu verilerle uyumlu bir biçimde Türkiye’de dijital ekosistemin kutuplaşmayı üç temel mekanizma üzerinden beslediğini ortaya koymaktadır; yankı odaları ve doğrulama yanlılığı, dezenformasyonun yaygınlığı ve medya gündeminin siyasete bağımlılığı. Bu mekanizmalar, özellikle kriz dönemlerinde, toplumsal güveni zayıflatmakta ve kamusal alanın parçalanmasına neden olarak, kutuplaşmayı hem kalıcı hale getirmekte hem de yapısal olarak desteklemektedir (Kırdemir, 2020). Dijital ortamların dezenformasyona açık karakteri, doğrulama yanlılığını (önyargısını) beslemesi ve yankı odalarını tahkim etmesi bakımından önemlidir. Ancak bu çalışmanın Türkiye ekseninde önemli bir diğer sonucu da mevcut siyaset eksenindeki kutuplaşmaların geleneksel ve yeni medya gündemine doğrudan sirayet etmesidir. Ülkedeki siyasal kutuplaşma bakımından kapsamlı bir analiz, Türkiye Twittersphere’inde siyasal kutuplaşmanın son derece yüksek olduğunu, medya kurumlarının giderek siyasal söyleme dahil olabildiğini ve Twitter’ın bu söylemleri çoğaltan bir araç işlevi görebildiğini ortaya koymaktadır (Doğu & Mat, 2019).

Başlangıçtaki yanlışlamaya yönelik çalışmalar, esasen niceliksel olarak kaydedilen kaynakların olası heterojenliğine odaklanmış, ancak buna bağlı içerik ya da aktör perspektifleri ve niyetlerini dikkate almamışken; doğrulayıcı araştırmalar bu bağlamda ölçülebilir etki boyutlarını da incelemektedir. Bu açıdan, kaynak yapısı temelinde yanlışlama en azından kısmen mümkün görünse de bu durum içerikle ilgili ve ampirik olarak ölçülebilir bir etkinin varlığını dışlamamaktadır. Bu çerçevede, benzer içeriklerin farklı – ve muhtemelen “ana akım” – kaynaklardan derlenebilmesi gayet olasıdır. Dolayısıyla, atıf biçimi ve yöntemi, radikalleşme süreci ya da nefretin ortaya çıkışı ve pekişmesi üzerinde hâlâ etkili olabilmektedir.

Buna karşılık, doğrulayıcı araştırmaların kaynak yapısından ziyade incelenen profil kategorilerine ve/veya öne çıkan kullanıcılara odaklandığı not edilmelidir. Araştırma sorusu çerçevesinde daha derinlemesine değerlendirmeler için, radikalleşme süreçleri ile nefretin ortaya çıkışı veya pekişmesi üzerindeki kolaylaştırıcı etkiyi açıklayabilmek amacıyla, katkılarının içerik düzeyindeki parçalanmasının da geniş bir kaynak yapısı üzerinden ortaya konması gerekmektedir. Bu noktada, araştırma durumuna ilişkin giriş açıklamalarından türetilen ilgili içeriklerin duygusal algılanabilirliği dikkate alınabilir.

2. Çevrim İçi Radikalleşmenin Psikolojik Boyutları

Psikoloji perspektifinden bakıldığında, “insanlar ve algoritmalar” etkileşimine ilişkin çerçeve sorunu, paylaşımların özellikle kolay algılanabilir olduğunda ve muhatap olanlarda güçlü duygular tetiklediğinde hızla yayılması ya da viral hale gelmesidir.¹⁰ “Her türlü etkileşim, yeniden paylaşım etkileriyle ilişkilidir ve erişim üretir; bu da kullanıcıların akılda daha fazla kalan duygusal içeriklerle daha sık karşılaşması anlamına gelir.”¹¹ Bu sorunun bağlamında seçim ve otomatik içerik düzenlemesi açısından belirleyici olan faktör, tehdit duygularına dokunan ve böylece nefretin ortaya çıkışını ve/veya pekişmesini kolaylaştıran paylaşımların duygusal algılanabilirliğidir.

Ele alınan genel, bilişsel ve sosyal psikoloji araştırmaları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Ancak araştırma sorusu üzerine yürütülen yoğun çalışmalar, duyguların kapsam ve toplumsal alandaki somut işlevleri ve etkilerine ilişkin ampirik ve özellikle deneysel bulgularda büyük boşluklar bulunduğunu ortaya koymuştur. Burada sunulan katkılar bu nedenle örnek niteliğindedir.

Sorunun psikolojik boyutlarını anlamak için öncelikle duyguların standartlaştırılmış ya da tartışmasız bir tanımının bulunmadığını belirtmek gerekir.

¹⁰ Daha 2016 yılında, Facebook ölçümleri duygusal paylaşımların iki ila üç kat daha fazla erişim sağladığını göstermiştir. Bkz. (Roth, 2016)

¹¹ Nöromodülatör noradrenalin, duygusal uyarılma sırasında salınır ve hafıza düzenlemesini etkiler. 9/11’i duyduğunuzda nerede olduğunuzu muhtemelen hatırlıyorsunuzdur, ancak 10/09’da nerede olduğunuzu muhtemelen bilmiyorsunuzdur. Bkz. (Hu vd., 2007)

Amerikan Psikoloji Derneği (APA), duyguları bireyin bir olay ya da uyarana verdiği karmaşık tepki örüntüsü olarak tanımlamaktadır (2018). Psikoloji alanında yalnızca duygusal tepkilerin bileşenleri konusunda bir uzlaşısı vardır: Bunlar fizyolojik bileşenler (örneğin kaygı durumunda nabız artışı) ve davranışsal bileşenlerdir (örneğin jestler ya da yüz ifadeleri). Öznel yaşantı bileşeni ise bir duygunun hissedilmesi olarak ortaya çıkar (Brandstätter vd., 2018). Ayrıca duyguların bilişsel bir bileşeni de vardır; buna göre duygular, bir olayın değerlendirilmesiyle tetiklenen ve evrimsel olarak gelişmiş başa çıkma stratejilerini temsil etmektedir (Lazarus, 1966). Olumsuz duygular, bireyin amaçları ya da ihtiyaçlarıyla tutarsız olan olayların değerlendirilmesinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kişinin kendi amaç ya da ihtiyaçlarını gerçekleştirmesinin engelleneceği ihtimali söz konusu olduğunda ise öfke, nefret, reddetme ya da küçümseme gibi olumsuz duygular gelişir (Steele & Roseman, 2022).

Maslow'un ihtiyaçlar piramidi (1943), her ne kadar ampirik araştırmalarda yoğun biçimde eleştirilmiş olsa da (Wahba & Bridwell, 1976) duyguların gelişiminde ihtiyaç ve hedeflerin rolünü ayırt etmek açısından değerli ve daha geniş bir bakış açısı sunmaktadır. Çalışmalar, özellikle temel/varoluşsal ve güvenlik ihtiyaçlarına bu bağlamda merkezi bir rol atfedilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yapılan araştırmalar, bu temel ihtiyaçların karşılanmamasının, öne sürülen diğer ihtiyaçlara kıyasla ölçülen kaygı, depresyon ve öfke ifadesindeki varyansları daha güçlü biçimde açıklayabildiğini göstermiştir (Saunders vd., 1998).

Aşırı anlatılar ya da hedefli dezenformasyon bağlamında tasvir edilen tehditler, aynı zamanda sansasyonel habercilik yoluyla aktarılanlar da sonuçta korku ve öfke duygularını tetikleyen duygulanımsal tepkilere yol açmaktadır.

Araştırmalar, bu iki duygunun birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu ve 20. yüzyılın başlarında fizyoloji alanında “savaş ya da kaç” mekanizması olarak tanımlandığını göstermektedir (Cannon, 1915). Hem korku hem de öfke, bir tehdidin algılanmasıyla tepkisel olarak tetiklenen duygulardır. Korku duygusu hazırlayıcı bir işlev görürken (örneğin enerji rezervlerinin sağlanması), öfke duygusu ise yüzleşmeye yönelik hazırlığı somutlaştırır. Öfke, korkunun ek uyarıcılarıyla daha da artabilir: Kaygı duygularının deneysel olarak uyarılması, bunun öfkenin belirgin biçimde yükselmesine yol açtığını ortaya koymuştur (Zhan vd., 2015).

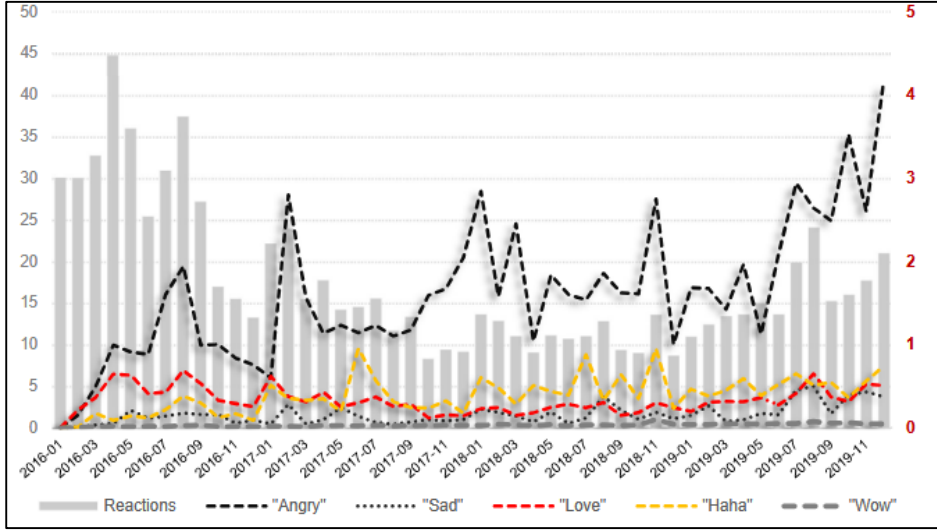
Buna ek olarak, özellikle evrimsel bir bakış açısından, bu olumsuz duygulara atfedilen toplumsal işlevler bulunmaktadır. Buna göre bu duygular, çevredeki potansiyel tehdit ve tehlikelere grup olarak tepki verebilmek için öncelikle bir tür işaretleme işlevi görmektedir. Örneğin “Intergroup Emotions: Explaining Offensive Action Tendencies in an Intergroup Context” başlıklı çalışmada, deneysel bir düzenek üzerinden, gruplarını güçlü ve kolektif olarak desteklenmiş algılayan üyelerin daha fazla öfke ve daha güçlü bir çatışma isteği sergiledikleri ortaya konmuştur (Mackie vd., 2000).

Korku ve öfkenin sosyo-psikolojik etkinliği, “kimlik füzyonu” yaklaşımıyla da açıklanabilir (Whitehouse vd., 2017). Matematiksel olarak doğrulanmış bu modele göre kolektif biçimde algılanan olumsuz deneyimler bireyin kendi grubuna olan bağlılığı güçlendirmektedir. Kişinin kendi tehdidini artırıcı bileşen – öz savunmaya kadar uzanabilen – tüm grubun tehdidiyle iç içe geçmektedir. Bunun sonucunda, bireylerin aşırı adımlar atma istekliliği artmakta, bu durum kendini feda etme noktasına kadar varabilmektedir – ki bu da bir tür öz savunma biçimi olarak yorumlanmaktadır.

Korku ile öfke arasındaki güçlü bağ, evrimsel psikoloji perspektifinden bakıldığında – bir başa çıkma stratejisi olarak – anlamlı ve anlaşılır görünmektedir; bu bağın tırmanan süreci ise “giderek köşeye sıkıştırılma hissi” ya da “deveyi çatlatan son saman” benzetmeleriyle çarpıcı biçimde açıklanabilir. Özellikle bu olumsuz duyguların (McGaugh, 2015) sinir sisteminin (uyarılma) (Ack Baraly vd., 2017; Siebert, 2003)¹² aktivasyonu yoluyla artan bellek performansı (artırılmış pekiştirme kavramı) ilişkilendirilmesi dikkate alındığında, araştırma sorusu açısından psikolojik bakışla şu temel nokta ortaya çıkmaktadır: Korku duygularının ardışık biçimde uyarılması, özellikle temel/varoluşsal ve güvenlik ihtiyaçlarını etkilediğinde, bağlanma etkilerini güçlendirmekte ve öfke duygularını yoğunlaştırmaktadır.

Bu olgu, özellikle aşırı sağcılık bağlamında (bkz. Şekil 5) ilgili profillerde “öfke” tepkilerindeki artışı izleyebilen radikalleşme araştırmalarının katkılarıyla da temellendirilmektedir (Adelmund & Conrad, 2024). Olumsuz duygular, dijital ortamda diğer duygulara kıyasla çok daha etkili bir biçimde yayılabilmekte ve aynı zamanda yeni topluluklara ulaşmada daha kolaylık sağlamaktadır (Fan vd., 2016). Bu durum, yukarıda açıklanan dijital alanda aşırı sağcılarının ağ kurma ve etki oluşturma konusundaki verimliliğine ek bir açıklama sunmaktadır.

¹² Nörobiyolojik kanıtlar, bu bağlantının açıklanmasında amigdalanın temel bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bir çalışmada, amigdala hasarı bulunan hastaların duygusal uyarıların pekiştirilmesinde belirgin ölçüde azalma gösterdiği görülmüştür.

Şekil 5. Aşırı sağcı “Die Heimat” Partisinin (önceki adıyla NPD) Paylaşımlarına Yönelik Ortalama Duygusal Tepkilerin Gelişimi (Adelmund & Conrad, 2024)

Ardışık biçimde – ve böylece niceliksel olarak zenginleştirilmiş – tehditlerin uyarılması yoluyla, sürekli olarak korkulara hitap edilmiş ve giderek artan ölçüde öfke tetiklenmiştir. “Yankı Odası” ya da “filtre balonu” gibi etkilere dair sözde yanlışlayıcı araştırmaların aksine, en güçlü öfke yankısının paylaşılan medya haberleriyle elde edilebildiği ve bunun sonucunda erişim etkilerinin tetiklenebildiği ortaya konmuştur (Adelmund & Conrad, 2024). Bu makalelerin içeriği esasen temel, varoluşsal veya güvenlik ihtiyaçlarına hitap etmekte ve ilgili anlatıları pekiştirmek amacıyla başarıyla araçsallaştırılabilmektedir.

Bundan kaynaklanabilecek simbiyotik etkiler, standartlaştırılmış bir regresyon analizi ile incelenmiştir. Bu analizde, ilgili medya haberlerinin aşırı sağ profillerde paylaşılma davranışı, Facebook’taki genişletilmiş duygusal tepki biçimleriyle ilişkilendirilerek bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bulgular, medya haberlerine bağlantılı paylaşımlarda “öfke”nin duygusal algılanabilirliğinin, “paylaşım davranışı, üretilen erişim ve tıklamalar” üzerinde son derece anlamlı bir etkiye sahip olduğunu – ve diğer genişletilmiş duygusal tepki biçimlerine kıyasla çok daha güçlü olduğunu – ortaya koymuştur (Adelmund, 2025).

Daha geniş kaynak yelpazesi dikkate alındığında, sosyal medyanın erişim odaklı çerçeve koşulları altında, medya haberleri ile aşırılıkçı eğilimler arasındaki (her ne kadar kasıtsız olsa da) etkileşimin radikalleşmeyi teşvik eden tehlikeli simbiyozlara yol açabileceği bu noktada açıkça görülmektedir. Yanlışlamaya yönelik bir argüman olarak, kaynakların heterojenliği dışlayıcı bir ölçüt değildir.

Böylesi içerikler, örneğin kendisini ya da başkalarını hedef alınmış ya da aşağılanmış olarak algılayan kişileri de etkilemektedir. “Bu hem dayanışma hem de

ayrışma etkilerine yol açmakta”, karşı tarafta aynı evrimsel psikolojik etkileri tetiklemekte ve böylece kutuplaşmayı teşvik etmektedir (Adelmund, 2021).

Özetlemek gerekirse, psikolojik açıdan şu geçici sonuca ulaşılabilir: Dijital ortamda, özellikle temel, varoluşsal ya da güvenlik ihtiyaçlarını etkilediğinde, (algılanan) bir tehdidin sunulması yoluyla kaygı uyandırılmaktadır. Önceden var olan ya da uyarılan korku, bağlanma etkileri yarattığından ve sonrasında ortaya çıkan öfkenin şiddetini artırdığından, önce korkunun ardından öfkenin üretildiği durumlar, yabancı bir grup ya da sebep olarak algılanan kişiye karşı kolektif ve saldırgan eylemleri motive etmek için özellikle elverişlidir. Bu eylemler ise savunmaya hizmet ediyor olarak algılanmaktadır.

Evrimsel psikolojiye sağlam biçimde kök salmış insan duygularının bu işlevleri, duygu odaklı algoritmik düzenlemelerle tehlikeli bir simbiyoz oluşturmaktadır; zira bu durum, korkuların harekete geçirilmesini ve sözde düşman stereotiplerine yönelik artan öfkenin yayılmasını teşvik etmektedir.

Sonuç

Bu makale kapsamında, konu odaklı özetleyici bir kuramsal çerçeve oluşturulmuş ve buradan hareketle sanal ortamda nefretin ortaya çıkışı ve pekişmesi için ilgili disiplinlerarası araştırma alanlarının ortak temas noktalarından türeyen faktörler belirlenmiştir. Böylelikle “insanlar ve algoritmalar” konusundaki farklı araştırma durumlarına ilişkin kapsayıcı bir genel izlenim sunulabilmiş, bu bağlamda önemli temel noktalar ve ihtiyaçlar vurgulanabilmiş ve aynı zamanda sanal ortamlarda medya yetkinliği ile sorumluluğunun temelleri aktarılabilmektedir.

Bu amaçla, ilk olarak “yankı odası” ve “filtre balonu” gibi etkiler ve bunların olası sonuçlarına ilişkin kuramsal çerçeve incelenmiştir. Ardından çevrim içi radikalleşmeye dair ilgili araştırmaların bulguları derlenmiş ve sanal ortamların potansiyel etkilerine ilişkin araştırma durumundan çıkarılabilecek sonuçlar bağlamında değerlendirilmiştir. Buradan hareketle, “insanlar ve algoritmalar” arasındaki simbiyozun neden “çevrim içi nefreti” ortaya çıkarmaya ve/veya pekiştirmeye elverişli olduğunu açıklayan somut toplumsal ve evrimsel psikolojik faktörler türetilmiştir.

Özetle, “insanlar ve algoritmalar” arasındaki etkileşim, sosyal medya platformlarında “kullanıcıların çevrim içi kalma sürelerini artırma ve reklam geliri elde etme” amacının, evrimsel ve sosyo-psikolojik faktörlerin bileşenleriyle duygu odaklı algoritmik bağlar üzerinden gerçekleşmesi tehlikesini doğurmaktadır. Bunun sonucu olarak “bilginin yetersiz önceliklendirilmesi (Nationale Akademie der Wissenschaften Leopoldina, vd., 2021)” ortaya çıkmakta; bu da giderek sosyo-politik düzeyde korkuları beslemekte, öfkeyi düşman stereotiplerine yönlendirmekte ve demokratik özü zayıflatmaktadır. Türkiye örneğinde de yüksek düzeyde göçmen karşıtı tutumlar ve tehdit temelli söylemlerin dijital

platformlarda yaygınlaştığı ve bu söylemlerin siyasal düzeyde kurumsallaşma eğilimi gösterdiği; çevrim içi mecralarda dolaşıma giren korku ve tehdit anlatılarının algoritmik görünürlük mekanizmaları aracılığıyla öfkeye dönüşebildiği gözlemlenmektedir.

İlgili topluluklarda, sözde kaynak çeşitliliğine dayanılarak yapılan bu tehlike değerlendirmelerinin yetersiz kaldığı ve basın haberciliğinde yaşanan dijital dönüşümü ile bunun etkilerini küçümsemediği görülmüştür. Aksine, burada ek bir pekiştirici etkiye işaret eden bulgular vardır; çünkü duygu odaklı algoritmik dağıtım ile çevrim içi reklamcılıkla finanse edilen medya haberciliği birlikte işleyerek aşırılıkçıların bu içerikleri araçsallaştırmasına zemin hazırlamaktadır. Sunstein ve Pariser’in öngördüğü parçalanma bağlamında ise şunu belirtmek gerekir: Heterojen bir kaynak çeşitliliği, içerikleri parçalamaktan çok, duygusal tetikleyiciler aracılığıyla “lehte ve özellikle aleyhte tepkiler” üretmekte ve bu da benzer korku ve kaygıların art arda tetiklenmesine yol açmaktadır. Özellikle temel, varoluşsal ve güvenlik ihtiyaçlarına ilişkin bu süreç, giderek öfkenin daha da körüklenmesini beraberinde getirmektedir.

Özetle, bu açıklayıcı yaklaşım yalnızca daha saldırgan algılanan sanal atmosferlerin, artan nefret söyleminin ve nefret suçlarının, aşırı partilerin seçim başarılarının ya da küresel ölçekte gözlemlenen demokratik özün aşınmasının muhtemel etkilerini açıklamakla sınırlı değildir. Buna ek olarak, devlet kurumlarına veya hükümet temsilcilerine yönelik artan kuşkuculuk ya da güven kaybını, ayrıca komplo mitlerinin yükselişini de daha geniş bir perspektiften ele almayı mümkün kılmaktadır. Böylece, bu olguları yalnızca dezenformasyon ya da yanlış bilgilendirme içeriklerinin başarısıyla açıklamakla yetinmemek, aynı zamanda bu çerçeve koşullarının sağladığı zeminle ilişkilendirmek de mümkün olmaktadır.

Bu bağlamda, “insanlar ve algoritmalar” simbiyozunun sonuçlarına dair kaygı haklıdır: Özellikle aşırı sağcılık olgusu yeni bir boyut kazanmaktadır; zira sosyal medyadaki bu “öfkeyi birbirine bağlama (Landesamt für Verfassungsschutz Bremen, 2018; aktaran Michel, 2018)” etkisi, ulusal korkular ve kaygılarla doğrudan ilişkilidir ve dolayısıyla toplumun çok geniş kesimlerini etkilemektedir.

Kaynakça

- Ack Baraly, K. T., Hot, P., Davidson, P. S. R., & Talmi, D. (2017). How emotional arousal enhances episodic memory. İçinde *Learning and Memory: A Comprehensive Reference* (ss. 295-324). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-809324-5.21051-1>
- Adelmund, M. (2021). Radikalisierung im zeitalter der digitalisierung: Datenwissenschaftliche ansätze zur effektiven bekämpfung extremistischer gefahrenpotentiale aus sozialen medien. İçinde H. Hansen & A. Pfahl-Traugher

- (Ed.), *Jahrbuch für Extremismus- und Terrorismusforschung 2019/20 (I)* (C. 15, ss. 127-169). Hochschule des Bundes für öffentliche Verwaltung.
- Adelmund, M. (2025). *Modern right-wing extremism as a challenge for the democratic security architecture: New approaches against extremism in social media with Computational Criminological Science*. Verlag für Polizeiwissenschaften.
- Adelmund, M., & Conrad, M. (2024). Moderne strategien zur manipulation von politischer meinungsbildung auf social-media-plattformen: Wie es der Partei “Die Heimat” (ehemals: NPD) gelingt, Einfluss auf Menschen zu nehmen. İçinde M. Asche, L. Greuel, & T. B. Holland (Ed.), *Liber Amicorum* (s. 17).
- Adelmund, M., & Engel, U. (2021). Public opinion formation on the far right. İçinde *Handbook of Computational Social Science, Volume 1*. Routledge.
- ADL. (2024). *Online hate and harassment: The American experience 2024* | ADL. <https://www.adl.org/resources/report/online-hate-and-harassment-american-experience-2024>
- Andree, M. (2024). *The hunger games: Wie digitale monopole den journalismus zerstören und die demokratie bedrohen*. <http://epflicht.ulb.uni-bonn.de/782555>
- APA Dictionary of Psychology. (t.y.). *APA dictionary of psychology*. Geliş tarihi 05 Eylül 2025, gönderen <https://dictionary.apa.org/>
- Auxier, B. (2020, Ekim 15). 64% of Americans say social media have a mostly negative effect on the way things are going in the U.S. today. *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/short-reads/2020/10/15/64-of-americans-say-social-media-have-a-mostly-negative-effect-on-the-way-things-are-going-in-the-u-s-today/>
- Bade, K. J. (2018). Kritik und gewalt: Sarrazin-debatte, “Islamkritik” und terror in der einwanderungsgesellschaft [2013/2014]. *Historical Social Research, Supplement*, 30, 306-317. <https://doi.org/10.12759/hsr.suppl.30.2018.306-317>
- Bessette, J. M. (1980). Deliberative democracy: The majority principle in republican government. İçinde *How democratic is the constitution?* (ss. 102-116). American Enterprise Institute for Public Policy Research.
- Brandstätter, V., Schüler, J., Puca, R. M., & Lozo, L. (2018). *Motivation und emotion*. Springer Berlin Heidelberg. <https://doi.org/10.1007/978-3-662-56685-5>
- BTI. (2024). *Transformationsindex 2024. Zusammenfassung Globale Ergebnisse*. https://bti-project.org/fileadmin/api/content/de/downloads/BTI_2024_Ergebnisueberblick.pdf
- Bundesministerium des Innern. (2024). *BKA - Vorstellung der fallzahlen zur politisch motivierten kriminalität 2024*. https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/publikationen/themen/sicherheit/BMI25045_pmk2024-factsheet.pdf?__blob=publicationFile&v=7
- Cannon, W. B. (1915). The utility of the bodily changes in pain and great emotion. İçinde W. B. Cannon, *Bodily changes in pain, hunger, fear and rage: An account of recent researches into the function of emotional excitement*. (ss. 184-214). D Appleton & Company. <https://doi.org/10.1037/10013-011>
- Ceylan, A., Uslu, İ., & İncedere, L. (2025). Immigration Debates in Recent Turkish Politics and the Victory Party as an Example of an Anti-Immigrant Niche

- Party. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları / Recent Period Turkish Studies*, 0(47), 50-71. <https://doi.org/10.26650/YTA2025-1522181>
- Deniz, T., & Aksu Kargın, İ. (2023). Twitter'da Göçmen-Karşıtı Söylemlerin Yükselişi: Zafer Partisi Örneği. *Göç Dergisi*, 10(2). <https://doi.org/10.33182/gd.v10i2.867>
- Dogu, B., & Mat, H. O. (2019). Who Sets the Agenda? Polarization and Issue Ownership in Turkey's Political Twittersphere. *International Journal of Communication*, 13(0), 22.
- Erdoğan, M. M. (2023). *Suriyeliler Barometresi 2023*. <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20201231-12064927.pdf>
- Epstein, R., & Robertson, R. E. (2015). The search engine manipulation effect (SEME) and its possible impact on the outcomes of elections. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(33). <https://doi.org/10.1073/pnas.1419828112>
- Fan, R., Xu, K., & Zhao, J. (2016). *Higher contagion and weaker ties mean anger spreads faster than joy in social media* (Versiyon 3). arXiv. <https://doi.org/10.48550/ARXIV.1608.03656>
- Garrett, R. K., Carnahan, D., & Lynch, E. K. (2013). A turn toward avoidance? Selective exposure to online political information, 2004–2008. *Political Behavior*, 35(1), 113-134. <https://doi.org/10.1007/s11109-011-9185-6>
- Gov.uk. (t.y.). *Research and statistics*. Research and statistics. https://www.gov.uk/search/research-and-statistics?keywords=hate+crimes&content_store_document_type=all_research_and_statistics&order=relevance
- Gökçekuyu, E., & Özgür, H. (2024). Populist Rhetoric, Rise of Far-Right and the Turkish Case. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 11(2), 95-111. <https://doi.org/10.34232/pjess.1565469>
- Hagen, L. M., Au, A.-M. in der, & Wieland, M. (2017). Polarisierung im social web und der intervenierende effekt von bildung: Eine untersuchung zu den folgen algorithmischer medien am beispiel der zustimmung zu Merkels "Wir schaffen das!" *kommunikation @ gesellschaft*, 18, 20.
- Hartleb, F. (2022). Das Phänomen des virtualisierten rechten Terrors. *SIAK-Journal – Zeitschrift für Polizeiwissenschaft und polizeiliche Praxis*, 4, 17-27. https://doi.org/10.7396/2022_4_B
- Henne, C., & Hoffrichter, P. (2016). *Umfrage: Facebook-nutzer sehen mehr extremismus | Munich Digital*. <https://www.munich-digital.com/de/facebook-politik-stimmung>
- Hoven, E. (2022). *Hass im Netz: Ergebnisse einer studie*. Universität Leipzig und der Forschungsgruppe g/d/p. <https://idw-online.de/de/attachment92939>
- Hu, H., Real, E., Takamiya, K., Kang, M.-G., Ledoux, J., Hukanir, R. L., & Malinow, R. (2007). Emotion enhances learning via norepinephrine regulation of AMPA-receptor trafficking. *Cell*, 131(1), 160-173. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2007.09.017>
- Kaakinen, M., Oksanen, A., Gadarian, S. K., Solheim, Ø. B., Herreros, F., Winsvold, M. S., Enjolras, B., & Steen- Johnsen, K. (2021). Online hate and zeitgeist of

- fear: A five- country longitudinal analysis of hate exposure and fear of terrorism after the Paris terrorist attacks in 2015. *Political Psychology*, 42(6), 1019-1035. <https://doi.org/10.1111/pops.12732>
- Kırdemir, B. (2020). *Türkiye’de dijital haber ortamı: Kutuplaşma, sosyal medya ve yükselen trendler*. <https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2020/07/T%C3%BCrkiyede-Dijital-Haber-Ortam%C4%B1-Bar%C4%B1%C5%9F-K%C4%B1rde-mir.pdf>
- Koca, B., & Saç, S. (2024). Korkuyu Politikleştirmek, Öfkeyi Örgütlemek: Fransa’da (Reconquête) ve Türkiye’de (Zafer Partisi) Aşırı Sağ. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 79(2), 325-350. <https://doi.org/10.33630/ausbf.1203703>
- Landesamt für Verfassungsschutz Bremen. (2018, Şubat 12). *Press conference of the Senator for Internal Affairs of the Free Hanseatic City of Bremen*. Presentation: Michael Adelmund, Bremen.
- Lazarus, R. S. (1966). *Psychological stress and the coping process*. McGraw-Hill.
- Lührmann, A., & Lindberg, S. I. (2019). A third wave of autocratization is here: What is new about it? *Democratization*, 26(7), 1095-1113. <https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1582029>
- Mackie, D. M., Devos, T., & Smith, E. R. (2000). Intergroup emotions: Explaining offensive action tendencies in an intergroup context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(4), 602-616. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.4.602>
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
- McGaugh, J. L. (2015). Consolidating memories. *Annual Review of Psychology*, 66, 1-24. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010814-014954>
- Michel, R. (2018, Şubat 12). *Bremen verstärkt extremismus-analyse in sozialen netzwerken*. <https://www.weser-kurier.de/bremen/bremen-verstaerkt-extremismus-analyse-in-sozialen-netzwerken-doc7e3qvg5xym0tui0xho3>
- Nationale Akademie der Wissenschaften Leopoldina, Union der deutschen Akademien der, Wissenschaften, acatech – Deutsche Akademie der Technikwissenschaften, & Herausgegeben von der Nationalen Akademie der Wissenschaften Leopoldina, acatech – Deutsche Akademie der Technikwissenschaften und der Union der deutschen Akademien der Wissenschaften. (2021). *Digitalisierung und demokratie*. <https://www.leopoldina.org/publikationen/detailsansicht/publication/digitalisierung-und-demokratie-2021/>
- Nelson, J. L., & Webster, J. G. (2017). The myth of partisan selective exposure: A Portrait of the online political news audience. *Social Media + Society*, 3(3), 2056305117729314. <https://doi.org/10.1177/2056305117729314>
- Oboler, A. (2013). *Islamophobia on the internet: The growth of online hate targeting Muslims*. Online Hate Prevention Institute. <https://doi.org/10.13140/2.1.3523.1526>
- O’Callaghan, D., Greene, D., Conway, M., Carthy, J., & Cunningham, P. (2015). Down the (white) rabbit hole: The extreme right and online recommender

- systems. *Social Science Computer Review*, 33(4), 459-478. <https://doi.org/10.1177/0894439314555329>
- OSCE. (2023). *United States of America hate crime report 2023*. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). <https://hatecrime.osce.org/united-states-america>
- OCSE. (2023). *Türkiye Hate Crime Report 2023*. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). <https://hatecrime.osce.org/reporting/turkiye/2023>
- OCSE. (2024). *Türkiye Hate Crime Report 2023*. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). <https://hatecrime.osce.org/reporting/turkiye/2024>
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the internet is hiding from you*. Penguin UK.
- PolitPro. (t.y.). *PolitPro—politik, news & wahlrends*. PolitPro - Politik, News & Wahlrends. Geliş tarihi 05 Eylül 2025, gönderen <https://politpro.eu/de>
- Press conference of the Senator for Internal Affairs of the Free Hanseatic City of Bremen on 12 February 201*. (t.y.). [Audio recording].
- Quent, M. (2017). *Wurden die rassistischen und rechtsextremen Bezüge hinreichend gewichtet und gewürdigt?* https://www.idz-jena.de/fileadmin/user_upload/PDFS_WsD2/OEZ-Attentat.pdf. S. 76
- Ribeiro, M. H., Ottoni, R., West, R., Almeida, V. A. F., & Meira, W. (2019). *Auditing radicalization pathways on YouTube* (Versiyon 4). arXiv. <https://doi.org/10.48550/ARXIV.1908.08313>
- Robertson, C. E., Del Rosario, K. S., & Van Bavel, J. J. (2024). Inside the funhouse mirror factory: How social media distorts perceptions of norms. *Current Opinion in Psychology*, 60, 101918. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2024.101918>
- Roth, P. (2016, Nisan 5). 1,2 Millionen posts mit den neuen Facebook reaktionen ausgewertet: emotionale posts erhalten eine 2-3 mal höhere reichweite (infografik). *AllSocial der Blog*. <https://allsocial.de/toll/reaktionen-reichweite-infografik>
- Saunders, S., Munro, D., & Bore, M. (1998). Maslow's hierarchy of needs and its relationship with psychological health and materialism. *South Pacific Journal of Psychology*, 10(2), 15-25. <https://doi.org/10.1017/S0257543400000833>
- Schellenberg, B., & Schellenberg, A. (2024, Ekim 14). *Die radikale rechte im europäischen vergleich*. bpb.de. <https://www.bpb.de/themen/parteien/rechtspopulismus/240093/die-radikale-rechte-im-europaeischen-vergleich/>
- Schünemann, W. J. (2019). (K)ein grund zur panik? Ein empirisch-kritischer blick auf die sorgen um die demo- kratische auseinandersetzung im digitalen zeitalter. *Communicatio Socialis*, 52(2), 159-174. <https://doi.org/10.5771/0010-3497-2019-2-159>
- Senat der Freien Hansestadt Bremen. (2019). *Sechster bericht über rechtsextremismus und fremdenfeindlichkeit im Land Bremen*. Senat der Freien Hansestadt Bremen. https://www.senatspressestelle.bremen.de/sixcms/media.php/13/20190424_RechtsextremismusberichtFHB2018.pdf

- Siebert, M. (2003). Amygdala, affect and cognition: Evidence from 10 patients with Urbach-Wiethe disease. *Brain*, 126(12), 2627-2637. <https://doi.org/10.1093/brain/awg271>
- Statistics Canada. (2025). *Police-reported hate crime, by type of motivation, selected regions and Canada (selected police services)*. Statistics Canada. <https://www150.statcan.gc.ca/t1/tbl1/en/tv.action?pid=3510006601&cubeTimeFrame.startYear=2014&cubeTimeFrame.endYear=2023&referencePeriods=20140101%2C20230101>.
- Steele, A. K., & Roseman, I. J. (2022). Appraisals associated with interpersonal negative emotions: What distinguishes anger, contempt, dislike, and hatred? *Psychology and Developing Societies*, 34(2), 175-199. <https://doi.org/10.1177/09713336221115532>
- Sunstein, C. R. (2001). *Republic.com*. Princeton University Press.
- Virchow, F. (2019). Language and racism. İçinde *Leerstelle Rassismus? Analysen und Handlungsmöglichkeiten nach dem NSU*. Wochenschau Verlag.
- Virchow, F. (2024). Rechtsextreme narrative in sozialen medien – merkmale, einfluss auf junge menschen und umgang hiermit, narrative der extremen rechten. *BzKJAKTUELL*, 2(2024), 5-9.
- Wahba, M. A., & Bridwell, L. G. (1976). Maslow reconsidered: A review of research on the need hierarchy theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 15(2), 212-240. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(76\)90038-6](https://doi.org/10.1016/0030-5073(76)90038-6)
- Weeks, B. E., Ksiazek, T. B., & Holbert, R. L. (2016). Partisan enclaves or shared media experiences? A network approach to understanding citizens' political news environments. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 60(2), 248-268. <https://doi.org/10.1080/08838151.2016.1164170>
- Wegener, A.-C. (2020). *Wie die rechtsextremistische Szene sich über das politische Tagesgeschehen informiert*. Landesamt für Verfassungsschutz Hessen. https://lfv.hessen.de/sites/lfv.hessen.de/files/2022-08/paaf-analysen_in_aller_kuerze_ausgabe_2.pdf
- Whitehouse, H., Jong, J., Buhrmester, M. D., Gómez, Á., Bastian, B., Kavanagh, C. M., Newson, M., Matthews, M., Lanman, J. A., McKay, R., & Gavrillets, S. (2017). The evolution of extreme cooperation via shared dysphoric experiences. *Scientific Reports*, 7(1), 44292. <https://doi.org/10.1038/srep44292>
- Zhan, J., Ren, J., Fan, J., & Luo, J. (2015). Distinctive effects of fear and sadness induction on anger and aggressive behavior. *Frontiers in Psychology*, 6. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00725>

**Çıkar Çatışması
Beyanı**

Yazarlar, bu çalışma kapsamında herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

**İntihal Politikası
Beyanı**

Bu çalışma, Ithenticate benzerlik tarama yazılımı ile incelenmiş ve benzerlik oranı %2 olarak tespit edilmiştir.

**Bilimsel Araştırma ve Yayın
Etîği Beyanı**

Yazarlar, çalışmanın bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlandığını beyan eder. Çalışma, niteliği ve kapsamı gereğince etik kurul onayı gerektirmemektedir.

**Yapay Zekâ
Kullanım Beyanı**

Çalışma kapsamında Yapay zekâ araçları yalnızca dil, noktalama, imla düzenleme amacıyla kullanılmıştır; tüm bilimsel içerik, doğrulama ve nihai sorumluluk yazara aittir.

Teşekkür

Bu bölümün hazırlanmasına katkılarından dolayı Erasmus+ “Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)” projesi kapsamında Prof. Dr. Hakan AYDIN'a ve proje ortağı HFÖV proje ekibine teşekkür ederiz.

Diğer Açıklamalar

Bu çalışma, Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'nca yürütülmekte olan Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi kapsamında üretilmiş; proje kapsamında hazırlanan “Dijital Okuryazarlık E-Merkezi” veri tabanında yer alan kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bölümün bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)a aittir.

Bu çalışma, Adelmund, M., Hahn, J.-E. ve Grochowicki, S. (2025) tarafından Polizei & Wissenschaft dergisinde yayımlanan “The Unifying Anger in Social Media: On the Symbiosis of Humans and Algorithms and Its Effect on Fear, Anger and Hatred” başlıklı makaleye dayanmaktadır. Söz konusu çalışma, çeşitli düzenlemelerle birlikte Türkçeye çevrilmiş ve Türkiye bağlamında sınırlı biçimde genişletilmiştir. Orijinal çalışmanın kuramsal çerçevesi ve temel tartışma hattı korunmuş; metnin belirli bölümlerinde, çalışmayı Türkçe literatürde tanıtmak, mevcut literatür çerçevesi içinde konumlandırmak ve tartışmayı bağlamsallaştırmak amacıyla, Türkiye'ye ilişkin sınırlı sayıda veri, ilgili atıflarla birlikte eklenmiştir.

DİJİTAL BAĞIMLILIK ARAŞTIRMALARINDA KÜRESEL EĞİLİMLER: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

HÜLYA ÖZTEKİN¹

Bu Bölümde Neler Var?

Bu bölüm, dijital bağımlılık literatürüne ilişkin kapsamlı bir çerçeve sunarak konuyu kuramsal ve ampirik boyutlarıyla ele almaktadır. Bölüm şu başlıklardan oluşmaktadır:

Giriş

Bölümün konusu, amacı ve yöntemine ilişkin temel bilgiler.

Dijital Bağımlılık: Kavramsal Çerçeve

Dijital bağımlılık kavramının tanımı, kapsamı ve ilgili literatürdeki temel yaklaşımlar.

Yöntem

Araştırmanın yöntemi ve veri toplama sürecine ilişkin açıklamalar.

Bulgular ve Analiz

Elde edilen verilerin bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesi.

Tartışma

Bulguların literatür bağlamında yorumlanması ve değerlendirilmesi.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmadan elde edilen genel sonuçlar ile gelecekteki çalışmalara ve uygulama alanlarına yönelik öneriler.

Giriş

E-ticaret, bankacılık, eğitim, sağlık, kamu hizmetlerine erişim, iletişim, sosyalleşme, eğlence, fotoğraf ve video üretimi gibi pek çok alanda kullanılan dijital cihazlar ve uygulamalar, gündelik hayatın temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle Covid-19 pandemisinde dünya genelinde uygulanan karantina ve kapanma tedbirleri dijital cihazların kullanım sıklığında ve yoğunluğunda ani bir artışa yol açmıştır (Ding & Li, 2023). Ayrıca son dönemlerde yapay zekâ uygulamalarının da yaygınlaşmasıyla dijital cihaz kullanımı öngörülemez biçimde artmıştır. Geline nokta dijital bağımlılık olgusu, kolay çözümlere veya önleme stratejilerine meydan okuyan, gerçek ve potansiyel açıdan küresel bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmektedir (Christakis, 2019, s. 2277).

Dijital bağımlılık internet, oyun, akıllı telefon, sosyal medya bağımlılığı gibi farklı türleri kapsayan şemsiye bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu ne-

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, hoztekin@erciyes.du.tr, ORCID: 0000-0003-4599-9906

denle literatürde dijital bağımlılığı tanımlamak üzere “problemlili internet kullanımı” (Caplan, 2005, Spada, 2014), “patolojik internet kullanımı” (Davis, 2001; Young, 1997), “internet bağımlılığı” (Widyanto & Griffiths, 2006; Young, 2017) ve “teknolojik bağımlılık” (Gugliandolo vd., 2020; Savci & Aysan, 2017) gibi birbirinden farklı kavramlar bir arada kullanılmaktadır (Weinstein & Lejoyeux, 2010).

Konuyu anlamaya ve açıklamaya yönelik ilk bilimsel çalışmalar 1990'lara dayanmaktadır. Öncü bir kavram olarak “internet bağımlılığı bozukluğu” ilk defa 1996 yılında Dr. Ivan Goldberg tarafından, psikiyatri dünyasının her türlü alışkanlığı veya yoğun ilgi alanını hastalık olarak yaftalamasına ve günlük davranışların patolojikleştirilmesine bir tepki olarak hicivsel bir şaka niteliğinde ortaya atılmıştır. Bu ilk kullanımın ardından Mark D. Griffiths ve Kimberly S. Young'ın internet bağımlılığını ampirik olarak inceleyen erken dönem araştırmalarıyla kavram literatüre girmiştir (Kuss vd., 2014, s. 4026).

Teknolojik gelişmelere ve artan kullanım yoğunluğuna paralel olarak dijital bağımlılık konusuna yönelik akademik ilgi son dönemde büyük bir artış göstermiştir. İnternet bağımlılığından akıllı telefon bağımlılığına, oyun bağımlılığından sosyal medya bağımlılığına uzanan geniş bir yelpazede yürütülen araştırmaların sayısı her geçen yıl artmakta; bu durum literatürün hacmini ve tematik çeşitliliğini giderek genişletmektedir. Ancak bu hızlı büyüme, önemli bir güçlüğü de beraberinde getirmektedir: Sürekli genişleyen ve derinleşen bir literatürü, sistematik okuma ve nitel analiz gibi geleneksel yöntemlerle bütünüyle kavramak ve haritalandırmak giderek daha güç hale gelmektedir. Bu noktada, büyük hacimli ve yapılandırılmamış bibliyografik veriyi sistematik, şeffaf ve tekrar edilebilir biçimlerde analiz etmeye imkân tanıyan bibliyometrik analiz yöntemi belirleyici ve işlevsel bir metodolojik araç olarak öne çıkmaktadır (Donthu vd., 2021; Zupic & Čater, 2015).

Nitekim bu çalışmada, dijital bağımlılık literatürünün kapsamını, gelişim seyrini ve yapısal özelliklerini sistematik, nesnel ve ölçülebilir biçimde ortaya koymak amacıyla bibliyometrik analiz yöntemini benimsemiştir. Konuyla ilgili Web of Science (WoS) veri tabanında yayınlanan makalelere ilişkin veri seti VOSviewer programında işlenerek dijital bağımlılık literatürünün bibliyometrik analizi yapılmıştır. Bu bağlamda çalışma, literatürdeki temel yönelimleri görünür kılarak araştırmacılara alanın mevcut durumunu anlama, boşlukları tespit etme ve gelecekteki araştırma yönelimlerini belirleme konusunda katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, dijital bağımlılığın giderek artan toplumsal ve halk sağlığı boyutu dikkate alındığında, elde edilen bulguların politika yapımcılar ve uygulayıcılar açısından da yol gösterici nitelikte olması beklenmektedir.

Dijital Bağımlılık: Kavramsal Çerçeve

Dijital bağımlılık, literatürde genellikle davranışsal bağımlılıklar çerçevesinde ele alınmakta ve bireyin dijital teknolojileri kontrolsüz, aşırı ve işlevselliği

bozacak düzeyde kullanması olarak tanımlanmaktadır (Rugai & Hamilton-Ekeke, 2016, s. 18; Alrobai, 2018, s. 15; Han vd., 2023). Griffiths (2005, s. 193) tüm bağımlılıkların belirginlik, duygu durum değişikliği, tolerans, yoksunluk belirtileri, çatışma ve nüksetme gibi ortak bileşenlere sahip olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede dijital bağımlılık, yalnızca yoğun teknoloji kullanımını değil; bireyin psikolojik, sosyal ve akademik ya da mesleki işlevselliğini olumsuz etkileyen, süreklilik gösteren ve kontrol edilmesi güç bir davranış örüntüsünü de kapsamaktadır. Nitekim güncel araştırmalar, dijital medya kullanımının bazı bireylerde davranışsal bağımlılıklara ilişkin klinik ölçütlerle örtüşen belirtiler sergileyebildiğini ortaya koymakta; kaygı, depresyon, dikkat dağınıklığı, uyku eksikliği ve sosyal becerilerde azalma bu belirtilerin başında gelmektedir (Alrobai, 2018, s. 15).

Dijital bağımlılık, problemli bir durum olarak görülmekle birlikte dijital medya kullanımının bir dereceye kadar faydalı ve işlevsel olması nedeniyle kavramın belirsizliği devam etmekte, tanımlanmasına ilişkin farklı yaklaşımlar sergilenmektedir (Khang vd., 2013, s. 2417). Bazı araştırmacılar dijital bağımlılığı, bağımsız bir bozukluk olarak görürken (Griffiths, 2005; Brand vd., 2019), bazıları depresyon, anksiyete, yalnızlık gibi sorunların bir sonucu (semptomu) olarak değerlendirmektedir (Kardefelt-Winther, 2014; Przybylski vd., 2017). Dijital bağımlılığın tek bir davranışı değil; oyun, sosyal medya, internet, akıllı telefon gibi çok farklı kullanım biçimlerini kapsıyor oluşu da tanımlama çabalarını zorlaştırmaktadır. Ayrıca dijital cihazların ve uygulamaların kullanımının eğitim, iş ve sosyal ilişkiler açısından faydaları, aşırı kullanımın çoğu zaman “normal” kabul edilmesine neden olmaktadır. Bununla beraber “aşırı kullanım” ile “bağımlılık” arasındaki sınır henüz net bir şekilde tanımlanamamaktadır.

Bu teorik tartışmalar uluslararası tanı sistemlerine de yansımakta, dijital bağımlılığın ve alt türlerinin bir hastalık ya da bozukluk olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı açısından standart bir yaklaşım bulunmamaktadır. Dünya genelinde hastalıkların ve bozuklukların ortak sınıflandırılması ve kodlanması amacıyla Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından yayımlanan, Uluslararası Hastalık Sınıflandırması'nın son baskısında (ICD-11/International Classification of Diseases 11th Revision) oyun bağımlılığı “Ruhsal, Davranışsal veya Nörogelişimsel Bozukluklar” kategorisinde yer alan “Bağımlılık Yapıcı Davranışlara Bağlı Bozukluklar” alt başlığı altında “Oyun Oynama Bozukluğu” adıyla tanımlanmıştır. DSÖ tarafından bir bozukluk olarak kabul edilen ve kişisel, ailevi, sosyal, eğitimsel, mesleki veya diğer önemli işlev alanlarında belirgin bir sıkıntıya veya önemli bir bozulmaya neden olan oyun bağımlılığı, oyun oynama üzerinde kontrol kaybı, oyuna verilen önceliğin artması ve olumsuz sonuçlara rağmen devam etme belirtileriyle kendini göstermekte; bu durumun genellikle en az 12 ay boyunca görülüyor olması beklenmektedir (WHO, 2026). Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) tarafından yayımlanan ve psikiyatrik tanılar için temel referans kaynağı olan Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'nın

(DSM-5-TR/Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th Edition, Text Revision) son sürümünde ise dijital bağımlılık, bağımsız bir tanı kategorisi olarak yer almamaktadır. DSM-5-TR, davranışsal bağımlılıklar arasında yalnızca kumar oynama bozukluğunu resmi bir tanı olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte, internet temelli davranışlara ilişkin sorunlar tamamen göz ardı edilmemiştir. Özellikle “İnternet Oyun Bozukluğu”, DSM-5-TR’de “Daha Fazla Araştırılması Gereken Durumlar” (Conditions for Further Study)” başlığı altında ele alınmakta ve bu durum, söz konusu davranışın klinik açıdan önem taşıdığını ancak henüz yeterli ampirik kanıt ve tanısal uzlaşıya ulaşamadığını göstermektedir (APA, 2022, ss. 795-798). Bu çerçevede, dijital bağımlılık kavramı DSM-5-TR perspektifinde resmi bir bozukluk olarak değil, gelişmekte olan ve daha fazla araştırma gerektiren bir alan olarak değerlendirilmektedir.

Dijital bağımlılık konusunda çocukların ve ergenlerin daha korumasız olduğu düşünülmektedir (Ding & Li, 2023; Chemnad, 2023; Ding vd, 2024; İrmak ve Erdoğan, 2016). Araştırmalar, çocukların ve ergenlerin internet kullanımı, video oyunları ve anlık mesajlaşma gibi dijital etkinliklere katılımları sırasında beyin ödül sisteminin aktive olduğunu ortaya koymaktadır. Çocuklar ve ergenler, algısal farkındalık konusundaki gelişimsel güçlükleri nedeniyle kompulsif internet kullanımına karşı yüksek bir kırılganlık sergilemekte; ödüllere karşı artan duyarlılık, dijital bağımlılığa ve buna bağlı olumsuz sonuçlara zemin hazırlamaktadır (Sugaya vd., 2019; De vd., 2025)

Dijital bağımlılık yaygınlığının coğrafi dağılımına ilişkin yapılan çalışmalar, internet, oyun, akıllı telefon ve sosyal medya bağımlılığı gibi bağımlılık türlerinin Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin, Mısır, Libya ve Suudi Arabistan gibi Doğu Akdeniz ve Orta Doğu ülkelerinde nispeten yüksek; buna karşın Avrupa ve Amerika kıtasında görece düşük yaygınlık gösterdiğini ortaya koymaktadır (Meng vd., 2022; Cheng & Li, 2014; Modara vd., 2017). Bu durumun yalnızca teknolojiye erişim düzeyi ya da demografik yapıyla açıklanamayacağı, sosyo-ekonomik koşulların belirleyici bir etken olarak öne çıktığı görülmektedir. Nitekim ekonomik veya sosyal açıdan dezavantajlı bireyler, dijital medyayı tatmin edici olmayan dış gerçeklikten kaçış, stres azaltma ve ruh halini iyileştirme amacıyla bir tür öz-tedavi aracı olarak kullanmaya daha yatkın olmaktadır (Jang & Ji, 2012; Lopez-Fernandez, 2018). Başka bir deyişle, bireyin yaşadığı sosyal kırılganlık ne denli derinse, dijital ortamın sunduğu anlık haz ve kaçış işlevi o ölçüde çekici hale gelmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, söz konusu coğrafi farklılıkların tesadüfi olmadığı anlaşılmaktadır. Dijital bağımlılığın dünyanın düşük ve alt-orta gelirli bölgelerinde görece yüksek seyretmesi (Meng vd., 2022), bu sorunu salt bireysel bir patoloji olarak değil, aynı zamanda yapısal eşitsizliklerin bir yansıması olarak değerlendirme zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

Dijital bağımlılığın bireyler üzerindeki sonuçları hem psikolojik hem de fiziksel boyutlarda kendini göstermektedir. Baciü'nün (2020) çalışması, katılımcılarının yaklaşık yarısının bir cihaz kullanmadan altı saatten fazla dayanamadığını, yaklaşık %75'inin ise bir saat içinde cep telefonunu on defadan fazla açtığını ortaya koymaktadır. Dijital bağımlılığın duygusal belirtileri arasında çevrimiçiye aşırı coşku, çevrimdışı kalındığında huzursuzluk ve ilgisizlik, olumsuz sonuçlara karşı çevrimiçi ortamdan kopamama, sosyal izolasyon ve zaman algısının yitilmesi yer almaktadır. Fiziksel belirtiler ise görme bozuklukları, bel ağrısı, karpal tünel sendromu, baş ağrısı, uyku ve yeme bozuklukları, kişisel hijyenin ihmal edilmesi olarak sıralanabilir (Baciü, 2020, s. 136). Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, dijital bağımlılık; gerçek dünya ile sanal dünya arasındaki çatışmayı simgeleyen "dijital yer değiştirme", sosyal izolasyon, akademik başarıda gerileme, depresyon, anksiyete, dikkat dağınıklığı ve zihinsel tükenmişlik gibi psikolojik sorunların yanı sıra bağışıklık sistemi zayıflığı, kalp hastalıkları ve kronik hastalıklara yatkınlık gibi fizyolojik riskleri de beraberinde getirmektedir (Rugai & Hamilton-Ekeke, 2016, ss. 20-21). Bu bulguları destekler nitelikte, Adalier ve Balkan'ın (2012) çalışması da somatizasyon, obsesif-kompulsif bozukluk, kişilerarası duyarlılık, depresyon, anksiyete, düşmanlık, fobik anksiyete, paranoid düşünce ve psikotizm gibi psikolojik durumların internet bağımlılığıyla anlamlı biçimde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Yöntem

Dijital bağımlılık literatürünün kapsamını, gelişim seyrini ve yapısal özelliklerini sistematik, nesnel ve ölçülebilir biçimde ortaya koymak amacıyla bu çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki bilimsel üretimin nicel olarak incelenmesine olanak tanıyarak, araştırma eğilimlerinin, öne çıkan temaların, sosyal ağların belirlenmesini mümkün kılmaktadır (Aria & Cuccurullo, 2017, s. 959; Zupic & Čater, 2015, s. 430). Yapılandırılmamış büyük veri kümelerini titiz ve sistematik biçimde anlamlandırarak bir alandaki birikimli bilimsel bilgiyi çözümleme ve haritalama konusunda güçlü bir araç işlevi görmektedir. Araştırmacılara (1) inceledikleri alana ilişkin kapsamlı ve bütünleşik bir genel bakış edinme, (2) literatürdeki bilgi boşluklarını tespit etme, (3) araştırılmaya değer özgün fikirler türetme, (4) alana yapılması planlanan katkıları konumlandırma ve anlamlandırma olanakları sunmaktadır (Donthu vd., 2021, s. 285).

Bibliyometrik analizlerde yaygın olarak VOSviewer, CiteSpace, Bibliometrix gibi yazılımlar öne çıkmaktadır. Bu yazılımlar, atıf ağları, ortak yazarlık ilişkileri ve anahtar kelime eş-oluşumları gibi farklı bibliyometrik göstergelerin analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Büyük veri setlerini etkin biçimde işleyebilmesi, ortak yazarlık, atıf ve anahtar kelime eş-oluşum ağlarını yüksek görselleştirme kalitesiyle sunması nedeniyle bu çalışmada VOSviewer programı kullanılmıştır. VOSviewer, ağ verilerine dayalı haritaların oluşturulması, görselleştirilmesi ve analiz edilmesi amacıyla geliştirilen bir yazılım aracıdır. Bu yazılım,

mevcut bir ağ yapısından hareketle harita üretmeye olanak tanıdığı gibi, farklı veri kaynaklarından yararlanarak yeni ağların inşa edilmesini de mümkün kılmaktadır. VOSviewer, bilimsel yayınlar, dergiler, araştırmacılar, kurumlar, ülkeler ve anahtar kelimeler gibi çeşitli birimlerden oluşan ağları modelleyebilmekte; bu ağlardaki öğeleri ortak yazarlık, anahtar kelime, birlikte geçme, atıf, bibliyografik eşleşme ve ortak atıf gibi ilişkiler üzerinden birbirine bağlayarak analiz edebilmektedir (van Eck & Waltman, 2010, s. 524; van Eck & Waltman, 2023, s. 3).

Çalışmada veri kaynağı olarak Web of Science (WoS) tercih edilmiştir; çünkü WoS yalnızca hakemli ve kalite eşiğini aşmış yayınları indeksleyen yapıyla literatürde en güvenilir akademik veri tabanları arasında yer almakta (Mongeon & Paul-Hus, 2016; Martín-Martín vd., 2018); standartlaştırılmış bibliyografik veriler sunması ve atıf analizlerine olanak tanıyan yapısı sayesinde bibliyometrik araştırmalar için kapsamlı ve tutarlı bir veri altyapısı sağlamaktadır.

Dijital bağımlılık kavramının kapsamının genişliği ve disiplinlerarası niteliği göz önüne alınarak detaylı bir arama stratejisi oluşturulmuş; dijital bağımlılık olgusunu temsil eden ve literatürde yerleşik biçimde kullanılan anahtar terimler belirlenmiştir. Bu doğrultuda arama sorgusu şu şekilde oluşturulmuştur: “digital addiction” OR “internet addiction” OR “social media addiction” OR “smartphone addiction” OR “problematic internet use” OR “online addiction” OR “gaming addiction” OR “video game addiction” OR “technology addiction” OR “screen addiction”.

Çalışmanın doğrudan dijital bağımlılık odaklı araştırmaları içermesini sağlayarak konu dışı veya dolaylı ilişkili çalışmaların veri setine dâhil edilmesini önlemek amacıyla arama yalnızca “başlık” (title) alanında gerçekleştirilmiştir. Arama 24 Mart 2026 tarihinde yapılmış, toplam 6267 sonuca ulaşmıştır. Kitap bölümleri, konferans bildirileri, kitap incelemeleri, editoryal notlar, mektuplar gibi yayın türlerinin çoğunlukla sistematik atıf verisi içermemesi ve hakem değerlendirme süreçlerinden geçmemiş olması nedeniyle veri setinin bilimsel niteliğini artırmak adına, elde edilen ilk sonuç “yayın türü”ne göre filtrelenerek sadece araştırma makaleleri ve derleme makaleler analize dahil edilmiştir. Bu filtreleme sonucunda 5047 yayının içeren bir veri seti elde edilmiştir.

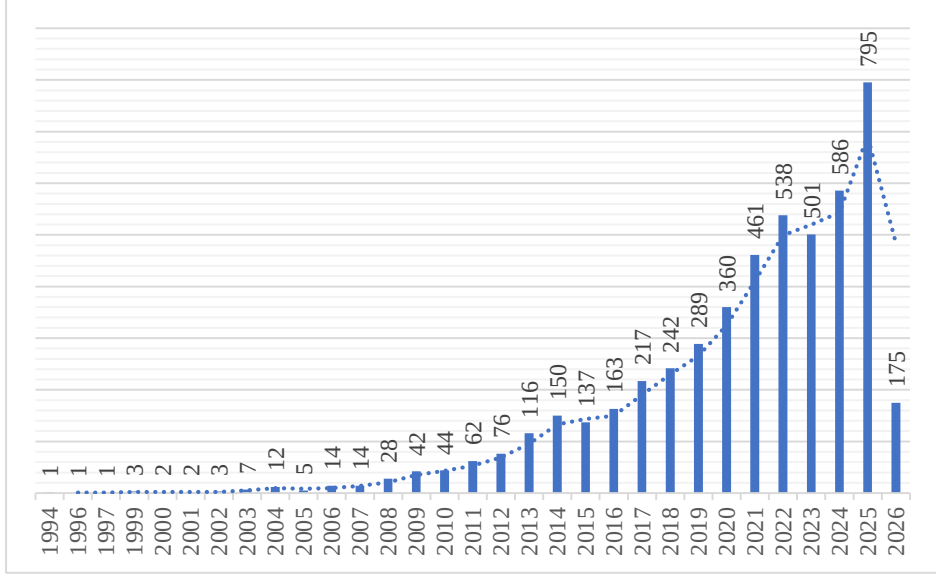
Bulgular ve Analiz

Bu bölümde WoS’ta dijital bağımlılık konusunda ulaşılan 5047 çalışma üzerinden elde edilen bulgular doğrultusunda ilk olarak yayınların yıllara ve WoS alan kategorilerine göre dağılımı analiz edilmiştir. Daha sonra ortak yazarlık analizi, anahtar sözcük analizi, yayın atıf analizi, yazar atıf analizi ve ülke atıf analizi yapılarak yazarlar arası işbirlikleri, ülkeler arası işbirlikleri, anahtar kelime eşgörünümü, en sık kullanılan anahtar kelimeler, en etkili çalışmalar ve

yazarlar, en fazla katkı sağlayan ülkeler tespit edilmiş; bunlar arasındaki bibliyometrik ilişkiler incelenmiştir.

Grafik 1’de WoS’ta dijital bağımlılık konusunda ulaşılan makalelerin yıllara göre dağılımı gösterilmektedir.

Grafik 1. Yıllara Göre Yayın Dağılımı

WoS veri tabanında dijital bağımlılık konusunda ulaşılabilen en eski makale 1994 tarihli'dir. 1994, 1996 ve 1997 yıllarında birer makale yer almaktadır. Takip eden yıllarda yayın sayısında yavaş seyreden bir artış görülmektedir. Dijital bağımlılık literatürünün ilk evresi olan 1994 ve 2005 yılları arası, konunun akademik dünyada henüz filizlendiği bir kavramsal inşa dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu süreçte yıllık yayın sayısının oldukça düşük seyretmesi, internetin henüz kitlelere yayılma aşamasında olmasıyla paralellik göstermektedir. 2006 ve sonrasında yayın sayısındaki artış, geniş bant internet teknolojisi ve ev interneti kullanımının yaygınlaşmasıyla ilişkilendirilebilir. Ayrıca bu yıllarda web 2.0 teknolojilerinin gelişimiyle birlikte bireylerin çevrimiçi ortamlarda geçirdiği sürenin artması, sosyal medya platformlarının yaygınlaşması ve mobil cihazların kullanımındaki artış, dijital bağımlılığın önemli bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmasına ve dijital bağımlılık kavramının akademik olarak kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır.

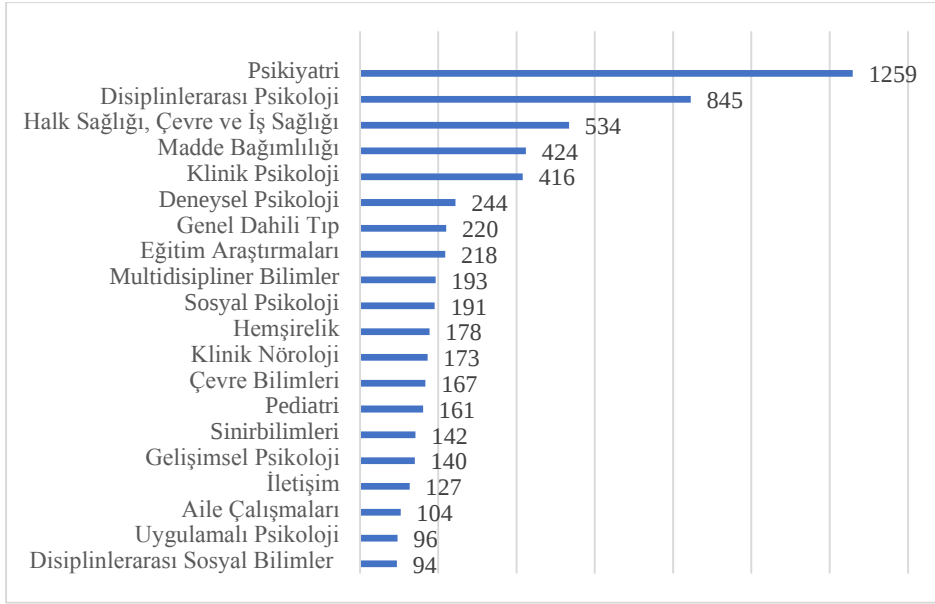
2013 sonrası dönemde, dijital bağımlılık araştırmalarında belirgin bir artış görülmektedir. Bu artış, akıllı telefonların yaygınlaşması, sosyal medya platformlarının günlük yaşamın merkezine yerleşmesi ve dijital teknolojilerin kullanım yoğunluğunun artmasıyla doğrudan ilişkilendirilebilir. 2020 yılı ve son-

rasında ise yayın sayısındaki artışın daha da hızlandığı görülmektedir. Bu dönemde özellikle Covid-19 pandemisinin etkisiyle dijital cihaz kullanımının artması, uzaktan eğitim ve çevrimiçi etkileşimlerin yaygınlaşması, dijital bağımlılık konusuna yönelik akademik ilgiyi önemli ölçüde artırmıştır.

Grafiğe göre en yüksek yayın 2025 yılında gerçekleşmiştir. 2026 yılına ait veri 24 Mart 2026'ya kadar olduğu ve henüz yıl tamamlanmadığı için 2026 yayın sayısının görece düşük kaldığı anlaşılmaktadır. Genel eğilim değerlendirildiğinde, dijital bağımlılık alanının son yıllarda hızla büyüyen, dinamik ve güncel bir araştırma alanı olduğu görülmektedir. Yıllara göre yayın dağılımı, dijital bağımlılık konusunun özellikle son on yılda akademik literatürde önemli bir yer edindiğini ve artan dijitalleşme ile paralel olarak araştırma ilgisinin sürekli yükseldiğini ortaya koymaktadır.

Grafik 2'de dijital bağımlılık alanında gerçekleştirilen çalışmaların WoS alan kategorilerine göre dağılımı yer almaktadır.

Grafik 2. Web of Science Alan Kategorilerine Göre Yayın Dağılımı

Grafikte yayınların büyük ölçüde psikoloji ve psikiyatri ekseninde yoğunlaştığı görülmektedir. En yüksek yayın sayısı Psikiyatri (1259) alanındadır. Bu durum, dijital bağımlılığın öncelikli olarak bir ruh sağlığı sorunu olarak ele alındığını ve klinik boyutunun araştırmalarda önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Psikiyatriyi, Disiplinlerarası Psikoloji (845) ve Klinik Psikoloji (416) kategorileri izlemektedir. Bu bulgu, dijital bağımlılığın yalnızca klinik bir problem olarak değil, aynı zamanda bilişsel, davranışsal ve sosyal boyutlarıyla çok yönlü bir psikolojik olgu olarak incelendiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte

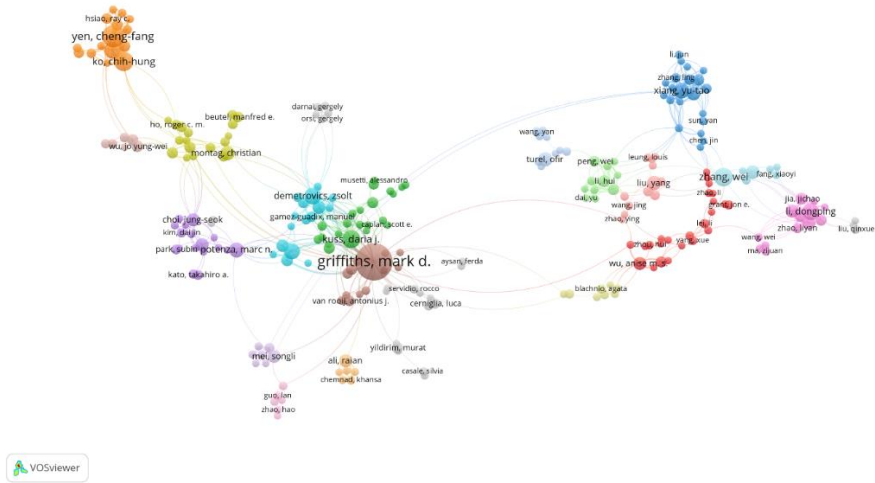
Halk Sağlığı, Çevre ve İş Sağlığı (534) kategorisindeki yüksek yayın sayısı, konunun bireysel düzeyin ötesinde toplumsal ve halk sağlığı boyutlarıyla da ele alındığını göstermektedir. Özellikle dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan risklerin toplum sağlığı üzerindeki etkileri, araştırmacıların dikkatini çeken önemli bir alan haline gelmiştir. Madde Bağımlılığı (424) kategorisinde yer alan çalışmalar, dijital bağımlılığın geleneksel bağımlılık türleriyle karşılaştırmalı olarak incelendiğini ve bağımlılık literatürü içerisinde konumlandırıldığını göstermektedir.

Tıp ve psikoloji alanlarının yanı sıra Eğitim Araştırmaları (218), Çevre Bilimleri (167), İletişim (127), Aile Çalışmaları (104) ve Disiplinlerarası Sosyal Bilimler (94) gibi alanlarda da çalışmaların varlığı, alanın disiplinlerarası yapısını ortaya koymakta, konuya ilişkin akademik ilginin genişlediğini göstermektedir. Ancak iletişim ve eğitim bilimleri alanlarındaki çalışmaların görece azlığı, sosyoloji, ekonomi gibi alanlarda hiç çalışma yapılmamış olması konunun çoğunlukla bireysel düzeyde davranışsal ya da psikolojik bir sorun olarak ele alındığını; toplumsal, kültürel ve ekonomik boyutlarının ihmal edildiğini ortaya koymaktadır.

3.1. Ortak Yazarlık Analizi (Co-authorship)

Dijital bağımlılık alanındaki bilimsel üretimin işbirliği yapısını ve araştırmacılar arasındaki etkileşim ağlarını ortaya koymak için ortak yazarlık analizi yapılmıştır. Yazar düzeyinde gerçekleştirilen ortak yazarlık analizinde, en az 5 doküman ve 0 atıf sayısı kriteri belirlenerek ağ haritası oluşturulmuştur. Araştırma alanında süreklilik arz eden ve üretkenliği yüksek yazarların belirlenebilmesi amacıyla en az 5 yayına sahip olma kriteri kullanılmıştır. Ortak yazarlık analizinin temel amacının işbirliği ilişkilerini ortaya koymak olması nedeniyle atıf sayısı için herhangi bir eşik değeri uygulanmamış ve minimum atıf değeri sıfır (0) olarak belirlenmiştir.

Yazar düzeyinde gerçekleştirilen ortak yazarlık analizi sonucunda elde edilen ağ haritası (Şekil 1) dijital bağımlılık alanındaki araştırmacılar arasındaki işbirliği yapısını görsel olarak ortaya koymaktadır. Ağ haritasında 26 kümede 256 öge yer almaktadır. Harita incelendiğinde, araştırmacıların belirli kümeler etrafında yoğunlaştığı ve bu kümeler arasında farklı düzeylerde bağlantıların bulunduğu görülmektedir. Bu durum, alanın belirli araştırma grupları tarafından şekillendirildiğini ve işbirliği ağlarının bölgesel ve tematik odaklar etrafında geliştiğini göstermektedir.

Şekil 1. Yazarlar Arası İş Birliğini Gösteren Ortak Yazar Ağ Haritası

Ağ yapısında en etkili yazarın Mark D. Griffiths olduğu görülmektedir. En yüksek yayın sayısı (123), atıf sayısı (8818) ve toplam bağlantı gücüne (TLS=160) sahip olan Griffiths, ağın merkezinde yer almakta ve farklı kümeler arasında köprü işlevi görmektedir. Bu durum, söz konusu araştırmacının alan-daki hem üretkenliğini hem de işbirliği kapasitesini ortaya koymaktadır. Ağ haritasında önemli yere sahip diğer iki isim Cheng-Fang Yen ve Chih-Hung Ko'dur. Bu iki araştırmacı özellikle Asya merkezli güçlü bir araştırma kümesinin önde gelen temsilcileri olarak dikkat çekmektedir. Bu isimlerin birbirleriyle ve aynı küme içindeki diğer yazarlarla yoğun bağlantılara sahip olması, bölgesel işbirliğinin güçlü olduğunu göstermektedir.

Ağ haritasında öne çıkan bir diğer grup ise Çin merkezli araştırmacılardan oluşmaktadır. Bu bağlamda Yu-Tao Xiang, Dongping Li ve Yu-Yu Yen gibi isimlerin belirli kümeler içinde yoğunlaştığı ve kendi içlerinde güçlü işbirliği ilişkileri geliştirdikleri görülmektedir.

Ağ yapısının genelinde, kümeler arasında sınırlı sayıda köprü bağlantının bulunduğu ve bu bağlantıların genellikle merkezi yazarlar aracılığıyla kurulduğu görülmektedir. Bu durum, dijital bağımlılık alanında araştırmacıların çoğunlukla kendi çalışma grupları içinde yoğunlaştığı, ancak belirli kilit isimler bağlantısıyla kümeler arası etkileşimin sağlandığı şeklinde açıklanabilir.

Tablo 1. Dijital Bağımlılık Alanında En Fazla ve Güçlü İşbirliği Olan İlk 10 Araştırmacı

Sıra	Yazar Adı	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	Mark D.Griffiths	123	8818	160
2	Cheng-Fang Yen	44	5452	127
3	Chih-Hung Ko	33	5088	104
4	Yu-Tao Xiang	21	577	90
5	Dongping Li	25	1693	86
6	Ju-Yu Yen	25	4539	83
7	Yanhui Wang	16	1294	70
8	Teris Cheung	17	296	69
9	Zsolt Demetrovics	26	1660	68
10	Zhihua Zhang	7	153	65

Toplam bağlantı gücü, bir araştırmacının alandaki diğer yazarlarla kurduğu ortak yazarlık ilişkilerinin hem sayısını hem de yoğunluğunu yansıtmaktadır. Yazarların toplam bağlantı gücüne göre sıralandığı Tablo 1 incelendiğinde, Mark D.Griffiths (160), Yen Cheng-Fang (127) ve Chih-Hung Ko (104) isimlerinin oldukça yüksek bağlantı gücüne sahip oldukları görülmektedir. Öte yandan Zhihua Zhang yalnızca 7 yayınlı en düşük üretkenliğe sahip olmakla birlikte 65 puanlık bağlantı gücüyle listeye girebilmiştir; bu durum söz konusu araştırmacının az sayıda yayınlı stratejik ve etkili işbirlikleri kurduğuna işaret etmektedir. Tabloda dikkat çekici bir unsur ise yayın sayısı, atıf sayısı ve toplam bağlantı gücünün her zaman paralel seyretmediğidir. Nitekim 7. sıradaki Wang 16 yayınlı 1294 atıf alırken, 4. sıradaki Xiang daha fazla (21) yayınlı görece düşük atıfa (577) sahiptir. Bu durum, yayın sayısının tek başına akademik etkiyi açıklamak için yeterli bir gösterge olmadığını; atıf sayısı ve tematik özgünlüğün de belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Ülke analiz birimiyle ortak yazarlık analizinde en az 5 doküman ve 0 atıf sayısı kriteri belirlenerek oluşturulan ağ haritasına göre toplam 7 kümede 79 öge belirlenmiştir. Tablo 2'ye göre hem üretkenlik hem de işbirliği açısından öne çıkan iki temel aktör ABD (570 yayın, TLS=547) ve Çin'dir (1368 yayın, TLS=518). Çin en yüksek yayın ve atıf sayısına sahip ülke olmasına rağmen, toplam bağlantı gücünde ABD'nin gerisinde kalmaktadır. Bu durum, Çin'in üretkenlik açısından lider olmasına karşın, ABD'nin uluslararası işbirliği ağlarında daha merkezi ve bağlantılı bir konumda olduğunu göstermektedir.

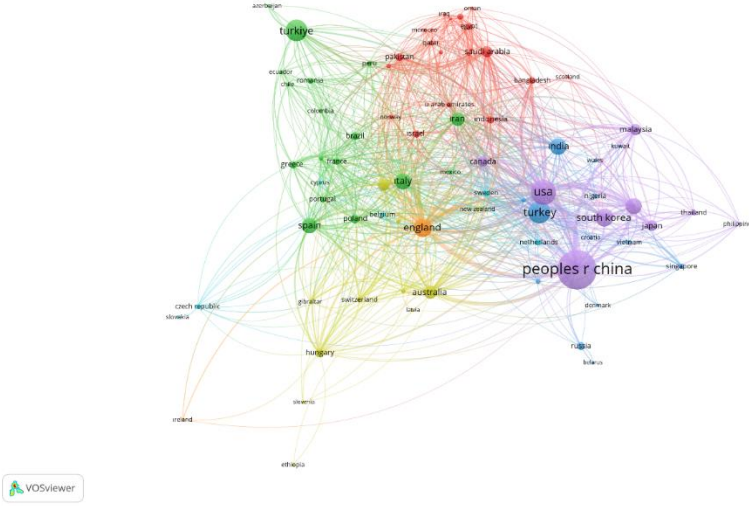
Tablo 2. Dijital Bağımlılık Alanında En Fazla ve Güçlü İşbirliği Olan İlk 10 Ülke

Sıra	Ülke	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	ABD	570	34213	547
2	Çin	1368	40046	518
3	İngiltere	299	20140	455
4	Avustralya	148	7373	191
5	Tayvan	234	16156	188
6	İtalya	231	8748	173
7	İran	167	4074	159
8	Almanya	121	7197	148
9	Kanada	101	4811	134
10	Suudi Arabistan	115	2078	133

Ağ haritasında (Şekil 2) ABD'nin merkezî bir konumda yer aldığı ve farklı kümeler arasında köprü rolü üstlendiği; buna karşılık Çin'in daha büyük ancak görece daha yoğun ve kendi içinde güçlü bağlantılara sahip bir küme oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, ABD'nin daha küresel işbirliklerine açık bir yapı sergilediği, Çin'inse daha çok bölgesel veya belirli işbirliği ağları içinde yoğunlaştığı şeklinde yorumlanabilir. İngiltere de (299 yayın, TLS=455) hem yüksek atıf sayısı hem de güçlü bağlantı değeri ile dikkat çekmekte ve Avrupa merkezli işbirliği ağlarının önemli bir temsilcisi olarak öne çıkmaktadır. İngiltere'nin ağ üzerindeki konumu, farklı ülkelerle kurduğu bağlantılar sayesinde aracı rolü üstlendiğini göstermektedir.

Orta düzeyde üretkenliğe ve işbirliği gücüne sahip ülkeler arasında Avustralya, Tayvan, İtalya ve Almanya yer almaktadır. Bu ülkeler hem Batı hem de Asya merkezli araştırma ağlarıyla bağlantı kurarak çok yönlü işbirliği yapıları geliştirmiştir. Özellikle Avustralya'nın coğrafi konumuna rağmen yüksek bağlantı gücüne sahip olması, uluslararası işbirliğine açık bir akademik yapı sergilediğini göstermektedir. İran, Kanada ve Suudi Arabistan gibi ülkeler ise görece daha düşük yayın ve bağlantı değerlerine sahip olmakla birlikte, ağ haritasında belirli kümeler içinde yer alarak bölgesel işbirliklerine katkı sunmaktadır. Bu ülkelerin genellikle belirli merkez ülkeler (ABD, Çin, İngiltere gibi) ile bağlantılı oldukları ve bu sayede küresel ağa gir-dikleri görülmektedir.

Ağ haritasındaki kümelenme yapısı incelendiğinde, ülkelerin çoğunlukla coğrafi ve kültürel yakınlık temelinde gruplaştığı dikkat çekmektedir. Örneğin, Avrupa ülkelerinin kendi aralarında yoğun bağlantılar kurduğu, Asya ülkelerinin ise ayrı bir küme oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bazı ülkelerin farklı kümeler arasında köprü görevi üstlenerek bilgi akışını sağladığı anlaşılmaktadır.

Şekil 2. Ülkeler Arası İşbirliğini Gösteren Ortak Yazar Ağ Haritası

3.2. Anahtar Kelime Analizi (Co-occurrence of Autor Keywords)

Dijital bağımlılık alanının kavramsal yapısını ortaya koymak, öne çıkan temaları belirlemek ve anahtar kavramlar arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla yazar anahtar kelimelerin eşgörünümü analizi yapılmıştır. Çalışma kapsamında toplam 6493 yazar anahtar kelimesi tespit edilmiştir. Ancak tüm anahtar kelimelerin analize dahil edilmesi, ağ yapısını aşırı karmaşık ve yorumlanamaz hale getireceği için en az 5 kez birlikte görülen anahtar kelimeler analize dahil edilmiştir. Bu sayede düşük frekanslı ve alanı temsil etme gücü sınırlı olan anahtar kelimelerin elenmesi sağlanarak, daha anlamlı ve yorumlanabilir bir ağ yapısı elde edilmiştir. Filtreleme sonucunda 588 anahtar kelime tespit edilmiştir. Bunlar arasında en sık kullanılan ilk 10 anahtar kelime Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Kullanma Sıklığı En Yüksek 10 Anahtar Kelime

Sıra	Anahtar Kelime	Görülme Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	İnternet Bağımlılığı	1810	4441
2	Ergen	761	2189
3	Problemli İnternet Kullanımı	713	1905
4	Akıllı Telefon Bağımlılığı	654	1570
5	Depresyon	432	1502
6	Sosyal Medya Bağımlılığı	421	1085
7	Bağımlılık	357	1009
8	Anksiyete	261	956
9	Yalnızlık	204	647
10	İnternet	192	555

Tablo 3’e göre, “internet bağımlılığı” anahtar kelimesi hem en yüksek görülme sıklığına ($f=1810$) hem de en yüksek toplam bağlantı gücüne ($TLS=4441$) sahiptir. 1990’lı yılların sonlarından itibaren internetin bireysel ve toplumsal yaşamda giderek daha fazla yer edinmesiyle birlikte, araştırmacılar bu yeni teknolojinin olası olumsuz etkilerini incelemeye başlamış ve “internet bağımlılığı” kavramı literatürde temel bir çerçeve olarak yerini almıştır.

Tabloda dikkat çeken bir diğer önemli unsur, “ergen” anahtar kelimesinin yüksek frekans ($f=761$) ve güçlü bağlantı değeri ($TLS=2189$) ile ikinci sırada yer almasıdır. Bu bulgu, literatürdeki çalışmaların büyük ölçüde ergen örneklemelerine odaklandığını ve bu grubun dijital bağımlılık araştırmalarında temel hedef kitle olarak ele alındığını göstermektedir. Ergenlerin gelişimsel özellikleri, dijital ortamlara yüksek düzeyde maruz kalmaları ve psikososyal açıdan daha kırılgan bir grup olmaları, bu yoğunlaşmayı açıklayan başlıca etkenler arasında değerlendirilebilir.

Anahtar kelimeler arasında “problemli internet kullanımı” ($f=713$; $TLS=1905$), “akıllı telefon bağımlılığı” ($f=654$; $TLS=1570$) ve “sosyal medya bağımlılığı” ($f=421$; $TLS=1085$) gibi kavramların yüksek değerler alması, alanın zaman içinde daha spesifik alt başlıklara ayrıldığını göstermektedir. Bu durum, konunun artık sadece internet bağımlılığı üzerinden tek boyutlu bir olgu olarak ele alınmadığını; farklı kullanım biçimleri ve dijital platformlar bağlamında incelendiğini ortaya koymaktadır.

Kullanma sıklığı en yüksek anahtar kelimeler arasında “depresyon” ($f=432$; $TLS=1502$), “anksiyete” ($f=261$; $TLS=956$) ve “yalnızlık” ($f=204$; $TLS=647$) gibi psikolojik olgulara işaret eden kavramların da yer aldığı görülmektedir. Bu veri, literatürde internet bağımlılığının yalnızca bir davranışsal sorun olarak değil, aynı zamanda önemli psikolojik sonuçlarla ilişkili bir olgu olarak ele alındığını göstermektedir. Ayrıca bu veri, dijital bağımlılık konusundaki yayınların büyük ölçüde psikoloji ve psikiyatri alanlarında üretilmiş olması verisiyle de örtüşmektedir (bkz. Grafik 2).

3.3.1. Yayın Atıf Analizi (Citation of Document)

Dijital bağımlılık alanındaki en etkili ve yönlendirici çalışmaları belirlemek amacıyla yayın atıf analizi yapılmıştır. Doküman (yayın) düzeyinde gerçekleştirilen atıf analizinde, düşük atıf değerine sahip yayınların analize dahil edilmesi ağ yapısının karmaşıklığını artırabileceğinden, en az 10 atıf alan yayınlar analize dahil edilmiştir. Elde edilen veri setine göre dijital bağımlılık alanında en fazla atıf yapılan çalışma Daniel Kardefelt-Winther (2014) tarafından yazılan “A conceptual and methodological critique of internet addiction research: Towards a model of compensatory internet use” başlıklı makaledir. Makale, internet bağımlılığı literatüründe yer alan kavramsal ve yöntemsel sınırlılıklara dikkat çekerek, bireylerin internet kullanımını yalnızca bağımlılık çerçevesinde ele almanın yetersiz olduğunu savunmaktadır. Bu doğrultuda, “telafi edici internet kullanımı modeli” önerilerek, bireylerin psikososyal sorunlarını hafifletmek amacıyla interneti bir başa çıkma stratejisi olarak kullandıkları ileri sürülmektedir.

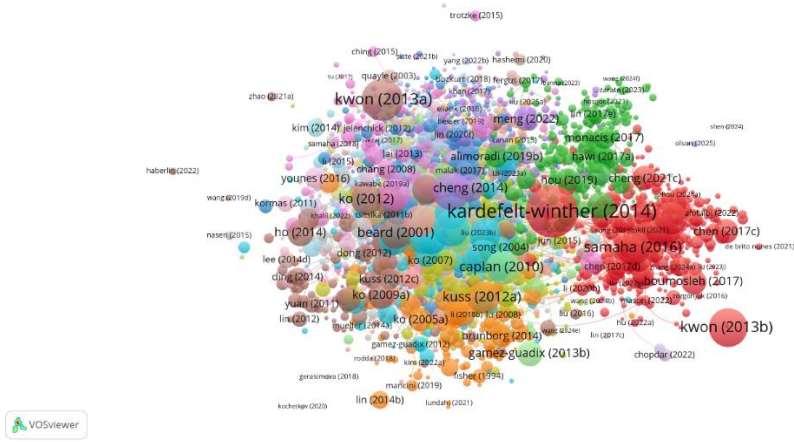
Tablo 4. Dijital Bağımlılık Alanında En Çok Alıntı Yapılan İlk 10 Makale

Sıra	Makale Başlığı	Yazar	Dergi Adı	Yayın Yılı	Atıf Sayısı
1	A conceptual and methodological critique of internet addiction research: Towards a model of compensatory internet use	Kardefelt-Winther, Daniel	Computers in Human Behavior	2014	1713
2	Development and Validation of a Smartphone Addiction Scale (SAS)	Kwon, Min vd.	Plos One	2013a	1103
3	The Smartphone Addiction Scale: Development and Validation of a Short Version for Adolescents	Kwon, Min vd.	Plos One	2013b	949
4	Internet Addiction: A Systematic Review of Epidemiological Research for the Last Decade	Kuss, Daria J.	Current Pharmaceutical Design	2014	893
5	Problematic Internet use and psychosocial well-being: development of a theory-based cognitive-behavioral measurement instrument	Caplan, Scott E.	Computers in Human Behavior	2002	822
6	Relationships among smartphone addiction, stress, academic performance, and satisfaction with life	Samaha, Maya vd.	Computers in Human Behavior	2016	776

7	Theory and measurement of generalized problematic Internet use: A two-step approach	Caplan, Scott E.	Computers in Human Behavior	2010	716
8	Preference for online social interaction - A theory of problematic Internet use and psychosocial well-being	Caplan, Scott E.	Communication Research	2003	689
9	Is smartphone addiction really an addiction?	Panova, Tanya & Carbonell, Xavier	Journal of Behavioral Addictions	2018	668
10	Internet addiction - A new clinical phenomenon and its consequences	Young, Kimberly S.	American Behavioral Scientist	2004	659

Tablo 4'te yer alan çalışmalar, konuya yaklaşımları bakımından genel olarak (1) kuramsal/kavramsal çalışmalar (Kardefelt-Winther, 2014; Caplan, 2003; Caplan, 2010; Panova&Carbonell, 2018), (2) ölçme aracı geliştirme çalışmaları (Kwon, vd., 2013a; Kwon, vd., 2013b; Caplan, 2002) ve (3) ampirik/ilişkisel çalışmalar (Samaha vd, 2016; Kuss, 2014, Young, 2004) olmak üzere üç temel grupta değerlendirilebilir. Kuramsal ve kavramsal çalışmalar, dijital bağımlılığın doğasını açıklamaya ve kavramsallaştırmaya odaklanırken; ölçme aracı geliştirme çalışmaları bağımlılığın nicel olarak ölçülebilmesini sağlamış, ampirik çalışmalar ise bu olgunun bireylerin psikososyal yaşamı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu yönüyle literatürün, önce kavramsal bir çerçeve oluşturma, ardından ölçme ve son olarak da ilişkisel analizlere yönelme şeklinde aşamalı bir gelişim izlediği görülmektedir.

Yayın yılları ve atıf sayıları birlikte değerlendirildiğinde, dijital bağımlılık literatürünün özellikle 2010 sonrasında hızlı bir gelişim gösterdiği dikkat çekmektedir. 2000'li yılların başındaki çalışmalar daha çok kavramın tanımlanmasına odaklanırken, 2010'lu yıllarla birlikte kuramsal modellerin geliştirilmesi, ölçme araçlarının oluşturulması ve geniş ölçekli ampirik araştırmaların artması söz konusudur. Özellikle 2013-2014 yıllarında yayımlanan çalışmaların yüksek atıf sayısına ulaşması, bu dönemin alan açısından bir kırılma noktası olduğunu göstermektedir.

Şekil 4. Yayın Atıf Ağ Haritası

Yayın atıf ağ haritasına (Şekil 4) bakıldığında dijital bağımlılık alanının farklı odaklarda kümelendiği görülmektedir. Alanın çekirdeğinde teorik ve kavramsal çalışmalar bulunurken (Kardefelt-Winther, Caplan, Kuss), yakın kümelerde akıllı telefon bağımlılığına odaklanan ölçek geliştirme ve uygulama araştırmaları (Kwon, Samaha, Chen) yer almaktadır. Diğer alt kümeler ise sosyal medya kullanımı, ergenler ve psikolojik değişkenler gibi konulara yoğunlaşmıştır. Bu yapısal dağılım, alanın çok paradigmatlı ve çok boyutlu bir nitelik taşıdığını göstermektedir.

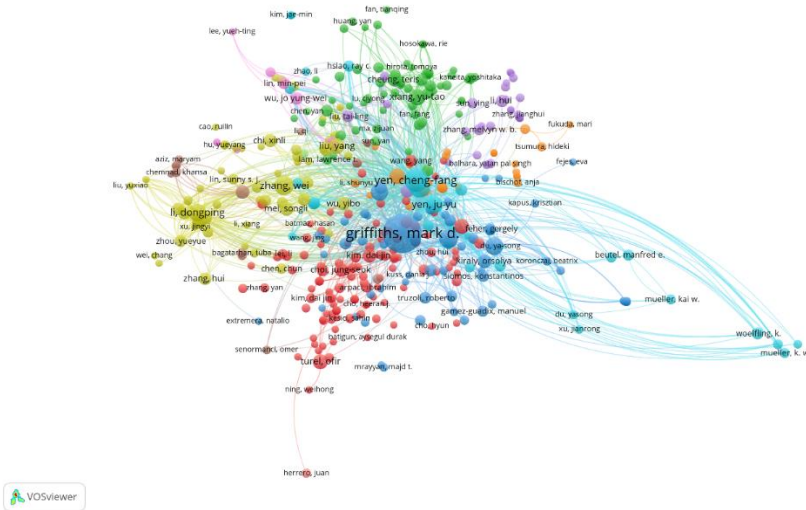
3.3.2. Yazar Atıf Analizi (Citation of Autor)

Yazar atıf analizi, dijital bağımlılık alanında bilgi üretimine en fazla katkı sağlayan öncü araştırmacıları ve bu araştırmacılar arasındaki işbirliği ilişkilerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu analiz aynı zamanda alandaki entelektüel yapının kimler tarafından şekillendirildiğini ve literatürün hangi isimler etrafında şekillendiğini ortaya koyarak araştırma alanının bilimsel dinamiklerini anlamlandırmaya katkı sunmaktadır. Yazar düzeyinde gerçekleştirilen atıf analizinde, alanı temsil etme gücü sınırlı olan yazarların analize dahil edilmesi ağ yapısının karmaşıklığını artırabileceği için daha anlamlı ve yorumlanabilir bir atıf ağı elde edebilmek amacıyla en az 5 yayına ve 20 atıfa sahip yazarlar analize dahil edilmiştir. Filtreleme sonucunda 11 kümede 401 yazar tespit edilmiştir. Tablo 5'te atıf sayısına göre dijital bağımlılık alanındaki en etkili yazarlar yer almaktadır.

Tablo 5. Atıf Sayısına Göre En Etkili İlk 10 Yazar

Sıra	Yazar Adı	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	Mark D.Griffiths	123	8818	2730
2	Cheng-Fang Yen	44	5452	3559
3	Chih-Hung Ko	33	5088	3155
4	Ju-Yu Yen	25	4539	2784
5	Dai Jin Kim	15	3097	441
6	Daria J. Kuss	28	3087	1185
7	Min Kwon	6	2696	137
8	Cheng-Sheng Chen	12	2131	46
9	Nazir S. Hawi	8	1722	328
10	Dongping Li	25	1693	1400

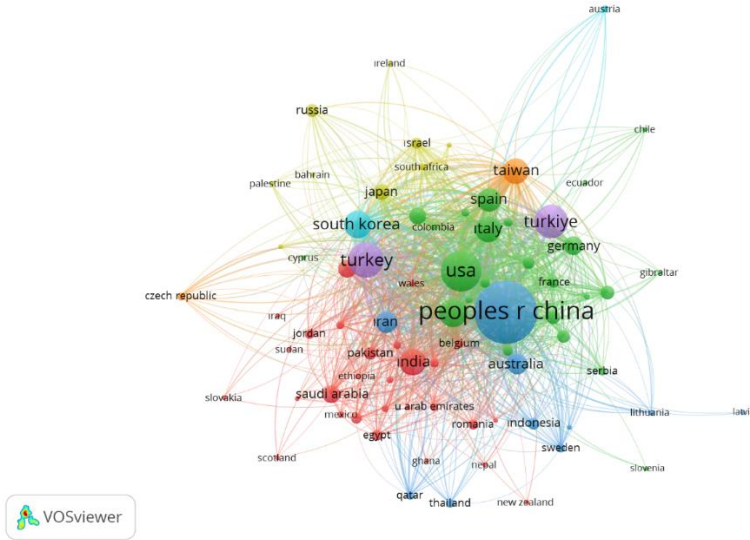
Tablo 5'e göre alanda en etkili yazar, 123 yayın ve 8818 atıf ile Mark D. Griffiths'tir. Bu değerler, onun hem nicelik hem de nitelik bakımından alana olan katkısının diğer yazarlara kıyasla çok üst düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Toplam bağlantı gücünün 2730 olması ise Griffiths'in yalnızca üretken bir yazar olmadığını, aynı zamanda alandaki işbirliği ağlarının da merkezinde yer aldığını göstermektedir. Cheng-Fang Yen 44 yayın ve 5452 atıf ile ikinci sırada yer almaktadır. Yen'in toplam bağlantı gücünün 3559 ile Griffiths'inkinden daha yüksek olması, onun daha geniş bir işbirliği ağına sahip olduğuna işaret etmektedir. Üçüncü sıradaki Chih-Hung Ko ise 33 yayınlı 5088 atıf almış olup yayın başına düşen atıf oranı oldukça yüksektir. Aynı şekilde Ju-Yu Yen (25 yayın, 4539 atıf) ve Dai Jin Kim (15 yayın, 3097 atıf) az sayıda yayınlı yüksek etki yaratan yazarlardır.

Şekil 5. Yazar Atıf Ağ Haritası

Tablo 5'teki verilere paralel olarak yazar atıf ağ haritasının (Şekil 5) merkezinde yer alan ve en büyük düğüme sahip olan isim Mark D. Griffiths'tir. Bu görsel konum, onun ağın hem geometrik hem de yapısal merkezi olduğunu doğrulamaktadır; diğer bir deyişle pek çok işbirliği ilişkisi doğrudan ya da dolaylı olarak bu isim üzerinden geçmektedir. Harita bütününe bakıldığında ağın çok merkezli ancak hiyerarşik bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Birden fazla küme ve küme lideri bulunmakla birlikte Griffiths'in konumu tüm ağ üzerinde belirleyici olmaya devam etmektedir. Kümelerin birbirleriyle kurduğu köprü bağlantılar, alanın uluslararası bir işbirliği zeminine oturduğunu; bununla birlikte Doğu Asya ve Batı Avrupa ekolleri arasındaki etkileşimin seçici ve belirli isimler üzerinden yürütüldüğünü göstermektedir.

3.3.3. Ülke Atıf Analizi (Citation of Country)

Dijital bağımlılık literatürünün ülke düzeyinde üretim, etki ve işbirliği yapısını ortaya koymak, mevcut araştırmalarının hangi coğrafi merkezlerde yoğunlaştığını ve bilginin uluslararası düzeyde nasıl dolaşıma girdiğini tespit etmek amacıyla ülke atıf analiz yapılmıştır. Ülke düzeyinde gerçekleştirilen atıf analizinde, düşük katkıya sahip ülkelerin analize dahil edilmesi ağ yapısının karmaşıklığını artırabileceği için en az 5 yayına ve 20 atıfa sahip ülkeler analize dahil edilmiştir. Analiz sonucunda 7 kümede 77 ülke tespit edilmiştir.

Şekil 6. Ülke Atıf Ağ Haritası

Ağ haritasının (Şekil 6) merkezinde yer alan ve en büyük düğüme sahip olan ülke Çin'dir. Bu durum ülkenin yalnızca üretimde değil aynı zamanda dijital bağımlılık alanında küresel bilimsel ağın merkezinde yer aldığını göstermekte-

dir. Çin'in ABD, Güney Kore, İngiltere ve Avustralya gibi ülkelerle yoğun bağlantılara sahip olması, çok yönlü uluslararası işbirliği ağları kurduğunu ortaya koymaktadır. ABD'nin yine merkezi konumda ve Çin ile güçlü bağlara sahip olması, literatürde sıkça görülen Çin-ABD eksenli bilimsel etkileşim modelini doğrulamaktadır. Bu iki ülke, dijital bağımlılık araştırmalarının hem üretim hem de yönlendirme gücünü büyük ölçüde elinde tutmaktadır.

Türkiye'nin haritada orta-çevresel bir konumda yer alması, ülkenin uluslararası işbirliklerine katıldığını ancak henüz merkezi bilgi üretim ağında güçlü bir konuma ulaşmadığını göstermektedir. Bununla birlikte Avrupa ve Asya kümeleriyle bağlantılarının bulunması, Türkiye'nin köprü ülke rolü üstlenebileceğine işaret etmektedir.

Tablo 6. Atıf Sayısına Göre En Etkili İlk 10 Ülke

Sıra	Kurum Adı	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	Çin	1368	40046	22604
2	ABD	570	34213	18335
3	İngiltere	299	20140	10408
4	Güney Kore	277	16345	7719
5	Tayvan	234	16156	9708
6	Türkiye	440	12543	9235
7	İtalya	231	8748	6225
8	Avustralya	148	7373	4315
9	Almanya	121	7197	3543
10	İspanya	206	6300	3570

Tablo 6 incelendiğinde de dijital bağımlılık alanında bilimsel etkinin belirgin biçimde birkaç ülke etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Çin'in (1368 yayın, 40046 atıf) lider konumda olması, yalnızca üretim hacmiyle değil aynı zamanda aldığı atıf sayısı ile de bu ülkenin alanın merkezinde yer aldığını göstermektedir. ABD ikinci sırada yer almakta olup (570 yayın, 34213 atıf), yayın sayısı Çin'den daha düşük olmasına rağmen yüksek atıf değeriyle niteliksel etki gücünün yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, ABD'nin alanın teorik ve kavramsal çerçevesini belirleyen öncü çalışmalar ürettiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

İngiltere, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerin üst sıralarda yer alması, dijital bağımlılık araştırmalarının özellikle teknolojik gelişmişlik düzeyi ve internet kullanım oranı yüksek toplumlarda yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Güney Kore ve Tayvan'ın görece daha az yayınlı yüksek atıf alması, bu ülkelerde yapılan çalışmaların yüksek etki değerine sahip olduğunu düşündürmektedir.

Türkiye'nin (440 yayın, 12543 atıf) ilk 10 içerisinde yer alması dikkate değerdir. Türkiye, yayın sayısı açısından üst sıralarda bulunmasına rağmen atıf

sayısının aynı oranda yüksek olmaması, niceliksel üretimin görece güçlü, ancak uluslararası etki düzeyinin gelişime açık olduğunu göstermektedir.

4. Tartışma

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, dijital bağımlılık literatürünün, kavramsal çerçevede ortaya konulan çok boyutlu ve disiplinlerarası yapısıyla büyük ölçüde örtüştüğünü göstermektedir. Kavramsal çerçevede ifade edildiği üzere dijital bağımlılığın internet, sosyal medya, oyun ve akıllı telefon bağımlılığı gibi farklı türleri kapsayan şemsiye bir kavram olarak ele alınması, bibliyometrik analiz bulgularında da doğrulanmaktadır. Özellikle anahtar kelime eşgörünüm analizinde bu farklı bağımlılık türlerinin birlikte ve yoğun biçimde kullanılması, literatürde kavramsal çeşitliliğin sürdüğünü ve alanın hâlâ terminolojik olarak tam bir uzlaşıya varmadığını göstermektedir. Benzer biçimde en çok atıf alan çalışmalar incelendiğinde de kavramın tanımına ilişkin tartışmanın varlığı görülmektedir. En fazla atıf alan makalenin (Kardefelt-Winther, 2014) internet bağımlılığı araştırmalarına yönelik kavramsal ve yöntemsel eleştiri içeren bir çalışma olması bu açıdan anlamlıdır. Bu durum, kavramsal çerçevede aktarılan “bağımlılık mı yoksa semptom mu?” tartışmasının literatürün merkezinde yer aldığını ortaya koymaktadır.

Alan kategorilerine göre yayın dağılımında psikoloji ve psikiyatri alanlarının baskınlığı ve sosyal bilimlerin alanlarındaki çalışmaların azlığı, dijital bağımlılığın sistematik bir yapısal problem olarak değil; çoğunlukla bireysel, davranışsal ve klinik boyutlarıyla ele alındığını; bireyin psikolojik özelliklerine, nörobiyolojik örüntülerine ve klinik semptomlarına odaklanıldığını ortaya koymaktadır. Oysa kavramsal çerçevede de vurgulandığı üzere, dijital bağımlılık yalnızca bireysel bir davranış sorunu değil; coğrafi ve sosyo-ekonomik boyutları olan bir olgudur. Bu durum, sorunun daha bütüncül bir biçimde anlaşılabilmesi, önleyici ve koruyucu çalışmaların yapılabilmesi için eğitim bilimleri, iletişim, sosyoloji, ekonomi, aile çalışmaları, sosyal hizmetler gibi farklı disiplinlerin kuramsal ve metodolojik yaklaşımlarının bir araya getirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelime analizi bulgularına göre literatürde ilk kullanılan “internet bağımlılığı” kavramının hâlâ en sık tercih edilen anahtar kelime olduğu görülmektedir. Bununla beraber “akıllı telefon bağımlılığı”, “sosyal medya bağımlılığı” ve “problemlili internet kullanımı” gibi kavramların güçlü bağlantı değerleriyle öne çıkması, alanın zaman içinde genel bir çerçeveden, platforma ve kullanım biçimine özgü alt alanlara doğru tematik bir çeşitlenme yaşadığını göstermektedir. Bu eğilim, teknolojik gelişmelerin bilimsel araştırma gündemini doğrudan şekillendirdiğinin bir göstergesidir. “Ergen” anahtar kelimesinin internet bağımlılığından sonra en yüksek frekans ve bağlantı gücüne sahip ikinci kavram olması, literatürün belirgin bir yaş grubu ekseninde yapılandığına işaret etmektedir. Bu bulgu, kavramsal çerçevede ifade edildiği üzere ergenlerin dijital bağımlılığa karşı kırılgan bir grup olduğu bilgisiyle örtüşmektedir.

Bibliyometrik analiz bulguları bütüncül olarak değerlendirildiğinde, literatürde doldurulmayı bekleyen birtakım boşluklar tespit edilmektedir. Dijital bağımlılık ile sosyo-ekonomik koşullar arasındaki ilişki yeterince araştırılmamıştır. Bu boşluk, alanın psikoloji ve psikiyatri ağırlıklı yapısından kaynaklanmakta ve dijital bağımlılığın ekonomik ve toplumsal boyutunu görünmez kılmaktadır. Yaş grupları açısından ergenler dışındaki grupların dijital bağımlılıkla ilişkisinin sistematik biçimde araştırılmadığı görülmektedir. Oysa giderek yaşanan toplumların dijitalleşmesi, orta ve ileri yaştaki bireylerde ortaya çıkabilecek farklı bağımlılık biçimlerinin de araştırılmasını gündeme getirmektedir. Hem anahtar kelime hem de yayın atıf analizlerinde aile yapısı, aile içi ilişkiler, dijital ebeveynlik gibi kavramların zayıf temsili, dijital bağımlılığın sosyal ekosisteminin yeterince araştırılmadığına işaret etmektedir. Dijital bağımlılığın aile işlevselliğini nasıl etkilediği ve aile dinamiklerinin bağımlılığın gelişimindeki koruyucu ya da risk artırıcı rolü, literatürde hâlâ yeterli ilgiyi görmemiştir. Ayrıca mevcut literatürde dijital bağımlılığa yönelik önleme, müdahale programları ve politika geliştirmeye ilişkin araştırmaların da yetersiz kaldığı görülmektedir.

Coğrafi dağılım açısından da literatürün dengeli gelişmediği görülmektedir. Ülke atıf analizi, alandaki bilimsel üretimin belirgin biçimde Çin, ABD, İngiltere, Güney Kore ve Tayvan gibi belirli ülkelerde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Bu durum özellikle gelişmiş ve teknolojik altyapısı güçlü ülkelerin bilimsel üretimde belirleyici bir rol üstlendiğini göstermektedir. Buna karşılık Afrika, Orta Doğu, Güney Amerika ülkelerinin bilimsel üretimde sınırlı yer alması, alanın kültürel ve sosyo-ekonomik çeşitliliğini yansıtmada önemli bir boşluğa işaret etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada dijital bağımlılık literatürü, WoS veri tabanından elde edilen 5047 yayın üzerinden bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, dijital bağımlılık araştırmalarının 1994'ten günümüze uzanan yaklaşık 30 yıllık süreçte son derece dinamik ve hızla büyüyen bir alan olduğu ve disiplinlerarası bir genişleme eğilimi taşıdığı görülmektedir. Bununla birlikte, alanın kavramsal çerçevesi hâlâ tartışmalı olmaya devam etmektedir. Alandaki bilimsel üretim ve etki belirgin biçimde birkaç ülke etrafında yoğunlaşmaktadır. Literatürün ağırlıklı olarak psikoloji ve psikiyatri ekseninde yoğunlaştığı; iletişim, eğitim ve sosyal bilimler gibi alanların görece daha sınırlı katkı sunduğu tespit edilmiştir.

Mevcut literatürdeki imkânlar ve boşluklar çerçevesinde dijital bağımlılık alanındaki gelecek çalışmalar için öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Dijital bağımlılık alanında sosyal bilimlerin farklı alt disiplinlerinde yürütülen çalışmaların sınırlı olması dikkate alınarak, bu alanın sosyal bilimler perspektifiyle daha kapsamlı biçimde ele alınması ve kuramsal çeşitliliğin artırılması,

- Mevcut literatürün büyük ölçüde çocuk ve ergen örneklemelerine odaklanması nedeniyle, orta ve ileri yaş gruplarını kapsayan çalışmaların artırılması; bu gruplara özgü risklerin ve koruyucu faktörlerin belirlenmesi,
- Büyük dil modelleri, kişiselleştirilmiş öneri sistemleri ve yapay zekâ uygulamalarının kullanıcı davranışları ve bağımlılık dinamikleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi; dikkat ekonomisi ile bağımlılık örüntüleri arasındaki ilişkinin analiz edilmesi,
- Dijital bağımlılığın sosyo-ekonomik dezavantaj ve sosyal kırılganlıkla ilişkisini yalnızca bireysel psikolojik süreçler çerçevesinde değil, aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin bir yansıması olarak ele alan disiplinlerarası çalışmaların (sosyoloji, ekonomi, kamu politikası vb.) yapılması,
- Ebeveynlik stilleri, aile içi iletişim örüntüleri, akran etkisi ve okul ikliminin dijital bağımlılığın gelişimi ve sürdürülmesindeki rolünü inceleyen araştırmaların artırılması; bu kapsamda nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı çok boyutlu çalışmaların yürütülmesi,
- Orta Doğu, Afrika, Latin Amerika ve Güney Asya gibi bölgelerde dijital bağımlılık araştırmalarının sınırlı olması göz önünde bulundurularak, coğrafi açıdan daha kapsayıcı ve karşılaştırmalı çalışmaların yürütülmesi; özellikle gelişmekte olan ülkelerde araştırma kapasitesinin güçlendirilmesi,
- Türkiye gibi bilimsel üretim kapasitesi yüksek ancak uluslararası etki ve işbirliği düzeyi görece sınırlı olan ülkelerde, uluslararası ortak araştırmaların teşvik edilmesi ve yüksek etki faktörlü dergilerde yayın yapma imkanlarının artırılması önerilmektedir.

Bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular ve literatürdeki bilgiler doğrultusunda, dijital bağımlılıkla mücadelede çok düzeyli ve bütüncül yaklaşımların geliştirilmesine katkı sunmak amacıyla aşağıdaki politika ve uygulama önerileri geliştirilmiştir:

- Okul çağından itibaren sağlıklı dijital alışkanlıkların geliştirilmesini desteklemek amacıyla dijital okuryazarlık eğitiminin müfredatın bir parçası hâline getirilmesi; öğrencilerin dijital içerikleri eleştirel değerlendirme, ekran süresini bilinçli yönetme ve bağımlılık belirtilerini tanıma becerileriyle donatılması; bu süreçte öğretmenlerin de kapsamlı mesleki gelişim programlarıyla desteklenmesi,
- Okullarda dijital cihaz kullanımına ilişkin açık, tutarlı ve pedagojik temellere dayanan kuralların; öğrenci, veli ve öğretmen katılımıyla oluşturulması; sosyal medya ve oyun bağımlılığı başta olmak üzere riskli

dijital davranışların erken tespitine yönelik tarama protokollerinin geliştirilmesi ve rehberlik hizmetlerinin bu alanda uzmanlaşmış psikolojik danışma kapasitesiyle güçlendirilmesi,

- Üniversite düzeyinde dijital bağımlılık konusunun psikoloji, tıp, halk sağlığı, iletişim ve sosyal hizmet gibi disiplinlerin müfredatına sistematik biçimde entegre edilmesi; bu alanda uzman akademisyen ve uygulayıcı yetiştirilmesine öncelik verilmesi,
- Birinci basamak sağlık hizmetlerinde görev yapan aile hekimleri ve sağlık çalışanlarının dijital bağımlılığı tarama ve erken müdahale konusunda sistematik eğitimlerden geçirilmesi,
- Ruh sağlığı klinikleri ve bağımlılıkla mücadele merkezlerinde dijital bağımlılığa özgü tedavi protokollerinin geliştirilmesi ve bu hizmetlere erişimin kolaylaştırılması,
- Ulusal düzeyde dijital bağımlılık yaygınlığını izlemeye yönelik periyodik sağlık araştırmalarının yürütülmesi ve toplumsal farkındalığı artırmaya yönelik kamu sağlığı kampanyalarının geliştirilmesi,
- Ebeveynlerin çocukların dijital davranışları konusunda bilinçlendirilmesine yönelik kapsamlı ve erişilebilir eğitim programlarının geliştirilmesi; ekran süresi yönetimi, ebeveyn denetimi ve dijital güvenlik konularında rehberlik sağlanması; bu programların okul, sağlık merkezi ve toplum temelli kurumlar aracılığıyla yaygınlaştırılması,
- Aile içi iletişim kalitesinin güçlendirilmesi ve sağlıklı ilişki dinamiklerinin desteklenmesi amacıyla, gerekli durumlarda aile terapisi ve ebeveyn danışmanlığı hizmetlerinden yararlanılmasının teşvik edilmesi,
- Teknoloji şirketleri ve platform geliştiricilerinin, bağımlılığı teşvik edebilen tasarım unsurları (ör. sonsuz kaydırma, yoğun bildirim sistemleri, değişken ödül mekanizmaları) konusunda daha fazla sorumluluk üstlenmeleri; “tasarım yoluyla dijital refah” yaklaşımını temel alan düzenleyici çerçevelerin geliştirilmesi ve özellikle çocuklara yönelik uygulamalarda yaşa uygun tasarım ilkelerinin yasal güvence altına alınması,
- Dijital bağımlılığın sosyo-ekonomik eşitsizliklerle ilişkili yapısı dikkate alınarak, bu olgunun yalnızca bireysel değil aynı zamanda yapısal bir sorun olarak ele alınması; sosyal destek sistemlerinin güçlendirilmesi, istihdam olanaklarının artırılması ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik politikaların geliştirilmesi,
- Araştırma finansmanı açısından ulusal ve uluslararası kuruluşların dijital bağımlılık alanındaki disiplinlerarası çalışmaları öncelikli olarak

desteklemesi; özellikle az temsil edilen coğrafyalar, yüksek riskli gruplar ve politika odaklı müdahale araştırmalarına yönelik kaynak tahsisinin artırılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Adalier, A., & Balkan, E. (2012). The relationship between internet addiction and psychological symptoms. *International Journal of Global Education*, 1(2), 42-49.
- Alrobai, A. (2018). *Engineering social networking to combat digital addiction: the case of online peer groups* [Doctoral dissertation, Bournemouth University]. https://eprints.bournemouth.ac.uk/30927/1/ALRO-BAl%2C%20Amen%20Ali_Ph.D._2018.pdf
- American Psychiatric Association. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed., text rev.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425787>
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.
- Baciu, A. B. (2020). Medical and social consequences of digital addiction. *Proceedings of the Romanian Academy*, 22, 141-147.
- Brand, M., Wegmann, E., Stark, R., Müller, A., Wölfling, K., Robbins, T. W., & Potenza, M. N. (2019). The Interaction of Person-Affect-Cognition-Execution (I-PACE) model for addictive behaviors: Update, generalization to addictive behaviors beyond internet-use disorders, and specification of the process character of addictive behaviors. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 104, 1-10.
- Caplan, S. E. (2005). A social skill account of problematic internet use. *Journal of communication*, 55(4), 721-736.
- Chemnad, K., Aziz, M., Abdelmoneium, A. O., Al-Harabsheh, S., Baghdady, A., Al Motawaa, F. Y., Hassan, D.A. & Ali, R. (2023). Adolescents' internet addiction: Does it all begin with their environment?. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 17(87). <https://doi.org/10.1186/s13034-023-00626-7>
- Cheng, C., & Li, A. Y. (2014). Internet addiction prevalence and quality of (real) life: A meta-analysis of 31 nations across seven world regions. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 17, 755-760. <https://doi.org/10.1089/cyber.2014.0317>
- Christakis, D. (2019). The challenges of defining and studying “digital addiction” in children. *JAMA*, 321(23), 2277-2278. <https://doi.org/10.1001/jama.2019.4690>
- Davis, R. A. (2001). A cognitive-behavioral model of pathological internet use. *Computers in Human Behavior*, 17(2), 187-195.
- De, D., El Jamal, M., Aydemir, E., & Khera, A. (2025). Social media algorithms and teen addiction: neurophysiological impact and ethical considerations. *Cureus*, 17(1). Article e77145. doi: 10.7759/cureus.77145

- Ding, K., & Li, H. (2023). Digital addiction intervention for children and adolescents: A scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(6), 4777. <https://doi.org/10.3390/ijerph20064777>
- Ding, K., Shen, Y., Liu, Q., & Li, H. (2024). The effects of digital addiction on brain function and structure of children and adolescents: A scoping review. *Healthcare*, 12(1), 1. <https://doi.org/10.3390/healthcare12010015>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Griffiths, M. (2005). A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, 10(4), 191-197. <https://doi.org/10.1080/14659890500114359>
- Gugliandolo, M. C., Costa, S., Kuss, D. J., Cuzzocrea, F., & Verrastro, V. (2020). Technological addiction in adolescents: The interplay between parenting and psychological basic needs. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 18(5), 1389-1402.
- Han, S.-J., Nagduar, S., & Yu, H.-J. (2023). Digital addiction and related factors among college students. *Healthcare*, 11(22), 2943. <https://doi.org/10.3390/healthcare11222943>
- Irmak, A. Y., & Erdogan, S. (2016). Digital game addiction among adolescents and young adults: A current overview. *Turkish Journal of Psychiatry*, 27(2), 1-10.
- Jang, M. H., & Ji, E. S. (2012). Gender differences in associations between parental problem drinking and early adolescents' internet addiction. *Journal for Specialists in Pediatric Nursing*, 17, 288-300. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6155.2012.00344.x>
- Kardefelt-Winther, D. (2014). A conceptual and methodological critique of internet addiction research: Towards a model of compensatory internet use. *Computers in human behavior*, 31, 351-354.
- Khang, H., Kim, J. K., & Kim, Y. (2013). Self-traits and motivations as antecedents of digital media flow and addiction: The Internet, mobile phones, and video games. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2416-2424.
- Kuss, D. J., Griffiths, M. D., Karila, L., & Billieux, J. (2014). Internet addiction: A systematic review of epidemiological research for the last decade. *Current pharmaceutical design*, 20(25), 4026-4052.
- Lopez-Fernandez, O. (2018). Generalised versus specific internet use-related addiction problems: A mixed methods study on internet, gaming, and social networking behaviours. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15, 2913. <https://doi.org/10.3390/ijerph15122913>
- Martín-Martín, A., Orduna-Malea, E., Thelwall, M., & Delgado López-Cózar, E. (2018). Google Scholar, Web of Science, and Scopus: A systematic comparison of citations in 252 subject categories. *Journal of Informetrics*, 12(4), 1160-1177.
- Meng, S. Q., Cheng, J. L., Li, Y. Y., Yang, X. Q., Zheng, J. W., Chang, X. W., ... & Shi, J. (2022). Global prevalence of digital addiction in general population: A

- systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 92, 102128. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2022.102128>
- Modara, F., Rezaee-Nour, J., Sayehmiri, N., Maleki, F., Aghakhani, N., Sayehmiri, K., & Rezaei-Tavirani, M. (2017). Prevalence of internet addiction in Iran: A systematic review and meta-analysis. *Addiction & Health*, 9(4), 243-252.
- Mongeon, P. & Paul-Hus, A. (2016). The journal coverage of Web of Science and Scopus: A comparative analysis. *Scientometrics*, 106(1), 213-228.
- Przybylski, A. K., Weinstein, N., & Murayama, K. (2017). Internet gaming disorder: Investigating the clinical relevance of a new phenomenon. *American Journal of Psychiatry*, 174(3), 230-236.
- Rugai, J., & Hamilton-Ekeke, J. T. (2016). A Review of Digital Addiction: A Call for Safety Education. *Journal of Education and e-Learning Research*, 3(1), 17-22.
- Savci, M., & Aysan, F. (2017). Technological addictions and social connectedness: predictor effect of internet addiction, social media addiction, digital game addiction and smartphone addiction on social connectedness. *Düşünen Adam: Journal of Psychiatry & Neurological Sciences*, 30(3), 202-216.
- Spada, M. M. (2014). An overview of problematic internet use. *Addictive Behaviors*, 39(1), 3-6.
- Sugaya, N., Shirasaka, T., Takahashi, K., & Kanda, H. (2019). Bio-psychosocial factors of children and adolescents with internet gaming disorder: a systematic review. *BioPsychoSocial medicine*, 13(3). <https://doi.org/10.1186/s13030-019-0144-5>
- van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). *Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping*. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.
- van Eck N. J. & Waltman, L (2023). VOSviewer Manual. Universteit Leiden. https://www.vosviewer.com/documentation/Manual_VOS-viewer_1.6.19.pdf
- Weinstein, A., & Lejoyeux, M. (2010). Internet addiction or excessive internet use. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 36(5), 277-283.
- Widyanto, L., & Griffiths, M. (2006). 'Internet addiction': a critical review. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 4(1), 31-51.
- World Health Organization. (2026). ICD-11: International classification of diseases (11th revision). <https://icd.who.int/browse/2026-01/mms/en#1448597234>
- Young, K. S. (1997, August 15-19). *What makes the internet addictive: Potential explanations for pathological internet use* [Conference presentation]. 105th annual conference of the American Psychological Association, Chicago, Illinois. <https://aws.healthplace.com/addictions/center-for-internet-addiction-recovery/what-makes-the-internet-addictive-potential>
- Young, K. S. (2017). The evolution of internet addiction. *Addictive Behaviors*, 64, 229-230.
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). *Bibliometric methods in management and organization*. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.

Çıkar Çatışması Beyanı	Yazar, bu çalışma kapsamında herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.
İntihal Politikası Beyanı	Bu çalışma, Turnitin benzerlik tarama yazılımı ile incelenmiş ve benzerlik oranı %6 olarak tespit edilmiştir.
Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Yazar, çalışmanın bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelelerine uygun olarak hazırlandığını beyan eder. Çalışma, niteliği ve kapsamı gereğince etik kurul onayı gerektirmektedir.
Yapay Zekâ Kullanım Beyanı	Çalışma kapsamında Yapay zekâ araçları yalnızca dil, noktalama, imla düzenleme amacıyla kullanılmıştır; tüm bilimsel içerik, doğrulama ve nihai sorumluluk yazara aittir.
Diğer Açıklamalar	Bu çalışma, Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'nca yürütülmekte olan Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi kapsamında üretilmiş; proje kapsamında hazırlanan "Dijital Okuryazarlık E-Merkezi" veri tabanında yer alan kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bölümün bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)a aittir.

KÜRESEL SİBER ZORBALIK ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK GÖRÜNÜMÜ

METİN EKEN¹

Bu Bölümde Neler Var?

Bu çalışma kapsamında küresel siber zorbalık araştırmalarının bibliyometrik görünümü Web of Science Core Collection veri tabanından hareketle ortaya konmaktadır.

Elde edilen bilimsel veriler üzerinden alanın yıllara göre gelişimi ve yayın dağılımları, öne çıkan araştırma temaları, etkili yazarlar, ülkeler ve yayınlara ilişkin analizler sunulmaktadır.

Ortak yazarlık, birlikte atıf, atıf ve anahtar kelime bağlantılarının incelenmesi yoluyla da literatürün entelektüel yapısı açığa çıkarılmaktadır.

Analizler yoluyla elde edilen birikim (araştırma sınırlılıklarına rağmen) alanın mevcut durumu, dönüşüm dinamikleri ve gelecekteki araştırma eğilimleri ve öneriler için bütüncül bir perspektif sunmuştur.

1. Giriş

Tüm dünyada geçmişten günümüze süreklilik arz eden ve değişen formlarıyla zorbalık, önemli bir akademik ilgiye mazhar olan karmaşık bir olgudur. Olweus'un (1986, 1991, 1996) erken dönem tanımlarından hareketle bir kişinin bir veya daha fazla kişi tarafından zaman içinde tekrar eden olumsuz davranışlara maruz kalmasıyla karakterize olur. Güncel ampirik veriler ekseninde; "bir güç dengesizliği bağlamında başka bir bireye zarar veren, amaca yönelik saldırgan bir davranış" olarak tanımlanmaktadır (Volk vd., 2014). Zorba, mağdur, mağdur olarak zorba, izleyiciler ve müdahalecileri içeren geniş bir ekseninde (Kallman vd., 2021) ele alınan zorbalık vurmak, eşyalara el koymak, alay etmek, gibi doğrudan eylemler; sosyal dışlama, dedikodu, arkadaşları manipüle etme gibi dolaylı eylemler; bir çocuğun akranları arasındaki sosyal konumuna veya itibarına zarar vermeyi amaçlayan ya da başkalarını manipüle etmek için bir ilişkiyi kaybetme tehdidini kullanan çeşitli eylemlere doğru genişler (Limber & Wang, 2014). Günümüz koşullarında ise dijital mecraların kullanılması yoluyla farklı formlarda tezahür eden zorbalık biçimleri olanaklı hale gelmiştir.

Dijital dönüşümün zorbalığı bir olanak olmanın ötesine taşıdığı netlikle ifade edilebilir. Jensen'den hareketle (2021) analog teknolojilerin enformasyonu zaman ve mekândan bağımsız yayma kapasitesiyle başlayan süreç, bilgisayarların birer meta-medya olarak tüm iletişim biçimlerini tek bir platformda birleştirmesine doğru evrilmiştir. Nitekim zorbalık bu aşamada sadece "birden çoğa" değil "çoktan teke" de yönelen ve sistemde bırakılan dijital izleri takip

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, metineken@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8564-5902

eden sistematik saldırı formlarıyla aşikâr olmuştur. Nihayetinde ulaştığımız düzeyde ise bilgi ve iletişimin gündelik nesnelere ve toplumsal altyapılara yerleşik hâle geldiği gerçeklikte zorbalık, her an ve her yerdeliğiyle kaçınılmaz bir çevresel faktör olarak somutlaşmaktadır. Bu kapsamda, “bir grup veya birey tarafından, elektronik iletişim araçları kullanılarak kendini kolayca savunamayan bir mağdura karşı tekrar eden ve uzun süre boyunca gerçekleştirilen saldırgan, kasıtlı bir eylemler” (Smith vd., 2008) siber zorbalık biçiminde tanımlanmaktadır. Beckman ve arkadaşları (2020), siber zorbalığı geleneksel zorbalıktan ayıran bazı niteliklere ilişkin literatürden hareketle üç önemli hususa dikkat çekmiştir. Zaman ve mekân esnekliği sağlaması sebebiyle dijital mecraların zorbalığı 7/24 devam edebilecek ve güvenli alanı ortadan kaldıracabilecek bir boyutta mümkün kılması; saldırganın kimliğini gizleyebilmesi ekseninde anonimlik problemi ve eylemin potansiyel olarak daha geniş bir izleyici kitlesine yayılması. Söz konusu ayırıcı ve özel nitelikler, kendine has özellikleriyle bir deneyim ve sosyal etkileşim alanı olarak ortaya çıkan siber uzamın psiko-sosyal, teknolojik ve kültürel belirlenimleri ekseninde genişletilebilir.

Alanyazında çok çeşitli türlerine değinilen siber zorbalık, doğrudan saldırı ve taciz biçimlerinde; çevrimiçi ortamlarda kışkırtıcı ve kaba mesajlarla kızdırma (kızdırma, alevlendirme, flaming), sürekli saldırgan iletilerle psikolojik baskı kurma (taciz, harrasment) ve kurbanı korkutup izole etme gibi sistemli takip çabalarıyla (siber takip, cyberstalking) karakterize olur. İtibar sarsma ve bilgi paylaşımı biçimlerinde; yanlış bilgilerin yayılması (karalama/kötüleme, denigration), özel ve mahrem bilgilerin aşikâr edilmesi (ifşa, tricky or outing), fiziksel bir şiddet anının videoya kaydedilip yayılması (mutlu tokatlama, happy sleeping) biçimlerinde ortaya çıkabilir. Kimlik ve erişim manipülasyonu biçimlerinde ise kurbanın hesap bilgilerini ele geçirme (kimlik sahtekârlığı, impersonation) ve dijital ortamlardan dışlama (exclusion) gibi biçimler alabilir (Hinduja & Patchin, 2015; Kowalski vd., 2012; Saladino vd., 2020; Willard, 2007). Sıralanan her bir kategori çeşitli alt türlerden oluşan bir havuzu temsil eder ve teknolojik olanakların artışı söz konusu havuzu gün geçtikçe genişletmektedir.

Bu kapsamda siber zorbalık dünya çapında ciddi bir düzeyde yaygınlık göstermektedir. ABD genelinde 2002 yılından bu yana otuz beş binden fazla öğrenci ile yürütülen araştırmalar, gençlerin yaklaşık olarak %30’unun yaşamlarının bir döneminde siber zorbalığa maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Bu gençlerin -tespit edilebildiği kadarıyla- %15’inin siber zorbalık davranışında bulunduğu ve ayrıca 9-12 yaş grubunda siber zorbalığın dikkat çekici bir düzeyde yaygın olduğu öne çıkan veriler arasındadır (Patchin, J. W. & Hinduja, S., 2024).

Dünya Sağlık Örgütü/Avrupa’nın, 44 ülke ve bölgedeki ergenler arasında zorbalık ve akran şiddetine odaklanan araştırması da ergenlerin %15’inin siber zorbalığa maruz kaldığını ve yaklaşık %12’sinin siber zorbalık yaptığını ortaya koymakta, özellikle 2018 sonrası dönemde bu oranlarda belirgin bir artışa dikkat çekmektedir (WHO, 2024). Türkiye’de dijital şiddet ekseninde daha geniş

bir çerçevede yürütülen ve zorbalık biçimlerini de içeren araştırma verileri Türkiye'deki bireylerin %18'inin dijital şiddet biçimlerine maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Dijital şiddet hakkındaki bilgi eksikliği ve bildirim oranlarının düşüklüğü sebebiyle oranların daha yüksek olduğu da ilgili raporda belirtilen hususlar arasındadır (Şener & Abınık, 2021).

Söz konusu yaygın fenomen farklı adlandırmalar altında akademik literatürün de önemli uğraklarından biri olmuştur. Siber taciz (cyber harassment) (Abarna vd., 2022; Korkmaz vd., 2024; Macharia & Dunaway, 2026; Popham vd., 2025), siber mağduriyet (cyber victimization) (Antisdel vd., 2025; E. Doğan vd., 2025; Gong vd., 2026; Kara & Aslan, 2025; Li vd., 2025), siber şiddet (cyber violence) (Fayand Fathabad vd., 2025; Jo, 2025; Wang & Dai, 2026; Yang vd., 2025), elektronik zorbalık/taciz/mağduriyet (electronic bullying/harassment/victimization) (Bennett vd., 2011; Bertomeu Panisello vd., 2023; Nguyen vd., 2024; Paunovic, 2020; Selkie vd., 2018), online zorbalık/taciz/mağduriyet (online bullying/harassment/victimization) (Feinstein vd., 2025; Kowalski vd., 2025; Nielsen vd., 2024; Onuoha vd., 2024; Suresh vd., 2025), siber mobing (cyber mobbing) (Kintonova vd., 2021; Salisch, 2014) gibi ana başlıklarda yoğunlaşan akademik çalışmalar siber zorbalığın alt türleri (Palasinski, 2013; Raskauskas, 2009; Sangwan & Bhatia, 2022; Weekes vd., 2025) ekseninde çeşitlenerek geniş bir literatür teşkil etmiştir.

Gelinen noktada siber zorbalık araştırmaları; kriminolojiden gelişimsel ve klinik psikolojiye, aile yapısı ve eğitim bilimlerinden halk sağlığına, iletişim teorilerinden bilgisayar bilimlerine ve pediatriyenin hukuk ile sosyal hizmetlere kadar uzanan bir yelpazede dijital şiddetin psikolojik, sosyal ve teknik boyutlarını ele alan disiplinler arası devasa bir ekosisteme karşılık gelmektedir. Ancak mevcut literatürün büyük ölçüde parçalı bir yapı sergilediği görülmektedir. Bu durum literatürün mevcut durumunu ortaya koyan bibliyometrik çalışmalarda göze çarpmaktadır. İlgili bibliyometrik çalışmalar literatürün kültürler arası işbirlikleri ekseninde ele alındığı araştırmalardan (Peker & Yalçın, 2022) iletişim araştırması ve dijital etik perspektiflerine (Imanisa vd., 2025), eğitim alanındaki (Cretu & Morandau, 2024; González-Moreno vd., 2020) ve daha özelde yükseköğretim literatüründeki (Fauzi, 2024) genel görünümünü ortaya koyan çalışmalardan ergen siber zorbalığı literatürüne dair analizlere (Barragán Martín vd., 2021), siber zorbalık ve benliğin psikolojik boyutlarına odaklanan literatür incelemelerinden (Denche-Zamorano vd., 2022) intihar gibi sonuçlara odaklanan literatür odaklı analizlere (Denche-Zamorano vd., 2025), ülke bazlı siber zorbalık araştırmalarına yönelik incelemelerden (Doğan, 2025; Kwanya vd., 2022; Manap, 2022) ilgili araştırmaların sürdürülebilir kalkınma hedeflerine etkisine ilişkin çalışmalara (N. Nigam vd., 2025) kadar geniş bir yelpazede çeşitlenmektedir.

Elbette siber zorbalığın genel büyümesi ve araştırma eğilimlerine odaklanan daha kapsamlı bir inceleme çabası da mevcuttur. Örneğin Singh ve arkadaşlarının küresel araştırma eğilimlerini ortaya koyan çalışmaları (2024) ve daha çok

iki farklı disiplin arasındaki tematik farklılıklar ve örtüşmelere odaklanan araştırma (Lee vd., 2026a) örnek olarak verilebilir. Singh ve arkadaşları Scopus temelli verilerle analizi gerçekleştirirken Lee ve arkadaşları ise daha çok iki farklı disipline ilişkin tematik analizlere odaklanmaktadır. Bu çalışma ise Web of Science Core Collection veri tabanı ekseninde daha geniş bir veri kümesiyle analizler gerçekleştirerek mevcut çalışmalara katkı sunma potansiyeli arz etmektedir. Ayrıca ilgili trendlerin güncel bir görünümüne odaklanması bakımından da önemlidir. Bu kapsamda çalışma, ilgili veri tabanında yer alan ve 2026 yılının ilk çeyreğine kadar uzanan siber zorbalık literatürünü, bibliyometrik analiz yoluyla güncel ve kapsamlı bir veri seti üzerinden ve çeşitli alt başlıklarda sistematik biçimde haritalandırmayı, öneriler ve gelecek perspektifleri ile de yol gösterici bir çerçeve oluşturmayı amaçlamaktadır.

2. Metodoloji

2.1. Tasarım

Bibliyometrik analiz, bilimsel araştırmalarda bir alanın eğilimlerini ve yapısal bileşimini göstererek kavramsallaştırma yoluyla büyük miktarda veriyi yönetme girişimi olarak tanımlanabilir (Passas, 2024). Bibliyometrik analizlerde bilimsel çıktı, etki ve iş birliği gibi olguların doğrudan ölçülmesi yerine bunların dolaylı yansımalarını sunan göstergeler (proxy) kullanılır. Örneğin atıf sayıları, yayınların, araştırmacıların ve kurumların bilimsel etkisine ilişkin yaklaşık bilgiler sağlar. Benzer biçimde bibliyometrik göstergeler; bilimsel iş birliği, araştırmacı hareketliliği, disiplinlerarasılık gibi farklı boyutların analizinde de kullanılabilir (Waltman & Noyons, 2018).

2.2. Veri Kaynağı, Arama Stratejisi, Kapsam, Veri Toplama ve Dışa Aktarma Süreci

Web of Science Core Collection; veri kalitesi, tarihsel arşiv kapasitesi, gelişmiş atıf ağlarını ortaya koymayı sağlayan indeksleme niteliği, çalışmada kullanılan VOSviewer analiz aracıyla uyumu gibi nitelikleriyle diğer pek çok bibliyometrik analizde olduğu gibi bu çalışmada da veri kaynağı olarak tercih edilmiştir. Ayrıca ilgili veri tabanı, kapsamlı ve yeterli doygunluğa ulaşmış veri sunmasının yanında kayıt standardizasyonu artırarak metodolojik tutarlılık sağlaması bakımından tercih edilmiştir.

Veri toplama sürecinde Web of Science’ın Topic (TS) alanında ilgili literatürden hareketle bir olgu olarak siber zorbalığı kuşatabilecek farklı kavramsal varyasyonları kapsayan detaylı bir arama gerçekleştirilmiştir. Arama sorgusunda kullanılan çerçeve şu şekildedir: “chat bullying” OR “chat victimization” OR “cyber aggression” OR “cyber bullying” OR “cyber harassment” OR “cyber mobbing” OR “cyber victimization” OR “cyber violence” OR “cyber-aggression” OR “cyber-bullying” OR “cyberbullying” OR “cybermobbing” OR “digital bullying” OR “e-bullying” OR “electronic bullying” OR “electronic harass-

ment” OR “electronic victimization” OR “internet bullying” OR “online bullying” OR “online bullying” OR “online harassment” OR “online victimization” OR “phone bullying” OR “SMS bullying” OR “technology bullying” OR “text bullying” OR “virtual aggression” OR “virtual mobbing.

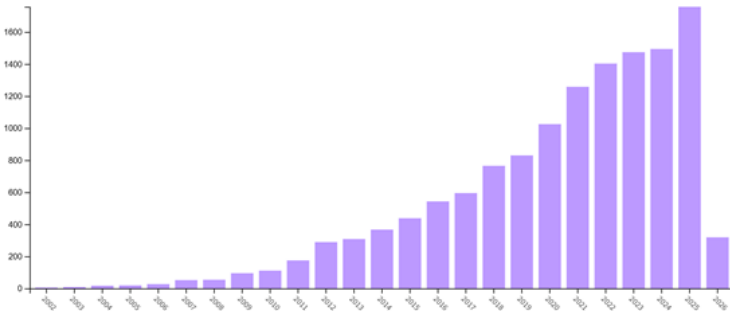
Araştırma, Web of Science Core Collection’da yer alan ve 2026’nın ilk çeyreğine kadar uzanan tüm yılları kapsamaktadır. Yalnızca “Article” ve “Review Article” türündeki yayınlar analize dahil edilmiştir. Elde edilen nihai veri kümesi (13.999), “Full Record and Cited References” seçeneği kullanılarak plain text (.txt) formatında dışa aktarılmıştır. Bu format hem VOSviewer ile doğrudan uyumlu olması hem de atıf temelli analizlere olanak sağlaması nedeniyle tercih edilmiştir.

2.3. Veri Analizi

Veri analizi sürecinde, Web of Science veri tabanından elde edilen kayıtlar öncelikle betimsel göstergeler açısından değerlendirilmiş, ardından VOSviewer yazılımı ile ağ temelli analizler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda alanın kavramsal yapısını ortaya koyan *co-occurrence*, araştırmacıların uluslararası işbirliğini gösteren *co-authorship*, bilimsel etkiyi doküman-kaynak (dergi)-yazar düzeyindeki atıflar ekseninde ortaya koyan *citation* ve araştırmacılar tarafından sıklıkla birlikte referans verilen çalışmalar arasındaki ilişkiyi gösteren *co-citation* analizlerine yer verilmiştir. Veriler grafikler yanında ağ haritaları, tablolar ve yoğunluk haritaları ile sunulmuş, analizlerde kullanılan eşik değerleri de ayrıca belirtilmiştir.

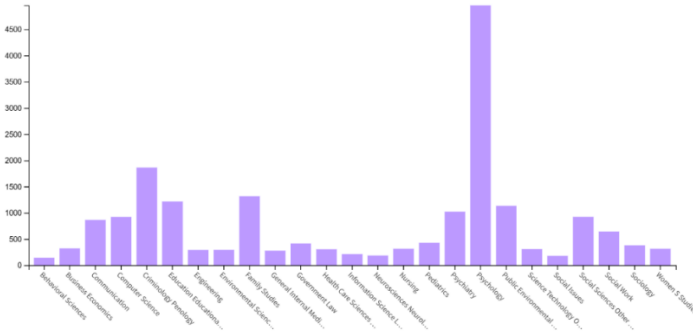
3. Bulgular

Bibliyometrik ağ analizlerine geçmeden önce veri setinin, metodoloji kısmında değinilmeyen bazı özelliklerine yer verilebilir. Web of Science Core Collection veri tabanından 2026 yılının ilk çeyreğine kadar indekslenen “Article” ve “Review Article” türündeki 13.999 eser değerlendirildiğinde, ilgili veri tabanında 2002 yılından itibaren ortaya çıkan sınırlı sayıda çalışmanın literatüre öncülük ettiği görülmektedir.

Şekil 1. Yıllara Göre Yayın Sayıları (Not: Web of Science Core Collection veri tabanındaki “Analyze Results” aracı kullanılarak elde edilmiştir.)

Grafik, 2002-2006 dönemindeki yayın sayısının ilerleyen yıllara göre oldukça düşük seyrettiğini göstermektedir. 2007'den itibaren alanın kavramsal çerçevesini çizen yayınlarla geleneksel zorbalık literatüründen siber zorbalığa doğru yaşanacak genişlemenin ilk adımları atılmıştır. Her yıl istikrarlı bir biçimde büyüyen alandaki yayın sayıları 2012 yılından itibaren belirgin bir artış göstermiş; 2018, 2020, 2021 ve 2025 yıllarında belirgin sıçramalar görülmüştür. 2021-2025 dönemi, alanın en yoğun bilimsel üretim evresini göstermektedir. 2025 yılında 1.700'den fazla yayınla en yüksek düzeye erişilmiştir. 2026 yılı verisi, yalnızca yılın ilk çeyreğine ait yayın sayılarını sunması bakımından sınırlı görünmektedir. 2002 yılından itibaren başlayan yayın sayılarının ivmelenmesinde, başta mobil telefonlar olmak üzere dijital teknolojilerin ve sosyal medya platformlarının gündelik hayata artan entegrasyonunun da önemli etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Şekil 2. Literatürün Alanlara Göre Dağılımı (Not: Web of Science Core Collection veri tabanındaki “Analyze Results” aracı kullanılarak elde edilmiştir.)

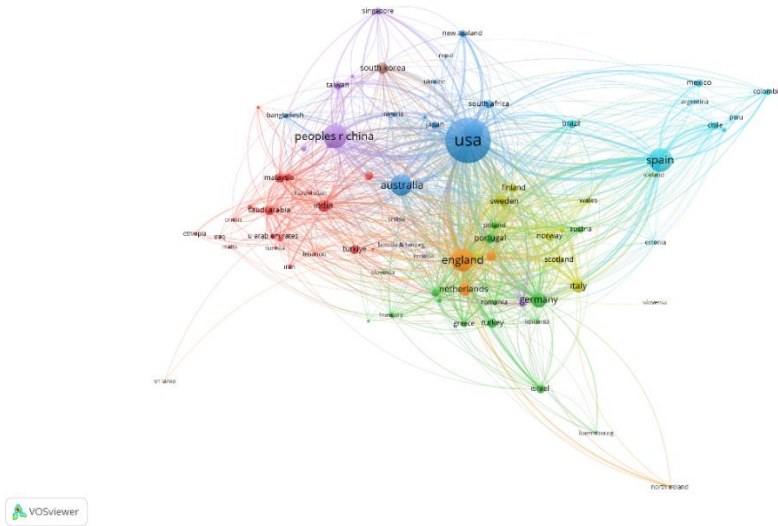
Literatürdeki en yüksek yayın sayısının önemli bir oransal yükseklikle (yaklaşık 5000 yayın) Psikoloji alanında toplandığı görülmektedir. Buna göre siber zorbalığın psikolojik etkileri en yaygın temalar arasında yer almaktadır. Kriminoloji, Aile Çalışmaları ve Eğitim öne çıkan diğer alanlardır. Bu tablo saldırganlık, suç davranışı, mağduriyet ve önleme politikalarının yanında özellikle çeşitli düzeylerde eğitim ekseninin öne çıktığını göstermektedir. Halk Sağlığı, Psikiyatri gibi sağlık alanlarının yanında İletişim Bilimleri ve Bilgisayar Bilimleri gibi alanlardaki yoğunluk, siber zorbalığın ruhsal-psikolojik etkilerinin yanında teknik ve iletişimsel doğasının da önemli bir ilgi gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu tablo alanın disiplinlerarası yaklaşımları zorunlu kılan karmaşık doğasını net bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Yine Web of Science Core Collection veri tabanındaki “Analyze Results” aracı kullanılarak elde edilen veriler çerçevesinde öne çıkan dergiler *Journal of Interpersonal Violence* (448 yayın), *Computers in Human Behavior* (343 Yayın) ve *Frontiers in Psychology*'dir (222 yayın).

Singh ve arkadaşlarının (2024) veri kaynağı olarak Scopus veri tabanını kullandıkları bibliyometrik analizde gerçekleştirilen birlikte oluşum analizi ile bu çalışma kapsamındaki analiz karşılaştırıldığında her iki çalışmada da benzer kümelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak daha güncel eğilimleri ortaya koyan mevcut analizde, alanın metodolojik olgunlaşmasına işaret eden “systematic review”, “meta analysis”, “longitudinal” ve benzeri düğümlerin belirginleştiği ifade edilebilir.

3.2. Ülkeler ve Yazarlar Düzeyinde Ortak Yazarlık (Co-authorship – Countries and Authors) Analizi

Siber zorbalık literatüründeki uluslararası araştırma iş birliklerini incelemek amacıyla ülkeler düzeyinde gerçekleştirilen co-authorship analizi en az 10 yayın üretmiş ülkeler dahil edilerek gerçekleştirilmiş; elde edilen ağ haritası alanın yüksek düzeyde uluslararası bağlantılar içeren çok merkezli bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Şekil 4. Öne Çıkan Ülkeler Ağ Haritası

Amerika Birleşik Devletleri harita merkezindeki en büyük düğümü teşkil etmektedir. ABD’nin İspanya, İngiltere, Çin, Almanya ve Avustralya gibi ülkelerle güçlü bağlantılar kurduğu görülmektedir. Ayrıca Avrupa, Doğu Asya, Latin Amerika ve Orta Doğu merkezli bölgesel kümeler dikkat çekerken, İspanya’nın İspanyolca konuşulan diğer ülkeler için önemli bir işbirliği düğümü olarak belirdiği ifade edilebilir. Benzer şekilde Çin düğümü Tayvan, Singapur, Güney Kore eksenine güçlü bağlantılar geliştirmiştir. Türkiye’nin haritada görünür ve bağlantılı bir konum arz etmesi de önemlidir. Özellikle Avrupa ve Orta Doğu eksenli işbirliği dikkat çekicidir. Amerika Birleşik devletleri yanında İspanya ve

Çin'in güçlü konumları siber zorbalık literatürü açısından kritiktir ve çok merkezli bir araştırma yapısını gözler önüne sermektedir. Yine Singh ve arkadaşlarının (2024) Scopus veri temelli ağ görünümüleri ile karşılaştırıldığında merkezi aktörler ve bölgesel kümelerin büyük ölçüde benzeştiği ancak Türkiye'nin söz konusu çalışmada daha belirgin bir düğüm olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Siber zorbalık literatüründe bilimsel işbirliği yapısını ortaya koyan ve en az beş yayında yer alan araştırmacıların dahil edildiği diğer analizde ise bir araştırmacının diğer yazarlarla kurduğu tüm ortak yazarlık bağlantılarının toplam gücünü ifade eden TLS göstergesi kullanılmıştır. Buna göre, Michelle F. Wright, 75 yayın ve 172 TLS değeri ile alanın en üretken ve en güçlü iş birliği ağına sahip araştırmacısı olarak öne çıkmaktadır. Sebastian Wachs (60 yayın; TLS = 169), Lei Li (38 yayın; TLS = 162), Heidi Vandebosch (60 yayın; TLS = 159) ve Rosario Ortega-Ruiz (55 yayın; TLS = 125) da alanın merkezinde yer alan araştırmacılar arasında bulunmaktadır.

Tablo 1. Siber Zorbalık Literatüründe Ortak Yazarlık Ağı Açısından Öne Çıkan Araştırmacılar

Sıra	Araştırmacı	Yayın Sayısı	Atıflar	TLS-(Toplam Ortak Yazarlık İlişkileri)
1	Michelle F. Wright	75	2216	172
2	Sebastian Wachs	60	1649	169
3	Lei Li	38	1069	162
4	Heidi Vandebosch	60	3105	159
5	Rosario Ortega-Ruiz	55	3255	125
6	Rosario Del Rey	43	2234	120
7	Kimberly J. Mitchell	58	4350	116
8	Manuel Gámez-Guadix	50	2514	109
9	Ate Oksanen	34	1065	101
10	David Finkelhor	47	3914	99

3.3. Doküman, Dergi ve Araştırmacı Düzeyinde Atıf (Citation) Analizi

Analizin bu bölümünde hem doküman ve dergi hem de araştırmacı düzeyinde atıf analizi gerçekleştirilmiştir. Doküman düzeyinde gerçekleştirilen analize en az 200 atıf almış çalışmalar dahil edilmiş, ölçütü karşılayan 202 yayın, diğer yüksek etkili çalışmalarla kurduğu doğrudan bibliyometrik bağlantı sayısı (Links) ekseninde sıralanmıştır. Elde edilen bulgular Kowalski, Smith, Tokunaga, Ybarra ve Li gibi isimler öncülüğünde ortaya konan eserlerin literatürün entelektüel temellini oluşturan başlıca referanslar arasında yer aldığını göstermektedir.

Tablo 2. Diğer Yüksek Etkili Çalışmalarla En Fazla Bibliyometrik Bağlantı Kuran İlk 10 Çalışma

Sıra	Yazar(lar)	Yıl	Toplam Atıf	Links
1	Kowalski	2014	1869	71
2	Smith	2008	2057	60
3	Tokunaga	2010	1492	53
4	Ybarra	2004a	714	45
5	Li	2007	483	40
6	Raskauskas	2007	534	40
7	Slonje	2008	969	39
8	Zych	2015	207	38
9	Nixon	2014	315	38
10	Kowalski et al.	2007	810	37

Toplam atıf sayısı ve bağlantı gücü göstergelerine göre *Aggression and Violent Behavior*, *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *Journal of Youth and Adolescence*, *Children and Youth Services Review* ve *Aggressive Behavior*, siber zorbalık literatürünün en etkili dergileri arasında yer almaktadır. *Aggression and Violent Behavior* 6.541 atıf sayısı ve 4.479 TLS değeri ile öne çıkmaktadır. Bu tabloda (Tablo 3.) da TLS değeri, bir derginin diğer dergilerle kurduğu toplam bibliyometrik ilişki gücünü vermesi bakımından önemlidir. Bu sebeple listedeki ilk 10 dergi, veri setine göre ilgili literatürdeki en merkezi ve etkili dergileri ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Toplam Atıf Sayısı ve Bağlantı Gücüne Göre En Etkili Dergiler

Sıra	Dergi	Atıflar	Total Link Strength (TLS)
1	Aggression and Violent Behavior	6541	4479
2	Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking	5491	3989
3	Journal of Youth and Adolescence	5558	3685
4	Children and Youth Services Review	4750	3150
5	Aggressive Behavior	3776	2736
6	Frontiers in Psychology	3640	2475
7	Int. Journal of Environmental Research and Public Health	5475	2407
8	Journal of Adolescence	4182	2266
9	Trauma, Violence, & Abuse	3635	2037
10	Journal of Child Psychology and Psychiatry	3525	1993

Yayın sayısı, toplam atıf sayısı ve yine araştırmacının diğer araştırmacılarla kurduğu bibliyometrik bağlantıların toplam gücü (TLS) kapsamında, aşağıdaki tabloda (Tablo 4.) da görüldüğü üzere Peter K. Smith 5.918 atıf ve 5.617 TLS değeri ile öne çıkarken, onu Rosario Ortega-Ruiz, Robin M. Kowalski, Rosario Del Rey ve Heidi Vandebosch takip etmektedir. Ayrıca Justin W. Patchin ve Sameer Hinduja, yüksek atıf ve güçlü bağlantı değerleriyle dikkat çekmektedir.

Tablo 4. Toplam Atıf Sayısı ve Bağlantı Gücüne Göre En Etkili Araştırmacılar

Sıra	Araştırmacı	Yayınlar	Atıflar	Total Link Strength (TLS)
1	Peter K. Smith	35	5918	5617
2	Rosario Ortega-Ruiz	55	3255	4970
3	Robin M. Kowalski	19	4749	4888
4	Rosario Del Rey	43	2234	4251
5	Heidi Vandebosch	60	3105	3988
6	Justin W. Patchin	29	4415	3472
7	Sameer Hinduja	28	4412	3461
8	Michelle F. Wright	75	2216	3386
9	Kimberly J. Mitchell	58	4350	2979
10	David P. Farrington	24	3084	2662

3.4. Referanslar Düzeyinde Birlikte Atıf Analizi (Co-citation-Cited References)

Gerçekleştirilen referanslar düzeyinde birlikte atıf analizinde, veri setinde yer alan çalışmaların kaynaklarından en az 100 kez yer alan referanslar değerlendirilmeye alınmış, uygulanan bu eşik değeri sonucunda 312 referans analiz kapsamına alınmıştır. Buna göre Peter K. Smith'in 2008 yılında *Journal of Child Psychology and Psychiatry*'de yayımlanan çalışması, 1.655 atıf ve 21.496 Total Link Strength (TLS) değeriyle merkezi bir referans olarak ortaya çıkmaktadır. Yine Robin M. Kowalski'nin 2014 tarihli kapsamlı çalışması 1.485 atıf ve 17.883 TLS değeri ile dikkat çekerken, Ryuichiro Tokunaga'nın 2010 yılında *Computers in Human Behavior*'de yayımlanan çalışması ise 1.226 atıf ve 17.308 TLS değeri ile merkezi bir görünüm arz etmektedir.

Öne çıkan ilk on çalışma incelendiğinde (Tablo 5) kavramsal tanımlama, meta analiz, yaygınlık araştırmaları, risk faktörleri, fail-mağdur rolleri ve psiko-sosyal sonuçlarla ilgili temel verilerin ilgili literatürü önemli ölçüde beslediği ifade edilebilir. Öne çıkan çalışmalar siber zorbalığa ilişkin açık ve operasyonel tanımlar ortaya koymaları, zorbalık araştırmaları ile siber zorbalık arasındaki devamlılığı çerçevelemeleri, kendilerine kadar gelen mevcut birikimi sistematize etmeleri, çeşitli düzeylerde temel ölçüm araçlarını kullanarak yaygınlaştırmaları, literatürdeki yüksek kaliteli çıktıları sentezlemeleri, siber zorbalığa ilişkin rollere dikkat çekmeleri, psiko-sosyal ve klinik sonuçlara odaklanmaları, koruyucu faktörler ve müdahale perspektifleri önermeleri, farklı disiplinlerden teorik araçları bütünleştirmeleri gibi kapasiteleriyle güçlü bir omurga tesis etmiştir.

Tablo 5. En Çok Birlikte Atıf Alan İlk 10 Temel Referans

Sıra	Referans	Çalışma Başlığı	DOI
1	Smith, P. K. et al. (2008)	Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils	10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x
2	Kowalski, R. M. et al. (2014)	Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth	10.1037/a0035618
3	Tokunaga, R. S. (2010)	Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization	10.1016/j.chb.2009.11.014
4	Slonje, R., & Smith, P. K. (2008)	Cyberbullying: Another main type of bullying?	10.1111/j.1467-9450.2007.00611.x
5	Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2008)	Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization	10.1080/01639620701457816
6	Kowalski, R. M., & Limber, S. P. (2007).	Electronic bullying among middle school students.	10.1016/j.jadohe-alth.2007.08.017
7	Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2010).	Bullying, cyberbullying, and suicide.	10.1080/13811118.2010.494133
8	Juvonen, J., & Gross, E. F. (2008)	Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace	10.1111/j.1746-1561.2008.00335.x
9	Ybarra, M. L., & Mitchell, K. J. (2004)	Online aggressor/targets, aggressors, and targets	10.1111/j.1469-7610.2004.00328.x
10	Wang, J., Nansel, T. R., & Iannotti, R. J. (2009)	School bullying among adolescents in the United States	10.1016/j.jadohe-alth.2009.03.021

Aşağıda yer alan (Şekil 5) yoğunluk haritasına göre sarı ve açık yeşil bölgeler en yüksek atıf ve bağlantı değerine sahip referansların oluşturduğu çekirdeği betimlemektedir. Daha çevresel bölgelerde yer alan referanslar ise yine önemli ortak atıf sayılarıyla destekleyici teorik ve metodolojik katkıları temsil etmektedir.

haline gelmiştir. Ancak farklı disiplinlerin katkısı yeterli bir disiplinlerarası işbirliğinin kurulabildiği anlamına gelmemektedir. Bu kapsamda Lee ve arkadaşlarının ortaya koyduğu üzere (2026b), gelecekteki araştırmalar daha fazla disiplinler arası işbirliğini teşvik ederek, yapay zekâ destekli tespit, davranış analizi ve psikolojik müdahaleleri birleştiren kapsamlı siber zorbalık önleme çerçeveleri oluşturabilir.

Gelecek perspektifleri ve öneriler açısından değerlendirildiğinde; dijital teknolojiler, yapay zekâ, makine öğrenmesi gibi trendlerin alanın gelişimine katkı sunma potansiyelinin öne çıktığı ifade edilebilir. Alandaki güncel bir çalışma (Seth vd., 2026), çevrimiçi sosyal ağların siber zorbalık davranışlarına ilişkin kritik rolünü vurgulamakta; önleyici stratejilerin ve makine öğrenimi ve yapay zeka destekli tespit tekniklerinin mevcudiyetine rağmen istismarın dinamik, bağlama bağlı ve platformlar arası doğasına uygun çözümlerin yetersizliğine işaret etmektedir. Yazara göre “gelecekteki araştırmalar, gelişen çevrimiçi davranışları daha iyi yakalamak ve uzun vadeli etkileri değerlendirmek için çeşitli veri kümeleri ve boylamsal değerlendirmelerle desteklenen daha uyarlanabilir, şeffaf ve etik temelli tespit modelleri geliştirmeye odaklanmalıdır.” Yine Singh ve arkadaşları (2024) da siber zorbalık literatüründe yapay zekâ merkezli çalışmaların gelişmesi gerekliliğine işaret etmiş; siber zorbalık gibi yaygın ve başa çıkılması zor bir sorunu daha iyi kavramak ve çözmek için yapay zekâ ve derin öğrenme gibi yeni teknolojilerin kullanılması gerektiğini savunmuştur. Benzer şekilde Aswat ve arkadaşları, (2025) metaverse kullanımının siber zorbalık davranışı ve sanal dünyadaki sosyal etkileşimler üzerindeki etkisini anlamak için bu iki alanı bütünleştiren nitelikli araştırmalara acil ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir.

Sosyal medyada siber zorbalığa odaklanan yakın tarihli bir çalışma (Ray vd., 2024), siber zorbalığa karşı önlemlerin etkili ve kapsayıcı olmasını sağlayacak birleşik bir kavramsal çerçeve ihtiyacına dikkat çekmekte mevcut araştırmalarda karşı karşıya gelinen tanım ve kapsam tutarsızlıklarının politika oluşturma ve müdahale stratejileri üzerindeki rollerinin araştırılması ihtiyacına değinmektedir. Bu durum, Tokunaga’nın (2010) etkili bir erken dönem çalışmasında işaret ettiği sorunlar ve araştırma ihtiyacının hala önemli ölçüde geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Kapsayıcı ve operasyonel tanım çerçevelerinin eksikliği yanında araştırmaların çoğu kez kuramsal temellere dayanmayan karakteri, boylamsal verilerin yetersizliği ve basit demografik veya korelasyon analizlerinin ötesinde karmaşık ilişkilerin yeterince tartışılmaması gibi sorunlar günümüzde de ciddi bir literatür birikimine rağmen sorgulanmaya açık konular arasında yer almaktadır.

Ray ve arkadaşlarının (2024) gelecekteki araştırmalar için vurguladığı bir diğer önemli husus da göz ardı edilmiş yetişkin demografisinde siber zorbalığın incelenmesine yönelik ihtiyaçtır. Benzer bir çıkarım bu çalışmadaki anahtar ke-

lime birlikte oluşum ağ haritasından hareketle de öne sürülebilir. Ayrıca yetişkinler arasında siber zorbalığa yönelik çalışmaların sistematik incelemesine dayanan çalışmalar (Jenaro vd., 2018) da orta yaş ve yaşlı popülasyonlara yönelik araştırma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Dijital bölünme, dijital göçmenlik gibi hususlar bu kapsamda önemli araştırma alanlarını işaretlemektedir. Bu bakımdan yaşlılar yanında kırsal kesimden gençlerin psikolojik refahını destekleyen müdahaleler tasarlamak için hayati önem taşıyan araştırma girişimlerinin önemi çeşitli çalışmalarda ortaya konmaktadır (Anshida vd., 2025).

İlgili analiz çalışmaları, siber zorbalığı kültürlerarası ve uluslararası perspektiften ele alan çalışmaların eksikliğine ve bu konudaki araştırma birikiminin önemine de vurgu yapmaktadır. Pek çok ülke siber zorbalığa ilişkin vatandaşlarını korumaya ve mücadeleye yönelik yasa, eğitim programı ve stratejiler üretmektedir. Ancak bunların uluslararası bir perspektiften yeniden analiz edilmesinin öncelikli olduğu ifade edilmelidir (Baek & Bullock, 2014). Böylelikle kültürlerarası farklılıklara alan açan; ancak küresel ve bütünlüklü bir çerçeveye yansıyan stratejilerin geliştirilebileceği ve siber zorbalık hakkındaki anlayışımızın gelişeceği düşünülmektedir (Kwan vd., 2020). Örneğin Bansal ve arkadaşları (2024) Asya ülkelerinin çalışmalardaki yükselen yayın trendinden hareketle bu ülkelere dair incelemelerin, kültürel ve dini farklılıklar nedeniyle konuya ilişkin daha derin ve farklı bir anlayış sağlayabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca bölgesel dinamikleri de anlayabilmek açısından İngilizce dışındaki dillerde yayımlanmış çalışmaların gelişmiş tekniklerle analiz edilmesi (Cretu & Morandau, 2024) literatürde vurgulanan bir diğer öneridir. Yine dini ve kültürel farklılıklar ekseninde siber zorbalık çalışmaları (Chai, 2022; Korkmaz & Mehmedoğlu, 2018) artan bir ilgiye mazhar olsa da dijital din çalışmaları ekseninde siber zorbalık çalışmalarına ihtiyaç olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- Abarna, S., Sheeba, J. I., Jayasrilakshmi, S., & Devaneyan, S. P. (2022). Identification of cyber harassment and intention of target users on social media platforms. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 115, 105283. <https://doi.org/10.1016/j.engappai.2022.105283>
- Anshida, M., Murugan, P. P., Senthilkumar, M., Chandrakumar, M., & Vanitha, G. (2025). Impact of social media on the psychological well-being of rural Youth- A systematic literature review and bibliometric analysis. *Entertainment Computing*, 55, 101012. <https://doi.org/10.1016/j.entcom.2025.101012>
- Antisdel, J., Miller, W. R., & Groves, D. (2025). Data mining trauma: AI-assisted qualitative study of cyber victimization on Reddit. *JMIR Infodemiology*, 5, e75493-e75493. <https://doi.org/10.2196/75493>
- Aswat, H., Purwanta, E., Wangid, M. N., Manaf, A., & Hayadin, H. (2025). Global research trends of cyberbullying and the metaverse in the virtual world: Bibliometric analysis using the Scopus database. *International Journal of Cognitive*

- Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*, 13(1), 157-164. <https://doi.org/10.23947/2334-8496-2025-13-1-157-164>
- Baek, J., & Bullock, L. M. (2014). Cyberbullying: A cross-cultural perspective. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 19(2), 226-238. <https://doi.org/10.1080/13632752.2013.849028>
- Bansal, S., Garg, N., Singh, J., & Van Der Walt, F. (2024). Cyberbullying and mental health: Past, present and future. *Frontiers in Psychology*, 14, 1279234. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1279234>
- Barragán Martín, A. B., Molero Jurado, M. D. M., Pérez-Fuentes, M. D. C., Simón Márquez, M. D. M., Martos Martínez, Á., Sisto, M., & Gázquez Linares, J. J. (2021). Study of cyberbullying among adolescents in recent years: A bibliometric analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(6), 3016. <https://doi.org/10.3390/ijerph18063016>
- Beckman, L., Hellström, L., & Von Kobyletzki, L. (2020). Cyber bullying among children with neurodevelopmental disorders: A systematic review. *Scandinavian Journal of Psychology*, 61(1), 54-67. <https://doi.org/10.1111/sjop.12525>
- Bennett, D. C., Guran, E. L., Ramos, M. C., & Margolin, G. (2011). College students' electronic victimization in friendships and dating relationships: Anticipated distress and associations with risky behaviors. *Violence and Victims*, 26(4), 410-429. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.26.4.410>
- Bertomeu Panisello, P., A. Díaz-Faes, D., Pereda, N., & Guilera, G. (2023). Victimization electrónica en adolescentes españoles durante la pandemia COVID-19. *Anuario de Psicología/The UB Journal of Psychology*, 53(2), 13-22. <https://doi.org/10.1344/ANPSIC2023.53/2.2>
- Chai, L. (2022). Does religion buffer against the detrimental effect of cyberbullying victimization on adults' health and well-being? Evidence from the 2014 Canadian General Social Survey. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(21-22). <https://doi.org/10.1177/08862605211050092>
- Cretu, D. M., & Morandau, F. (2024). Bullying and cyberbullying: A bibliometric analysis of three decades of research in education. *Educational Review*, 76(2), 371-404. <https://doi.org/10.1080/00131911.2022.2034749>
- Denche-Zamorano, Á., Barrios-Fernandez, S., Galán-Arroyo, C., Sánchez-González, S., Montalva-Valenzuela, F., Castillo-Paredes, A., Rojo-Ramos, J., & Olivares, P. R. (2022). Science mapping: A bibliometric analysis on cyberbullying and the psychological dimensions of the self. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(1), 209. <https://doi.org/10.3390/ijerph20010209>
- Denche-Zamorano, A., Mendoza-Muñoz, M., Barrios-Fernández, S., Galán-Arroyo, C., Adsuar, J. C., & Y Rojo-Ramos, J. (2025). Research on cyberbullying and suicide: A bibliometric analysis. *Psychology in the Schools*, 62(1), 336-353. <https://doi.org/10.1002/pits.23327>
- Doğan, E., Şen, İ. E. Y., & Şahin, Y. L. (2025). The relationship between cyber victimization, social media addiction, social media literacy, and platform usage in adolescents. *Current Psychology*, 44(15), 13859-13871. <https://doi.org/10.1007/s12144-025-08098-y>

- Doğan, S. (2025). Bibliometric analysis of research on cyberbullying. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 9(20), 232-250. <https://doi.org/10.57135/jier.1638874>
- Fauzi, M. A. (2024). Cyberbullying in higher education: A review of the literature based on bibliometric analysis. *Kybernetes*, 53(9), 2914-2933. <https://doi.org/10.1108/K-12-2022-1667>
- Fayand Fathabad, Y., Balafar, M. A., Golzari Oskouei, A., & Koochi, K. (2025). An efficient deep learning- based framework for predicting cyber violence in social networks. *Complexity*, 2025(1), 2750326. <https://doi.org/10.1155/cplx/2750326>
- Feinstein, A., Storm, H., Mead, J., & Sharkey, A. (2025). An examination of psychological distress and moral injury in journalists exposed to online harassment. *European Journal of Psychotraumatology*, 16(1), 2522501. <https://doi.org/10.1080/20008066.2025.2522501>
- Gong, W., Lee, C. S., Li, S., Adkison, D., Li, N., Wu, L., & Ye, X. (2026). Cyber victimization in hybrid space: An analysis of employment scams using natural language processing and machine learning models. *Journal of Crime and Justice*, 49(1), 132-153. <https://doi.org/10.1080/0735648X.2024.2448804>
- González-Moreno, M. J., Cuenca-Piqueras, C., & Fernández-Prados, J. S. (2020). Cyberbullying and education: State of the art and bibliometric analysis. *Proceedings of the 2020 8th International Conference on Information and Education Technology*, 191-195. <https://doi.org/10.1145/3395245.3396449>
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2015). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying* (Second edition). Corwin\$.h.
- Imanisa, D., Anwar, R. K., & Winoto, Y. (2025). Cyberbullying and digital ethics: A bibliometric analysis from a communication research perspective. *Jurnal ASPIKOM*, 10(1), 147. <https://doi.org/10.24329/aspikom.v10i1.1618>
- Jenaro, C., Flores, N., & Frías, C. P. (2018). Systematic review of empirical studies on cyberbullying in adults: What we know and what we should investigate. *Aggression and Violent Behavior*, 38, 113-122. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.12.003>
- Jensen, K. B. (Ed.). (2021). *A handbook of media and communication research: Qualitative and quantitative methodologies* (3. bs.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781138492905>
- Jo, H. (2025). Understanding cyber violence: Factors influencing cyberbullying among school-aged children. *Child Indicators Research*, 18(4), 1823-1849. <https://doi.org/10.1007/s12187-025-10240-y>
- Kallman, J., Han, J., & Vanderbilt, D. L. (2021). What is bullying? *Clinics in Integrated Care*, 5, 100046. <https://doi.org/10.1016/j.intcar.2021.100046>
- Kara, E., & Aslan, H. (2025). Cyber victimization and subjective well-being: Protective roles of self-esteem and social support among Turkish gifted youths. *BMC Psychology*, 13(1), 341. <https://doi.org/10.1186/s40359-025-02636-w>
- Kintonova, A., Vasyaev, A., & Shestak, V. (2021). Cyberbullying and cyber-mobbing in developing countries. *Information & Computer Security*, 29(3), 435-456. <https://doi.org/10.1108/ICS-02-2020-0031>

- Korkmaz, E., Riaz, M., Deveci, M., & Kadry, S. (2024). A novel approach to fuzzy N-soft sets and its application for identifying and sanctioning cyber harassment on social media platforms. *Artificial Intelligence Review*, 57(1), 14. <https://doi.org/10.1007/s10462-023-10640-y>
- Korkmaz, S., & Mehmedoğlu, A. U. (2018). Dindarlık, siber zorbalık ve problemli internet kullanımı ilişkisine dair nicel bir araştırma. *Dini Araştırmalar*, 21(53 (15-06-2018)), 35-54. <https://doi.org/10.15745/da.433507>
- Kowalski, R. M., Carroll, H., Drolet, G., Williams, C., Aurilio, E., Korson, H., Pierce, L., Minor, A., & Bunche, R. (2025). Fictitious online victimization: "I say that you say I'm a loser". *The Social Science Journal*, 1-12. <https://doi.org/10.1080/03623319.2025.2593606>
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2012). *Cyberbullying: Bullying in the digital age* (2. ed). Wiley-Blackwell.
- Kwan, I., Dickson, K., Richardson, M., MacDowall, W., Burchett, H., Stansfield, C., Brunton, G., Sutcliffe, K., & Thomas, J. (2020). Cyberbullying and children and young people's mental health: A systematic map of systematic reviews. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23(2), 72-82. <https://doi.org/10.1089/cyber.2019.0370>
- Kwanya, T., Kogos, A. C., Kibe, L. W., Ogolla, E. O., & Onsare, C. (2022). Cyberbullying research in Kenya: A meta-analysis. *Global Knowledge, Memory and Communication*, 71(4/5), 208-229. <https://doi.org/10.1108/GKMC-08-2020-0124>
- Lee, Y.-E., Lee, K., Dancik, G. M., & Park, E. (2026a). Mapping cyberbullying research: A systematic analysis of thematic trends and interdisciplinary integration. *Computers in Human Behavior Reports*, 21, 100967. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2026.100967>
- Lee, Y.-E., Lee, K., Dancik, G. M., & Park, E. (2026b). Mapping cyberbullying research: A systematic analysis of thematic trends and interdisciplinary integration. *Computers in Human Behavior Reports*, 21, 100967. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2026.100967>
- Li, X., Shek, D. T. L., Shek, E. Y. W., & Zhang, X. (2025). Cyberbullying following cyber-victimization among chinese children: The role of moral disengagement and normative beliefs about aggression. *Applied Research in Quality of Life*, 20(2), 731-752. <https://doi.org/10.1007/s11482-025-10434-0>
- Limber, S., & Wang, W. (2014). Bullying. İçinde A. C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (ss. 461-466). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_241
- Macharia, M., & Dunaway, M. (2026). Understanding the mediator and moderator role of digital citizenship on cyber harassment. *Information Technology & People*, 39(1), 569-596. <https://doi.org/10.1108/ITP-05-2022-0376>
- Manap, A. (2022). A bibliometric analysis of cyberbullying research in Turkey. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 461-472. <https://doi.org/10.14686/buefad.1092893>

- N. Nigam, A. Shrivastava, D. Nagar, C. Nagar, & S. Jain. (2025). Understanding cyberbullying: A bibliometric analysis and its relevance to sustainable development goals. *2025 IEEE International Conference on Advances in Computing Research On Science Engineering and Technology (ACROSET)*, 1-13. <https://doi.org/10.1109/ACROSET66531.2025.11280723>
- Nguyen, T. H., Shah, G. H., Kaur, R., Muzamil, M., Ikhile, O., & Ayangunna, E. (2024). Factors predicting in-school and electronic bullying among high school students in the United States: An Analysis of the 2021 Youth Risk Behavior Surveillance System. *Children*, 11(7), 788. <https://doi.org/10.3390/children11070788>
- Nielsen, M. B. D., Pisinger, V., Kusier, A. O., & Tolstrup, J. (2024). Prevalence of online sexual harassment and online bullying: A nationwide survey among high school students in Denmark. *Frontiers in Public Health*, 12, 1368360. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1368360>
- Olweus, D. (1986). *Mobbning: Vad vi vet och vad vi kan göra*. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:142384681>
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program. İçinde *The Development and Treatment of Childhood Aggression*. Psychology Press.
- Olweus, D. (1996). *Bullying at school: What we know and what we can do* (Reprinted). Blackwell.
- Onuoha, A. C., Matsuzaka, S., Stanton, A. G., Volpe, V. V., & Avery, L. R. (2024). Young black American women's social media use and online victimization. *Social Media + Society*, 10(3), 20563051241277607. <https://doi.org/10.1177/20563051241277607>
- Palasinski, M. (2013). Turning assault into a "harmless prank"—teenage perspectives on happy slapping. *Journal of Interpersonal Violence*, 28(9), 1909-1923. <https://doi.org/10.1177/0886260512469107>
- Passas, I. (2024). Bibliometric analysis: The main steps. *Encyclopedia*, 4(2), 1014-1025. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia4020065>
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2024). *Cyberbullying facts*. Cyberbullying Research Center. <https://cyberbullying.org/facts>
- Paunovic, N. (2020). The protection of children victims of electronic harassment in criminal law: Controversial issues and possible de lege ferenda amendments. *Temida*, 23(3), 333-351. <https://doi.org/10.2298/TEM2003333P>
- Peker, A., & Yalçın, R. Ü. (2022). Mapping global research on cyber bullying in the context of cross-cultural collaborations: A bibliometric and network analysis. *Frontiers in Communication*, 7, 768494. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2022.768494>
- Popham, J. F., Reynolds, D., Nevin, A. D., & Broll, R. (2025). Exploring adult cyberharassment: Key predictors of victimisation. *Global Crime*, 1-20. <https://doi.org/10.1080/17440572.2025.2554863>
- Raskauskas, J. (2009). Text-bullying: Associations with traditional bullying and depression among New Zealand adolescents. *Journal of School Violence*, 9(1), 74-97. <https://doi.org/10.1080/15388220903185605>

- Ray, G., McDermott, C. D., & Nicho, M. (2024). Cyberbullying on social media: Definitions, prevalence, and impact challenges. *Journal of Cybersecurity*, 10(1), tyae026. <https://doi.org/10.1093/cybsec/tyae026>
- Saladino, V., Eleuteri, S., Verrastro, V., & Petruccelli, F. (2020). Perception of cyberbullying in adolescence: A brief evaluation among Italian students. *Frontiers in Psychology*, 11, 607225. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.607225>
- Salisch, M. V. (2014). Jugendliche im Web 2.0: Risiken und Chancen. *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, 63(5), 338-342. <https://doi.org/10.13109/prkk.2014.63.5.338>
- Sangwan, S. R., & Bhatia, M. P. S. (2022). D-BullyRumbler: A safety rumble strip to resolve online denigration bullying using a hybrid filter-wrapper approach. *Multimedia Systems*, 28(6), 1987-2003. <https://doi.org/10.1007/s00530-020-00661-w>
- Selkie, E., Evans, Y., Ton, A., Midamba, N., & Moreno, M. A. (2018). Ideas for addressing electronic harassment among adolescents attending a video blogging convention. *BMC Public Health*, 18(1), 973. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5907-6>
- Seth, U., Ravikanti, S., & Dave, J. (2026). A review on cyberbullying and its impact on future generations. *New Generation Computing*, 44(2), 12. <https://doi.org/10.1007/s00354-025-00313-5>
- Singh, A., Rejeb, A., Nangru, H., & Pathak, S. (2024). Global research trends on cyberbullying: A bibliometric study. *Computers in Human Behavior Reports*, 16, 100499. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2024.100499>
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376-385. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x>
- Suresh, S., R, V., Alfonso, T., & Rajan, S. (2025). Traditional and online bullying victimization among school-going adolescents: The role of sociodemographic factors. *Journal of Indian Association for Child and Adolescent Mental Health*, 21(1), 88-92. <https://doi.org/10.1177/09731342241288640>
- Sutter, C. C., Stickl Haugen, J., Campbell, L. O., & Tinstman Jones, J. L. (2023). School and electronic bullying among adolescents: Direct and indirect relationships with sadness, sleep, and suicide ideation. *Journal of Adolescence*, 95(1), 82-96. <https://doi.org/10.1002/jad.12101>
- Şener, G., & Abınık, N. (2021). *Türkiye’de dijital şiddet araştırması*. United Nations Population Fund Türkiye. https://turkiye.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/digital_violence_report.pdf
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 277-287. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.11.014>
- Volk, A. A., Dane, A. V., & Marini, Z. A. (2014). What is bullying? A theoretical redefinition. *Developmental Review*, 34(4), 327-343. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2014.09.001>

- Waltman, L., & Noyons, E. (2018). *Bibliometrics for research management and research evaluation: A brief introduction*. Universiteit Leiden.
- Wang, J., & Dai, X. (2026). Classification of discussants on cyber-violence incidents. *Information Technology & People*, 39(3), 1197-1223. <https://doi.org/10.1108/ITP-03-2024-0382>
- Weekes, C. J., Storey, J. E., & Pina, A. (2025). Cyberstalking perpetrators and their methods: A systematic literature review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 15248380251333411. <https://doi.org/10.1177/15248380251333411>
- WHO. (2024). *One in six school-aged children experiences cyberbullying, finds new WHO/Europe study*. <https://www.who.int/europe/news/item/27-03-2024-one-in-six-school-aged-children-experiences-cyberbullying--finds-new-who-europe-study>
- Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Research Press.
- Yang, X., Lv, W., Yang, T., & Baesens, B. (2025). Collaborative governance of cyber violence: A two-phase, multi-scenario four-party evolutionary game and SB I 1 I 2 R public opinion dissemination. *Information Processing & Management*, 62(6), 104242. <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2025.104242>

**Çıkar Çatışması
Beyanı**

Yazar, bu çalışma kapsamında herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

**İntihal Politikası
Beyanı**

Bu çalışma, Ithenticate benzerlik tarama yazılımı ile incelenmiş ve benzerlik oranı %8 olarak tespit edilmiştir.

**Bilimsel Araştırma ve Yayın
Etigi Beyanı**

Yazar, çalışmanın bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelere uygun olarak hazırlandığını beyan eder. Çalışma, niteliği ve kapsamı gereğince etik kurul onayı gerektirmektedir.

**Yapay Zekâ
Kullanım Beyanı**

Çalışma kapsamında Yapay zekâ araçları yalnızca dil, noktalama, imla düzenleme amacıyla kullanılmıştır; tüm bilimsel içerik, doğrulama ve nihai sorumluluk yazara aittir.

Diğer Açıklamalar

Bu çalışma, Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'nca yürütülmekte olan Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi kapsamında üretilmiş; proje kapsamında hazırlanan "Dijital Okuryazarlık E-Merkezi" veri tabanında yer alan kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bölümün bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar) a aittir.

DİJİTAL HASTALIKLARIN BİLİMSEL HARİTASI: BİBLİYOMETRİK BİR İNCELEME

FİKRİYE ÇELİK¹

Bu Bölümde Neler Var?

Bu bölümde, dijital hastalık kavramı ve dijitalleşmenin bireysel sağlık üzerindeki etkileri ele alınmaktadır.

Dijital çağda öne çıkan hastalık ve sendromlar güncel literatür ışığında tanıtılmaktadır. Konuya ilişkin uluslararası akademik eğilimler bibliyometrik analiz yöntemiyle değerlendirilmektedir.

Son olarak dijital hastalıklarla mücadeleyle yönelik eğitimsel ve politika temelli öneriler sunulmaktadır.

Giriş

Gündelik hayat pratiklerinin dijital görünüm kazanması iletişimden eğlenceye çoğu alışkanlıkta köklü değişimler yaratmıştır. Kuşkusuz bu dönüşüm günlük yaşamda olduğu kadar insanın beden ve ruh yapısında da birtakım belirgin görüntülere yol açmıştır. Yoğun dijital teknoloji kullanımına bağlı gözlenen görüntüler arasında giderek artan oranda psikolojik ve fizyolojik sorunlara rastlanmaktadır. Bir kısmı semptom bir kısmı sendrom görüntüsü sunmakla birlikte alanyazında dijital hastalık kapsamında sayılan bu sorunlar teknoloji kaynaklı olup yaşadığımız çağın somut sonucu olarak değerlendirilmektedir. Akıllı telefonlar, sosyal medya platformları ve dijital oyunlar başta olmak üzere teknolojinin aşırı ve kontrolsüz kullanımıyla açığa çıkan sorunların daha çok bağımlılık temelli geliştiği bilinmektedir.

Dijital teknolojilerin bilinçli ve dengeli kullanılamamasına bağlı ortaya çıkan sorunların derinleşerek hastalık görüntüsü kazanmasında çeşitli faktörlerin rol oynadığına şüphe yoktur. Bireysel psikolojik durumlardan sosyal çevreye, teknoloji kullanım süresinden dijital cihazlara erişim düzeyine pek çok etken bunlar arasında sayılmaktadır. Giderek artan risk faktörleriyle bahse konu sorunsalın yaygınlık kazanması; internet bağımlılığı kaynaklı sendromlar ve teknoloji temelli bozukluklar başta olmak üzere bunların psikolojik, sosyolojik, nörobilimsel vb. nedenleri ve ortaya çıkan bozukluğun tedavi yöntemleri hakkında farklı disiplinlerden beslenen araştırmalara duyulan ihtiyacı artırmaktadır (Yong, 2017, s. 3). Bu bölümde akademinin mevcut ihtiyacı ne oranda gündeme

¹ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, fcelik@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1633-0357

aldığı, dijitalleşmeye bağlı gelişen hastalıklara yönelik nasıl bir yaklaşım geliştirdiği, eğilimin yeterli ve eksik yönleri tartışılmaktadır.

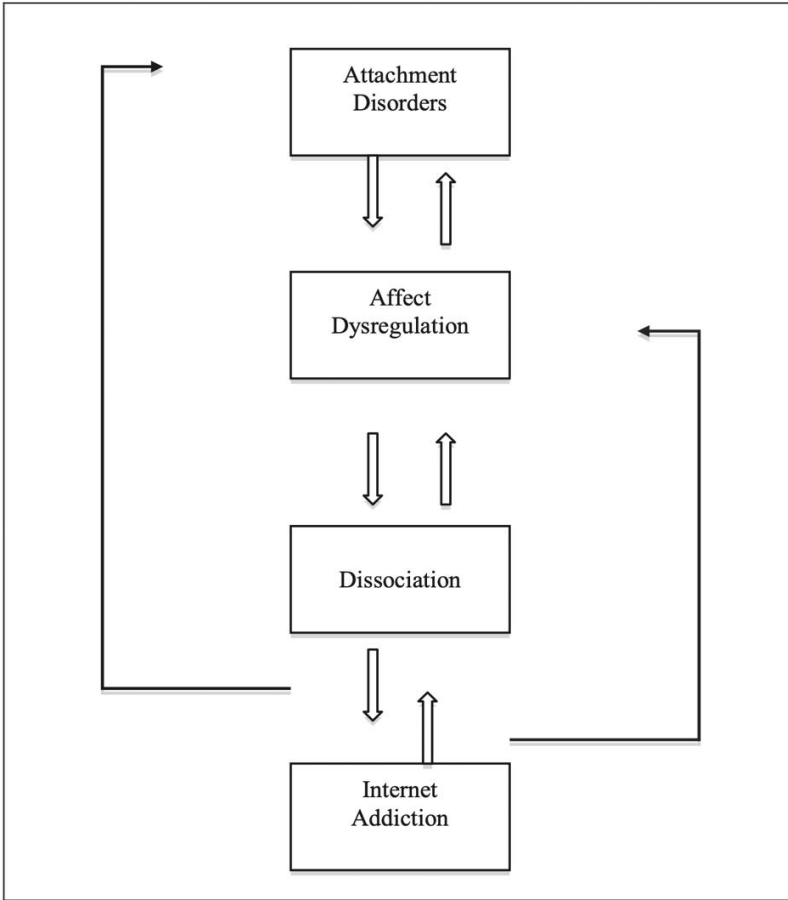
Dijital teknolojilerin aşırı kullanımının bireylerin psikolojik iyi oluşu, fizyolojik sağlığı ve sosyal ilişkileri üzerinde risk yarattığı sonucuna odaklı çalışmaların literatürde artan bir oranda öne çıkmasıyla söz konusu sorunsal karşısında akademik ilginin nasıl bir seyir gösterdiğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada bibliyometrik analizden yararlanılmaktadır. Tercih edilen betimsel literatür tarama tekniğiyle bir yandan aşırı dijitalleşmeye bağlı gelişen hastalıklar hakkında ayrıntılı bilgiye kavuşmak mümkün hale gelirken diğer taraftan bütüncül ve sistematik bakış altında incelenen akademik yayınların bahse konu sorunsala eğiliminin yeter(siz)liği görünür olmaktadır. Böylece dijital oyun bağımlılığından hafıza kaybına giderek yaygınlaşan ancak henüz net bir açıklama için zamana ve vaka çeşitliliğine ihtiyaç duyulan çağa özgü hastalıkların nasıl bir görüntüye sahip olduğunu anlamanın önü açılmaktadır.

Hastalığın Dijital Biçimi

Bütün bir tarih boyu mekâna göre şekillenen ve mekânı şekillendiren insan henüz deneyimlemeyi sürdürdüğümüz çağda da benzer bir görüntü sergilemektedir. Çağın mekânsal gerçeği internet tabanlı dünya olurken insan ağ içinde şekillendiği anda ağı da kendi dönüşümüne uygun olarak biçimlendirmektedir. Böylece beden ve ruh bütünlüğünden bir araya gelen insan, gündelik hayat içinde önemli birtakım değişimlerle karşılaşırken tabiatında yaşanan türlü dönüşümle yüzleşmektedir. Kuşkusuz bunların başında sağlık teması gelmektedir. Geçmişten bugüne yaşanan dönemsel süreçlerde insanlığın pek çok hastalıkla mücadele ettiği bilinmektedir. Bazı dönemler fiziksel sağlığı tehdit eden salgınlar tarih sahnesinde yerini alırken kimi dönemlerde ise ruh sağlığı dikkatin çevrildiği risk alanına dönüşmüştür. Bugünkü dijital teknolojilerin iktidarı altındaki dünyada ise hem sosyal hem fizyolojik hem de psikolojik sağlığı eski risk faktörlerine göre çok daha etkili ve güncel tehdit unsurları tarafından kuşatılan insan modelinden söz edilmektedir.

İnternetin baş aktör olduğu bugün başta mobil cihazlar olmak üzere çeşitlilik arz eden sosyal medya platformları ve sosyal ağların yaygın kullanımı, alanyazında henüz yer almaya başlayan bazı dijital görünümlü hastalıkları gün yüzüne çıkarmaktadır. Burası bütünüyle anlaşılan ya da belirgin sınırlara sahip bir alan değildir. Zira teknoloji ve araç kullanımına dayanıp toplumda hızlı biçimde gözlenen başta bilişsel bozukluklar, henüz hastalık tanımlaması kazanacak kadar klinik bulgu ortaya koymuş değildir. Bununla beraber cep telefonu, tablet, dizüstü bilgisayar gibi taşınabilir cihazların sosyal medyanın aktif yaşam mekânı olma gücüyle birleşmesi neticesinde daha önce görülmemiş semptom ya da hastalık belirtileri ortaya çıkmaktadır. En genel tanımıyla bu tür bozukluklar dijital hastalık sınıfında değerlendirilmektedir.

Dijitalleşme kaynaklı bilişsel ya da fiziksel bozuklukların bağımlılıkla karakterize olduğu bilinmektedir. Bağımlılık bir nesne, kişi ya da herhangi bir varlığa duyulan karşı konulamaz istek olarak tanımlanmaktadır. Bağımlılık yapıcı maddelerin suiistimal edilerek kullanılması sonucunda açığa çıkan bağımlılık, irade kaybına yol açarken kişi nesne üzerindeki denetimini tamamen kaybetmektedir. Sözü edilen nesne alkol, eroın, esrar benzeri bağımlılık yaratan madde olabildiği gibi bir tür davranış biçimini de işaret edebilmektedir. Bu davranışsal görüntü türlerinden biri de internet kullanımıdır. İnternetin ve internet tabanlı ortamların bilinçsiz kullanımına bağlı gelişen davranış biçimi nihayet bağımlılık görüntüsü ortaya koymaktadır (Çelik ve Akkoyun, 2021, s. 27).

Şekil 1. İnternet Bağımlılığının Psikopatolojik Faktörleri. Kaynak: Craparo, 2011

Dijital hastalıklara zemin hazırlayan internet bağımlılığı henüz tanınmaya başlayan bir alana ait olmakla birlikte önerilen birtakım tanı kriterleri bulunmaktadır. Zamanın çoğunu internette harcama, internetin olmadığı ortamda tahammülsüzlük yaşama, gerçek hayatta iletişim kurmada zorlanma, tıpkı bağımlılık yapıcı maddelerde olduğu gibi daha fazla haz için daha yoğun kullanıma

ulaşma ancak bu süreyi de yetersiz bulma ve sosyal ağları her tür olumsuz duygudan kaçış yolu olarak görme; bu kriterlerin başında sayılmaktadır (Çelik ve Akkoyun, 2021, s. 28). Buna göre madde bağımlılığında gözlenen tablonun bir benzerine yol açtığı gerekçesiyle internet ve bağlı sosyal ağ ve sosyal medya ortamlarının bağımlılık merkezli değerlendirilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bununla beraber sosyal platformlar başta olmak üzere internet kaynaklı bağımlılıkların madde bağımlılığıyla aynı nitelikte olup olmadığı ve yol açtığı sonuçların klinik müdahaleye ihtiyaç duyup duymadığının doğru tespit edilmesi büyük önem taşımaktadır (Carbonell ve Panova, 2017, s. 48).

Gelinen aşamada sosyal ağların yaşam mekânı haline gelmesi gerçek hayatta görülen kişilik yapılarının ve beraberinde bozukluklarının dijital ortama taşınmasını sağlamıştır. Böylece bugün yüksek oranlara ulaşan dijital mekânda zaman harcama alışkanlığından dürtü kontrol bozukluğuna pek çok hastalık biçiminin dijital biçimiyle karşılaşmak mümkün hale gelmiştir. Dijital cihazlarla bağlantılı her bozukluğun hastalık kabul edilemeyeceği de şüphesizdir. Zira literatüre hastalık olarak girebilmek için söz konusu bozukluğun klinik bulguya ihtiyacı vardır. Bununla beraber alanyazında bazı bilişsel bozuklukların hastalık kategorisinde öne çıktığını da söylemek mümkündür.

Dijital Dünyanın Şimdilik Bilinen Hastalık Tablosu

Teknik merkezli bir hayatı deneyimleyerek öğrenen sanayi sonrası toplumu, içinden geçtiği süreç dolayısıyla yorgunlukla karakterizedir. Dünyanın güncellendiği bugünkü aşamada ise yorgunluk toplumunu geç dönemlerde hastalıkla sonuçlanan birtakım semptom ya da sendromlar beklemektedir. Teknolojik gelişmelere uyumlanma zorunluluğu ile muhatap olunan cihazların mutlaka bilinçli kullanıma ihtiyaç duyan yapısı bir araya geldiğinde, toplum bundan son derece hızlı etkilenmektedir. Buna göre başta dijital cihazların, internetin, sosyal ağlar ve sosyal medyanın bilinçsiz kullanımı doğrudan toplum sağlığına yönelmektedir. Böylece gerek fizyolojik gerek psikolojik sağlığı tehdit eden yanlış kullanıma bağlı semptomlar hızla teşhisi konulabilir hastalık formuna dönüşmekte ve sayılarında artış gözlenmektedir. Klinik bulgulanma sonucunda hızlı sendromdan hastalığa evrilen türlerin başında hikikomori gelmektedir.

Hikikomori klinik tabloya yol açan dijitalleşme kaynaklı bozukluklardan biri olup dışarıya karşı tamamen kapanmayı seçme ve kendini toplumdan arınmış kabul etme şeklinde bir görüntü vermektedir. Hikikomori, yaşamaya karşı artan ilgisizlik ve iletişimde isteksizlikle başlayıp toplumdan en az altı ay geri çekilmeyle devam eden psikopatolojik bir sendrom türüdür (Concina, Frate ve Biasutti, 2023, s. 318; Nonaka, Takeda ve Sakai, 2022, s. 1542). İlk kez 2000'lerin başında Japonya'da psikiyatrist Tamaki Saito tarafından tanısı konulan bir hastalık olarak Uzak Doğu ülkelerinde ortaya çıkan hikikomori özellikle dijital cihaz ya da sosyal medya kullanımının artış gösterdiği bölgelerde gözlenmektedir. Daha çok internet ve dijital oyun bağımlılığına bağlı olup aşırı izole olma

isteğiyle klinik tabloya dönüşen hastalığın Türkiye’de de bulgulandığı bilinmektedir. Pandemi süreciyle yaygınlaşan hastalığın depresyon ve anksiyete gibi psikiyatrik sorunlarla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yapılan araştırmalar hikikomori bireylerde tatmin olana kadar internette zaman geçirme, internetten kopma girişimlerinin her seferinde başarısızlıkla sonuçlanması, kaygıda artış, ağa erişimi sınırlama girişimlerinden kaynaklanan sinirlilik hali gibi belirtilere rastlandığından söz etmektedir (Nonaka, Takeda ve Sakai, 2026; Craparo, 2011, s. 60).

FOMO da tıpkı hikikomori gibi eve hatta odaya kapanmayla açıklanıp her biri kendine özgü bulgular ortaya koyan ancak temelde internet ve sosyal medya bağımlılığı vurgusu taşıyan önemli sendromlardan biridir. İnsan hayatını dönüşüme uğratan dijital görüntünün giderek ağır bilanço yaratmasıyla bir tür fenomene dönüşen FOMO (fear of missing out) da benzerleri gibi yeni dünyanın karakteristiğini sergilerken akademinin ilgisini kazanmış görünmektedir. Hakkında her geçen gün artan sayıda yayın üretilen FOMO, gelişmeleri kaçırma korkusu olarak tanımlanmakta; gündelik hayatın herhangi bir gerekliliğiyle meşgul olma sırasında sosyal medya akışını kaçırma düşüncesi altında ezilen kişinin yaşadığı anksiyeteyi açıklamaktadır (Çelik ve Akkoyun, 2021, s. 30). Sosyal medya platformlarına erişim sağlayamadığında anksiyete hissiyle mücadele eden FOMO birey, başta akıllı telefon olmak üzere özellikle taşınabilir iletişim ortamlarını sürekli kontrol etme dürtüsüyle yaşamaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak en az FOMO kadar kritik başka dijital görünümli hastalık belirtileri de ortaya çıkmaktadır. Gelişmelerden haberdar olamama korkusunun tetiklediği telefona duyulan bağımlılık nomofobi gibi yeni bir anksiyete biçimini doğurmakta; korku kendine kaçış yolu ararken bu kez beklenmedik bir semptom açığa çıkmaktadır. Bu, altında ezildiği yoğun akıştan kaçan kişinin kaçırma karşısında duyduğu hazzı açıklayan JOMO’dan (joy of missing out) başka bir şey değildir.

JOMO, FOMO’nun yarattığı krizin bir tür panzehiri olarak doğduğu düşünülen ancak kendi de başka bir bilişsel bozukluğa evrilen dijital semptom biçimidir. ‘Gelişmeleri kaçırma keyfi’ olarak tanımlanan JOMO, sosyal medya platformlarının dayattığı gündemden bilinçli ve ısrarlı olarak uzak kalma anında yaşanan keyif halini ifade etmektedir. Süresiz bağlantının yol açtığı kaçma isteğinden beslenip özgür iradeyle verilen kararlar konusunda yoğun direnç göstermeye bağlı ortaya çıkan bu deneyim bugün nihayet sendroma dönüşmüş görünmektedir. Zira aşırı çevrimiçi olmadan kaynaklı dejenere olma halini reddederek başlayan sosyal medyadan kaçış öyküsü, gerçek hayatın da kaçış sınırlarına dahil edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu davranış biçimi akışkan dünya karşısında hissedilen çaresizlik hissiyle birlikte gelişmektedir. Buradan hareketle FOMO’da gözlendiği gibi JOMO bireyin de anksiyeteye mücadele ettiğini düşünmek mümkündür. Yaşananlardan haberdar olamama korkusunun ulaştığı

son aşamada gelişmelerin hızına ayak uyduramayacak kadar tükenmişlik sendromuyla karşılaşan kişi kendini bir anda JOMO yaşarken bulmaktadır. Bilinçli ve kasıtlı biçimde internet ve bağlantılı ortamlarda bulunmamayı tercih etmenin keyif veren bir tabloda gerçekleşmesi kişinin aynı tutumu gerçek hayata taşımasına yol açmakta; böylece JOMO birey bağımsızlığını ilan ettiğini düşündüğü sırada kendini görünmezlikle tanıştırmakta ve toplumdan yalıtılmış bir yalnızlığa dönüşmektedir. Konu hakkındaki alanyazın (Aurel ve Paramita, 2021, s. 728; Jacobsen, 2021, s. 69) tercih, özgürlük ve keyif gibi olumlu temalara bağlı olarak ortaya çıkan JOMO'yu sendroma dönüştüren esas sebebin diğerlerinden tamamen arınan bireyin duyduğu yoğun sevgi ihtiyacı olduğunu öne sürmektedir. Bir tür kısır döngü gibi işleyerek kişinin ihtiyaçlarından doğan ve birbirini doğuran sendromlar arasında sayılan JOMO'nun kaçış övgüsünün aksine tutunma çabasından beslenen nomofobi gibi bozukluklar da dikkat çekici oranlara sahip görünmektedir.

Nomofobi klinik psikolojide kişinin çeşitli nedenlerle mobil cihaza erişememe ya da akıllı aygıtıyla iletişim kuramama halinde yaşadığı istemsiz kaygı veya endişeyi ifade etmektedir. İlk kez 2008'de İngiltere'de yürütülen bir araştırmayla literatüre giren kavram, akıllı cihaz kullanan kişilerin uyku düzensizliği başta olmak üzere yoğun kaygının eşlik ettiği bilişsel bozukluklarla mücadele ettiğini işaret etmektedir. Yapılan araştırmalar (Krishnamurthy vd., 2026, s. 1-6; Notara vd., 2021, s. 121) nomofobik bireylerde; cihazın çalınmasından korkma, pilin bitmesine karşı hazırlıksız olmaktan endişe duyma, bildirimlerden anında haberdar olmak için sürekli telefonu kontrol etme alışkanlığının açığa çıktığını göstermektedir. Kuşkusuz bu kaygı ve endişe tonlu alışkanlık başka yeni birtakım gereksinimleri de beraberinde getirmektedir. Gündelik hayat içinde ihtiyaç duyulan bilgilere hızlı erişim alışkanlığından doğup zaman zaman psikolojik çıkmaza sürükleyen siberkondri bunların başında gelmektedir.

Siberkondri sağlık konulu bilgilere erişim amacıyla internet başta olmak üzere çevrimiçi kaynaklarda aşırı araştırma yürütmeye ve yanlış yorumlamaya bağlı gelişip kaygıyla gözlenen tıbbi sendrom biçimidir. Siberkondri yaşayan birey sağlığını tehdit eden bir riskle karşılaştığı düşüncesiyle kendi kendine teşhis koyma alışkanlığı geliştirmekte, böylece duygu durum bozukluğunu işaret eden klinik bulgular yaşamaktadır. Sağlık hakkında çevrimiçi enformasyonun bolluğu kişinin bu içerikleri yorumlamaya yetecek tıbbi okuryazarlığa sahip olmadığı gerçeğiyle birlikte düşünüldüğünde söz konusu davranış biçiminin aşırı güvence arayışını tetiklemesinin yanı sıra kaygı, endişe ve korkuya yol açması anlaşılmaktadır (Miezah vd., 2026, s. 1; El-Zoghby, 2024, s. 2; Santoro vd., 2022, s. 1-3). Elbette dijitalle ilişik bir yaşam biçiminden yalnız psikolojik ya da bilişsel sorunlar doğurmasını beklemek yanlış olacaktır. Bu düşüncüyü doğrulayan en önemli bulgulardan biri olarak karşımıza whatsAppitis çıkmaktadır.

WhatsAppitis yoğun klavye kullanımına bağlı gelişen fizyolojik bozukluk olarak literatürdeki yerini almıştır. İlk kez 2014’te bir hastada bulgulanarak tıp literatürüne ‘whatsAppitis’ olarak giren bozukluğu anlamaya yönelik alanyazındaki görünürlüğünü giderek artıran araştırmalar (Fernandez-Guerrero, 2014) telefon gibi mobil cihazlarla ilgili davranış biçimlerinin birtakım fiziksel şikayetlere kapı araladığını kanıtlamaktadır. Bu araştırmaların (Braud, 2026, s. 2) cep telefonu kullanımı ile kas-iskelet sistemi patolojisi arasındaki ilişkiyi erken evrede dikkate alma uyarısında bulunduğu görülmektedir. Kas-iskelet sistemini yaralayacak kadar büyük tehdide dönüşen bağımlılık biçiminin benzer etkiyi bellek üzerinde göstermesi şüphesiz beklenen bir sonuçtur. Dijital amnezi, söz konusu etkinin bugün görülen en somut örneklerinden biridir.

Dijital amnezi akıllı mobil cihazlarla simbiyotik ilişkinin yol açtığı çağa özgü sendromların başında gelmektedir. Belleğin yeni unutma biçimi olarak belirlenilen bu amnestik sendrom, kişiyi hatırlama ve kaydetme yükünden uzaklaştırarak unutmama sorumluluğunun tamamen dijital cihaza bırakılıp kaydedilen bilgilerin unutulmasına yol açan eğilimdir. 2000’lerin başında kavramsallaşıp aşırı dijital aygıt kullanımına bağlı olarak yaygınlaşan dijital amnezi, yeni biçim hafıza kaybı kabul edilmektedir (Çelik, 2025, s. 7-11). Aşırı dijital cihaz kullanımının bağımlılık görüntüsü türlü semptomlar açığa çıkarmanın yanı sıra bugün artık tanısı konulan tıbbi hastalıkların da başlıca sebebi olarak görülmektedir. Şüphesiz oyun bağımlılığı bu hastalıkların bilinen en yaygın türlerinden biridir.

Oyun bağımlılığı, Dünya Sağlık Örgütü tarafından onaylanan ICD-10’de (Uluslararası Hastalık Sınıflandırması) yer alarak tıbbi hastalık kategorisine giren bir bozukluktur. Bu işlevsel bozukluk, video oyunlarını ya da dijital oyunları gündelik hayat içinde öncelikli hale getirme ve zamanla oyun oynama davranışı üzerindeki kontrolü kaybetmeye bağlı olarak ortaya çıkan zararlı sonuçlara rağmen bu davranış biçimini sürdürme şeklinde tanımlanan bir bağımlılık türüdür. Hastalık tanısının konabilmesi için sözü edilen davranış modelinin en az 12 ay devam etmesi beklenmektedir (Radunz vd., 2026, s. 1).

Dijital Hastalıklara Bibliyometrik Bakış

Bibliyometrik analiz bilimsel araştırmaların yapısını, dinamiklerini ve etkisini anlamak için başvuru ve son dönemin öne çıkan tekniği olarak yaygınlaşan kritik bir araçtır. Bilindiği gibi geleneksel yöntemler alanyazında gelişen eğilimleri ve karmaşık ilişkileri yakalamada çoğunlukla yetersiz kalmaktadır (Lai vd., 2026, s. 7139). Bu eksikliği ortadan kaldırarak literatürü makro ölçüde görmeye yardımcı olan ağ tabanlı bibliyometrik analiz; anahtar kelimelerin birlikte görülme sıklığını gösteren ağlardan atıf ağlarına, ortak yazarlık ilişkisinden ülkeler arasındaki bağlantıya erişimi zor bilgiler hakkında kapsamlı veri sağlamaktadır. Bilimsel çıktıları sistematize biçimde nicelleştirip çözümlemeye hazır

hale getiren bibliyometrik teknikler; yayın eğilimlerini, araştırma odak noktalarını, temaların evrimini ve işbirlikçi ağları gösteren kalıpları haritalandırarak alanın zaman içindeki gelişimini göstermektedir (Ping Suen vd, 2026, s. 2).

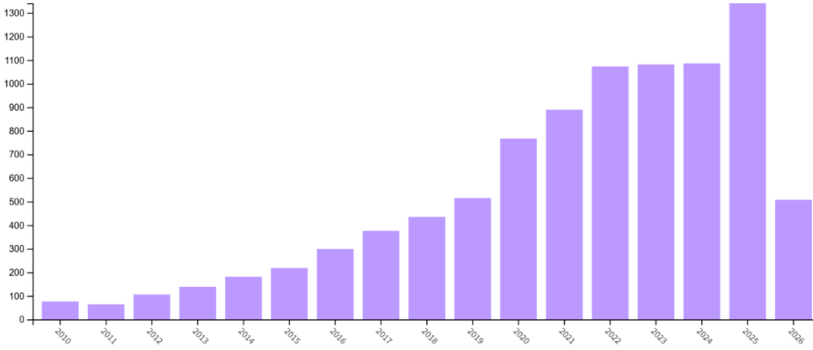
Bu çalışmada dijital çağın insan üzerinde yol açtığı etki faktörlerine sağlık teması üzerinden yaklaşan yayınlara erişim amacıyla popüler küresel araştırma sistemi Web of Science veritabanından yararlanılmıştır. Başlık, özet, konu ve indeksleme başta olmak üzere bütün dosyaları kapsayan taramada veri toplama akışı “digital disease” or “digital illness” or “digital diseases” or “digital illnesses” or “digitalized disease” or “digitalized illness” or “FOMO” or “JOMO” or “hikikomori” or “digital amnesia” or “whatsappitis” or “nomophobia” or “cyberchondria” or “netlessphobia” or “phantom vibration syndrome” or “text neck syndrome” or “computer vision syndrome” or “gaming disorder” or “digital obesity” not “digital disease detection” filtrelemesiyle gerçekleştirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda bütün zamanları kapsayan 11.290 çalışmaya ulaşılmış; bunlar arasından 2010-2026 tarihleri arasında yayımlanan eserler dikkate alınmıştır. İnceleme konusunun iletişim, bilgisayar tabanlı sistemler ve sağlık merkezli olup multidisipliner bir nitelik ortaya koyması dolayısıyla WoS kategorinde filtrelemede bulunulmamış, hiçbir alan dışlanmamıştır. Doküman türlerine hariç tutma kriteri uygulanmış; böylece 2010-2026 tarih aralığındaki article ve review article türleriyle sınırlandırılan araştırma 9152 çalışma üzerinde yürütülmüştür.

WoS’tan elde edilen bibliyometrik verileri ön işleme tabi tutma, görselleştirme ve çözümleme aşamasında işlevsel bir program olduğu gerekçesiyle VOSviewer tercih edilmiştir. Bu program sayesinde veritabanından otomatik veri olarak analize tabi tutulan yayınlara ilişkin temel kümeler oluşturma; ağ, katman ve yoğunluk görselleştirme araçlarını kullanma ve ağları ya da bağlantıları tespit etmeye yarayan hesaplamalar için birtakım algoritmalarından yararlanma imkânı bulunmuştur. Çıkarılan haritalar çözümlenmiş, alanyazını ortaya koyan görsellerin ifade ettiği anlama ulaşılmıştır. İnceleme konusu tema hakkındaki yayınların en çok hangi zaman aralığında verildiği, çalışmalarda yoğun olarak hangi anahtar kelimelerin öne çıktığı, çalışmaların en fazla hangi dillerde yayımlandığı, hangi ülke ve araştırmacıların alanyazına yön verdiği tespit edilmiştir. Böylece bibliyometrik verileri çıkarılan alan bütün yönleriyle analize konu edilmiştir.

1. Yıllara Göre Dağılım

Dijital hastalıkları konu edinen araştırmaların yıllar içindeki dağılımı aşağıda Grafik 1’de verilmektedir. İlk ortaya çıkışı 1990’lara uzanan bahse konu yayınların yıllar içindeki dağılımında düzenli artış gösteren bir seyir gözlenmektedir. Grafikte dikkat çekici biçimde öne çıkan esas göstergenin 2020 sonrası gelişme olduğu görülmektedir. 2020’ye kadar normal seyir içinde bir görüntü ortaya çıkarken dijital hastalıklara yönelen akademik dikkatin 2020’de kayda değer bir

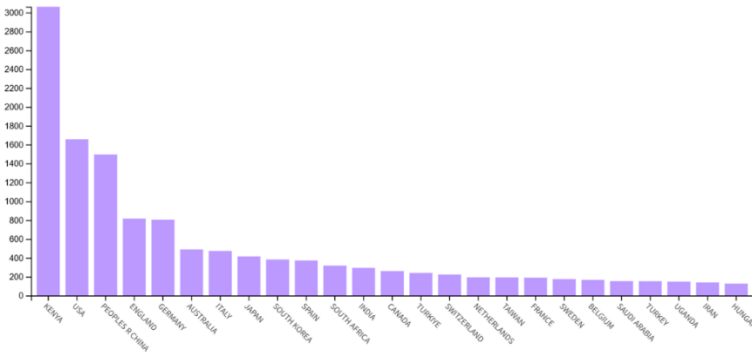
sıçrama yaşadığını söylemek mümkündür. Yaşanan bu artış şaşırtıcı değildir. Zira pandemide kendini dışarıya tamamen kapatan dünyanın eşanlı biçimde dijital cihazlara bütünleşik bir yaşam biçimini deneyimlemesi bu görüntüde pay sahibidir. Dijitalleşme kaynaklı hastalıkları inceleme eğiliminin artan teknoloji kullanımına paralel çizgide gelişmesi beklenen bir tablo olmakla birlikte içinde bulunduğumuz dönemin grafikte düşük bir oran ortaya koyduğu görülmektedir. Araştırmanın 2026 Şubat'ta yürütüldüğü ve yılın henüz tamamlanmamasına bağlı olarak mevcut oranın bütün yılı temsil etmediği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda 2026'nın düşük orana sahip olması normal görünmektedir.

Grafik 1. Dijital Hastalıklar Temalı Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı. Kaynak: (WoS, 2026)

2. Ülkelere Göre Dağılım

Dijital hastalıklar hakkında yürütülen tartışmaların hangi coğrafyalarda akademi gündemini meşgul ettiği bilgisi önemli bulunan araştırmada en çok yayın veren ülkeler incelenmiş, ilk 25 birim grafikleştirilmiştir.

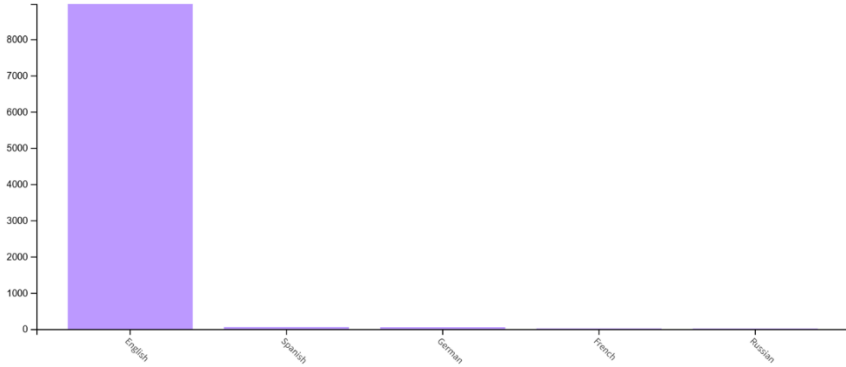
Grafik 2. Dijital Hastalıklar Hakkındaki Yayınların Ülkelere Göre Dağılımı. Kaynak: (WoS, 2026)

Yukarıda verilen Grafik 2 dijitalleşme kaynaklı hastalıkları dikkate alan ülkeler sıralamasında dikkat çekici bir tabloyu karşımıza çıkarmaktadır. Grafik söz konusu temaya yönelen en yoğun akademik dikkatin Kenya'ya ait olduğunu

işaret etmektedir. Bu sonucun son derece şaşırtıcı olduğuna şüphe yoktur. Nitekim bibliyometrik araştırmaların büyük çoğunluğunda ilgili alanyazına yön veren ülkenin ABD olduğu bilgisine erişilmektedir. Ancak bu çalışma ABD’de dijital hastalıklara eğilen yayınların ortalama iki katına yakın eserin Kenya’da verildiğini tespit ederek ilgi çekici bir sonuca ulaşmıştır. Alanyazının %33’ünü (%33.446) oluşturan Kenya 3061 yayınlı liste başı olurken 1656 eser veren ABD (%18.094) ikinci sırada gelmektedir. ABD’yi takip ederek listenin 3. sırasında karşımıza çıkan ülke ise 1494 yayınlı Çin (%16.346) olmaktadır. Alanyazında Türkiye’nin nasıl bir tablo ortaya koyduğuna bakıldığında ise bahse konu temaya yönelen toplam 152 yayınlı karşılaşmaktadır. Listenin 22. sırasında araştırmacıları karşılayan Türkiye alanyazına ortalama %1’lik (%1.661) oranla yön vermektedir. Bu oranın yerli literatüre duyulan ihtiyacı imlemek bakımından anlamlı olduğuna şüphe yoktur.

3. Dillere Göre Dağılım

Çalışmada dijitalleşme kaynaklı hastalıkları gündeme alan yayınların yoğun olarak hangi dilde alanyazına kazandırıldığı verisi de dikkate alınmıştır. Yayın dilleri dağılımını veren Grafik 3 dijital hastalıklar hakkındaki çalışmaların ortalama %98’inin (%98.011) İngilizce yayımlandığını göstermektedir. 8970 eserin İngiliz dilinde literatüre girdiği bilgisine ulaştıran veriler listenin 2. sırasında 58 eserle İspanyolca’yı (%0.634) karşımıza çıkarmaktadır. İspanyolca’nın hemen ardından gelen Almanca ise 54 yayınlı 3. sıradan listeye girmeyi başarırken %0.590 gibi bir oran ortaya koyarak alanyazının %1’inden daha azını oluşturmaktadır.

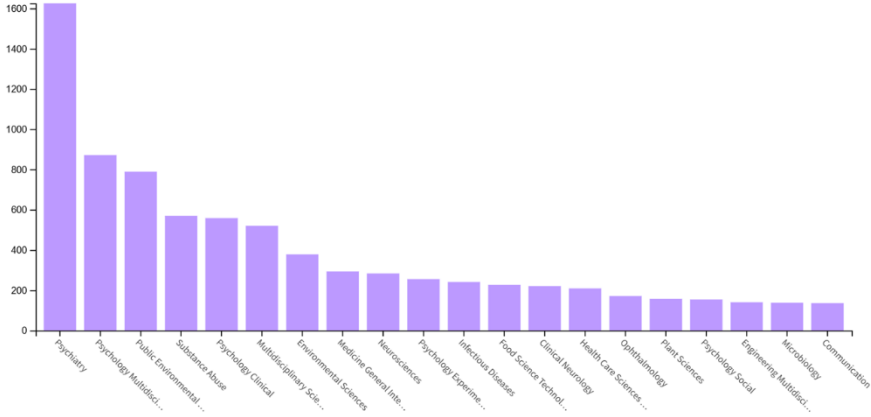

Grafik 3. Dijital Hastalıklar Konulu Yayınların Dillere Göre Dağılımı. Kaynak: (WoS, 2026)

İlgili alanyazında yerini alan diller anlamlı oranlar ortaya koymadığı için Grafik 3 yalnızca listenin ilk 5’ini görselleştirmektedir. Grafikte karşımıza çıkmayan Türkçe’nin literatürdeki durumuna baktığımızda 10 yayın ve %0.109 gibi bir oranla karşılaşmaktadır. Kuşkusuz bu rakamlar yerli literatürün inceleme konusu temaya henüz yeterince eğilmediğini işaret etmektedir.

4. Alanlara Göre Dağılım

Dijital hastalıklara eğilen araştırmaların daha çok hangi alanlarda verildiği bilgisi konu hakkındaki alanyazını yakından görmeyi sağladığı için önemlidir. Aşağıda verilen grafik dijital temelli hastalıklarla ilgili en yüksek yayın hacmine sahip ana alanları yansıtmaktadır. Bahse konu tema hakkında en fazla yayın üreten 20 alan grafikleştirilmiştir.

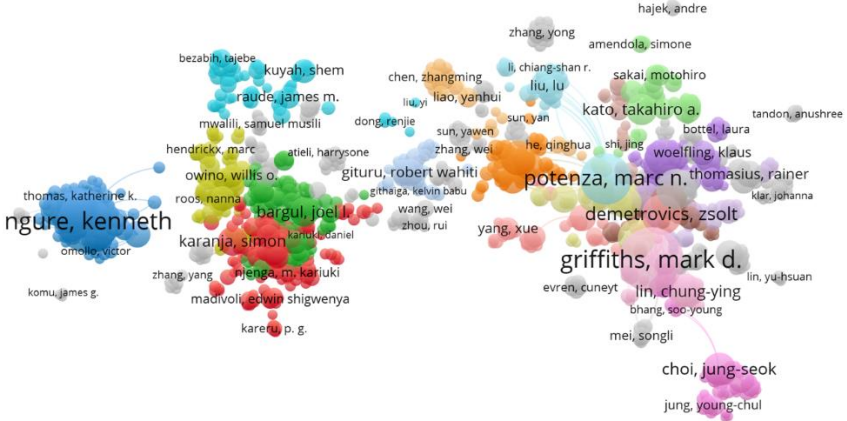
Grafik 4. Dijital Hastalıklar Hakkındaki Yayınların Alanlara Göre Dağılımı. Kaynak: (WoS, 2026)

Grafik 4'te karşımıza çıkan dağılım dijital hastalıklara en fazla rağbet gösteren alanın 1625 yayına sahip psikiyatri (%17.756) olduğunu göstermektedir. Disiplinlerarası yaklaşımla akademiye yansıyan konu hakkında bir diğer yüksek yayın hacmine sahip alanın multidisipliner psikoloji olduğu görülmektedir. Listenin 2. sırasında gelerek yaklaşık %10'luk (%9.517) oran ortaya koyan multidisipliner psikoloji alanında toplam 817 araştırma yürütülürken onu 789 eserle halk sağlığı (%8.621) takip etmektedir. Listenin 20. sırasında iletişim araştırmalarına rastlanırken dijitalleşme merkezli bir temaya yalnızca 136 yayının yönelmesi iletişim alanının ilgili alanyazına beklenen oranda katkı sunamadığı gerçeğini göstermektedir. Bu oran dijitalleşmeden kaynaklanan hastalıkların iletişim alanına ait görme biçimiyle değerlendirilmesi gerekliliğini aydınlatmak bakımından son derece dikkate değerdir.

5. Ortak Yazarlık Analizi (Co-authorship of Authors)

Araştırmada ilgili literatüre hakim olmayı sağladığı gerekçesiyle dijital hastalıklar hakkında yayına sahip olup aralarında yoğun bağlantı bulunan araştırmacıların tespiti önemli bulunmuştur. En az 5 yayın ve en az 5 atıf kriteri gözetilerek 27898 birim üzerinde gerçekleştirilen çözümleme kapsamında 1390 birime erişim sağlanmıştır. Alanyazını daha yakından gösterme gücü bulunan bir harita çıkarmak amacıyla 1390 birim arasından 1164'ü analiz sınırlarına dahil

edilmiş; 40 küme, 6683 bağlantı ve 22167 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir.

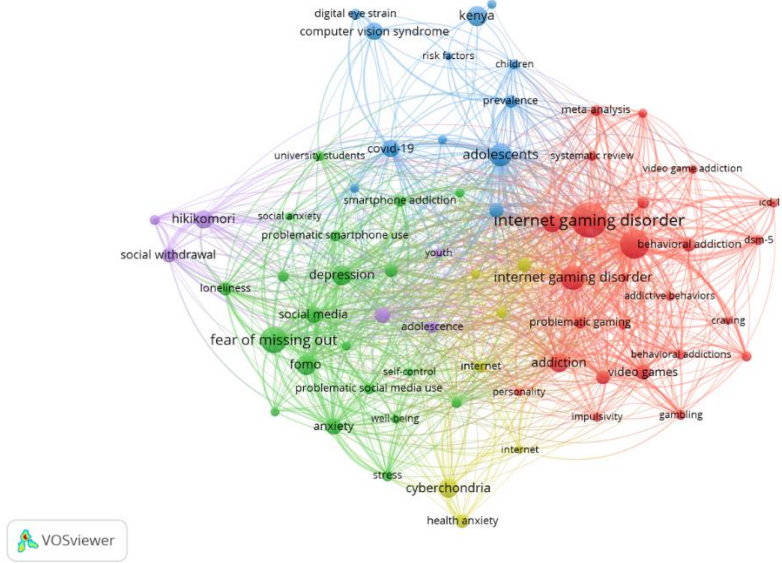
Şekil 2. Dijital Hastalıklar Temalı Araştırmaların Ortak Yazarlık Ağ Haritası. Kaynak: (VOSviewer, 2026)

Yukarıda verilen haritanın da işaretinden anlaşıldığı gibi toplam bağlantı gücü (1085) en yüksek yazar olarak karşımıza Kenneth Ngure çıkmaktadır. Bahse konu tema hakkında 192 yayını bulunan Ngure'in 3392 atıfa sahip olduğu görülmektedir. Listenin ikinci sırasında yer alan Jared M. Baeten 86 yayın, 2604 atıf ve 612 toplam bağlantı gücüyle Ngure'i takip eden isim olurken listenin 3. sırasında Marc N. Potenza 504 toplam bağlantı gücü, 8881 atıfı ve 131 yayınıyla yer almaktadır. Harita bir yandan yazarlar arasındaki işbirliğinin fazla yayına sahip olmak ya da çok atıfı bulunmak gibi ölçütlerle ilgili olmadığını gösterirken bir yandan da alanyazındaki ortak görünürlüğün yayın ya da atıf fazlalığından daha dikkat çekici olabildiğini de işaret etmektedir. Toplam bağlantı gücü listesinin 4. sırasında karşımıza çıkan Mark D. Griffiths'in atıf (13804) oranlarında liste başı olması bu durumu örneklemek bakımından kayda değer bir göstergedir.

6. Anahtar Kelimeler Analizi (Co-occurrence of Author Keywords)

Herhangi bir alanyazının genel görüntüsüne ulaşmada lokal anahtar sözcükler kritik öneme sahip ilişkisel ağ ı ortaya koyabilmektedir. Söz konusu ağ ı göstermeye yardımcı haritanın çıkarılmasında en az 50 görülme sayısına sahip olma kriteri gözetilmiştir. Çok fazla sayıda ve az bağlantılı anahtar kelimeye rastlanması bu ölçütün belirlenmesinde etkili olmuştur. Böylece erişim sağla-

nan 19077 birim arasından seçilen 70 anlamlı ve bağlantılı birim analiz kapsamına alınmıştır. 5 küme, 1499 bağlantı ve 8247 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir.

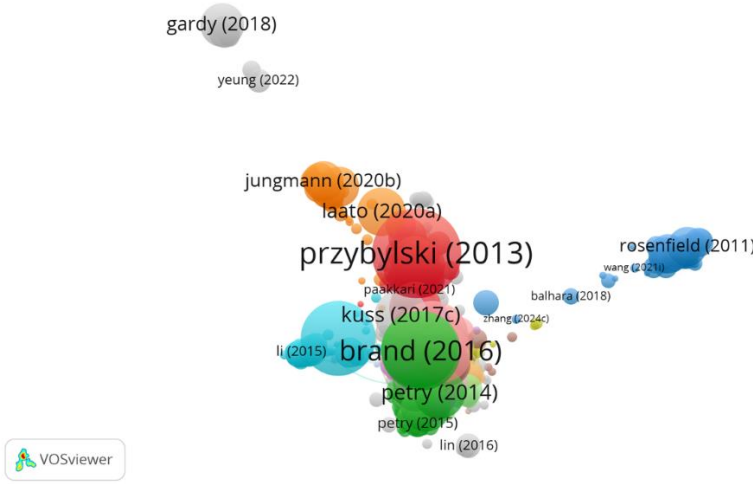

Şekil 3. Dijital Hastalıkları Konu Edinen Araştırmaların Anahtar Kelimeler Ağ Haritası. Kaynak: (VOSviewer, 2026)

Elde edilen verilere bağlı olarak çıkarılan haritaya göre internet oyun bağımlılığı 1116 toplam bağlantı gücüyle listenin ilk sırasında karşımıza çıkarken bu anahtar kelimeyi 965 toplam bağlantı gücüyle oyun bağımlılığı takip etmektedir. Listenin 3. sırasında ise toplam bağlantı gücü 654 olan depresyon anahtar sözcüğünün yer aldığı görülmektedir. Dijital dünyaya doğmanın aynı zamanda çağın sorunlarıyla da yoğun biçimde başa çıkmak anlamına geldiği düşünüldüğünde haritada ergenler anahtar kelimesine rastlamak kaçınılmaz olmaktadır. 637 toplam bağlantı gücüne sahip bu sözcüğün hemen ardından popüler bir dijital sendrom olarak alanyazındaki yerini koruyan FOMO'nun gelmesini ise beklenen bir sonuç olarak değerlendirmek zor değildir. Zira bağımlılıkla karakterize yeni çağ sendromları arasında sayılıp en yoğun akademik dikkate sahip fenomenin, gelişmeleri kaçırma korkusu olduğu bilinmektedir.

7. Yayınların Atıf Analizi (Citation of Documents)

En az 10 atıf alma kriterine bağlı olarak yapılan araştırma kapsamında toplam 9168 birimden 4179 birime erişim sağlanmıştır. Alanyazının görüntüsünü daha net sunma potansiyeli dolayısıyla 4179 birimin 2610'u haritalandırılmıştır. Böylece 59 küme ve 22539 toplam bağlantı gücü saptanmıştır.

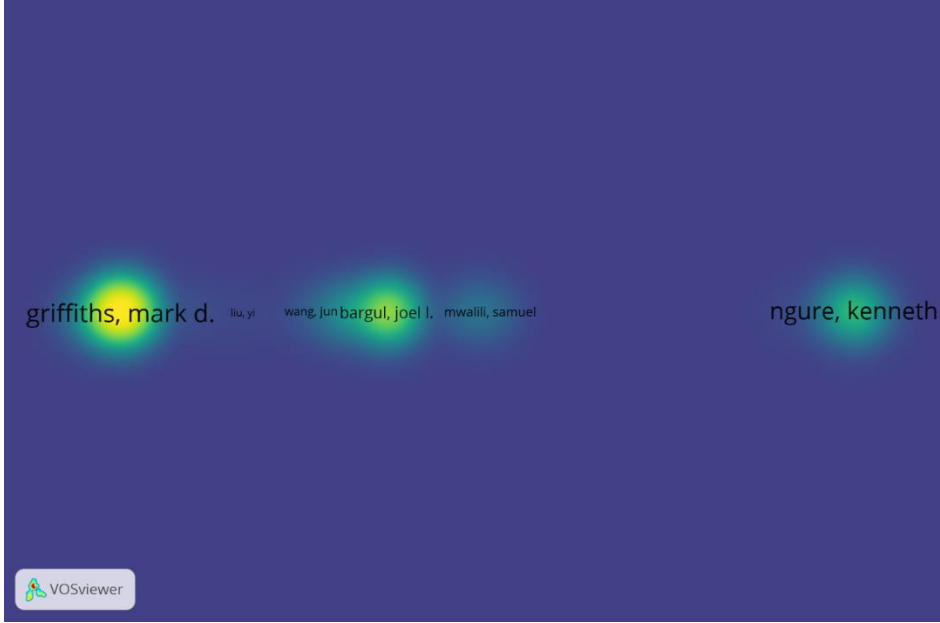

Şekil 4. Dijital Hastalıklar Temalı Araştırmaların Yayın Atıf Ağ Haritası. Kaynak: (VOSviewer, 2026)

Yukarıdaki haritanın çözülmesiyle en çok atıf alan yayının Naghavi'ye ait 2024 tarihli çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Toplam 2240 atıfa sahip eseri 2034 atıfla Przybylski'nin 2013 yayının izlediğini gösteren harita listenin 3. sırasında 1662 atıfla Kattge'nin 2020 tarihli araştırmasının geldiği bilgisine ulaştırmaktadır. Ancak toplam bağlantı gücü aynı sıralamadan söz ettirmemekte; haritanın analiz edilmesiyle en yüksek bağlantı gücünün Przybylski'nin 2013 tarihli yayına (408) ait olduğu anlaşılmaktadır. Przybylski'nin ardından ise 362 bağlantıyla Petry'nin 2014 yayını gelmektedir.

8. Yazarların Atıf Analizi (Citation of Authors)

En az 5 yayın ve en az 5 atıf kriteri çerçevesinde yapılan çözümlemede 27898 birimden 1390 birime erişim sağlanmış, bunlardan 1170'i haritalandırılmıştır. Harita hem yüksek bağlantı gücünün hem de atıfta gözlenen yüksek oranın yayın sayısı ile paralellik içermediğini göstermek bakımından kayda değer bir tablo ortaya koymaktadır.

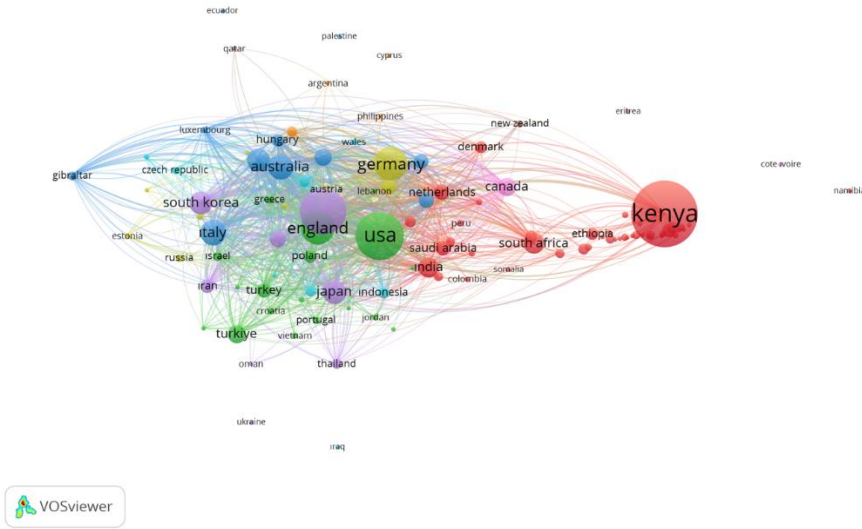

Şekil 5. Dijital Hastalıklara Yönelen Araştırmaların Yazar Atıf Yoğunluk Haritası. Kaynak: (VOSviewer, 2026)

Haritaya göre en yüksek bağlantı gücüne (13776) sahip Mark D. Griffiths 13804 atıf oranı ortaya koyarak liste başı olmaktadır. 8881 atıfıla Griffiths'in hemen arkasından gelerek en çok atıfa sahip araştırmacılar haritasında öne çıkan 2. isim ise 13112 toplam bağlantı gücüne sahip Mark N. Potenza'dır. Listenin 3. sırasında ise araştırmacıları 6459 atıfıla Matthias Brand karşılamaktadır. Harita, listenin ilk sıralarına yerleşen araştırmacıların yayın sayısı oranla yüksek toplam bağlantı gücü ortaya koymasında atıf sayısının ne denli öneme sahip olduğunu işaret etmektedir. Örneğin Kenneth Ngure 192 ile en yüksek yayın sayısına sahip ikinci isim olurken atıf sayısında aynı oranları yakalayamama gerekçesi Ngure'in alanyazındaki görünürlüğünü sınırlandırmaktadır.

9. Ülkelerin Atıf Analizi (Citation of Country)

Araştırma kapsamında yürütülen inceleme, düşük yayın sayısına rağmen yüksek oranlarda atıf değerine sahip olan ya da tam tersi bir tablo ortaya koyan yazarların bilgisine ulaştırmıştır. Ülke menşeinin bu duruma nedensel bir açıklama sunabileceği düşüncesiyle ülkelerin atıf haritasına da bakılmıştır. 158 birim üzerinde en az 5 yayın ve en az 5 atıf ölçütüne uygun olarak gerçekleştirilen değerlendirmede 109 birime ulaşılmış, anlamlı bir harita için 107 birim çözümlenmeye alınmıştır. Yapılan analizde 9 küme, 3012 bağlantı ve 156416 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir.

Şekil 6. Dijital Hastalıklar Temalı Araştırmaların Ülke Atıf Ağ Haritası. Kaynak: (VOSviewer, 2026)

İncelenen temayı gündemine alan ülkelerin bilgisini görselleştiren Şekil 5'e göre toplam bağlantı gücüyle (38696) ilk sırada yer alan ABD kendinden sonra gelen ülkeler karşısında önemli oranda avantajlı görünmektedir. Benzer durum atıf rakamlarında da belirgindir. 61808 atıf sayısına sahip ABD'yi 29283 toplam bağlantı gücüne sahip Çin izlerken 3. sırada karşımıza İngiltere (28387) çıkmaktadır. Bu harita ülkelerin atıf tablosunun esasında yayın sayısından çok toplam bağlantı gücüyle ilgili olduğunu göstermek bakımından kayda değerdir. Örneğin haritada dikkat çekici biçimde öne çıkan Kenya 3049 ile en yüksek yayın sayısına ve 49266 ile yüksek atıf oranına sahip olup listenin ilk sırasında yer alırken diğer ülkelere oranla düşük bir bağlantı gücü (3440) sergilediği için geride kalmaktadır. Buna bağlı olarak ortaya çıkan harita akademik yayınlarda işbirliğinin önemini vurgulamaktadır. Haritada Türkiye'nin yerine bakıldığında ise 3105 toplam bağlantı gücüyle listeye 22. sıradan giren Türkiye'de bahse konu tema çerçevesinde verilen yayınların 756 atıfa sahip olduğu gözlenmekte; toplam bağlantı gücünde ortalama bir değere sahip yerli literatürün atıf oranlarının diğer ülkelerin gerisinde kaldığı bulgulanmaktadır. Bu rakamlar yerli literatürün görünürlüğünü artırmaya duyduğu ihtiyacı işaret etmektedir.

Dijital Hastalıkların Farkındalığına Yönelik Eğitimsel ve Politika Merkezli Öneriler

Araştırma kapsamında çıkarılan bibliyometrik haritalar bugünün dünyasının dijital hastalıklarla mücadele içinde olduğu gerçeğini kanıtlar niteliktedir. Bilindiği gibi dijital çağ bir yandan teknolojiyi insan hayatına iliştirerek hızlı ve kolay çözüme ulaşmayı mümkün hale getirirken diğer taraftan ortaya çıkardığı yeni

davranış biçimlerini de dikkate alıp karşılaşılan sorunların çözümü için toplumun paydaşlarını alarma geçirmektedir. Söz konusu sorun ya da bozuklukların en yoğun görüldüğü sınıf dijital çağa doğanlar olduğu için çözüm önerilerinde de daha çok yeni nesil öncelikli kabul edilmektedir. Böylece yeni nesil dijitalleşme kaynaklı sorunlarla başa çıkmada en önemli rehber eğitimciler olmaktadır. Başta sınıf içinde getirilecek çözüm modellerinin yanı sıra rehberlik hizmetleri ve veli iletişiminde işbirliğinin öncelenmesi önemli birer adım haline gelmektedir. Buna göre teknoloji kullanımını yasaklamanın mümkün olmadığı kabul edilmeli, yasak kültürü yerine bilinç ve denge gözetilerek sınıf içinde sağlıklı bir dijital kültür oluşturulmalıdır. Kuşkusuz burada ilk ve en önemli adım olarak karışımıza dijital okuryazarlık çıkmaktadır.

Dijital cihazlardan yardım alarak sorun çözmek okuryazarlığı pekiştirirken bu davranış biçimini benimsemek bir yandan bilinçli teknoloji kullanımında yol almayı sağlayacak diğer taraftan pasif ekran bağımlılığında işe yarayacaktır. Bununla beraber daha gözetim merkezli kontrollere ihtiyaç olması da muhtemeldir. Bu durumda akıllı telefon yönetimi ihtiyaca karşılık gelen işlevsel bir öneri kabul edilebilir. Dikkat dağınıklığına yol açma potansiyeli, taşınabilir akıllı cihazların ders sırasında erişimden uzak bir konumda bulunmasını bazen zorunlu kılmaktadır. Ancak özellikle bağımlılıkla karakterize dijital davranış biçiminde tıpkı diğer bağımlılık türlerinde olduğu gibi yalnız baskı yoluyla bağımlılık yapıcı maddeden uzak tutmanın sağlıklı sonuca ulaşmada tek başına yeterli olmadığı unutulmamalıdır.

Yapılan araştırmalar (Çelik, 2025) dijital cihazların bazı amnestik tablolara da yol açtığını kanıtlayan sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin yoğun dijitalleşmeye bağlı ortaya çıkan 'karakter amnezisi' ilginç bir unutma biçimi olarak çağa özgü sorunsallar arasında sayılmaktadır. Bu yeni unutma biçimi insan kimliğinin bileşenlerinden biri olduğu bilinen el yazısının unutulmasını açıklamaktadır (Huang vd., 2021, s. 9-10). Fazla dijital aygıt kullanımı el uzvunun karakterleri hatırlayamamasına yol açarak el yazısında başarısız olmayla sonuçlanmaktadır. Bu ve benzeri bulgular eğitimcilere analog deneyimlere alan açma önerisinde bulunmayı gerektirmektedir. Derslerin belirli bir bölümünü yalnız kalem ve defter gibi fiziksel materyallerle yürütmek, öğrencileri bulundukları ana odaklayacak grup tartışmalarına dahil etmek gibi öneriler analog deneyimler arasında sayılabilir.

Dijital hastalıkların davranışsal olduğu kadar psikolojik kökenli olduğu da bilinmektedir. Bu gerçek, eğitimcilerin erken teşhis konusundaki konumunun son derece kıymetli olduğunu hatırlatmaktadır. Hastalıkların belirginleşmeden önce birtakım semptomlar ortaya çıkarması eğitimcilerin dikkatinin kritik olduğunu aydınlatmaktadır. Buna göre sosyal geri çekilme başta olmak üzere süreklilik gösteren yorgunluk hali doğru ve düzenli biçimde gözlemlenmeli, ders başarısında kaydedilen düşüş dikkate alınmalı, en belirgin davranış biçimlerinden biri olarak açığa çıkan dijital araçlardan uzak olma halinde öfke kontrolünü

kaybetme belirtisi takip altında tutulmalıdır. Yeni neslin obezite sorununun dijital görünümlü olduğu gerçeğinden hareketle dijital detoks uygulamasına geçilmeli; öğrencilerin gerçek hayatın sanat ve spor gibi türlü aktivitelerine yoğunlaşması sağlanmalıdır.

Kuşkusuz davranış modellerinin kimlik göstergesi olarak gelişen alışkanlıklarla ilgili olması eğitimci-veli işbirliğini gerektirmektedir. Eğitimciler en iyi yetiştirmenin anlatmak yerine yapmakla mümkün olduğu vurgusunda bulunarak ebeveyn kendi ekran kullanımlarını düzenlemesinin gerekliliğini hatırlatıp model olmanın önemine değinmelidir. Dijital semptom ya da sendromlar konusunda velileri bilgilendiren kısa ve net bültenler hazırlamak da bir başka öneri olabilir. Bütün bunlarla beraber eğitimcinin gözden kaçırması gereken önemli detaylardan biri de üstlendiği misyonun doğrudan kendi davranışlarını da düzenlemeye davet ettiği gerçeğidir. Zira öğrencilerin tam da örnek alma döneminde davranışlarını gözlemlediği ve çoğu zaman taklit ettiği kişi öğretmenleri olmaktadır.

Bilindiği gibi dijital hastalıklar başlığı yalnız mikro ölçekte değerlendirmeye alınamayacak kadar toplumsal nitelikli bir alandır. Bu durum birey, aile, okul sınırlarını aşıp makro alana yerleşen konunun politika yapıcılarının gündemine taşınmasına yol açmaktadır. Ancak yasal ve kurumsal sınırlar etrafında bahse konu sorunsala çözüm üretmenin mümkün olduğu durumda önerilerin ilk adresinin sağlık politikaları olması kaçınılmazdır. Zira eski tip sağlık sistemiyle yeni tip hastalık teşhisinde henüz emekleme dönemini yaşayan bir dünyada yaşadığımız düşünüldüğünde dijital görünümlü hastalıklara klinik bulgular altında doğru tanıyı koyma ve tedavi yöntemleri üretme gerekliliği oldukça hayati kabul edilmelidir. Aşırı teknoloji kullanımının bir tür bağımlılık olduğu gerçeği atlanmamalı; başta hafıza, göz, iskelet olmak üzere fizyolojik ve bilişsel bozukluklar ciddiye alınmalıdır. Dijital yerliler olarak literatüre girip bugün daha çok okul çağındaki çocukları temsil eden risk grubu başta olmak üzere halk sağlığı taramaları yapılmalıdır. Bu taramaların doğru sonuç ortaya koyabilmesinin için ise sağlık personelinin eğitimi öncelenmelidir. Dijital bağımlılıkla gelişen hastalıkların tedavisinde rehabilitasyon merkezlerinin kurulması öncelikli kamu politikaları arasına eklenmelidir.

Kurum merkezli önlemler başlığı altında getirilecek önerilerin önemli bir bölümünü de milli eğitim politikaları oluşturmaktadır. Artık kaçmanın mümkün olmadığı bir dünyada yaşadığımız hakikatinden hareketle teknoloji kullanımının erken yaşlarda edinilecek bilgi, beceri ve bilinç kazanmaya bağlı olduğu düşüncesi temel motivasyon kaynağı haline gelmelidir. Eğitim merkezlerinde dumansız hava sahasında olduğu gibi ekransız yaşam alanı politikası geliştirilmelidir. Yerel inisiyatiften çok ulusal standartları gözetken okul tasarımına geçilmelidir. Bununla beraber ekransız yaşam alanından mahrum bir çocuğun yaşama ihtimali bulunan hastalık türlerini ve bunlardan korunma yollarını içeren modüller müfredata eklenmelidir.

Politika yapıcılarını ilgilendiren düzenlemelerin bir başka ve belki de esas dikkat çeken ayağını teknoloji şirketlerini takip altında tutarak algoritmaların kontrolünü sağlama oluşturmaktadır. Örneğin dijital ortamlara erişime asgari yaş sınırı getiren yasalarla sosyal medya ve sosyal ağ kullanımına kısıtlama getirme fikri denenmelidir. Sosyal medya hesabı açma sırasında olası sahte kimlik oluşturma önüne geçebilmek için ileri denetim teknolojilerinden yararlanılmalıdır. Profil çıkarma teknolojileriyle oluşturulan dijital kimlik uygulaması değerli bulunmalı; ancak bu sistemler kişilerin hak ve hürriyetini hedefleyecek şekilde araçsallaştırılmamalıdır. Kısıtlama yalnız yaş ya da hesap oluşturma kontrolüyle sınırlı kalmamalı; 18 yaş altı kullanıcıların ekran sürelerinde de birtakım sınırlamalar denenmelidir. Günlük önerilen kullanım süresinin aşılması halinde uygulamanın kendi kendini kilitlemesini sağlayan bazı ulusal dijital kurallar belirlenmelidir. Bir başka öneri de yine benzer yaş aralığındaki kullanıcıları algoritmik aklın akışı altında kalmasını korumaya yöneliktir. Sosyal medya platformlarının akış ve kaydırma odaklı yapısına yasal sınırlamalar getirilmeli, böylece bu yaş grubunun otomatik oynatma maruziyetinin önüne geçilmelidir.

Bütün bu önerilerin yanı sıra dijitalleşmeye bağlı ortaya çıkan sendrom ya da hastalıkların politika yapıcılarının gündemindeki yerini sıcak tutması gerekliliğinin giderek artan bir ihtiyaç olarak öne çıktığı da söylenmelidir. Bu yoğun dikkat, toplumsal farkındalığa yönelik kampanyalarda bulunmalı; dijital bağımlılıkla karakterize sağlık sorunlarında da diğer bağımlılık türlerinde başvuru kamu spotlarından yararlanılmalıdır. Bu ve benzeri teşvik edici politikaların tek başına yeterli olmadığı, bütün yönlendirme girişimlerinin geçici dijital detoks etkisi yarattığı, dolayısıyla daha kalıcı çözümlere ihtiyaç olduğu unutulmamalıdır. En kalıcı çözüm olarak karşımızda duran dijital okuryazarlık; dijitalleşmeye bağlı semptom, sendrom ya da hastalıkların algoritmalara bağımlı pasif kullanıcı profiline özgü olduğu gerçeğini hatırlatarak bu sorunsalın ancak aktif okuryazarlık sayesinde aşılabileceğini işaret etmektedir. Dijital okuryazarlığın geliştirilmesiyle hem teknolojiye yakın mesafede bulunmak ancak aynı oranda teknolojiden kaynaklı sorunlarla başa çıkabilecek durumda olmak mümkün görünmektedir.

Sonuç

Bugün insanlık iletişim teknolojilerinin insan hayatını kolaylaştırma potansiyelini gölgeleyen pek çok yeni sorunsalla mücadele etmektedir. Bunların başında nihayet klinik olarak da bulgulan patolojik fenomenlerin geldiği görülmektedir. Teknopatoloji olarak nitelenen bu dijital görünümlü sorunsal insanın dijital cihazlarla kurduğu sağlıklı ilişkiye bağlı ortaya çıkmaktadır. Hızla halk sağlığı başlığında yer almayı başarıp bir çeşit modern pandemiden söz ettiren bu fenomenler bir kısmına bedensel semptomların da eşlik ettiği bilişsel ya da fizyolojik bozukluklar olarak kendini göstermektedir.

Dijitalleşmeye bağlı gelişip bir kısmı hızlı biçimde hastalığa dönüşen semptom ya da sendromların akademik dikkatle ne ölçüde karşılaştığı sorusu üzerine temellenen bu bibliyometrik çalışmada bahse konu temanın 1990'ların başında tartışmaya açıldığı ancak yoğun biçimde gündeme alınması için 2000'li yılları beklemek gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Dijital teknolojinin özellikle son 20 yılda yoğun ilerleme kaydettiği gerçeğine bağlı olarak 2010-2026 tarih aralığının incelendiği araştırmada akademik ilginin düzenli bir ivme yakaladığı gözlenmiştir. Söz konusu gelişmede özellikle 2020'ye işaret koyma gerekliliği de kaçınılmaz olmuştur. Zira 2020'nin dünyayı bütünüyle dijitalleşmeye sürükleyen bir dönüm noktası olarak yaşandığı bilinen bir gerçektir. Yapılan incelemede pandeminin etkisiyle ortaya çıkan ya da katlanarak büyüyen bir bağımlılık biçimi olarak internet oyun bağımlılığı anahtar sözcüğünün alanyazında en çok karşımıza çıkan kelime olduğu tespit edilmiştir. Kuşkusuz bu saptama dünyanın içinde bulunduğu gerçeklikle uyumludur. Bununla beraber alanyazına önemli ölçüde yön verdiği gözlenen bir diğer anahtar kelimenin de ergenler olduğundan söz edilmelidir. Dijital dünyaya doğmanın aynı zamanda çağın sorunlarıyla da yoğun biçimde başa çıkmak anlamına geldiği düşünüldüğünde haritada ergenler anahtar kelimesine rastlamak kaçınılmaz olmuştur. Benzer şekilde öne çıkan bir başka anahtar sözcüğün depresyon olması da toplumun içinden geçtiği hakikatle akademik ilginin örtüştüğünü göstermek bakımından son derece kıymetlidir. İngiliz dili hakimiyetindeki alanyazında ABD üstünlüğüne karşılık, çıkarılan harita belirgin biçimde Kenya'yı aydınlatmıştır. ABD'de üretilen yayınların iki katına yakın bir orana sahip eserin Kenya'da literatüre kazandırıldığı gerçeği şaşırtıcı olduğu kadar önemli bir veri olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte ilgili alanda ABD üstünlüğünün yayın sayısından çok bağlantı gücüyle ilgili olduğunun da altı çizilmelidir. Bu bulgu akademik yayınlarda yazarlar ya da ülkeler arası işbirliğinin önemini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak çağa özgü yeni hastalık biçimlerinin coğrafya farketmeksizin temel halk sağlığı başlığı haline geldiği, inceleme konusu sorunsala akademinin ciddiyetle yaklaştığı, ancak literatürün henüz yeterli düzeyde disiplinlerarası yayınlarla zenginleştirilmediği görülmüştür. Bir başka ve belki de en büyük eksiğe ise yerli literatürün ilgili alanyazında görünürlüğüne son derece düşük olmasıdır. Bu durumda hem yayın sayısı hem atıf düzeyi gözetilerek bağlantı gücü yüksek yerli yayın üretimine geçilmelidir.

Yürütülen araştırma neticesinde kuşkusuz yalnız ilgili alanyazının görünüşü hakkında bulgulara ulaşılmamış, aynı zamanda incelenen sorunsalı bütün yönleriyle değerlendirme fırsatı da yakalanmıştır. Böylece sözü edilen semptomların hızlı yayılma potansiyeline cevap verebilecek önlemlerin ilgili kurumların desteğine ihtiyaç duyduğu anlaşılmıştır. Bütün bunlardan hareketle dijital teknolojilerin en ileri seviyesi olarak yapay zeka sistemlerinin yapay görüntüden tamamen kurtulduğu gelecek senaryolarında sözü edilen patolojilerin daha de-

rin bulgulara yol açmasından doğal bir sonuç yok gibidir. Bu gerçeğe bağlı olarak hızlı ve sahada geçerliği bulunan önlemlerin alınması gerekmektedir. Korumacı ruh sağlığı politikaları geliştirmek bunların başında gelirken dijital okuryazarlık eğitimini geç kalmadan muhataplara ulaştırma, acil eylem planının ilk sırasına yerleşmektedir. Bununla beraber önu alınamaz biçimde yayılan patolojik durumlardan söz edilirken kuşkusuz en yoğun ihtiyaç tablosu sağlık politikalarında açığa çıkmaktadır. Buna göre halk sağlığında dijitalleşmeden kaynaklı ağır bilançodan kaçınma yolu olarak yeni tanı kriterleri klinik ortamlarda mutlaka standartlaştırılmalıdır.

Kaynakça

- Aurel, J. G., & Paramita, S. (2021). FoMO and JoMO phenomenon of active millennial Instagram users at 2020 in Jakarta. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 570, 722-729.
- Braud, C. S., Choi, M. J., Xu, K. Y., & Tadisina, K. K. (2026). Hand injuries associated with mobile phone use: A systematic review. *Work: A Journal of Prevention, Assessment and Rehabilitation*, 1-10. Sage. 10.1177/10519815261421502
- Carbonell, X., & Panova, T. (2017). A critical consideration of social networking sites' addiction potential. *Addiction Research & Theory*, 25(1), 48-57.
- Concina, E., Frate, S., & Biasutti, M. (2023). Secondary school teachers' beliefs and needs about hikikomori and social withdrawn students. *International Journal of Educational Management*, 38(2), 317-332. 10.1108/IJEM-08-2023-0377
- Craparo, G. (2011). Internet addiction, dissociation, and alexithymia. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30, 1051-1056. 10.1016/j.sbspro.2011.10.205
- Çelik, F. (2025). Dijital amnezi: Dijital dünyanın yerlilerinde bellek sorunu. *Selçuk İletişim*, 18(1), 1-32. <https://doi.org/10.18094/josc.1585455>
- Çelik, F., & Akkoyun, A. Z. (2021). Disiplinlerarası yaklaşımla sanal uyuşturucu: FOMO. *İslam Medeniyeti Dergisi*, 7(48), 22-33.
- El-Zoghby, S. M., Zaghloul, N. M., Tawfik, A. M., Elsherbiny, N. M., Shehata, S. A., & Soltan, E. M. (2024). Cyberchondria and smartphone addiction: A correlation survey among undergraduate medical students in Egypt. *Journal of the Egyptian Public Health Association*, 99(7), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s42506-024-00154-y>
- Fernandez-Guerrero, I. M. (2014). WhatsAppitis. *The Lancet*, 383, 1040. [http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(14\)60125-2](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(14)60125-2)
- Huang, S., Lin, W., Xu, M., Wang, R., & Cai, Z. G. (2021). On the tip of the pen: Effects of character-level lexical variables and handwriter-level individual differences on orthographic retrieval difficulties in Chinese handwriting. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 74(9), 1497-1511. <https://doi.org/10.1177/17470218211004385>
- Jacobsen, S. (2021). FOMO, JOMO and COVID: How missing out and enjoying life are impacting how we navigate a pandemic. *Journal of Organizational Psychology*, 67-73.

- Krishnamurthy, V., Chukkali, S., & Pavithrakshmi, K. M. (2026). A scoping review of interventions for the management of nomophobia. *Discover Mental Health*, 1-47. <https://doi.org/10.1007/s44192-026-00466-9>
- Lai, M., Vilella, V., Cena, F., & Ruffo, G. (2026). PyBiblioNet: A Python library for a comprehensive network- based bibliometric analysis. *Scientometric*, 130, 7139–7190. <https://doi.org/10.1007/s11192-025-05458-0>
- Miezah, D., Adzakpa, R., Mawuena, E., Ama Bani, E. M., & Obeng, P. (2026). Prevalence and associated factors of cyberchondria: A scoping review. *Wiley The Scientific World Journal*. <https://doi.org/10.1155/tswj/9950027>
- Nonaka, S., Takeda, T., & Sakai, M. (2026). The bidirectional relationship between hikikomori behavioral tendencies and depressive symptoms: A three-wave longitudinal study. *Journal of Affective Disorders*, 393, Part A, 120292. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2025.120292>
- Nonaka, S., Takeda, T., & Sakai, M. (2022). Who are Hikikomori? Demographic and clinical features of Hikikomori (prolonged social withdrawal): A systematic review. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 56(12), 1542–1554. <https://doi.org/10.1177/00048674221085917>
- Notara, V., Vagka, E., Gnardellis, C., & Lagiou, A. (2021). The emerging phenomenon of nomophobia in young adults: A systematic review study. *Addict Health*, 13(2), 120-136. <http://dx.doi.org/10.22122/ahj.v13i2.309>
- Ping Suen, L. K., Chung Leung, W. K., Zhou, J., Chen, S., He, Q., Man Tsang, M. C., & Ching Lam, S. (2026). Application of artificial intelligence in nursing: A bibliometric analysis of global research trends. *Healthcare*, 14, 460, 1-16. <https://doi.org/10.3390/healthcare14040460>
- Radunz, M., Stevens, M. V. R., Behm, S., Hameed, M., Bowden-Jones, H., Delfabbro, R. et al. (2026). Common practice elements of cognitive behavioral therapy for gaming disorder: A systematic review and expert panel evaluation. *Clinical Psychology Review*, 126, 102740, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2026.102740>
- Santoro, G., Starcevic, V., Scalone, A., Cavallo, J., Musetti, A., & Schimmenti, A. (2022). The doctor is in(ternet): The mediating role of health anxiety in the relationship between somatic symptoms and cyberchondria. *J. Pers. Med.* 12, 1490, 1-10. <https://doi.org/10.3390/jpm12091490>
- Suen, L. K.P., Zhou, J., Chen, S., He, Q., Tsang, M. C. M., Leung, W. K. C., & Lam, S. C. (2026). Application of Artificial Intelligence in Nursing: A Bibliometric Analysis of Global Research Trends. *Healthcare*, 14, 460, 1-16. <https://doi.org/10.3390/healthcare14040460>
- Young, K. (2017). The evolution of internet addiction disorder, (C. Montag and M. Reuter, Eds.), *Internet Addiction, Studies in Neuroscience, Psychology and Behavioral Economics*. Springer, 10.1007/978-3-319-46276-9_1.

**Çıkar Çatışması
Beyanı**

Yazar, bu çalışma kapsamında herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

**İntihal Politikası
Beyanı**

Bu çalışma, Turnitin benzerlik tarama yazılımı ile incelenmiş ve benzerlik oranı %0 olarak tespit edilmiştir.

**Bilimsel Araştırma ve Yayın
Etiği Beyanı**

Yazar, çalışmanın bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelelerine uygun olarak hazırlandığını beyan eder. Çalışma, niteliği ve kapsamı gereğince etik kurul onayı gerektirmektedir.

**Yapay Zekâ
Kullanım Beyanı
Diğer Açıklamalar**

Çalışma kapsamında Yapay zekâ araçları kullanılmamıştır.

Bu çalışma, Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'nca yürütülmekte olan Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi kapsamında üretilmiş; proje kapsamında hazırlanan "Dijital Okuryazarlık E-Merkezi" veri tabanında yer alan kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bölümün bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)a aittir.

DİJİTAL ORTAMLARDA NEFRET SÖYLEMİ: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

FEYZA ÇEVİK¹

Bu Bölümde Neler Var?

Bu çalışma, dijital nefret söylemi olgusunu ele alan akademik çalışmaların kapsamlı bir haritasını çıkarmayı, mevcut araştırma eğilimlerini saptamayı ve alanın geçirdiği metodolojik dönüşümleri bibliyometrik bir perspektifle analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Web of Science ve Scopus veri tabanlarından elde edilen kapsamlı veri setleri, VOSviewer yazılımı aracılığıyla analiz edilmiştir. Yazarlar arası iş birliği örüntüleri, ülkelerin akademik üretim kapasiteleri, atıf ve ortak atıf (co-citation) ağları ile anahtar kelime eş-dizimi (co-occurrence) kümelenmeleri ekseninde gerçekleştirilen analizler sonucunda elde edilen verilere göre nefret söylemi alanındaki çalışmaların büyük bir çoğunluğu başta iletişim bilimleri olmak üzere sosyal bilimler alanında yoğunlaşmaktadır.

Başta Birleşmiş Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nden olmak üzere uluslararası çapta gitgide artan bir ilgiye sahip olan nefret söylemi kavramının, süreç içerisinde multidisipliner yapısı ile birlikte birçok farklı konu başlığıyla ele alınarak kapsamlı bir yapıya ulaştığı anlaşılmaktadır.

Nefret söylemlerine dikkat çekmek amacı ile gerçekleştirilen çalışmaların niceliksel yapılarının yanı sıra, bu söylemlerin önüne geçmek için sistematik izleme faaliyetlerinin sürdürülebilir kılınması ve kolektif bir toplumsal farkındalık ağının oluşturulmasının gerekliliği ortaya konmaktadır.

Giriş

Dijital ortamlarda sıklıkla karşılaşılan nefret söylemini tanımlamak için “dijital nefret söylemi”, “çevrimiçi nefret söylemi”, “internet nefret söylemi”, “sosyal medya nefret söylemi” ve “siber nefret söylemi” gibi birçok farklı kavram kullanılmaktadır. Yeni medyanın yapısı içerisinde şekillenen ve yeni tanımlamalar, nitelendirmeler kazanan nefret söylemi kavramı için tüm tanımlamalar-daki ortak ifade, bu söylemin toplum için büyük riskler barındırması ve çeşitli tehlikeleri beraberinde getirmesidir. Bu tehlikeye dikkat çekmek, farkındalık geliştirmek ve çözüm üretmek amacı ile gerçekleştirilen bu çalışma kapsamında öncelikle ilk aşamada nefret söylemlerine ilişkin çeşitli tanımlamalara ve nitelendirmelere yer verilmektedir. Dijital ortamlarda ortaya çıkan nefret söylemleri açıklanmakta, yol açtığı problemlere yer verilmektedir. Ardından ulusal ve uluslararası literatürde alanda gerçekleştirilen çalışmaların hangi alanlarda ve hangi konu başlıklarında yoğunlaştığına ilişkin bir çerçeve çizilmektedir.

¹ Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, feyzacevik@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9006-8484

Çalışmanın ikinci aşamasında, araştırma konusunun küresel literatürdeki gelişimini ve ele alınış biçimlerini, yapısını detaylı biçimde ortaya koymak amacıyla bibliyometrik analiz yönteminden yararlanılmıştır. Bu süreçte veri kaynağı olarak Web of Science (WoS) ve Scopus veri tabanları kullanılmıştır. Bu veri tabanlarından sistematik bir tarama ile elde edilen yayın setleri üzerinden gerçekleştirilen incelemeler, yazarlar arası iş birliği örüntüleri, ülkelerin akademik üretim kapasiteleri, atıf ve ortak atıf (co-citation) ağları ile anahtar kelime eşdizimi (co-occurrence) kümelenmeleri ekseninde gerçekleştirilmiştir. Bu sistematik yaklaşım, disiplinin dijital haritasını çıkararak kavramsal ve sosyal yapıyı somutlaştırırken alandaki baskın eğilimleri, öncü aktörleri ve henüz yeterince çalışılmamış boşlukları veriye dayalı görsel tablolar ve ağ grafikleri aracılığıyla bilimsel bir çerçeveye oturtmaktadır.

Sonuç bölümünde ise analizler neticesinde elde edilen somut bulgular, literatürdeki mevcut teorik tartışmalarla sentezlenerek kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Araştırma, mevcut durumun bir analizini sunmanın yanı sıra alandaki temel sorunları tespit eden ve bu sorunlara yönelik somut, iyileştirici öneriler geliştiren yapıcı bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu doğrultuda, alandaki aksayan süreçlerin giderilmesi ve gelecekteki pratik uygulamaların niteliksel olarak artırılması için veriye dayalı stratejik bir yol haritası kurgulanmıştır. Böylelikle çalışma, akademik bir incelemenin yanı sıra nefret söylemleri ile mücadele noktasında uygulanabilir ve iyileştirici öneriler sunmayı hedeflemektedir.

1. Literatür İncelemesi

1.1. Nefret Dili ve Nefret Söylemleri

Bireyleri doğuştan gelen özelliklerine dayanarak hedef alan ve toplumsal barışı tehdit edebilecek saldırgan söylemleri ifade eden nefret söylemleri (Birleşmiş Milletler, 2026), toplum hâlinde yaşayan bireylerin toplumdan ayrıştırılmasını ve bireylerin kişilik haklarının ihlâl edilmesini kapsamaktadır (Aydos & Aydos, 2019). Hedef özneleri arasında mülteciler-göçmenler-sığınmacılar başta olmak üzere birbirinden farklı yapılar bulunsa da genel olarak (Özkır, 2024, s. 147) bireyleri veya toplumları dini, dili, ırkı, etnik kökeni, cinsiyeti, siyasi tercihi, fiziksel görünüşleri ve benzeri diğer özellikleri sebebi ile önyargılı bir tutum aracılığıyla toplumdan ayrıştırmayı hedefleyen nefret söylemleri, aynı zamanda küçük düşürmek, ötekileştirmek, yıldırma ve bunlara yönelik şiddeti teşvik etmek amacıyla gerçekleştirilen ifade biçimlerini kapsamaktadır (Bilici, 2022; Demirbaş, 2017 s. 2693; Fortuna vd., 2018; Kalaman, 2024, s. 69; Öztekin, 2015, s. 925; Öztürk, 2021, s. 144). Demokrasi ve birlikte yaşama kültürü gibi temel toplumsal motivasyonlara zarar veren, politik ve kültürel anlamda kutuplaşmaya sebep olan nefret söylemleri (Uçar & Aliyazıcıoğlu, 2021, s. 62), bu yönü ile bir suç türü olarak nitelendirilmektedir (Akyazı, 2014, s. 188). Kök-

lerini gündelik yaşamın içinde bulan, önyargılardan beslenen ve söylemsel pratiklerle var olan nefret söylemlerinin (Öztürk, 2021, s. 144) sürekliliğe sahip olmaları, bireylerin topluma yönelik önyargılarının yerleşik hale gelmesine, nefret söyleminin meşrulaşmasına, şiddet eylemine dönüşmesine, toplumsal huzursuzluğa, ayrımcılığa, ötekileştirmelere neden olmakta ve bu durum, suçlara yönelik tahrik ve provokasyonları artırmaktadır (Yardımcı & Dalkılıç, 2018).

Zihinleri etkileme ve yönlendirme gücüne sahip olan (Balcı & Karadeniz, 2021, s. 5), toplumsal ayrışmaların ve kişisel problemlerin oluşmasına sebebiyet veren nefret söylemleri, bireylerin kendilerinin dışında gördükleri, “öteki” olarak tanımladıkları, bireylere yönelik olan düşünce ve davranışların oluşmasında etkili bir araçtır. Bu araçlarda yer alan içeriklerde kullanıcılar kendilerini “biz” olarak tanımlarken “öteki” olarak nitelendirdiği kişilere yönelik oluşabilecek olan nefret dilini de pekiştirmektedir (Öztürk, 2021, s. 146). Farklı iletişim biçimlerine sahip olan nefret söylemleri, sözlü olarak ifade edilmeyen, gizli, üstü örtük biçimlerde ortaya çıkabilirken açık, güçlü ve doğrudan da ortaya çıkabilmektedir (Kimotheo & Nyaga, 2016, s. 191).

1.2. Dijital Nefret Söylemleri

Nefret içerikli mesajları yaymak için elektronik iletişim teknolojilerinin herhangi bir şekilde kullanılması olarak tanımlanan dijital nefret söylemleri (Kimotheo & Nyaga, 2016, s. 191), yazılı veya sözlü biçimde ortaya çıkabilmekte, çeşitli görsel unsurlarla desteklenerek gazete, televizyon, radyo, sosyal medya ve haber siteleri gibi birbirinden farklı birçok iletişim aracı ile geniş çevrelere iletilabilmektedir (Büyüktanır vd., 2024, s. 687). Biçimi veya yer aldığı dijital mecra fark etmeksizin nefret söylemlerinin ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına yol açan çeşitli mekanizmalar bulunmakta, bu mekanizmaların tespit edilmesi gitgide önem kazanmaktadır (Obermaier vd., 2023, s. 2342). Bu mekanizmalar aracılığıyla saniyeler içinde milyonlarca kullanıcıya ulaşabilen, etkileşim alabilen internet tabanlı nefret temalı içeriklerin ve söylemlerin tespit edilmesi, takip edilmesi veya bu içeriklere yaptırım uygulanması zor bir süreç olarak tanımlanmakta, dolayısıyla bireyler kimliklerini gizleyerek veya sahte profiller oluşturarak hızlı bir biçimde nefret söylemlerini yaymaya devam etmektedirler (Yaşa & Öksüz, 2020, s. 1393). Sosyal medya uygulamaları başta olmak üzere tüm dijital platformlar, kullanıcıların nefret söylemini teşvik etmesini engellemek için farklı faaliyetlerde bulunmaktadır. Ancak tüm çabalara rağmen nefret temalı içerikler bu platformlarda kendine yer bulmakta ve küresel olarak çeşitli sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Balcı & Karadeniz, 2021, s. 5).

Yeni medya ortamlarının ve dijitalleşmenin getirdiği hipermetinsel yapı ile birlikte nefret söylemlerinin hızlı bir şekilde artması için ortam hazırlayan dijital ortamlar, yorumlama, beğenme veya yeniden paylaşma gibi etkileşim yöntemleri ile bu söylemlerin yaygınlaşmasına, bu söylemlerin artarak büyümesine,

daha görünür olmasına neden olmaktadır. Bunun bir sonucu olarak bireylerin yeni medya araçlarında sürekli olarak maruz kaldıkları nefret söylemlerine alışmaları, meşru olarak görmeleri gibi toplumsal bozulmaları beraberinde getirebilmektedir (Akgül, 2020; Gümüş, 2023; Sabahçı, 2022; Yaşa & Öksüz, 2020). Toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilen önyargılarla gitgide artan nefret söylemlerinin (Sabahçı, 2022, s. 25) yol açtığı problemlerden bir diğeri, bu tür nefret içerikli paylaşımlara maruz kalmanın bireyler tarafından normalleştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Alikılıç vd., 2021, s. 504). Ayrıca dijital platformların editör denetiminden uzak bir yapıda olması (Aydos & Aydos, 2019, s. 3), bireylerin gerçek dünyada karşılaştıkları olumsuz durumlarda ırkçılık, ayrımcılık gibi nefret içeren durumlar konusunda endişelenmesi, olumsuz duygulara kapılması (Shin vd., 2023, s. 228) psikolojik şiddet, insan haklarının ihlali (Büyüktanır vd., 2024), cesaretinin azalması (Baydoğan & Alatas, 2021) ve algılarının olumsuz biçimler alması gibi negatif durumlara yol açmaktadır (Taşdelen, 2020, s. 562).

1.3. Nefret Söylemi Çalışmaları

Dijital nefret söylemi teması kapsamında SafeYOU veritabanında yer alan ulusal ve uluslararası düzeydeki bilimsel makalelere bakıldığında ulusal düzeydeki çalışmaların çok büyük bir kısmında nefret söyleminin yabancı düşmanlığı (zenofobi) ve mülteci karşıtlığı üzerinden kurgulandığı görülmektedir. Özellikle "Suriyeli Mülteciler/Sığınmacılar" konusu, literatürdeki en baskın örnek olay karşımıza çıkmaktadır. Mültecilerin yanı sıra toplumsal kutuplaşmanın bir yansıması olarak kuşak çatışması (Z kuşağı ve 65 yaş üstü bireyler) ve dini değerler/İslamofobi üzerinden üretilen nefret söylemi de dikkat çekici bir yoğunluğa sahiptir. Ayrıca, Kovid-19 pandemisi gibi spesifik olarak kriz dönemlerinin nefret söylemini tetikleyen unsurlar olarak ele alındığı görülmektedir. Yapay zekâ, internet haberciliği gibi güncel konu başlıklarına yönelik çalışmaların da yer aldığı veri tabanına sosyal platformlar bazında bakıldığında, çalışmaların büyük bir çoğunluğunun metin tabanlı ve anlık etkileşimin yüksek olduğu, yeni medya ve sosyal medya platformları ve özellikle Twitter (X) platformu üzerine yoğunluk olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca sosyal etkileşim platformlarından olan Ekşi Sözlük isimli platformla ilgili çalışmaları, görsel/işitsel medya tarafında YouTube ve dijital oyun platformlarının takip ettiği görülmektedir.

Uluslararası düzeyde yer alan makalelerin en belirgin karakteristiği, çalışmaların ağırlıklı olarak çocuklar, ergenler ve gençler üzerine yoğunlaşmasıdır. Nefret söylemi çalışmaları genellikle politik aktörler veya yetişkinler üzerinden yürütülürken, bu seçkide nefret söyleminin dijital platformlar ve sosyal medya kültürü ile kesişimi ve gençlerin bu süreçlerle başa çıkma stratejileri ön plandadır. Dijital platformlar açısından değerlendirildiğinde çevrimiçi haber medyaları bağlamında gerçekleştirilen çalışmalarda da nefret söylemlerinin basın yansımaları ele alınmaktadır. Çalışmalar, nefret söyleminin metin analizinden ziyade, birey üzerindeki psikolojik ve davranışsal etkilerine odaklanmaktadır.

"Toksik çevrimiçi disinhibisyon" ve "Rutin Aktivite Teorisi" gibi psikolojik kuramların kullanılması, konunun disiplinlerarası bir boyuta taşındığını göstermektedir. Ayrıca, nefret söyleminin kimlik ve mental sağlık üzerindeki etkileri, dezavantajlı gruplar ve mağduriyet riski bağlamında irdelenmiştir. Dikkat çeken bir diğer önemli boyut, nefret söyleminin ayrımcılıklar, ötekileştirmeler ve eşitsizlikler ile ilişkilendirilmesidir.

2. Araştırma Tasarımı

Bu araştırma kapsamında, disiplinlerin literatür üretimine yansıyan dinamiklerin incelenmesiyle ilgili alt alanları ifade eden bibliyometrik analiz yöntemi (Hood & Wilson, 2001) kullanılmaktadır. Araştırma kapsamında analiz edilecek olan ilgili akademik yayınlar, bibliyometrik ağlar başta olmak üzere her türlü ağ verisine dayalı haritalar oluşturmak için kullanılabilmekte olan (Van Eck & Waltman, 2010, 2023) VOSviewer (Version 1.6.20) paket programı kullanılarak görselleştirilmektedir. Metin madenciliği işlevi sunmakta olan VOSviewer yazılım aracı (VOSviewer, 2026), bu özelliği ile farklı görsel haritalar oluşturma imkanı sunarak verileri desteklemekte büyük rol oynamaktadır.

2.1. Kapsam ve Sınırlılıklar

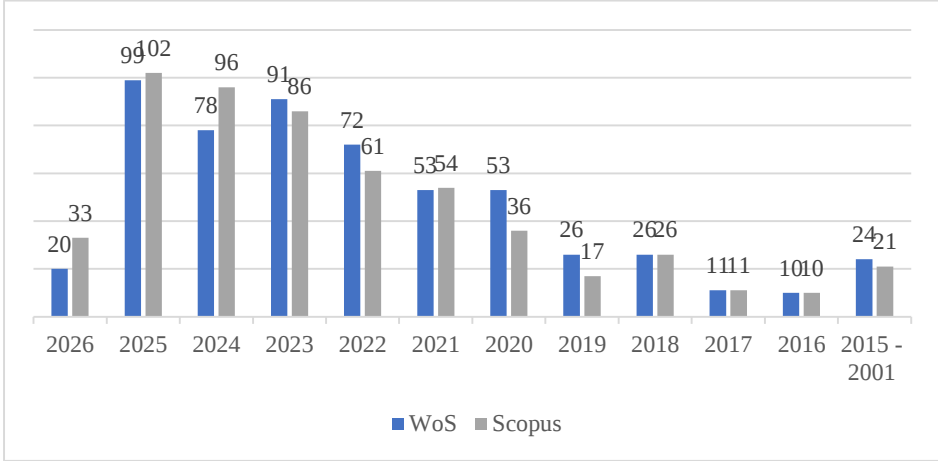
Araştırmanın kapsamını; Web of Science (WoS) ve Scopus veri tabanları üzerinden "online hate speech", "digital hate speech", "internet hate speech", "social media hate speech", "cyber hate speech", "online hate", "digital hate" ve "cyber hate" anahtar kelimeleriyle taranan bilimsel makaleler oluşturmaktadır. Bu kapsamda; ilgili veri tabanlarından filtrelenen, literatürdeki genel eğilimleri yansıtmaya niteliğine sahip 563'ü Web of Science (WoS) ve 553'ü Scopus tabanlı olmak üzere toplam 1116 araştırma ve inceleme makalesi analiz sürecine dahil edilmiştir. Veri setinin homojenliğini sağlamak amacıyla kitaplar, tezler ve bildiriler metinleri gibi diğer çalışma türleri kapsam dışında tutulmuştur. Böylelikle araştırmanın sınırları, konunun akademik literatürdeki genel yansımaları ve temel eğilimlerini bütüncül bir bakış açısıyla kapsayacak şekilde belirlenmiştir.

2.2. Veri Analizi

Çalışma kapsamında VOSviewer yazılımı aracılığıyla, nefret söylemi üzerine yapılan araştırmaların kavramsal yapısı ve temel yönelimleri görsel olarak haritalandırılmıştır. Veri tabanlarından sistematik bir tarama ile elde edilen yayın setleri üzerinden gerçekleştirilen incelemeler, yazarlar arası iş birliği örüntüleri, ülkelerin akademik üretim kapasiteleri, atıf ve ortak atıf (co-citation) ağları ile anahtar kelime eş-dizimi (co-occurrence) kümelenmeleri ekseninde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, bu unsurların ötesinde nefret söylemi alanındaki kavramsal yoğunluklar tespit edilerek literatürdeki mevcut boşluklar ve gelecekteki eğilimler bütüncül bir biçimde ortaya konmaktadır.

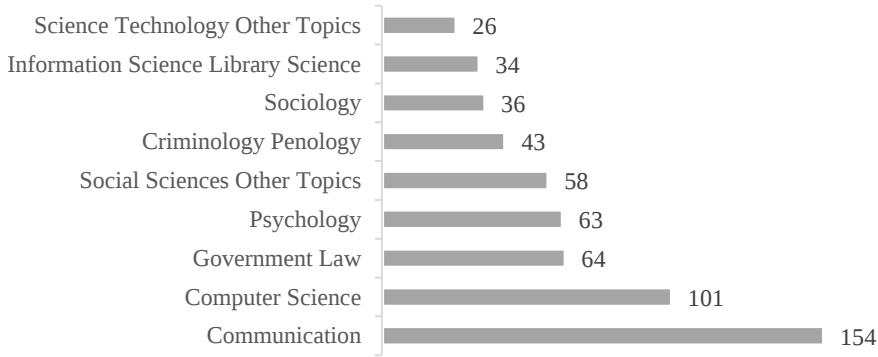
3. Bulgular

Tablo 1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

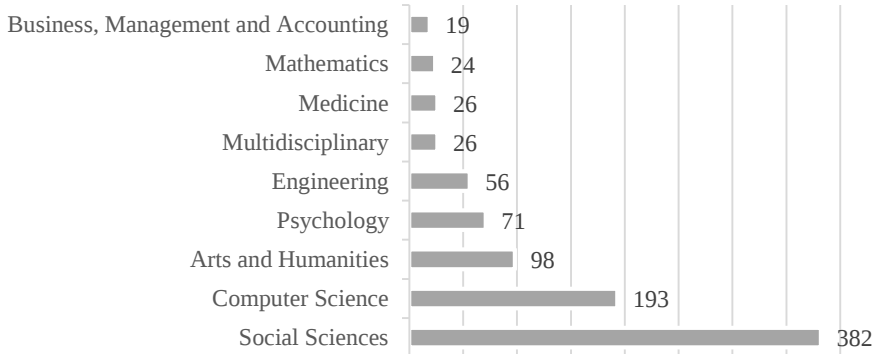

Nefret söylemi temalı çalışmaların yıllara göre dağılımını kapsayan tablo incelendiğinde 2026 yılının henüz üç aylık döneminde 53 çalışmanın yayınlanması ile alana olan ilginin gitgide arttığı anlaşılmaktadır. Geçmiş dönemler incelendiğinde 2025 yılı 201 çalışma ile en yüksek yoğunluğun yaşandığı yıl olurken, bu dönemi 174 çalışma ile 2024 ve 177 çalışma ile 2023 yılları izlemektedir. Ayrıca 133 çalışma ile 2022 yılı ve 107 çalışma ile 2021 yılı bu artış eğilimini destekleyen diğer önemli dönemler olarak öne çıkmaktadırlar.

Tabloda dikkat çekici bir diğer unsur ise Scopus veri tabanındaki çalışmaların niceliksel yükselişleridir. Veriler detaylıca incelendiğinde, 2019 yılında kısa süreli bir düşüş yaşansa da, 2018 yılından itibaren niceliksel olarak istikrarlı bir yükseliş grafiği çizildiği görülmektedir. Bu durum, nefret söyleminin yansımalarının akademik olarak her geçen yıl daha geniş bir karşılık bulduğunu kanıtlamaktadır.

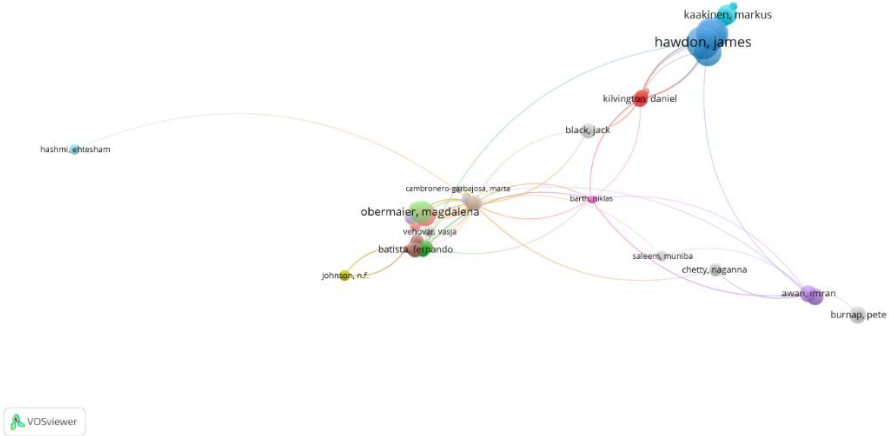
Tablo 2. WoS Veri Tabanındaki Çalışmaların Konu Alanlarının Dağılımı

Web of Science veri tabanında yer alan nefret söylemi konulu akademik çalışmaların disiplinlere göre dağılımı incelendiğinde, konunun çok boyutlu bir araştırma alanı olduğu görülmektedir. Verilere göre nefret söylemi üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, “İletişim” alanının 154 çalışma ile en baskın konu başlığı olduğu görülmektedir. Onu 101 çalışma ile “Bilgisayar Bilimleri” takip etmektedir. “Devlet Hukuku” (64) ve “Psikoloji” (63) alanları birbirine çok yakın oranlarla önemli bir yer tutarken, sosyal bilimlerin diğer dalları (58) da bu konuya yoğun ilgi gösteren bir başlık olarak yer almaktadır. Tablonun daha spesifik odak noktalarını temsil eden bölümünde ise; “Kriminoloji ve Penoloji” (43) ve “Sosyoloji” (36) alanındaki çalışmaları “Bilgi Bilimi & Kütüphanecilik” (34) alanındaki çalışmalar ile fen ve teknoloji alanındaki diğer konular (26) takip etmektedir.

Tablo 3. Scopus Veri Tabanındaki Çalışmaların Konu Alanlarının Dağılımı

Scopus veri tabanında yer alan nefret söylemi konulu akademik çalışmaların disiplinlere göre dağılımı incelendiğinde, konunun çok boyutlu bir araştırma

Analiz kapsamında Brown (2018) merkezde yer alarak farklı renklerle temsil edilen kümeler arasındaki temel bağlantı noktasını oluşturmaktadır. Haritanın sol kesiminde, Waisbord (2020) ve Johnson (2019) odaklı kümelerin, ağdaki en yüksek hacimli ve en sık bağlantılı grubu oluşturduğu görülmektedir. Bu bölgedeki çizgilerin yoğunluğu ve kümelerin birbirine yakınlığı, bu yazarlar arasındaki atıf ilişkisinin ağı diğer kısımlarına oranla daha yüksek frekansta olduğunu ortaya koymaktadır. Haritanın sağ tarafında Awan (2014, 2016, 2017) üzerinden ilerleyen kümeler, ana gövdeden daha mesafeli durarak kendi içinde doğrusal bir atıf zinciri sergilemektedir. Haritanın üst bölümünde konumlanan Kilvington (2021) kümesi ise ağı dikey düzlemdeki en uzak uzantısını temsil etmektedir.

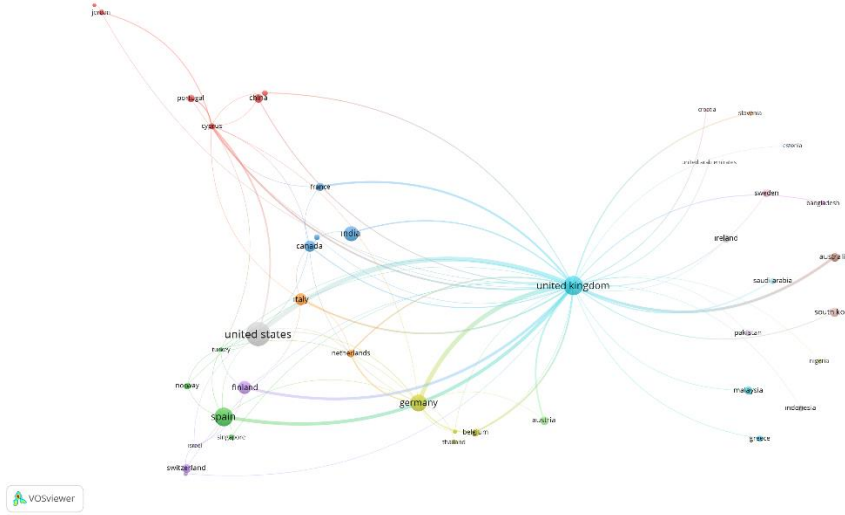

Şekil 3. Yazar Bazlı Atıf Analizi (Citation of Authors)

Yazarlar arasındaki bilimsel etkileşimi ortaya koymak amacıyla yazar bazlı atıf analizi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, VOSviewer yazılımı aracılığıyla aralarında bağ bulunan 311 yazar üzerinden bir ağ haritası oluşturulmuştur. Analiz sonucunda toplam 116 küme, 529 bağlantı ve 570 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir.

Harita üzerinde en geniş hacme sahip olan J. Hawdon ve M. Obermaier, veri setinde en fazla atıf alan ve kendi kümelerinin merkezinde yer alan en baskın figürler olarak öne çıkmaktadırlar. Bu iki isim, ağı genel yapısında baskın bir rol oynayarak diğer yazar gruplarıyla kurulan bağlantıların ana odak noktasını oluşturmaktadırlar. Onların hemen yakınında konumlanan M. Kaakinen ve D. Kilvington gibi isimler ise bu merkezi kümelerin güçlü bileşenleri ve diğer gruplarla etkileşimi sağlayan önemli aktörler olarak öne çıkmaktadırlar. Ağı merkezi konumlarının dışına doğru gidildiğinde, farklı çalışma gruplarını temsil

eden I. Awan, P. Burnap ve E. Hashmi gibi isimler görülmektedir. Bu isimler, ana yoğunluğun bulunduğu merkezden daha uzakta konumlanarak literatürdeki daha spesifik veya farklılaşmış kümeleri temsil etmektedirler.

Şekil 4. Ülke Bazlı Atıf Analizi (Citation of Countries)

Yayınların ülkelerine göre aldıkları atıflara dair ağ haritası oluşturmak üzere aralarında ilişki bulunan 43 birim üzerinden analiz yapılmıştır. 22 küme, 80 bağlantı ve 166 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. En fazla atıf alan ülkeler United Kingdom (114 atıf), Germany (27 atıf) ve United States (23 atıf) olmuştur. Toplam bağlantı gücü açısından bu ülkeler ilk üçte yer almaktadır. Eser sayısı olarak ise sıralama United States (318 yayın), United Kingdom (66 yayın) ve Spain (62 yayın) şeklindedir.

Ülke bazlı atıf analizinde en belirgin veri, United Kingdom (Birleşik Krallık) kümesinin ağına ana merkezi ve en büyük atıf/bağlantı hacmine sahip aktörü olduğudur. Görselin tam merkezinde yer alan bu küme, Germany (Almanya), United States (Birleşmiş Milletler), Spain (İspanya) ve Australia (Avustralya) gibi çok sayıda farklı ülkeyle kurduğu kalın bağlantı çizgileriyle, uluslararası iş birliği ağının birincil köprüsü durumundadır. Özellikle United Kingdom ile Germany ve United States arasındaki hatların kalınlığı, bu ülkeler arasındaki akademik etkileşimin veri setindeki en yoğun iş birliğini temsil ettiğini göstermektedir. Haritanın çevre bölgelerindeki kümelenmelere bakıldığında, ülkelerin farklı renk gruplarına ayrıldığı ve belirli bölgesel odakların oluştuğu görülmektedir. Sol üstte yer alan kümede China (Çin), Cyprus (Kıbrıs) ve Portugal (Portekiz) gibi ülkeler kendi aralarında bir ağ oluştururken alt tarafta yer alan kümede Spain (İspanya), Norway (Norveç) ve Finland (Finlandiya) gibi Avrupa

odaklı bir gruplaşma verisi olarak öne çıkmaktadır. Haritanın sağ tarafına doğru dağılan İrland (İrlanda), Saudi Arabia (Suudi Arabistan), South Korea (Güney Kore) ve Malaysia (Malezya) gibi ülkelerin yer aldığı yoğunluk ise merkeze kıyasla daha seyrek bağlantılara sahiptir.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Günümüzde özellikle platform odaklı dinamiklerden beslenen, çok boyutlu ve teknoloji odaklı bir yapıya bürünen nefret söylemleri, sosyal medya mecralarında edindiği merkezî konumunu, nefretin yayılımındaki belirleyici rolünü sürdürmektedir. Bu nitelikleri ile araştırmacıların dikkatini çeken kavran, kriminoloji, hukuk ve etik gibi alanları da sürece dahil etmekte, konunun bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu doğrultuda nefret söylemi kavramı üzerine gerçekleştirilen analizler, son yıllarda hem niceliksel hem de niteliksel bir dönüşüm içerisinde olduğunu göstermektedir. Giderek daha fazla ilgi odağı olan nefret söylemi kavramı üzerine 2025 yılında yayımlanan 201 çalışma, bu kavramın kullanımında en yüksek yoğunluğa ulaşıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca 2026 yılının ilk çeyreğinde 53 yayının literatüre kazandırılmış olması, alana yönelik akademik ilginin artarak devam ettiğini ve konunun güncelliğini koruduğunu göstermektedir. Bu niceliksel artış, nefret söyleminin dijitalleşen dünyada toplumsal bir sorun olarak her geçen gün daha geniş bir akademik karşılık bulduğunun somut bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen veri tabanları, konunun disiplinlerarası yapısını ve dinamiklerini ortaya koymaktadır. Web of Science verilerinde "İletişim" alanı 154 çalışma ile en baskın alan olarak öne çıkarken Scopus verilerinde de "Sosyal Bilimler" alanı 382 çalışma ile açık ara farkla en baskın alan olarak yer almaktadır. Bununla birlikte, her iki veri tabanında da "Bilgisayar Bilimleri"nin ikinci sırada yer alması, nefret söylemi literatürünün sadece sosyal bilimlerin teorik çerçevesiyle sınırlı kalmadığını ve fen, teknoloji, mühendislik gibi bilim alanlarında da ele alınan kapsamlı bir yapıda olduğunu göstermektedir. Yazar anahtar kelimeleri üzerinden yapılan eş-dizim analizi de bu durumu doğrular biçimde veriler sunmaktadır. Haritada "hate speech" ve "online hate speech" kavramlarının kuramsal çekirdeği oluşturduğu ağ yapısında; "machine learning", "natural language processing" ve "deep learning" gibi terimlerin varlığı, nefret söyleminin çok boyutlu yapısını ortaya koymaktadır. Ayrıca analiz sonuçları, literatürün sadece sorunu tanımlamakla yetinmediğini; "counter-speech" (karşı-söylem) ve "internet yönetişi" gibi kavramlar aracılığıyla demokratik katılım ve çözüm stratejilerine de odaklandığını göstermektedir.

Akademik etkileşim ağları incelendiğinde literatürün belirli merkezî aktörler ve ülkeler etrafında kümелendiği görülmektedir. Atıf analizleri sonucunda Brown (2018), Waisbord (2020) ve Awan (2017) gibi isimlerin çalışmalarının, farklı araştırma grupları arasında köprü görevi gören temel araştırma kaynakları olduğu anlaşılmaktadır. Ülke bazlı dağılımda ise Birleşik Krallık, en yüksek atıf

ve bağlantı hacmiyle uluslararası iş birliği ağının merkezi konumunda yer almaktadır. Birleşik Krallık ile Almanya, Birleşmiş Milletler ve İspanya arasındaki yoğun iş birliği hatları, nefret söylemiyle mücadelenin küresel ölçekte ve gelişmiş akademik ağlar aracılığıyla yürütüldüğünü yansıtan bir unsurdur. Ancak bu noktada özellikle Kuzey Avrupa ülkeleri başta olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'nde de sıklıkla karşılaşılan ırkçı, faşist, etnosantrik, İslamofobik tutumların, dünya gündemine taşınan geniş kapsamlı olayların da nefret söylemlerinin ele alınış biçimleri açısından etkili olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla nefret söylemi teması ile gerçekleştirilecek olan çalışmalarda politik, kültürel, siyasi bir takım olayların ve gelişmelerin, bu söylemlere yönelik etkisine odaklanılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

5. Öneriler

Nefret söylemleri, bünyesinde şiddeti barındıran ve teşvik eden bir sürecin ilk adımı olarak değerlendirilebilecek güçlü bir dinamiğe sahip olduğundan (Öztürk, 2021, s. 145), bu tür olumsuz söylemlerin engellenmesi adına çok katmanlı savunma mekanizmalarının inşası büyük önem arz etmektedir. Dijital platformlarda nefret içerikli paylaşımların önüne geçmek ve toplumsal barışı tesis etmek için öncelikle birey haklarının korunduğu, herkesin eşit saygı ve onurla muamele gördüğü işlevsel bir demokrasi anlayışı üzerinde uzlaşılmalıdır (Yel, 2021, s. 187). Ancak bu demokratik zeminin ve teknik/hukuki tedbirlerin başarısı, aileden eğitime uzanan sosyokültürel bir bilinçlenme süreciyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda aileler, çocuklarına dijital dünyada empati temelli bir iletişim dili aşılayarak ve dijital ebeveynlik becerileriyle rehberlik ederek önleyici bir koruma kalkını oluşturmaktadır. Gençler ise pasif birer kullanıcı olmanın ötesine geçip, dijital etik değerleri içselleştirmiş bilinçli bireyler olarak nefret söylemlerini eleştirel bir süzgeçten geçirme ve raporlama mekanizmalarını etkin şekilde kullanma açısından kendilerini yetiştirmelidirler. Yalnızca aileden edinilen veya bireylerin kendi çabaları ile edindikleri bilgiler haricinde kazanımlar açısından büyük öneme sahip olan eğitimciler tarafında ise medya okuryazarlığı becerisinin eleştirel düşünce yapısı ve toplumsal barış bilinciyle harmanlanmasının gerekliliği öne çıkmaktadır. Özellikle yeni kuşakların maruz kaldığı bu dijitalleşme çağı açısından değerlendirildiğinde alanında yetkin ve güvenilir kişiler tarafından gençlerin dijital ortamlardaki manipülatif ve ayrıştırıcı söylemlere karşı psikolojik dayanıklılık kazanmaları konusunda farkındalık çalışmalarının yapılması büyük önem arz etmektedir.

Dijital alandaki nefret kuşatmasını kırmak için aile ve eğitim düzeyinde başlayan bireysel farkındalığın yanı sıra yetkili mercilerin ve politika yapıcılarının da somut sorumluluklar üstlenmesi hayati bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. Bu mücadeleyi sadece aile içindeki etik değer aktarımı ile sınırlı tutmayıp, dijital ve sosyal mecralarda barışı koruyacak kapsamlı stratejilerle desteklemek gerekir. Bu doğrultuda hükümetlere, yetkili mercilere ve politika ya-

pıcılara, olumsuzluklarla etkin mücadele yöntemleri geliştirmek açısından büyük görevler düşmektedir. Dijital ve sosyal ortamlarda huzur ortamının sürdürülebilirliği için bu merciler tarafından hukuki yaptırımlar kararlılıkla devreye alınmalıdır. Bu bağlamda, insan haklarına yönelik ihlallerin ve nefret içerikli söylemlerin tazminata tabi tutulması, dinamik bir koruma sisteminin inşasını sağlayacaktır (Aydos & Aydos, 2019, s. 3). Bu doğrultuda politika yapıcılarının sorumluluğu sadece yasaklayıcı tedbirlerle sınırlı kalmamalıdır. Algoritmik denetimden uluslararası hukuki iş birliklerine kadar uzanan proaktif bir ekosistem içerisinde dijital barış kültürünü destekleyen projeler, kamu spotları ve 'sağduyulu içerik üreticileri' hibe programları aracılığıyla sistematik olarak desteklenmelidir.

Hukuki yöntemlerin ve cezai yaptırımların nefret söylemini engellemede her zaman tek başına yeterli olmaması sebebiyle, bu olumsuzlukların temelinde yatan nedenlerin tespit edilerek ortadan kaldırılması ve meseleye kökten çözümler getirilmesi elzemdir (Kök Arslan, 2022, s. 768). Ayrıca bu çözümlerin sürdürülebilir olması bakımından, mücadele süreçlerinin hızlı, etkili ve olumlu sonuçlar veren bir yapıya kavuşabilmesi için, otomatik işleyen yöntemlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Özellikle bireylerin yaşamlarını etkileyen olumsuz gelişmelere paralel olarak artış gösteren nefret söylemleri ve şiddet sarmalına karşı gerçekçi ve çok boyutlu bir bakış açısı geliştirilmeli, bu yaklaşım medya aracılığıyla yaygınlaştırılmalıdır (Gölcü & Çuhadar, 2017, ss. 94-95).

Mücadele sürecinde bireylerin dijital içerikleri nasıl analiz edecekleri ve bu içerikler karşısında nasıl bir tutum sergileyecekleri konusunda yol gösterici olan medya okuryazarlığı becerisi kritik bir rol üstlenmektedir (Dinç Kırılı & Büyükbaykal, 2022, s. 109). Medya okuryazarlığı, yalnızca içeriklere maruz kalınan anı değil, sürecin en başından itibaren geçerli olan kapsamlı bir çerçeveyi kapsar. Dolayısıyla kullanıcıların dijital platformlara kayıt olurken onayladıkları hizmet sözleşmelerini dikkatle incelemeleri, bu sürecin temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Konu bağlamında, söz konusu hizmet sözleşmelerinde nefret söylemlerinin nasıl tanımlandığına yönelik incelemelerin, dijital nefret söylemi üzerine yapılacak çalışmalara önemli bir ivme ve yeni bir boyut kazandıracığı öngörülmektedir.

Teknik boyutta ise yapay zekâ destekli 'nefret söylemi tespit sistemleri' bu mücadelenin en güçlü araçlarından biri olarak kabul edilmektedir (Baydoğan & Alatas, 2021, s. 753). Özellikle Doğal Dil İşleme (NLP) tabanlı algoritmalar ve makina öğrenme modelleri, metinlerdeki semantik derinliği analiz ederek nefretin imalı ve gizli biçimlerini tespit edebilmekte ve böylece zararlı içeriklerin henüz üretim aşamasında filtrelenerek dijital ekosistemin toksik söylemlerden arındırılmasına imkan tanımaktadır. Son olarak, yapay zeka okuryazarlığı, bireylerin algoritmik süreçlerin işleyişini kavraması ve dijital platformlardaki manipülatif veri akışlarını ayırt edebilmesi noktasında hayati bir yetkinlik haline gelmiştir. Bireylerin yapay zeka tarafından üretilen veya filtrelenen içeriklerin

doğasını anlamaları, sadece birer içerik tüketicisi olmaktan çıkıp dijital ekosistem in işleyişine dair bilinçli birer denetimciye dönüşmelerini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akgül, M. (2020). Çevrimiçi ortamlarda nefret söylemi: Ekşi Sözlük'te 65 yaş üstü sokağa çıkma yasağı tartışmaları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2020(51), 57-78. <https://izlik.org/JA93KU45AZ>
- Akyazı, A. (2014). Yeni iletişim ortamı olarak dijital katılımcı sözlüklerde nefret söylemi. *Marmara İletişim Dergisi*, (22), 183-193. <https://izlik.org/JA36UP75KD>
- Alikılıç, Ö., Gökaliler, E., & Alikılıç, İ. (2021). Nefret söylemi üzerinden ötekileştirme: Twitter'da mültecilere yönelik nefret tipolojisi analizi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 36, 501-520. <https://doi.org/10.31123/akil.989074>
- Awan, I. (2014). Islamophobia and Twitter: A typology of online hate against Muslims on social media. *Policy & Internet*, 6(2), 133-150. <https://doi.org/10.1002/1944-2866.POI364>
- Awan, I. (2016). Islamophobia on social media: A qualitative analysis of the Facebook's walls of hate. *International Journal of Cyber Criminology*, 10(1), 1-20. <https://doi.org/10.5281/zenodo.58517>
- Awan, I. (2017). Cyber-extremism: Isis and the power of social media. *Society*, 54, 138-149. <https://doi.org/10.1007/s12115-017-0114-0>
- Aydos, S. S., & Aydos, O. S. (2019). Yeni medyada nefret söylemi ve nefret söyleminden doğan hukukî sorumluluk. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(2), 3-35. <https://doi.org/10.34246/ahbvuhfd.569304>
- Balcı, Ş., & Karadeniz, B. (2021). Nefret söylemi pratiği olarak İslamofobi: Fransa'da yükselen İslamofobik söylemlerin Türk yazılı basınında yansıtılma biçimleri. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 4(1), 5-31. <https://doi.org/10.47951/mediad.907354>
- Baydoğan, V. C., & Alatas, B. (2021). Çevrimiçi Sosyal Ağlarda Nefret Söylemi Tespiti için Yapay Zeka Temelli Algoritmaların Performans Değerlendirmesi. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 33(2), 745-754. <https://doi.org/10.35234/fumbd.986500>
- Bilici, İ. E. (2022). "Büyük Yer Değiştirme" terör manifestosunda İslamofobi, dini ve etnik nefret söylemi. *TRT Akademi*, 7(15), 622-647. <https://doi.org/10.37679/trta.1099590>
- Birleşmiş Milletler. (2026. Haziran). *Understanding hate speech. What is hate speech?*. <https://www.un.org/en/hate-speech/understanding-hate-speech/what-is-hate-speech>
- Brown, A. (2018). What is so special about online (as compared to offline) hate speech?. *Ethnicities*, 18(3), 297-326. <https://doi.org/10.1177/1468796817709846>
- Büyüktanır, B., Yakar, Ö., & Altınel Girgin, A. B. (2024). Hate speech framework in social media: A comprehensive review from past to present. *Journal of the*

- Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 40(1), 685-711. <https://doi.org/10.17341/gazimmfd.1327840>
- Demirbaş, T. (2017). Nefret söylemi ve nefret suçları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(3), 2693-2701.
- Dinç Kırılı, E. S., & Büyükbaykal, G. N. (2022). Yeni medyada nefret söylemi: Taraftarların 6222 Sayılı Kanun içerikli nefret söylemlerinin Twitter üzerinden incelenmesi. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 8(1), 93-111. <https://doi.org/10.46442/intjcss.1083483>
- Fortuna, P., & Nunes, S. (2018). A survey on automatic detection of hate speech in text. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 51(4), 1-30. <https://doi.org/10.1145/3232676>
- Gölcü, A., & Çuhadar, M. (2017). Batı toplumlarında İslamofobi'nin üretilmesinde medyanın rolü. *Ombudsman Akademik*, 7, 71-99. <https://doi.org/10.32002/ombudsmanakademik.440215>
- Gümüş, S. (2023). Nefret söylemi mecrası olarak sosyal medya: Ekşi Sözlük'te "Bizim Çocuklar" örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 293-306. <https://doi.org/10.52642/susbed.1287794>
- Hood, W. W., & Wilson, C. S. (2001). The literature of bibliometrics, scientometrics, and informetrics. *Scientometrics*, 52(2), 291-314. <https://doi.org/10.1023/A:1017919924342>
- Johnson, N. F., Leahy, R., Restrepo, N. J., Velásquez, N., Zheng, M., Manrique, P., Devkota, P., & Wuchty, S. (2019). Hidden resilience and adaptive dynamics of the global online hate ecology. *Nature*, 573, 261-265. <https://doi.org/10.1038/s41586-019-1494-7>
- Kalaman, S. (2024). Religious hate speech against Islam in Bollywood cinema in the context of self-orientalism: The example of "The Kerala Story". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, Special Issue 1, 69-90. <https://doi.org/10.47951/mediad.1488057>
- Kilvington, D. (2021). The virtual stages of hate: Using Goffman's work to conceptualise the motivations for online hate. *Media, Culture & Society*, 43(2), 256-272. <https://doi.org/10.1177/0163443720972318>
- Kimotho, S. G., & Nyaga, R. N. (2016). Digitized ethnic hate speech: Understanding effects of digital media hate speech on citizen journalism in Kenya. *Advances in Language and Literary Studies*, 7(3), 189-200.
- Kök Arslan, H. (2022). Nefret söyleminin kökeni nedir? Literatürde ve uluslararası raporlarda nasıl yer alıyor?. *TRT Akademi*, 7(15), 760-767. <https://doi.org/10.37679/trta.1124085>
- Obermaier, M., Schmuck, D., & Saleem, M. (2023). I'll be there for you? Effects of Islamophobic online hate speech and counter speech on Muslim in-group bystanders' intention to intervene. *New Media & Society*, 25(9), 2339-2358. <https://doi.org/10.1177/14614448211017527>
- Özkır, Y. (2024). Medyada nefret söylemi kapsamında Yeniçağ Gazetesi'nde sığınmacı konulu içeriklerin analizi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 20(67), 146-178. <https://izlik.org/JA24JK93LT>

- Öztekin, H. (2015). Yeni medyada nefret söylemi: Ekşi Sözlük örneği. *Journal of International Social Research*, 8(38), 925-936.
- Öztürk, F. E. (2021). Salgınla yayılan nefret: Twitter'da 65 yaş üstü bireylere yönelik nefret söylemi. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (15), 143-159. <https://izlik.org/JA53HJ32UG>
- Sabahçı, B. (2022). İnternet haberlerinde nefret ve ayrımcı söylemler: Örnek olaylarla içerik analizi. *Elektronik Cumhuriyet İletişim Dergisi*, 4(2), 22-32. <https://doi.org/10.54089/ecider.1169785>
- Shin, W., Wang, W. Y., & Song, J. (2023). COVID-racism on social media and its impact on young Asians in Australia. *Asian Journal of Communication*, 33(3), 228-245. <https://doi.org/10.1080/01292986.2023.2189920>
- Taşdelen, B. (2020). Twitter'da suriyeli mültecilere karşı çevrimiçi nefret söylemi; #suriyelileriistemiyoruz. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(2), 562-575. <https://doi.org/10.36362/gumus.706944>
- Uçar, A. K., & Aliyazıcıoğlu, B. (2021). Pandemi sürecinde Twitter ve nefret söylemi. *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, 5(2), 53-64. <https://izlik.org/JA88EM99ZS>
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2023). *VOSviewer manual for VOSviewer version 1.6.20*. Universiteit Leiden, Centre for Science and Technology Studies (CWTS). https://www.vosviewer.com/documentation/Manual_VOSviewer_1.6.20.pdf
- VOSviewer. (2026, Haziran). *Home*. <https://www.vosviewer.com/>
- Waisbord, S. (2020). Mob censorship: Online harassment of US journalists in times of digital hate and populism. *Digital Journalism*, 8(8), 1030-1046. <https://doi.org/10.1080/21670811.2020.1818111>
- Yardım, M., & Dalkılıç, M. M. (2018). Nefret söylemi ve ifade özgürlüğü tartışmaları çerçevesinde İslamofobyaya: L'express Dergisi örneği. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 1(1), 89-109. <https://izlik.org/JA96RD82HP>
- Yaşa, H., & Öksüz, O. (2020). Nefret söyleminin inşasında sosyal medyanın rolü: Ekşi Sözlük örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 7(2), 1383-1408. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.713467>
- Yel, A. M. (2021). Islamophobia as cultural racism. *Insight Turkey*, 23(2), 169-190. <https://www.jstor.org/stable/27028545>

Çıkar Çatışması Beyanı	Yazar, bu çalışma kapsamında herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.
İntihal Politikası Beyanı	Bu çalışma, Ithenticate benzerlik tarama yazılımı ile incelenmiş ve benzerlik oranı %8 olarak tespit edilmiştir.
Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Yazar, çalışmanın bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelelerine uygun olarak hazırlandığını beyan eder. Çalışma, niteliği ve kapsamı gereğince etik kurul onayı gerektirmektedir.
Yapay Zekâ Kullanım Beyanı	Çalışma kapsamında Yapay zekâ araçları yalnızca dil, noktalama, imla düzenleme amacıyla kullanılmıştır; tüm bilimsel içerik, doğrulama ve nihai sorumluluk yazara aittir.
Diğer Açıklamalar	Bu çalışma, Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'nca yürütülmekte olan Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi kapsamında üretilmiş; proje kapsamında hazırlanan "Dijital Okuryazarlık E-Merkezi" veri tabanında yer alan kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bölümün bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)a aittir.

AĞ TOPLUMUNDA DEZENFORMASYON: POLİTİK EKONOMİ, EYLEM BİÇİMLERİ VE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

AHMET BİÇER¹

Bu bölümde neler var?

Bu bölümde dezenformasyonun kuramsal çerçevesi, onu ortaya çıkartan ekonomik, teknolojik, siyasal ve psikolojik faktörler üzerinden açıklanmaktadır.

Ardından, konuyla ilgili Web of Science Core Collection veri tabanında yer alan 20 bin çalışma üzerinden gerçekleştirilen bibliyometrik analiz bulguları paylaşılmaktadır. Bu kısımda, konuyla ilgili öne çıkan kavramlar, yazarlar, çalışmalar ve işbirlikleri incelenmektedir.

Ortaya konan bu bilgiler perspektifinde politika yapıcılar, eğitimciler ve akademisyenler gibi konunun paydaşlarına yönelik öneriler getirilmektedir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Yanlış bilgi, tarihsel olarak incelenmesi metodolojik açıdan oldukça güç ve karmaşık bir olgudur. İlk insanlardan günümüze kadar sayısını tespit edemeyeceğimiz kadar çok bilgi, fikir, olay, söylenti, masal ya da efsanenin gerçekmiş gibi anlatıldığı ve kulaktan kulağa fısıldandığını tahmin etmek kolaydır. Bu bakımdan yanlış bilginin yeni olmadığını ancak yeni teknolojilerle birlikte günlük hayatımızı etkileyen başlıca sorunlardan biri haline dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu bağlamda dezenformasyonla ilgili yeni olanın dijital uzam ile birlikte niceliksel bir artış ve yayılım hızı bakımlarından olduğu söylenebilir (Wardle & Derakhshan, 2017, s. 4).

Ancak dezenformasyon, dijital teknolojilerle birlikte enformasyonun yayılım hızı ve miktarındaki artışa indirgenmemelidir. Dezenformasyon konusunu ağ toplumunun karakteristikleri ve kültürü ile birlikte düşünmek gerekmektedir. Castells'e (2009, ss. 35-36) göre ağ toplumunun iki önemli karakteristiği zaman ve mekândır ve bunlar güç ilişkilerini ifade eder. Ağ toplumunda geleneksel zaman ve mekan anlayışı değişmektedir. Siber uzamda olayların sırası bozulur, eş zamanlı hale gelir ve "yapısal geçicilik" toplumun karakter özelliği haline alır. Bu yeni toplumsal düzende sıralama önemsizdir. Zaman, iletişim teknolojilerinin kullanımıyla eş anlamlıdır ve bu teknolojiler "sıralamayı ortadan kaldırarak zamanı yok etmeye çalışan amansız bir çaba içindedir." Sıkıştırılmış zaman ve parçalanmış mekânlarda toplumsal davranışın "sırası bulanık" hale gelmektedir. Alışkın olduğumuz doğrusal düşünme, yaşama ve algılama biçimlerimiz zayıflar. Siber uzamdaki kimliklerin anonimliği ve denetimsizliği de ek-

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, ahmetbicer@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7548-5450

lendiğinde, çarpıtılmış bir zamansallık ve mekansallık içinde bulunan ağ toplumu dezenformasyonun ortaya çıkması ve yayılması için çok uygun bir toplum tipine dönüşmektedir.

BİLGİ KUTUSU 1

Bu bölümle ilgili temel kavramlar nelerdir?

- **Dezenformasyon:** “Kasıtlı olarak bir kişiye, toplumsal gruba, kuruluşa veya ülkeye zarar vermek amacıyla oluşturulmuş yanlış bilgi” (Wardle & Derakhshan, 2017, s. 20).
- **Misenformasyon:** “Yanlış olan ancak zarar verme niyetiyle oluşturulmamış bilgi” (Wardle & Derakhshan, 2017, s. 20).
- **Malenformasyon:** “Gerçek olaylara dayanan ve bir kişiye, kuruluşa veya ülkeye zarar vermek amacıyla kullanılan bilgi” (Wardle & Derakhshan, 2017, s. 20).
- **Manipülasyon:** “Yönlendirme; Seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla bilgileri değiştirme” (Türk Dil Kurumu, 2026b).
- **Propaganda:** “Bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma; yaymaca” (Türk Dil Kurumu, 2026c).
- **Algoritma:** “İyi tanımlanmış kuralların ve işlemlerin adım adım uygulanmasıyla bir sorunun giderilmesi veya sonuca en hızlı biçimde ulaşılması işlemi” (Türk Dil Kurumu, 2026a). Sosyal ağ sitelerinde “neyi bilmemiz gerektiğine ve nasıl bilmemiz gerektiğine” karar veren sistemlerdir (Gillespie, 2014, par. 1).
- **Sahte haber:** kasıtlı olarak üretilmiş, yanlışlığı açıkça kanıtlanabilir ve okuyucuları yanıltma potansiyeli taşıyan haber (Allcott & Gentzkow, 2017, s. 213) ya da haber izlenimi veren içerik.

Ağ toplumunun dezenformasyon için zamansal ve mekânsal açıdan sağladığı uygunluğun yanında, yanlış bilginin ortaya çıkması ve insanlarca sorgusuz kabul edilebilmesi, sorunun farklı katmanlarına işaret etmektedir. Dijital ortamlarda dezenformasyonun ortaya çıkmasına ana hatlarıyla; ekonomik, siyasal, sosyal ve psikolojik faktörler neden olmaktadır.

Dijital ortamlarda ekonomik dinamikler yeniden organize edilmiş, üretim ve tüketim meselesini yeniden düşünmeye yarayan kavramlar kullanılmıştır. Bu noktada üretim süreçleri sadece kas gücüyle sınırlı değildir. Lazzarato tarafından ortaya atılan ve Hardt ve Negri tarafından geliştirilen “maddi olmayan emek” kavramı, bu yeniden organize edilmiş alanın açıklanmasında önemlidir (Çeliker Saraç & Aksoy, 2021, ss. 137-138). “Maddi olmayan emek”; geleneksel emekten farklı olarak “sibernetik ve bilgisayar kontrolü (ve yatay ve dikey iletişim)” gerektiren yetenekleri ifade ederken, aynı zamanda metanın “kültürel içeriğini” ortaya çıkaran ve önceden “iş” olmayan süreçleri ifade eder (Lazzarato, 2010, s. 133). Hardt ve Negri (2011, s. 84) “bilgilerin, fikirlerin ve duygulanımların üretimi” olarak ifade ettikleri maddi olmayan emeğin çalışma ve boş zamanın sınırlarını bulanıklaştırırken, toplumsal ilişkileri doğrudan üreten bir

emek tipi olduğunun altını çizmektedir. Bu yönüyle maddi olmayan emek “toplumsal yaşam biçimlerini” üretmesiyle “biyopolitiktir” ve “iletişim, işbirliği ve duygulanım ilişkilerine dayalı ağlar halini alır.” Buna göre maddi olmayan emek aynı zamanda ancak kollektif olarak üretilebilen bir üründür. Dolayısıyla maddi olmayan emek, ağ toplumunun hem en önemli ham maddesi hem de en önemli üretim gücüdür. Ayrıca sadece ücret karşılığında profesyonel üreticiler tarafından üretilmemektedir. Kullanıcılar kendi rızasıyla ve ücret beklemeksizin (Fuchs, 2014b, s. 199) sınırsızca üretime dahil olmaktadır.

Ağ toplumunun, bireyi Toffler’ın (2008, s. 338) henüz 1980 yılında dikkat çektiği “üreten tüketici”¹ konumuna tekrar *yükseltmesi*; başlangıçta katılım kültürü, kamuoyu oluşum süreçleri ve demokratikleşme açısından olumlu bir gelişme gibi değerlendirilse de (Benkler, 2006, s. 213; Jenkins, 2006, s. 3), sosyal medyanın bu şekilde sunulmasının “ideoloji” olduğu ve ücretsiz “üretüketici emeğin” sosyal medya platformları tarafından sömürüldüğü kabul edilmektedir (Fuchs, 2014a, ss. 104, 122). Bu nedenle ağ toplumunun demokratikleştirici özelliklerini, ekonomik temelli teknolojik açmazları perdelemenin bir anlatısı olarak görenlerin sayısı az değildir. Hindman (2009, s. 13) internet ile birlikte eşik bekçiliğinin değişime uğrasa da devam ettiğine dikkat çeker. Geleneksel eşik bekçiliği rollerine ek olarak arama motorlarının ortaya çıkardığı yeni eşik bekçiliğinin meseleyi “bilginin üretiminden filtrelemeye” kaydırıldığını vurgular. Bu bağlamda “konuşabilme” ile “duyulmuş olma” arasındaki farkın altını çizerken, bu yönde ortaya çıkan eşitsizlikleri vurgulamak için “Googlearşi” yaklaşımını ortaya atar (s. 55). Bu noktada siber uzamın ekonomik temelleri, dayattığı algoritmik yapıya uygun olarak maddi olmayan emeğin etkileşimsel özelliklerinin abartılı şekilde dolaşıma sokulmasını talep eder. Youtube gibi platformlar, kullanıcıları daha uzun süre mecralarında tutmak için her seferinde daha sansasyonel ve radikal içeriklerin sunulduğu bir deneyim sunmaktadır (Tüfekçi, 2018). Dijital ortamların etkileşim odaklı yapısı, arka planda çalışan ekonomik yapı tarafından destelenmektedir. Bu yeni ekonomik yapı dijital reklamcılık temelinde “sahte haber sitelerinin gelişmesine olanak sağlamaktadır” (Bakir & McStay, 2018, s. 166). İçerik üreticileri, dijital reklam pastasından olabilecek en büyük payı almak için rekabet halindedir. Çevrimiçi reklam ekosisteminde trafik üzerine gerçekleşen bu rekabetin yarattığı en önemli dijital sorunların başında bir dezenformasyon türü olarak tık tuzağı (clickbait) uygulamaları yer almaktadır (Braun & Eklund, 2019, s. 10). Ayrıca dijital ortamdaki bu rekabetin zorunlu kıldığı hız kültürü, yanlış bilginin yayılmasında rol oynamaktadır (Özel & Deniz, 2019, s. 448).

Dolayısıyla siber uzamın algoritmik mühendisliğinin; dijital kamusal alanı Habermas’ın (1981/2001, ss. 110-112) rasyonel müzakere için şart koştuğu “iletişimsel eylemden” uzaklaştırarak “teleolojik”, “stratejik”, “normlara göre

¹ 1980 yılında yayınlanan orijinal eserde “üreten tüketici” kavramı için “prosumer” kullanılmaktadır. Kavram daha sonra Türkçeye ‘üretüketici’ olarak çevrilmiştir.

düzenlenmiş” ve “dramaturjik eylem” biçimlerine teşvik ettiği söylenebilir. Bu eylem biçimlerinin her biri dijital ortamlarda ortaya çıkan dezenformasyonun nedenlerine ilişkin farklı bir perspektife işaret etmektedir.

BİLGİ KUTUSU 2

Dezenformasyon ve Misenformasyon Türleri (Wardle, 2017)

- **Hiciv ya da parodi (satire or parody):** “Zarar verme niyeti olmayan ancak yanıltma potansiyeli bulunan yanlış bilgidir.”
- **Yanlış bağlam (false context):** “Gerçek bir içeriğin yanlış bağlamsal bilgilerle verilmesidir.”
- **Yanıltıcı içerik (misleading content):** “Bir konu ya da kişiyi belirli bir çerçeveye oturtmak için bilginin yanıltıcı şekilde kullanılmasıdır.”
- **Hatalı ilişkilendirme (false connection):** “Başlıklar, görseller veya alt yazıların içeriği desteklememesidir.”
- **Taklit içerik (imposter content):** “Gerçek kaynakların taklit edilmesidir.”
- **Manipüle edilmiş içerik (manipulated content):** “Gerçek bilgi ya da görsellerin, aldatmak amacıyla değiştirilmesidir.”
- **Uydurma içerik (fabricated content):** “Yüzde 100 yalan olan, aldatma ve zarar verme niyetiyle üretilen yeni içeriktir.”

Vosoughi ve diğerleri (2018, s. 1) yalan haberlerin gerçek haberlere göre çok daha hızlı ve büyük bir kitleye yayıldığını, en fazla siyasi içeriklerde yalan haber bulunduğunu tespit etmişlerdir. Diğer taraftan yalan haberlerin gerçek haberlere göre daha yeni olduğu bulgulanmıştır. Çalışmada insanların yeni bilgileri paylaşma eğilimlerinin daha yüksek olduğuna işaret edilmiştir. Bu durum insanların dijital ortamlarda *teleolojik/stratejik eylem* sergilediklerini göstermektedir. Etkileşimini arttırmak isteyen kullanıcının, amaçlı ve çıkarıcı biçimde sansasyonelleştirdiği ve radikalleştirdiği içerikler yoluyla dezenformasyon üretmesi, ağ toplumunun karakteristik özelliğidir. Şaşırtıcı ve yeni içerikle karşılaşan diğer kullanıcılar da, etkileşimlerini arttırmak için “yeni” olan yalan haberi daha fazla paylaşmaktadır. Fuchs’a (2014b) göre dijital platformların “dikkat ekonomisi” (s. 102) temelinde pazarladığı “üretilmiş kamusal alan” (s. 200) içinde, zaten azınlıkta olan politik konular gücü elinde tutan azınlık aktör ya da yapıların etkisi altındadır (s. 190). “Ekonomik olarak güçlü aktörleri, sıradan kullanıcılara göre ayrıcalıklı kılan” (s. 198) bu algoritmik yapı, siyasal alanda etki yaratmak isteyen aktörlerin başarı sağlamak için dezenformasyona ya da en masum haliyle abartılmış ve radikalleştirilmiş içeriklere (stratejik eyleme) başvurmasını zorunluluk haline getirmektedir. Enformasyon akışı ve etkileşimsellik; kurumsal ve ana akım aktörlerin, organize hareket eden yapıların ya da oyunu dijital ortamın kuralına göre oynayan algoritmik hesapların tahakkümü

altındadır. Siber uzamda stratejik ve dramaturjik eylem biçimlerinin kabul görmesi, “efendilerini tespit etmek gereken sosyal botların yükselişine” neden olmuştur (Ferrara vd., 2016, s. 103). Bu bakımdan sosyal botlar, münferit mizahi ya da masumane amaçları gerçekleştirmek isteyen dağınık sahte hesaplar gibi yorumlanmamalıdır. Wooley ve Howard (2019, s. 242) dijital ortamda “hesaplamalı propagandanın” botlar ve sahte hesaplar yoluyla yayıldığını ifade etmektedir. Aslında bireysel aktörlermiş gibi görünen bot ve sahte hesaplar organize hareket eden bir odak tarafından, “otomasyon ve anonimlik” sayesinde belirli düşüncelerin ya da aktörlerin “güçlendirilmesi”, “diğerlerinin ise bastırılması” için kullanılır. Bu güç sadece bir düşüncenin azınlık ya da çoğunluk olarak algılatılmasının ötesine geçerek, gerçekliğin baş aşağı çevrilebilmesi anlamına gelmektedir.

Ayrıca Vosoughi (2018, s. 1), yalan haberlerin “korku, tiksinti ve şaşkınlık” gibi duygular uyandırdığını belirtmektedir. Bu duygular ise, bireylerin dijital ortamlarda rasyonaliteden ziyade *dramaturjik eylem* sergilediklerine ilişkin kanıt niteliğindedir. Brady ve diğerleri (2017, s. 7313) de çevrimiçi sosyal ağlarda gerçekleşen siyasal tartışmalarda “ahlaki-duygusal” ifadelerin kullanımının “yayılmayı %20 oranında arttırdığını” ortaya koymuştur. Yani dramaturjik eylem, dijital sosyal ağlarda etkileşim olasılığını arttırmaktadır. Diğer taraftan “ahlaki bulaşma” olarak adlandırdıkları bu yayılma “grup üyeliğiyle sınırlı” kalmaktadır. Dolayısıyla iletişimin farklı gruplar arasında geçişkenliğinin söz konusu olmadığı, *normlara göre düzenlenmiş eylemlerin* baskın olduğu bir ortam söz konusudur. Radikalleşmeye neden olan yankı odaları (Sunstein, 2017, s. 9) ve tahmin motorları tarafından oluşturulan filtre balonları (Pariser, 2011, Bölüm Introduction), siber uzamdaki kutuplaşmayı derinleştiren temel unsurlar olarak yanlış bilginin üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerini kolaylaştırmaktadır.

Elbette dezenformasyonun tüm yükünü teknolojik dinamiklere yıkmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. İnsan psikolojisinin geçmişten beri bilinen yönleri, dijital ortamlarda dezenformasyon sorununu derinleştiren unsurlardan biridir. Örneğin doğrulama yanlışlığı olarak ifade edilen “mevcut inançlara, beklentilere ... uygun kanıt arama ve yorumlama” (Nickerson, 1998, s. 175) insan eğilimi, dezenformasyonun sorgulanmadan kabul edilmesi ve yayılmasını kolaylaştıran en önemli yatkınlıklardandır. Yanlış bilgi, düzeltilmiş bile olsa, “devam eden etki” nedeniyle, “maruz kalmış kişilerin inançlarını” eski haline getirmenin oldukça zor olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan insanlarda bilişsel boşluklar oluştuğunda, yanlışlanmış ya da geri çekilmiş bilgilere inanmaya devam etme eğiliminde olabilmektedir (Lewandowsky vd., 2012, ss. 114, 117). Bu bakımdan yanlış bilginin üretim ve dağıtım süreçlerinde ekonomik, teknolojik ve siyasal unsurların baskın olduğunu, tüketim süreçlerinde ise psikolojik ve sosyal psikolojik unsurların belirleyici olduğunu ifade etmek mümkündür.

Bütün bu anlatılanlar, dijital çağın en kritik sorunlarından biri olan dezenformasyonun disiplinler arası bir yaklaşım ile incelenmesi ve bu soruna çözüm

aranması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle konuya ilişkin farklı disiplinlerin bakış açılarını, literatürdeki yoğunlaşmaları ve boşlukları değerlendirmek için kullanılan bibliyometrik analiz önem kazanmaktadır. Çalışmanın uygulama kısmında Web of Science veri tabanında yer alan dezenformasyonla ilgili çalışmalar, bu gereklilikten hareketle bibliyometrik analiz ile incelenmektedir.

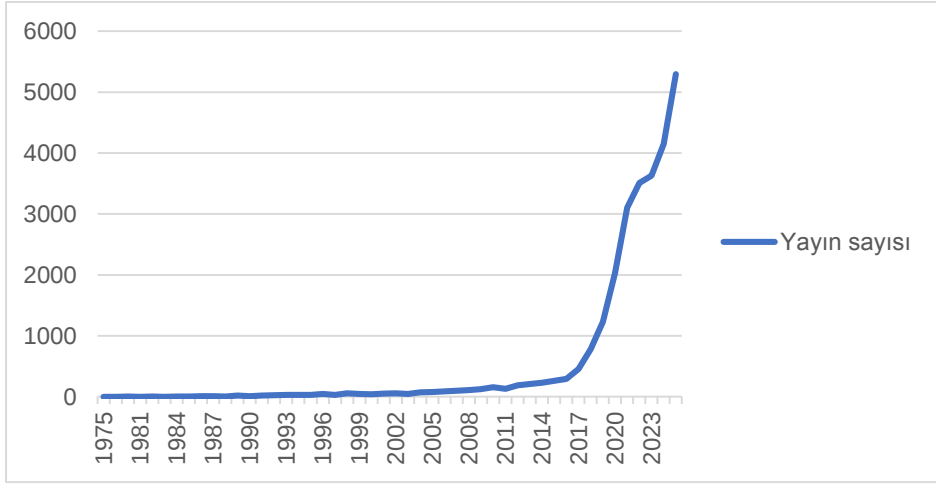
Web of Science Veri Tabanındaki Dezenformasyonla İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Bibliyometrik analiz, genellikle büyük veri setleri üzerinden bir konuyla ilgili “atıf ve yayın sayısı, anahtar kelimelerin ve konuların geçme sıklığı” gibi başlıklarda değerlendirme yapmak için kullanılmaktadır. Bir konuyla ya da alanla ilgili “bilimsel bilginin” evriminin ayrıntılarını çözümlmek ve “haritalamak” için uygundur. Bibliyometrik analizler; genel bir çerçeve ortaya çıkarmak, alanın boşluklarını yakalamak, yeni araştırma soruları sormak ve gerçekleştirilecek katkıları “konumlandırma olanağı sağlamaktadır” (Donthu vd., 2021, s. 285). Bu bağlamda, dezenformasyon konusundaki öne çıkan konular, kavramlar, yazarlar ile konuyla ilgili önemli ülkeler ve kurumlar bağlamındaki işbirliklerini incelemek amacıyla Web of Science veri tabanından Nisan 2026’da aşağıdaki tarama terimleri kullanılarak bibliyometrik veriler çekilmiştir:²

TS= ("disinformation" OR "misinformation" OR "malinformation" OR "fake news" OR "false information" OR "false news" OR "information disorder" OR "post-truth" OR "deepfake") AND DT= (Article OR Review)

Gerçekleştirilen sorgu neticesinde, belirtilen tarih itibarıyla 20.008 sonuç listelenmiştir. Listelenen sonuçlar VOSviewer isimli yazılıma aktarılarak, bibliyometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Anahtar kelime ağı (Şekil 1) görselleştirmesinde, bazı benzer kavramlar birleştirilmiştir. Aşağıda gerçekleştirilen analizlere ilişkin öne çıkan bulgular yer almaktadır.

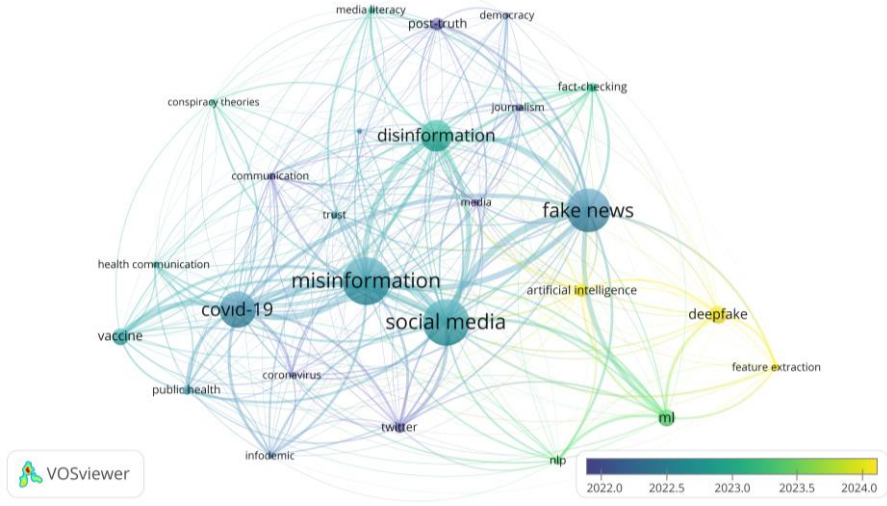
² İlgili wos sorgusu linki: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/c3be7bcc-f666-4a43-87a6-c3eb764d7d9a-01a9e56776/relevance/1>

Grafik 1. Yıllara Göre Yayın Sayıları³

İncelenen veri setinde dezenformasyonla ilgili çalışmaların 1975 yılına kadar dayandığı ve her geçen yıl artış eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak artış trendinde özellikle 2000’li yıllarla internet ve bağlı teknolojileri ile sosyal ağ ve medya platformlarıyla ilgili art arda ortaya çıkan yenilikler ve bunların sosyolojik bağlamda yaygın kullanıma başlamasıyla bir paralellik olduğu anlaşılmaktadır. İkinci önemli sıçrama noktası olarak, 1000 yayın sayısının aşıldığı 2019 yılı gelmektedir. Bu noktada Kasım 2019 yılında patlak veren COVID-19 salgınının, bu olay odağında dezenformasyon konusunu ele alan öncü çalışmaların sayısını arttırdığı değerlendirilmektedir. Özellikle *infodemi* temasındaki yayınlarda bu dönemde gözle görünür bir artış bulunduğu bilinmektedir. Yayın sayısındaki üçüncü kırılma noktası, yapay zekâ teknolojileri ve derin sahte (deepfake) uygulamalarındaki patlamayla paralellik arz etmektedir. 2025 yılına gelindiğinde toplam yayın sayısı 5000’in üzerindedir ve incelenen yaklaşık 20.000 yayının yüzde 25’inden fazlasının 2025 yılı ve sonrasında yapıldığı anlaşılmaktadır.

³ İlgili sorgu 2026 yılının ilk üç ayını kapsadığından, 2026 yılı verisi bu grafiğe uygulanmamıştır.

Şekil 1. Anahtar Kelime Ağı

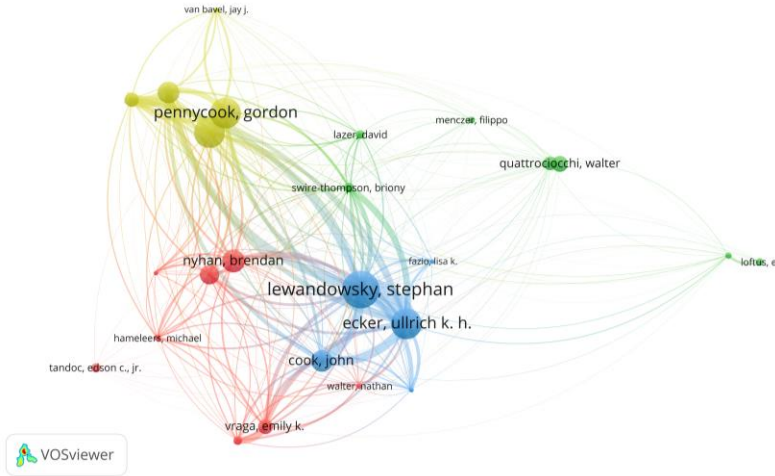
Analiz Tipi: Co-occurrence, **Birim:** Author Keywords, **Minimum eşleşen kelime:** 250

İncelenen veri setinde anahtar kelimelerin birlikte kullanılma sıklığına göre haritalandırma gerçekleştirilmiştir. Beklendiği şekilde dezenformasyon kavramı dışındaki en büyük ve merkezi düğümler misinformasyon (misinformation), sosyal medya (social media), sahte haber (fake news) ve COVID-19 anahtar kelimeleridir. Ortaya çıkan ağ haritası, dezenformasyon konusunda son 5 yılda ortaya çıkan eğilimleri yansıtmaktadır. 2023 öncesi dönemde konunun daha çok COVID-19 merkezinde ve misinformasyon (misinformation) temelinde ele alındığı görülmektedir. Bu dönem için; sağlık iletişimi (health communication), kamu sağlığı (public health), aşı (vaccine), infodemi (infodemic) kavramlarının öne çıktığı söylenebilir. 2023 sonrası dönem ise ağırlığın dezenformasyon temelinde sahte haberler (fake news) düğümünün merkezîyetindeki kavramlara kaydığını göstermektedir. Burada sahte haberler düğümüne en yakın konumlanan ve en yeni çalışmaların yapay zeka (artificial intelligence) ve derin sahte (deepfake) kavramlarıyla ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca haritanın en uç noktasında sarı renkli anahtar kelime olan *özellik çıkarımı* (feature extraction), en güncel çalışmaların dezenformasyonun teknolojik olarak tespit edilmesiyle ilgili çalışmalara kaydığını yansıtmaktadır. Bu düğümlerin makine öğrenmesi (machine learning – ml) ve doğal dil işleme (natural language processing – nlp) gibi teknik konulardaki çalışmaların yanında konumlanması, yıllara göre eğilimin sosyal bilimler alanından teknik bilimler alanına kaymakta olduğunu göstermektedir. Sahte haber düğümünün merkeziliğinin diğer koluna yerleşen çalışmalar gazetecilik ve medya literatürü bağlamında haber doğrulama (fact checking), medya okuryazarlığı (media literacy), hakikat ötesi (post truth) ve demokrasi kavramları üzerinde durmaktadır.

Tablo 1. Bazı anahtar kelimelerin görülme sıklığı ve bağlantı gücü (Minimum 250 eşleme filtrelemesine göre)

Anahtar kelime	Sıklık	Bağlantı gücü
deep learning (derin öğrenme)	690	1130
machine learning (makine öğrenmesi)	580	1072
feature extraction (özellik çıkarımı)	356	743
natural language processing (doğal dil işleme)	383	717
Journalism (gazetecilik)	387	668
media literacy (medya okuryazarlığı)	371	571
Trust (güven)	332	489
Democracy (demokrasi)	277	335

Bazı anahtar kelimelerin sıklık ve bağlantı güçlerini gösteren yukarıdaki Tablo 1, bir önceki ağ haritasıyla birlikte değerlendirildiğinde dezenformasyona *teknolojik* çözüm arayışında olan teknik çalışmaların ağırlık kazanmaya başladığını, buna karşılık konunun etik ve sosyal bilimler perspektifli yönlerini tartışan çalışmaların daha sınırlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre teknik alanlarla ilişkili kavramların genellikle daha yüksek sıklığa ve bağlantı gücüne sahip olduğu değerlendirmesini yapmak mümkündür.

Şekil 2. En çok atıf alan yazarlar

Filtreleme: En az 15 yayını ve 1000 atıfı olanlar, **Ağırlık:** Atıflar

En çok atıf alan yazarlara ilişkin yoğunluk haritası incelendiğinde, alandaki en merkezi ismin Stephan Lewandowsky olduğu ve Ullrichc Ecker'in bu isme

çok yakın bir noktada konumlandığı anlaşılmaktadır. Bir diğer merkezi isim Gordon Pennycook, oldukça büyük bir düğüm olarak haritada yer almaktadır. Bu ismi, Brendan Nyhan ve Walter Quattrociochi isimleri izlemektedir. John Cook, Michael Hameleers, Edson Tandoc Jr. ve Elizabeth Loftus gibi isimler ise haritanın daha kenar kısımlarında ve daha zayıf bağlantıyla yer almaktadır. Aşağıda yer alan Tablo 2, konuyla ilgili en çok atıf yapılan yazarların yayın ve atıf sayıları ile bağlantı gücünü göstermektedir.

Tablo 2. En çok atıf alan yazarlar (En az 15 yayını ve 1000 atıfı olanlar, n=24)

Yazar	Yayın	Atıf	Bağ. Gücü
Lewandowsky, Stephan	83	9915	2056
Ecker, Ullrich K. H.	65	8140	1978
Van Der Linden, Sander	60	5796	1294
Pennycook, Gordon	40	8183	1222
Rand, David G.	45	8077	1194
Roozenbeek, Jon	43	3829	1045
Cook, John	31	5708	1018
Vraga, Emily K.	30	3963	810
Nyhan, Brendan	26	6028	754
Swire-Thompson, Briony	27	2580	743
Reifler, Jason	18	5123	634
Bode, Leticia	24	2248	573
Hameleers, Michael	67	1722	471
Schmid, Philipp	18	1264	467
Walter, Nathan	16	1527	356
Porter, Ethan	15	1058	335
Fazio, Lisa K.	16	1204	323
Lazer, David	15	2285	323
Van Bavel, Jay J.	20	1142	285
Zollo, Fabiana	20	3715	181
Quattrociochi, Walter	23	4255	162
Loftus, Elizabeth F.	62	3766	133
Menczer, Filippo	21	1902	97
Tandoc, Edson C., Jr.	15	2420	38

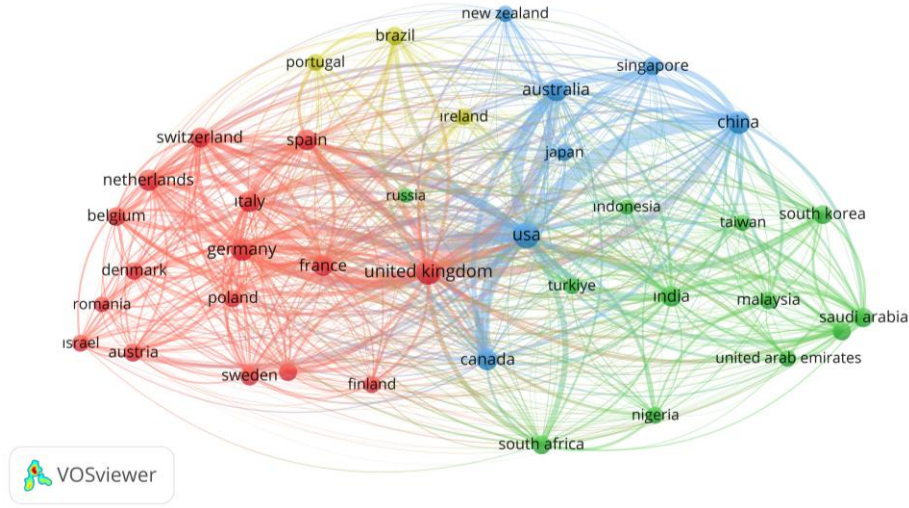
Atıf sayılarına göre yapılan analizlerde dezenformasyonla ilgili çalışmalarda başta psikoloji alanı olmak üzere, siyaset bilimi, sosyal psikoloji, ağ bilimi ile iletişim, medya ve gazetecilik disiplinlerinden yazarların öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda dezenformasyon konusunda en üretken yazar 83 yayın ile Stephan Lewandowsky'dir. Bu yazar aynı zamanda en çok atıf alan ve toplam bağlantı gücü en yüksek yazardır. Üretkenlik, atıf sayısı ve toplam bağlantı gücü bakımından bu ismi Ullrich K. H. Ecker izlemektedir. Diğer taraftan atıf sayısının yayın sayısına oranına göre yapılan değerlendirmede sıralama değişmektedir. Jason Reifler, 18 yayın yapmasına rağmen 5123 atıfla bu bakımdan birinci sırada yer almaktadır. Bu yönden değerlendirildiğinde; Brendon Nyhan ikinci, Gordon Pennycook ise üçüncü sıradadır.

Tablo 3. En çok atıf alan makaleler (En az 1000 atıf alanlar)

Yazar	Yıl	Başlık	Atıf
Vosoughi vd.	2018	The spread of true and false news online	4865
Allcott & Gentzkow	2017	Social Media and Fake News in the 2016 Election	3200
Dwivedi vd.	2023	"So what if ChatGPT wrote it?" Multidisciplinary perspectives on opportunities, challenges and implications of generative conversational AI for research, practice and policy	2203
Lewandowsky vd.	2012	Misinformation and Its Correction: Continued Influence and Successful Debiasing	2054
Nyhan & Reifler	2010	When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions	1925
Del Vicario	2016	The spreading of misinformation online	1477
Tandoc Jr. vd.	2018	DEFINING "FAKE NEWS" A typology of scholarly definitions	1298
Dror vd.	2020	Vaccine hesitancy: the next challenge in the fight against COVID-19	1271
Dwivedi vd.	2022	Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy	1252
Pennycook & Rand	2019	Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning	1248
Mercier & Sperber	2011	Why do humans reason? Arguments for an argumentative theory	1239
Loomba vd.	2021	Measuring the impact of COVID-19 vaccine misinformation on vaccination intent in the UK and USA	1232

Wang vd.	2019	Systematic Literature Review on the Spread of Health-related Misinformation on Social Media	1102
Grinberg	2019	Fake news on Twitter during the 2016 US presidential election	1050
Chew & Eysenbach	2010	Pandemics in the Age of Twitter: Content Analysis of Tweets during the 2009 H1N1 Outbreak	1031

En çok atıf alan makaleler sıralamasında ise, ilk iki sırada ‘sahte haber’ konusunu ele alan makaleler yer almaktadır. Vosoughi vd. (2018) tarafından yayınlanan “The spread of true and false news online” [Gerçek ve sahte haberin çevrimiçi yayılımı] başlıklı çalışma 4865 atıf ile birinci sıradadır. Allcott ve Gentzkow (2017) tarafından yayınlanan “Social Media and Fake News in the 2016 Election” [2016 Seçimlerinde Sosyal Medya ve Sahte Haber] başlıklı çalışma ise 3200 atıf ile ikinci sırada yer almaktadır. Sahte haber konusundaki bir diğer önemli çalışma Tandoc Jr. vd. (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmadır. Bu çalışma akademik tanımlar üzerinden sahte habere ilişkin bir tipoloji sunmaktadır. Ayrıca Dwivedi (2023) tarafından yayınlanan çalışma, listedeki en yeni çalışma olmasına rağmen 2203 atıf almıştır. Konuyu üretken yapay zekâ merkezinde ele alan bu çalışmanın kısa zamanda yakaladığı atıf sayısı, dezenformasyonla ilgili çalışmalarda eğilimin üretken yapay zekâ tarafından üretilen dezenformasyona kaydığının bir göstergesi olarak okunabilir. Çalışmaların geneli değerlendirildiğinde ise dezenformasyonla ilgili çalışmaların şu kategorilerde incelenebileceği değerlendirilmektedir: Psikoloji ve algılamayla ilgili çalışmalar (Lewandowsky vd., 2012; Mercier & Sperber, 2011; Nyhan & Reifler, 2010; Pennycook & Rand, 2019), sosyal medyada bilginin yayılımı ve sosyal ağ analizi çalışmaları (Del Vicario vd., 2016; Vosoughi vd., 2018), sağlık iletişimi, kriz iletişimi ve infodemi çalışmaları (Chew & Eysenbach, 2010; Dror vd., 2020; Loomba vd., 2021; Wang vd., 2019), dijital demokrasi ve siyasal iletişim çalışmaları (Allcott & Gentzkow, 2017; Grinberg vd., 2019), üretken yapay zekâyâ yönelik çalışmalar (Dwivedi vd., 2022, 2023).

Şekil 3. Ülke işbirliği Ağları

Filtre: En az 200 yayını ve 1000 atfı bulunan ülkeler, **Ağırlık:** Toplam Bağlantı Gücü.

Dezenformasyonla ilgili ülke işbirliği ağları incelendiğinde, ağı merkezinde Amerika Birleşik Devletleri (USA) ve Birleşik Krallık (United Kingdom) yer almaktadır. Bu iki ülkenin ağı ülke işbirlikleri bakımından domine ettiğini söylemek mümkündür. Birleşik Krallık haritanın sol tarafında kırmızı renkli bulunan ülkeler grubuna liderlik etmektedir. Bu grubun ağırlıklı olarak Kıta Avrupası ülkelerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri liderliğindeki mavi kümede ise, Japonya (Japan), Singapur (Singapore), Çin (China) gibi Uzak Doğu ülkeleri ile Kanada (Canada), Yeni Zelanda (New Zealand) ve Avustralya (Australia) yer almaktadır. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu yeşil küme ağırlıklı olarak Afrika ve Ortadoğu ülkeleri arasında daha yoğun işbirlikleri bulunduğunu göstermektedir. Türkiye'nin haritada merkez ülkelere yakın bir noktada konumlanması, potansiyel işbirlikleri açısından stratejik bir konumda bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, Türkiye'nin pek çok farklı ülkeyle daha güçlü işbirlikleri kurma potansiyelini yansıtmaktadır.

Tablo 4. Ülkelerin yayın sayılarına göre sıralaması

Ülke	Yayın Sayısı	Atıf Sayısı	Bağ. gücü
Amerika Birleşik Devletleri (ABD)	8915	243515	3935
Çin	2817	43346	1658
Birleşik Krallık (UK)	2747	76339	3011
İspanya	1761	24576	1050
Avusturalya	1595	44109	1527
Kanada	1378	37432	1274

Almanya	1316	30582	1521
Hindistan	1312	22859	949
İtalya	1104	28188	1139
Brezilya	993	8741	535
Hollanda	786	20255	1161
Fransa	563	14753	942
Türkiye	540	4800	302

Ülkelerin yayın sayıları, atıf sayıları ve toplam bağlantı güçlerine göre yapılan incelemede, iş birliği ağlarında olduğu gibi en üretken ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu ülke atıf sayısı ve toplam bağlantı gücü bakımından da listenin birinci sırasında yer almaktadır. İkinci sırada ise yayın sayısı bakımından Çin'in bulunduğu görülmektedir. Üçüncü sırada bulunan Birleşik Krallık ise yayın sayısı bakımından Çin'in gerisinde görünse de hem atıf sayısı bakımından hem de toplam bağlantı gücü bakımından listenin ikinci sırasındadır. Listenin geri kalanı incelendiğinde Kıta Avrupası ülkeleri, Avusturalya, Kanada, Hindistan, Brezilya ve Türkiye dezenformasyon konusundaki yayınlarda öne çıkan ülkelerdir. Türkiye listenin 13. sırasında yer almaktadır. Türkiye kaynaklı toplam 540 yayın bulunmasına karşın atıf sayısı ve toplam bağlantı gücü bakımından, 563 yayın sayısı bulunan Fransa ile kıyaslandığında oldukça geride kalmaktadır. Bu noktada Türkiye kaynaklı yayınlarla ilgili olarak, yayınların etkisinin ve diğer ülke araştırmacılarıyla işbirliklerinin artırılması gerekliliği bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Kurumların atıf sayılarına göre sıralaması

Sıra	Kurum	Makale Sayısı	Atıf Sayısı	Bağ. gücü
1.	Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (ABD)	116	15425	1281058
2.	Michigan Üniversitesi (ABD)	183	13089	871141
3.	Harvard Üniversitesi (ABD)	198	11873	1023356
4.	Batı Avustralya Üniversitesi (Avustralya)	139	11298	1497079
5.	New York Üniversitesi (ABD)	179	10474	1088303
6.	Stanford Üniversitesi (ABD)	185	9483	933507
7.	Cambridge Üniversitesi (Birleşik Krallık)	157	8747	1639894
8.	Pennsylvania Üniversitesi (ABD)	198	8660	1030533
9.	Bristol Üniversitesi (Birleşik Krallık)	121	7729	1146172
10.	Yale Üniversitesi (ABD)	110	6583	529266

11.	Regina Üniversitesi (Kanada)	43	6217	576671
12.	Boston Üniversitesi (ABD)	134	5843	653476
13.	Princeton Üniversitesi (ABD)	76	5558	552650
14.	Illinois Üniversitesi (ABD)	175	5505	798784
15.	Nanyang Teknoloji Üniversitesi (Singapur)	169	5483	1423866
16.	Oxford Üniversitesi (Birleşik Krallık)	209	5450	1100528
17.	Washington Üniversitesi (ABD)	189	5418	848479
18.	Northeastern Üniversitesi (ABD)	140	5386	1118535
19.	Toronto Üniversitesi (Kanada)	180	5334	439212

Kurumların yayın sayıları, atıf sayıları ve toplam bağlantı güçlerine göre yapılan incelemede Amerika Birleşik Devletleri üniversiteleri kaynaklı yayınların hegemonyası ortaya çıkmaktadır. Bu noktada listede yer alan 12 üniversite ABD, 3 üniversite Birleşik Krallık, 2 üniversite Kanada, 1 üniversite Avustralya ve 1 üniversite ise Singapur'da yer almaktadır. En yüksek atıf sayısına sahip kurum Massachusetts Teknoloji Enstitüsü iken en yüksek bağlantı gücüne sahip olan kurum ise Cambridge Üniversitesi'dir. Kanada'da yer alan Regina Üniversitesi, sadece 43 yayını bulunmasına rağmen 6217 atıf almayı başararak en yüksek ortalamaya sahip kurum durumundadır. Bu durumun ortaya çıkmasında, en etkili yazarlar listesinde yer alan Kanadalı Psikolog Gordon Penycook'un bu kurumda bulunmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Listede yer alan üniversiteler incelendiğinde özellikle Singapur'da bulunan Nanyang Teknoloji Üniversitesi toplam bağlantı gücü açısından dikkat çekmektedir. Listede bulunan bu tek Asyalı üniversitenin yoğun şekilde ülkelerarası işbirliklerinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Eğitimsel ve Politika Merkezli Öneriler

Gerçekleştirilen inceleme ve analizler dezneformasyonla mücadele konusunda halen medya okuryazarlığı perspektifinin önemini artırarak devam ettirdiğini göstermektedir. Wineburg vd. (2016) çeşitli öğrenci gruplarıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, öğrencilerin büyük çoğunluğunun dijital ortamlardaki farklı içeriklere ilişkin medya okuryazarlığı sorgulamalarında zorlandıklarını bildirmektedir. Buna göre öğrenciler bir reklam ile haberi ayırt etmekte zorlanmakta, kendilerine sunulan çarpıcı içeriklerin kaynağını sorgulamadan kabul etmekte, politik gündemle ilgili sunulan bilgilerin kaynaklarına ve doğruluğuna ilişkin sorgulama ve araştırma yapmak konusunda yetersiz kalmaktadır. Ayrıca sunulan bilgilerin öğrenciler tarafından olduğu gibi kabul edilmesi, ek bağlantılardan araştırılmaması eğilimi baskındır. Dolayısıyla medya okuryazarlığı eğitimlerinin dijital okuryazarlığa odaklanan yönlerinin artırılması ve ölçme de-

ğerlendirme yöntemlerinin uygulamalı hale getirilmesi gerekliliği bulunmaktadır. Öğrencilere teorik sorgulayıcı perspektifi vermekle yetinmeyip, müfredatları gerçek örnekler üzerinden şekillendirmek önem kazanmaktadır. Dezenformasyonu tespit etme becerilerini kazanıp kazanmadıklarını bu şekilde uygulamalı olarak ölçmek çok daha etkili bir eğitimsel stratejidir. Roozenbeek ve Van Der Linden (2019, s. 570) tarafından gerçekleştirilen araştırma, bu uygulamalı yaklaşımının öğrencilerin farkındalıklarını ve ayırt etme becerilerini arttırdığını göstermektedir. Avrupa mültecî krizi hakkında bir “sahte haber oyunu” tasarlayan araştırmacılar, oyunun “sahte haberlerin güvenilirliğini ve ikna ediciliğini azalttığını” bulgulamıştır. Bu tür *sahte haberle mücadele oyunları* eğitim müfredatlarında materyal olarak geliştirilebileceği gibi, politika yapıcılar tarafından dijital ortamda gençlerin ve toplumun kullanımına açık olarak uygulama mağazalarında yayınlanabilir. Ayrıca Hobbs (2020, Bölümler 3-4) tarafından önerilen tük tuzağı içerikleri ya da Instagram, X gibi platformlarda sahte veya bot sosyal medya hesaplarını tespit etme ya da sahte haber analizi etkinlikleri uygulamalı eğitimlerin önemli bir parçası haline getirilmelidir. Bunlara ek olarak, yapay zekâ eliyle üretilen dezenformasyonu tespit etmeye yönelik uygulamalı materyallerin geliştirilmesi düşünülmelidir.

Diğer taraftan insanların yanlış bilgiye inanmalarının arkasında partizanlık ya da kutuplaşmadan daha fazla dikkatsiz tüketimin bulunduğu anlaşılmaktadır. İnsanlar bildikleri konulardaki mantıksal tutarsızlıkları daha kolay yakalayabilirken, aşına olmadıkları konularda daha dikkatsiz değerlendirme yapmaktadır. Bu noktada bireysel kullanıcıların dijital ortam paylaşımlarıyla ilgili “yavaşlamaları” ve “kitle kaynaklı doğruluk kontrolü” etkili bir mücadele mekanizması olabilir (Pennycook & Rand, 2021, ss. 397, 399). Bu nedenle bilhassa gençlerin karşlarına çıkan içeriklerle ilgili acele etmemelerini sağlayacak ya da onları yavaşlatacak ve üzerine düşünmelerini sağlayacak mekanizmaların kullanım alışkanlıklarına ve dijital mecralara eklenmesi önemlidir.

Dezenformasyonla mücadele, medya okuryazarlığı çerçevesinin önemli bir parçası olarak konumlandırılmalıdır. Bu yönüyle, medya okuryazarı ebeveynlerin yönlendirdiği çocuk ve gençler bu mücadelenin en önemli paydaşıdır. Clark (2011) tarafından önerilen ebeveyn arabulucuğu modeli, dijitalleşmenin yeniden yapılandığı ve değiştirdiği iletişim mekânları nedeniyle zorluklar içerse de (Takeuchi & Stevens, 2011, s. 12) ebeveynlerin kendilerini dijital alanının yeniliklerine uyumlandırmaları konusunda yol göstericidir. Bu bakımdan dijital cihazların ebeveyn kontrolünden bağımsız *bakıcılık hizmeti* olarak konumlandırılması ne kadar hatalı ise, çocuğun dijital etkileşimlerini aşırı *sınırlandırıcı* ebeveynlik rolleri de aynı derecede hatalı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ebeveynlerin dijital araçları mümkün olduğunca çocuklarıyla “birlikte kullanım” (co-use) ilkesiyle hareket etmesi gerekmektedir. Bu sayede içeriğe ilişkin “yorumlama, değerlendirme, rehberlik” imkânı artacağı gibi gerektiğinde “kı-

sıtlama” imkânı da sağlamaktadır (Livingstone & Helsper, 2008, s. 589). Ebeveynlerin çocuk ile ilişkisinde klasikleşen hiyerarşik ilişkiyi ve “akıl hocalığı” rollerini bir miktar esnetmesi ve “liderliği” kısmen çocuğa bırakması *birlikte kullanımı* teşvik eden bir uygulama olacaktır (Takeuchi & Stevens, 2011, s. 13). Birlikte kullanım esnasında iletişim, ebeveynlerin çocukla etkileşimli biçimde karşılaştığı içerik ve uygulamalara *doğru sorular sormasını* sağlayarak dezenformasyonu ayırt edebilmesini sağlayacak şekilde yapılandırılmalıdır.

Daha genel bir perspektifle, dijital toplumsal düzende yükselen “gösteri” ve “gerçek ötesi kültür” dezenformasyonu kaçınılmaz hale getirmektedir. Bu durum medya okuryazarlığının “yeniden konumlandırılmasını” gerekli kılmaktadır. Öncelikle ana akım medyayla sınırlandırılmış “eleştirel sorgulamaya yönelik normatif medya okuryazarlığı” dijital topluma uygun şekilde genişletilmelidir. Medya okuryazarlığı insanları “birbirine bağlayan” ve “farklılıkları kucaklayan” bir yapıya bürünmelidir. Okuryazarlık salt bireysel “sorumlu tüketim” ve mesaj analizi gibi araçsal yaklaşımlarla sınırlandırılmamalıdır. Bir toplumsal ilişki ve empati kurma tarzına evrilerek, *diğerlerine* yardımcı olmanın bir yolu haline gelmelidir. Medya okuryazarlığını katılımcılığı azaltan eleştirel sorgulamaya odaklamak yerine “aktif katılım” ve “sivil etki” mekanizması olarak tasarlamak gerekmektedir (Mihailidis & Viotty, 2017, s. 451). Bu bağlamda medya okuryazarlığı dezenformasyon nedeniyle azalan toplumsal güvenin panzehiri olarak, sosyal sermaye inşa etmenin bir yolu haline getirilmelidir. Medya okuryazarlığı eğitimi bireysel bir kendini koruma aracı olarak değil, bireyin kendini, ailesini ve içinde bulunduğu toplumu korumanın kolektif bir yolu olarak sunulmalıdır. Sadece mesaj analiz etmekle sınırlı kalmamalı, dezenformasyonun ortaya çıkaracağı sonuçları ve etkilerini dikkate almayı öğretmelidir. Bireylere *ötekiyle* bir araya gelebilecekleri, birbirlerini anlayabilecekleri toplumsal iletişim ve diyalogun yollarını öğretmelidir.

Sonuç ve Gelecek Perspektifi

Dezenformasyon, kasıtlı olarak dolaşıma sokulan yanlış bilgi biçimi olarak çok katmanlı ve yıkıcı etkilere sahip bir olgudur. Bu bağlamda bireysel düzlemde psikolojik ya da bilişsel etkiler ortaya çıkarabilmektedir. İnsanların hayatın daha *hafif* olarak nitelenebilecek konularından çok daha *hayati* konularına kadar pek çok noktada yanlış bilgilere, fikirlere, algılara ve tutumlara sahip olmalarına ve buradan hareketle *ciddi* sonuçlara neden olabilecek davranışlara yönelmelerine neden olmaktadır. Sosyolojik düzlemdeyse, kaide haline gelmiş olan dezenformasyon, güvenin ve sosyal sermayenin aşınmasına, insanların toplumsal kurumlara ve birbirlerine güvenmemesine neden olmaktadır. Örneğin, bunun en belirgin tezahürü siyasal alanda yaşanmaktadır. Dezenformasyonun yaşandığı en karakteristik alan olarak siyaset kurumunun yapısı, içinde gerçekleşen mücadelelerde dezenformasyonu son derece *doğal* ve *oyunun kuralı* olarak kodlamaktadır. Bütün bunların temelinde ise, dijital ortamın ekonomik dinamikleri yatmaktadır. Tekno-kapitalist ekonomik ilişkiler, etkileşimselliğe

doğruluğun, hız kültürüne ise sağduyunun feda edildiği bir ortamı meşrulaştırarak dezenformasyon için uygun zemini oluşturmaktadır.

Gerçekleştirilen bibliyometrik analizler, konunun bu çok katmanlı yönlerini vurgulayan çalışmaların önemini ortaya koymaktadır. Özellikle bilişsel psikoloji çerçevesinde yükselen dezenformasyon araştırmaları, bireyler üzerindeki etkilere odaklanmaktayken, zamanla çalışmaların teknolojik gelişmeler ekseninde şekillenen üretken yapay zeka ve algoritma odağına kaydığını ifade etmek mümkündür. Psikoloji merkezli çalışmalar bireylere yerleşmiş olan yanlış kanaatlerin düzeltilmesinin oldukça güç olduğunu ortaya koyarken (Lewandowsky vd., 2012; Nyhan & Reifler, 2010; Pennycook & Rand, 2019), teknoloji merkezli çalışmalar günümüzde sıradan insanların üretken yapay zekâ aracılığıyla üretilen sahte bilgileri ayırt etmede yaşadığı güçlüğü gözler önüne sermektedir (Dwivedi vd., 2022, 2023). Ayrıca sosyal ağ sitelerinde yalan haberlerin gerçeklere göre çok daha hızlı yayıldığı (Vosoughi vd., 2018) ve insanların gerçeklerden ziyade kendi argümanlarını kanıtlamanın peşinde oldukları (Mercier & Sperber, 2011) düşünüldüğünde, seçici maruz kalma ve homojen grup etkisinin neden olduğu yankı odaları (Del Vicario vd., 2016) dezenformasyonu anlamının disiplinler arası bir perspektif gerektirdiğinin altını çizmektedir. Dolayısıyla gerçekleştirilecek yeni çalışmaların dezenformasyon içeren mesajların dijital ortamlarda üretilmesi, yaygınlaştırılması ve etkileriyle ilgilenen iletişim bilimleri; dezenformasyonun bireyin bilişsel yapısı üzerindeki etkilerini inceleyen psikoloji; yapay zekanın teknik yönlerinin inşa edildiği ve incelendiği bilgisayar bilimi ve grup dinamiklerini inceleyen sosyal psikoloji disiplinleri kesişiminde gerçekleştirilmesi koruyucu ve önleyici mekanizmaların ortaya çıkmasını sağlayabilir. Diğer yandan genellikle açık sosyal ağ siteleri üzerine yapılan çalışmaların öne çıktığı gözlemlenmektedir. Kapalı ağlar olarak ifade edilebilecek platformlara (Whatsapp ve Telegram gibi) yönelik dezenformasyon araştırmalarının da önemli perspektifler sağlama potansiyeli bulunmaktadır.

Bu bağlamda, dezenformasyonla iki farklı uzamda mücadele etmek gerektiğini ifade etmek mümkündür. Birincisi, gerçek toplumsal dünyada gerçekleştirilecek kolektif eylemlerdir. Politika yapıcılarının, konuyla ilgili siyasal, ekonomik, hukuki ve eğitimsel zemini oluşturması ve teşvik etmesi gerekmektedir. Bilhassa sosyal ağ sitelerinin *platform sorumluluğu* ilkesi çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmesini sağlayacak hukuki düzenlemelerin hayata geçirilmesi elzemdir. Dijital dünyada dezenformasyon konusunu özel olarak ele alan, reaktif ve proaktif uygulamalarla gençlerin *bağışklık* kazanmasını sağlayacak materyal geliştirilmesi ve müfredatlara eklenmesi konuyla ilgili eğitimcilere düşen en önemli sorumluluktur. Ebeveynler ise gençleri hem dijital dünyanın tehditlerine hem de fırsatlarına hazırlayan yeni roller üstlenmelidir. Ebeveyn ve çocukların *birlikte kullanım* mantığını benimsemeleri için gerekli eğitimsel faaliyetlerin hazırlanması ve uygulanması önem arz etmektedir.

Dezenformasyonla mücadelenin ikinci uzamı ise, dijital toplumsal alandır. “Enformasyonu ve dezenformasyonu yaymak ya da yayılmasını engellemek de önemli bir muharebe alanı olabilir. Ancak asıl gerekli olan, bundan çok daha köklü bir dönüşüm: Ordunun sadece ağları kullanması değil, bizzat kendisinin tam bir matris, dağınık ağ olması şarttır” (Hardt & Negri, 2011, s. 77). Dezenformasyonla mücadelenin dijital ortamdaki ayağı enformasyon üretimi ve dolaşımındaki yoğunlaşmaları kırmak ve iletişimi yataylaştırmak için birbirini doğrulayan, merkeziyetsiz bir yapı gerektirmektedir. Ancak merkeziyetsizlik, parçalanmış ve diyalojik olmayan siber uzam anlamına gelmemelidir. Dijital sivil toplum, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleriyle inşa edilmelidir. Bu bakımdan, organik ve kurumsallaşmış siber toplulukların güçlendirilmesi, şeffaf ve hesap verebilir yapılar olarak düzenlenmesi dezenformasyonla dijital alanda mücadelenin önemli adımlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211-236. <https://doi.org/10.1257/jep.31.2.211>
- Bakir, V., & McStay, A. (2018). Fake news and the economy of emotions: Problems, causes, solutions. *Digital Journalism*, 6(2), 154-175. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1345645>
- Benkler, Y. (2006). *The wealth of networks: How social production transforms markets and freedom*. Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/9780300127232>
- Brady, W. J., Wills, J. A., Jost, J. T., Tucker, J. A., & Van Bavel, J. J. (2017). Emotion shapes the diffusion of moralized content in social networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(28), 7313-7318. <https://doi.org/10.1073/pnas.1618923114>
- Braun, J. A., & Eklund, J. L. (2019). Fake news, real money: Ad tech platforms, profit-driven hoaxes, and the business of journalism. *Digital Journalism*, 7(1), 1-21. <https://doi.org/10.1080/21670811.2018.1556314>
- Castells, M. (2009). *Communication power*. Oxford University Press.
- Chew, C., & Eysenbach, G. (2010). Pandemics in the age of Twitter: Content analysis of tweets during the 2009 H1N1 outbreak. *PLOS ONE*, 5(11), e14118. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0014118>
- Clark, L. S. (2011). Parental mediation theory for the digital age. *Communication Theory*, 21(4), 323-343. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2011.01391.x>
- Çeliker Saraç, D., & Aksoy, S. (2021). Dijital medya platformu incelemelerinde emek tartışmaları: Ekonomi politik bir değerlendirme. *İlef Dergisi*. <https://doi.org/10.24955/ilef.933176>
- Del Vicario, M., Bessi, A., Zollo, F., Petroni, F., Scala, A., Caldarelli, G., Stanley, H. E., & Quattrociocchi, W. (2016). The spreading of misinformation online. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(3), 554-559. <https://doi.org/10.1073/pnas.1517441113>

- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Dror, A. A., Eisenbach, N., Taiber, S., Morozov, N. G., Mizrahi, M., Zigran, A., Srouji, S., & Sela, E. (2020). Vaccine hesitancy: The next challenge in the fight against COVID-19. *European Journal of Epidemiology*, 35(8), 775-779. <https://doi.org/10.1007/s10654-020-00671-y>
- Dwivedi, Y. K., Hughes, L., Baabdullah, A. M., Ribeiro-Navarrete, S., Giannakis, M., Al-Debei, M. M., Dennehy, D., Metri, B., Buhalis, D., Cheung, C. M. K., Conboy, K., Doyle, R., Dubey, R., Dutot, V., Felix, R., Goyal, D. P., Gustafsson, A., Hinsch, C., Jebabli, I., ... Wamba, S. F. (2022). Metaverse beyond the hype: Multidisciplinary perspectives on emerging challenges, opportunities, and agenda for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 66, 102542. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2022.102542>
- Dwivedi, Y. K., Kshetri, N., Hughes, L., Slade, E. L., Jeyaraj, A., Kar, A. K., Baabdullah, A. M., Koohang, A., Raghavan, V., Ahuja, M., Albanna, H., Albashrawi, M. A., Al-Busaidi, A. S., Balakrishnan, J., Barlette, Y., Basu, S., Bose, I., Brooks, L., Buhalis, D., ... Wright, R. (2023). Opinion Paper: "So what if Chat-GPT wrote it?" Multidisciplinary perspectives on opportunities, challenges and implications of generative conversational AI for research, practice and policy. *International Journal of Information Management*, 71, 102642. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102642>
- Ferrara, E., Varol, O., Davis, C., Menczer, F., & Flammini, A. (2016). The rise of social bots. *Communications of the ACM*, 59(7), 96-104. <https://doi.org/10.1145/2818717>
- Fuchs, C. (2014a). *Digital labour and Karl Marx*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315880075>
- Fuchs, C. (2014b). *Social media: A critical introduction*. Sage.
- Gillespie, T. (2014). The relevance of algorithms. İçinde T. Gillespie, P. J. Boczkowski, & K. A. Foot (Ed.), *Media technologies* (ss. 167-194). The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262525374.003.0009>
- Grinberg, N., Joseph, K., Friedland, L., Swire-Thompson, B., & Lazer, D. (2019). Fake news on Twitter during the 2016 U.S. presidential election. *Science*, 363(6425), 374-378. <https://doi.org/10.1126/science.aau2706>
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel eylem kuramı: Eylem rasyonelliği ve Toplumsal rasyonelleşme* (M. Tüzel, Çev.; Vol. 1-1). Kabalcı Yayınevi. (Original work published 1981)
- Hardt, M., & Negri, A. (2011). *Çokluk: İmparatorluk çağında savaş ve demokrasi* (B. Yıldırım, Çev.; 2. bs). Ayrıntı.
- Hindman, M. (2009). *The myth of digital democracy*. Princeton University Press.
- Hobbs, R. (with Rushkoff, D.). (2020). *Mind over media*. W. W. Norton & Company, Incorporated.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new media collide*. New York University Press.

- Lazzarato, M. (2010). Immaterial labor. İçinde P. Virno & M. Hardt (Ed.), *Radical thought in Italy: A potential politics* (Nachdr.). Univ. of Minnesota Press.
- Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., Seifert, C. M., Schwarz, N., & Cook, J. (2012). Misinformation and its correction: Continued influence and successful debiasing. *Psychological Science in the Public Interest*, 13(3), 106-131. <https://doi.org/10.1177/1529100612451018>
- Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2008). Parental mediation of children's internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 52(4), 581-599. <https://doi.org/10.1080/08838150802437396>
- Loomba, S., de Figueiredo, A., Piatek, S. J., de Graaf, K., & Larson, H. J. (2021). Measuring the impact of COVID-19 vaccine misinformation on vaccination intent in the UK and USA. *Nature Human Behaviour*, 5(3), 337-348. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01056-1>
- Mercier, H., & Sperber, D. (2011). Why do humans reason? Arguments for an argumentative theory. *The Behavioral and Brain Sciences*, 34(2), 57-74; discussion 74-111. <https://doi.org/10.1017/S0140525X10000968>
- Mihailidis, P., & Viotty, S. (2017). Spreadable spectacle in digital culture: Civic expression, fake news, and the role of media literacies in "Post-Fact" Society. *American Behavioral Scientist*, 61(4), 441-454. <https://doi.org/10.1177/0002764217701217>
- Nickerson, R. S. (1998). *Confirmation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises*. 2(2), 175-220.
- Nyhan, B., & Reifler, J. (2010). When corrections fail: The persistence of political misperceptions. *Political Behavior*, 32(2), 303-330. <https://doi.org/10.1007/s11109-010-9112-2>
- Özel, E. K., & Deniz, Ş. (2019). "Tık" ve "etik" arasında sıkışan gazetecilik: İnternet gazeteciliğinin ortaya çıkardığı yeni etik sorunlar ve gazetecilerin konuya bakış açısı üzerine bir araştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 443-466. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.426458>
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the internet is hiding from you*. The Penguin Press.
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2019). Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning. *Cognition, The Cognitive Science of Political Thought*, 188, 39-50. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.06.011>
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2021). The psychology of fake news. *Trends in Cognitive Sciences*, 25(5), 388-402. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.02.007>
- Roozenbeek, J., & Van Der Linden, S. (2019). The fake news game: Actively inoculating against the risk of misinformation. *Journal of Risk Research*, 22(5), 570-580. <https://doi.org/10.1080/13669877.2018.1443491>
- Sunstein, C. R. (2017). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton University Press.

- Takeuchi, L., & Stevens, R. (2011). *The new coviewing: Designing for learning through joint media engagement*. Joan Ganz Cooney Center. <https://joanganzcooney-center.org/publication/the-new-coviewing-designing-for-learning-through-joint-media-engagement/>
- Tandoc Jr., E. C., Lim, Z. W., & Ling, R. (2018). Defining “Fake News”: A typology of scholarly definitions. *Digital Journalism*, 6(2), 137-153. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1360143>
- Toffler, A. (2008). *Üçüncü dalga: Bir fütürist ekonomi analizi klasığı* (S. Yeniçeri, Çev.). Koridor Yayıncılık.
- Tüfekçi, Z. (2018). *YouTube, the great radicalizer*. <https://www.nytimes.com/2018/03/10/opinion/sunday/youtube-politics-radical.html>
- Türk Dil Kurumu. (2026a). Algoritma. İçinde *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu. (2026b). Manipülasyon. İçinde *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu. (2026c). Propaganda. İçinde *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Wang, Y., McKee, M., Torbica, A., & Stuckler, D. (2019). Systematic literature review on the spread of health-related misinformation on social media. *Social Science & Medicine*, 240, 112552. <https://doi.org/10.1016/j.socsci-med.2019.112552>
- Wardle, C. (2017). *Fake news. It's complicated*. [Post]. <https://firstdraftnews.org/articles/fake-news-complicated/>
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe.
- Wineburg, S., McGrew, S., Breakstone, J., & Ortega, T. (2016). *Evaluating information: The cornerstone of civic online reasoning*. Stanford Digital Repository. <http://purl.stanford.edu/fv751yt5934>
- Woolley, S. C., & Howard, P. N. (2019). Conclusion. İçinde *Computational propaganda: Political parties, politicians, and political manipulation on social media*. Oxford university press.

Çıkar Çatışması Beyanı	Yazar, bu çalışma kapsamında herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.
İntihal Politikası Beyanı	Bu çalışma, Ithenticate benzerlik tarama yazılımı ile incelenmiş ve benzerlik oranı %10 olarak tespit edilmiştir.
Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Yazar, çalışmanın bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelelerine uygun olarak hazırlandığını beyan eder. Çalışma, niteliği ve kapsamı gereğince etik kurul onayı gerektirmektedir.
Yapay Zekâ Kullanım Beyanı	Çalışma kapsamında Yapay zekâ araçları yalnızca dil, noktalama, imla düzenleme amacıyla kullanılmıştır; tüm bilimsel içerik, doğrulama ve nihai sorumluluk yazara aittir.
Teşekkür	Yazar, bibliyometrik analiz ve VOSviewer kullanımı konusunda sağladığı destek için Dr. Öğr. Üyesi Yunus Erge'nin teşekkürlerini sunar.
Diğer Açıklamalar	Bu çalışma, Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'nca yürütülmekte olan Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi kapsamında üretilmiş; proje kapsamında hazırlanan "Dijital Okuryazarlık E-Merkezi" veri tabanında yer alan kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bölümün bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)a aittir.

DİJİTAL GÜVENLİK LİTERATÜRÜNÜN SOSYAL BİLİMLER PERSPEKTİFİNDEN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

ÖMER FARUK KOÇAK¹

Bu bölümde neler var?

Bu bölümde dijital güvenlik kavramı, temel bileşenleri ve bireysel boyutu ele alınmakta; bununla birlikte literatürde öne çıkan yaklaşımlar ve çalışmanın teorik çerçevesi sunulmaktadır.

Ayrıca çalışmada dijital güvenlik alanına ilişkin Web of Science veri tabanında bulunan bilimsel makaleler bibliyometrik analiz ile yöntemi ile incelenmiştir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Dijital ağ teknolojilerinin gelişmesi ile toplumlar, hızlı bir biçimde ağ temelli organizasyonlara dönüşerek “siber toplum” olarak isimlendirilmeye başlanmıştır (Castells, 2010). Bu dönüşüm insanların iletişim kurma, çalışma ve bilgiye erişme biçimlerini köklü biçimde değiştirmiş ve interneti modern yaşamın vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiştir. Günümüzde bireyler, alışveriş, sağlık, kamu hizmetleri, eğitim gibi birçok kritik alanda internet teknolojisini kullanmaktadır. Dolayısıyla gündelik yaşam pratiklerinin tamamına yakını internet teknolojisine entegre olmuş durumdadır. İnsan yaşamının dijital dünyaya entegre olması ve internetin insan yaşamı üzerindeki etkisinin, önceki hiçbir iletişim teknolojisinin erişemediği bir düzeye ulaşması beraberinde dijital risklere de kapı aralamaktadır (McQuade & Sampat, 2008). Bu risklerin başlıcalarından biri *dijital güvenlik riskidir*.

Dijital güvenlik riski, dijital ortamlarda bulunan bilgi ve verilerin; izinsiz erişim, değiştirilme, gizliliğinin ihlal edilmesi ya da erişilemez hale gelmesi gibi durumlara maruz kalma olasılığını ifade eder (National Institute of Standards and Technology, 2018). Diğer bir ifadeyle dijital güvenlik riski, internet veya dijital teknolojilerin kullanımı sırasında ortaya çıkabilecek güvenlik tehditlerinden kaynaklanan zarar görme olasılığıdır.

Günümüzde kimlik hırsızlığı, veri ihlalleri ve kötü amaçlı yazılımlar, en yaygın dijital güvenlik riskleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, kimlik avı, parola saldırıları, hiper bağlantılar aracılığıyla yapılan otomatik indirmeler, virüs saldırıları ve benzerleri güvenlik risklerine örnek olarak verilebilir (Paliwal, 2016). Bu riskler sadece kurumları ilgilendiren bir nitelik taşımamakta ayrıca önemli bir bireysel boyutu da içinde barındırmaktadır (Singer & Friedman, 2014). Bu nedenle dijital güvenlik riskleri yalnızca dijital sistemleri etkilemekle

¹ Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi, okocak@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0152-5875

kalmamakta bununla birlikte bireylerin sosyal ve ekonomik durumlarını da risk altına almaktadır (Anderson, 2020).

Dijital güvenlik risklerinin varlığı, bu risklere karşı mücadeleyi içeren bir kavram olan *dijital güvenlik* kavramını ortaya çıkarmış ve günümüz siber toplumun en önemli güvenlik alanlarından biri haline getirmiştir. Tanım olarak dijital güvenlik; bilgisayar sistemlerinin, yazılımların, ağların ve dijital verilerin izinsiz erişim, saldırı ya da zarar verici faaliyetlerden korunmasını ifade eden çok boyutlu bir güvenlik alanı olarak ifade edilmektedir (Von Solms & Van Niekerk, 2013). Ayrıca, dijital güvenlik, bilgisayarlar sistemlerini, ağları ve veri tabanlarını saldırılara, izinsiz erişime, değiştirilmeye veya yok edilme gibi tehditlere karşı korumak için kullanılan stratejilerin ve süreçlerin bütünüdür ifade etmektedir (Kruse, Frederick, Jacobson, & Monticone, 2017).

Günümüzde dijital güvenlik farklı alanlara ayrılarak ele alınmaktadır. Bu alanlar kendi içerisinde farklı güvenlik prosedür ve süreçleri izleyen süreçlere sahiplerdir ve dijital altyapının farklı bileşenlerini korumaya yönelik uygulamaları kapsamaktadır (Whitman & Mattord, 2018). Örneğin; *ağ güvenliği*, bilgisayar ağlarının izinsiz erişimlere, kötü niyetli yazılımlara ve verilerin ihlaline karşı korunmasını amaçlayan güvenlik uygulamalarını ifade etmektedir. Güvenlik duvarları, saldırı tespit sistemleri ve şifreleme teknolojileri, ağ güvenliğinin sağlanmasında kullanılan temel araçlar arasında yer almaktadır (Stallings, 2018). *Uygulama güvenliği*; yazılımların geliştirilme sürecinden itibaren güvenli biçimde tasarlanmasını ve potansiyel güvenlik açıklarının önlenmesini amaçlamaktadır (OWASP, 2021). *Bilgi ve veri güvenliği*; dijital ortamlarda yer alan verilerin gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik ilkeleri doğrultusunda korunmasını amaçlar (Whitman & Mattord, 2018). *Bulut güvenliği*, bulut bilişim ortamlarında depolanan verilerin ve çalıştırılan uygulamaların korunmasına amaçlayan politikaları ve teknolojileri içermektedir. Veri şifreleme yöntemleri, erişim kontrol sistemleri ve güvenlik izleme mekanizmaları bu yapının önemli bileşenleri arasında yer almaktadır (Hashizume, Rosado, Fernández-Medina, & Fernandez, 2013). *Uç nokta güvenliği* ağa bağlı dijital cihazların uç noktalarının güvenliğini sağlamayı amaçlamakla; antivirüs yazılımları ve cihaz yönetim sistemleri bu güvenlik türünün temelini oluşturmaktadır (Cisco, 2020). Son olarak; *mobil güvenlik* dijital cihazların veri sızıntıları, yetkisiz erişim ve kötü amaçlı yazılımlara karşı korunmasını ifade etmektedir. Cihaz şifreleme, mobil uygulama güvenliği ve kimlik doğrulama yöntemleri bu güvenlik prosedürünün unsurlarıdır (Kaspersky, 2021).

Schneier (2015), dijital güvenlik alanında, insan faktörünün güvenlik ihlallerinde kritik bir rol oynadığını ifade etmektedir. Bununla birlikte; dijital güvenliğin yalnızca teknik sistemlerle sağlanamayacağını, insan davranışlarının güvenlik sistemlerinin en zayıf halkası olabileceğini belirtmektedir. Dijital güvenliğin bireysel boyutu kullanıcı davranışı, güvenlik farkındalığı, dijital okuryazarlık ve çevrimiçi risk algısı gibi kavramları içermektedir. Konu ile ilgili literatür;

dijital güvenlik risklerinin teknik açıkların yanı sıra kullanıcıların dijital güvenlik konusundaki bilgi eksikliği ve hatalı davranışlarından kaynaklandığını göstermektedir (Parsons, McCormac, Butavicius, Pattinson, & Jerram, 2017). Son yıllarda dijital güvenlik alanında yapılan güncel araştırmalar, siber tehditlerin yalnızca teknik sistemlerden değil, büyük ölçüde kullanıcı davranışlarından kaynaklandığını ortaya koymaktadır (Verizon, 2023; ENISA, 2022).

Dijital güvenlik literatüründe öne çıkan temel kavramların başında güvenlik farkındalığı gelmektedir. Çünkü dijital güvenlik alanında en fazla suistimal edilen boyut burasıdır. Güvenlik farkındalığı çoğunlukla bireylerin dijital tehditleri tanıyabilme, riskleri değerlendirme ve güvenli davranışlar sergileyebilmesi ile ilişkilidir (Kruger & Kearney, 2006). Bireylerin önemli bir kısmı ilgili prosedürün gerekleri konusunda -özellikle kimlik avı- bilgi eksikliğine sahip oldukları için kötü niyetli saldırıların en yoğun biçimde gözlemlendiği alan burasıdır. Wash (2010) literatürde kullanıcıların büyük kısmının güçlü parolalar kullanma, iki faktörlü doğrulama yapma gibi konularda yeterli bilgiye sahip olmadığının birçok çalışmada ortaya konulduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle güvenlik farkındalığının artırılmasına yönelik eğitim programları ve bilinçlendirme kampanyaları önemli bir mücadele yöntemi olarak ifade edilmektedir (Ifinedo, 2012).

Bireysel dijital güvenlik literatürünün diğer önemli bir kavramı ise dijital okuryazarlıktır. Popüler bir kavram olmasının yanında son derece önemli bir nitelik taşıyan bu kavram; bireylerin dijital teknolojileri bilinçli ve güvenli şekilde kullanabilme becerilerini ifade etmektedir (Ng, 2012). Dijital güvenlik risklerinden korunmanın önemli bir yolu bireylerin dijital okuryazarlık becerilerini yükseltmekten geçmektedir. Hargittai ve Hinnant (2008), dijital okuryazarlık düzeyi yüksek bireylerin çevrimiçi ortamlarda karşılaşılabilecekleri riskleri daha iyi tanıyabildiklerini ve bu riskleri azaltmaya yönelik daha bilinçli ve güvenli davranışlar sergilediklerini ifade etmektedirler.

Bireylerin çevrimiçi güvenlik davranışları çoğunlukla risk algısı ve kişisel deneyimler ile şekillenmektedir (Dinev & Hart, 2008). Bireyler dijital ortamlarda karşılaşılabilecekleri tehditleri ne kadar ciddi bir risk olarak değerlendirirse, güvenlik önlemleri alma eğilimleri de o ölçüde artmaktadır. Örneğin, daha önce veri ihlali, kimlik hırsızlığı ya da hesap ele geçirilmesi gibi olumsuz deneyimler yaşayan kişilerin güçlü şifre kullanma, iki faktörlü kimlik doğrulama yöntemlerini tercih etme ve şüpheli bağlantılardan kaçınma gibi koruyucu davranışları daha sık sergiledikleri görülmektedir. Bu durum, bireysel deneyimlerin dijital güvenlik farkındalığını artırarak kullanıcıların çevrimiçi ortamlarda daha dikkatli ve bilinçli hareket etmelerine katkı sağladığını göstermektedir (Acquisti, Brandimarte, & Loewenstein, 2015).

Bireysel dijital güvenliğin diğer önemli konusu, çevrimiçi gizlilik ve veri güvenliğidir. Dijital platformların yaygınlaşması ile kişisel veriler bu platformlar

tarafından toplanmakta ve işlenmektedir. Böylesi bir durumda gizlilik ihlalleri ve veri güvenliği konularını gündeme getirmektedir (Acquisti, Brandimarte, & Loewenstein, 2015). Ancak bireylerin bu tarz risklerin farkında olsa dahi çevrimiçi hizmetlerin her türlü ihtiyacı kolayca karşılık vermesi nedeniyle kişisel verileri paylaşmaya devam ettikleri gözlenmektedir. Bu durum *gizlilik paradoksu* olarak bilinmektedir (Barnes, 2006)

Dijital güvenlik konusunun önemli bir paydaşı da çocuklardır. Çocukların dijital teknolojilere erken yaşlarda erişim sağlaması, internet kullanımını günlük yaşamın önemli bir parçası haline getirmiştir. İnternetin tüm bireylere önemli fırsatlar sunmasının yanında beraberinde birçok riski de barındırması çocuklar için de geçerlidir. Özellikle çocukların yoğunlukta kullandığı platformlar olan sosyal medya uygulamaları, çevrimiçi oyunlar ve mesajlaşma uygulamaları dijital güvenlik risklerine maruz kalma ihtimalinin en yoğun olduğu alanlardır. Dolayısıyla çocukların dijital güvenliğinin sağlanması önemli bir konu olarak görülmektedir. Bu nedenle günümüzün önemli tartışmalarından biri de çocukların çevrim içi ortamlarda güvenliğinin sağlanmasıdır (Livingstone & Haddon, EU Kids Online: Final report, 2009). Livingstone ve arkadaşları (2011)'na göre; çocukların dijital ortamlarda karşılaştıkları risklerin çoğunluğunun temelinde dijital güvenlik farkındalığına sahip olmamaları yatmaktadır. Bu nedenle çocukların dijital ortamlarda güvenliğini sağlamak amacıyla dijital güvenlik farkındalığının artırılması, dijital okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda çocukların dijital güvenliğin sağlanmasında başta ebeveynler olmak üzere, eğitim kurumları ve politika yapıcılarına önemli görevler düşmektedir. Erken yaşlardan itibaren güvenli internet kullanımı ve dijital okuryazarlık becerilerinin kazandırılması, risklere karşı alınabilecek en önemli tedbir olarak görülmektedir. Güvenli internet kullanımı içerisinde kişisel bilgilerin paylaşılması, güçlü şifrelerin kullanımı, doğrulama yöntemlerinin öğretilme ve şüpheli bağlantılardan kaçınılması gibi temel davranışların kazandırılması gerekmektedir. Aynı zamanda ebeveynlerin ve eğitimcilerin çocukların internet kullanımını yönlendirmesi ve gerekli durumlarda denetim sağlaması, çocukların dijital ortamlarda karşılaşılabilecekleri risklerin azaltılmasına katkı sağlayacaktır (Boyd, 2014). Bu kapsamda mevcut çalışma; dijital güvenlik alanının sosyal bilimler perspektifindeki gelişimini incelemek amacıyla Web of Science (WOS) veri tabanında dijital güvenlik alanında yazılmış bilimsel çalışmalara yönelik bibliyometrik bir analizi içermektedir. Araştırma kapsamında Web of Science veri tabanında mevcut konu ile ilişkili yayınlara; yayın eğilimi analizi, atıf analizi, anahtar kelime eş-görünüm analizi (Co-occurrence) ülke ve kurum analizi ve ortak yazarlık (Co-authorship) analizi gibi analizler yapılmıştır. Bu doğrultuda, literatürün gelişim süreci, öne çıkan temalar, etkili yazarlar, atıf yapıları ve iş birliği ağları bütüncül bir bakış açısıyla analiz edilmiştir.

Bu kapsamda çalışma aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aramaktadır:

- Dijital güvenlik literatürünün yıllara göre yayın eğilimi nasıldır?
- Literatürde en etkili çalışmalar ve en çok atıf alan araştırmalar hangileridir?
- Dijital güvenlik literatüründe öne çıkan temalar ve anahtar kavramlar nelerdir?
- En üretken ve etkili yazarlar kimlerdir?
- Ülkeler ve kurumlar bazında bilimsel üretim nasıl dağılmaktadır?
- Yazarlar ve ülkeler arasındaki iş birliği ağları nasıl bir yapı göstermektedir?

Yöntem

Bu çalışma, dijital güvenlik alanında sosyal bilimler perspektifiyle üretilen akademik literatürün yapısal özelliklerini ortaya koymak amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki bilimsel üretimin nicel olarak incelenmesine, araştırma eğilimlerinin belirlenmesine ve literatürdeki ilişkisel yapının ortaya konmasına olanak sağlayan sistematik bir yöntemdir (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey, & Lim, 2021). Bibliyometrik analiz, ilk kez Pritchard (1969) tarafından ortaya konulan ve belirli alanlara ait bilimsel yayınların sayısal yöntemlerle incelenmesini sağlayan bir analiz türüdür. Bibliyometrik analiz yayın sayılarının incelenmesine yönelik bir metot olarak ortaya atılsa da zaman içerisinde atıf analizi, yazarlık ağları, anahtar kelimeler, kurum ve ülke analizleri gibi birçok değişken içine alacak şekilde genişlemiştir.

Çalışmada kullanılan veri seti, 11-25 Mart 2026 tarihleri arasında Web of Science (WOS) veri tabanından elde edilmiştir. Veri toplama sürecinde dijital güvenlik alanını kapsamlı bir şekilde temsil edebilmek amacıyla konu (Topic) alanında Boolean operatörleri kullanılarak tarama gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda arama sorgusu şu şekilde oluşturulmuştur: (“cyber security” OR “cyber-security” OR “digital security” OR “information security” OR “online safety” OR “digital safety” OR “internet safety” OR “security awareness” OR “data privacy” OR “privacy” OR “data protection” OR “surveillance”). Elde edilen sonuçların sosyal bilimler bağlamında anlamlı ve analiz edilebilir bir veri seti oluşturması amacıyla belirli filtreler uygulanmıştır. Bu kapsamda aşağıdaki Web of Science kategorileri analize dahil edilmiştir:

- Sosyal Bilimler Disiplinlerarası (Social Sciences Interdisciplinary).
- İletişim (Communication).
- Politika Bilimi (Political Science).
- Hukuk (Law).
- Sosyoloji (Sociology).
- Uluslararası İlişkiler (International Relations).
- Sosyal Konular (Social Issues).
- Yönetim (Administration).
- Kamu Yönetimi (Public Administration).
- Eğitim ve Eğitim Araştırmaları (Education & Educational Research).
- Bilgi Bilimi Kütüptahene Bilimi Information Science & Library Science.

Bu kategoriler dijital güvenlik alanının yalnızca teknik bir konu değil ve sosyal bilimlerin farklı alanlarını yansıtan bir nitelik taşıyacak biçimde seçilmiştir. Diğer taraftan, çalışmanın kapsamını teknik ve mühendislik odaklı çalışmalardan sadeleştirmek amacıyla; Mühendislik (Engineering), Telekomünikasyon (Telecommunications) ve Bilgisayar bilimi (Computer Science) gibi alanlar başta olmak üzere sayısal ve sağlık alanı ile ilgili çalışmalar analiz dışı bırakılmıştır. Son aşamada, yalnızca hakemli dergilerde yayımlanan makaleler (article) analize dahil edilmiş ve veri seti bibliyometrik analiz için uygun hale getirilmiştir. Filtrelemeler sonucu 2025 yılına kadar dijital güvenlik alanı ile ilgili yayımlanan toplamda 10162 çalışma elde edilmiştir.

Veri Analizi Türleri

Elde edilen veri seti, bibliyometrik analiz kapsamında farklı teknikler kullanılarak incelenmiştir:

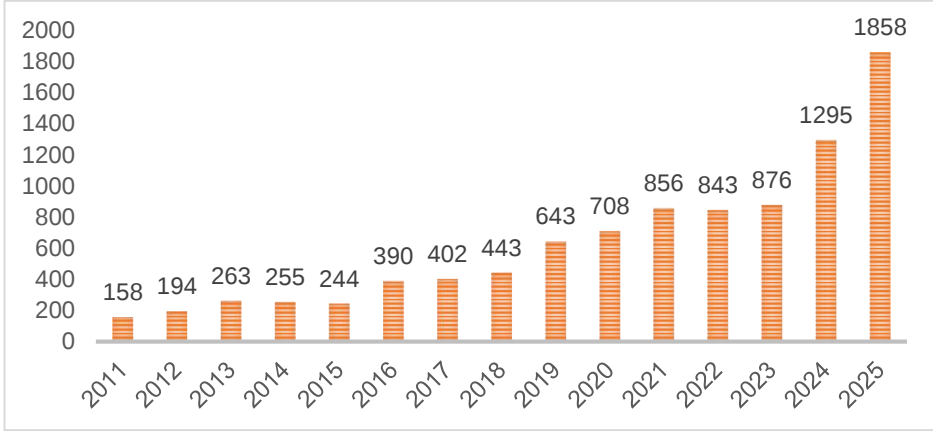
- **Yayın Eğilimi Analizi:** Yıllara göre yayın sayıları incelenerek literatürün gelişim süreci ortaya konulmuştur.
- **WoS Kategori Dağılımı:** Yayınların Web of Science kategorilerine dağılımları incelenmiştir.
- **Atıf ve En Üretken Yazarlar Analizi:** En çok atıf alan çalışmalar belirlenerek alanın etkili araştırmaları tespit edilmiştir.
- **Anahtar Kelime Eş-Görünüm Analizi (Co-occurrence):** Literatürde öne çıkan temalar ve kavramsal kümeler belirlenmiştir.
- **Ülke ve Kurum Analizi:** Yayınların coğrafi ve kurumsal dağılımı incelenmiştir.
- **Ortak Yazarlık (Co-authorship) Analizi:** Araştırmacılar ve ülkeler arasındaki iş birliği ağları analiz edilmiştir.

Analiz Aracı

Veri görselleştirme ve ağ analizlerinin gerçekleştirilmesinde VOSviewer yazılımı kullanılmıştır. Analiz sürecinde: minimum tekrar eşikleri belirlenmiş (örneğin atıflarda minimum 350 tekrar); ağ yoğunluğu ve kümelenme yapıları dikkate alınmıştır. Ağ yapılarının yorumlanmasında düğüm büyüklüğü (node size), bağlantı sayısı (link), toplam bağlantı gücü (total link strength) ve kümelenme yapıları (clusters) dikkate alınmıştır.

3. Bulgular

3.1. Yayın Eğilimi (Publication Trend)

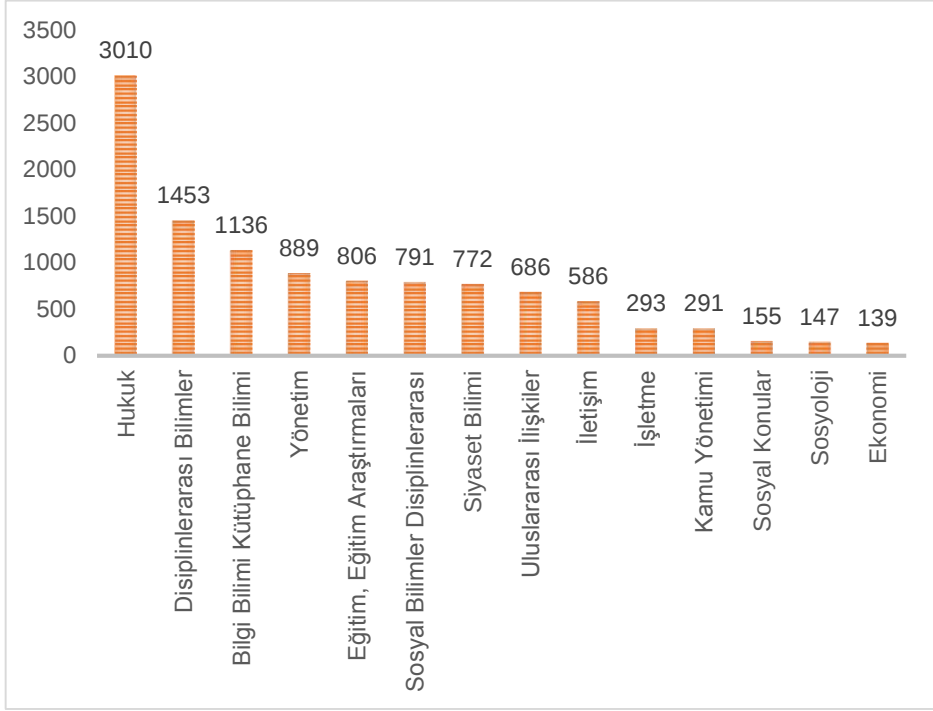
Şekil 1. Dijital güvenlik alanına ait yıllara göre yayın sayıları

Dijital güvenlik alanı ile ilgili yayın trendine bakıldığında; alana ilgili yayınların yıllar içerisinde istikrarlı biçimde arttığı gözlemlenmektedir. Bu eğilim, dijitalleşmenin hız kazanması ve bilgi toplumunun yaygınlaşmasıyla birlikte güvenlik risklerinin artmasına paralel olarak gelişmektedir. 2011-2015 yılları arasında yayın sayıları görece sınırlı düzeyde artışa sahipken 2015 sonrası önemli bir sıçrama yaptığı görülmektedir. Bu yıllarda veri ihlallerinin yaygınlaşması, sosyal medya platformlarının popülerleşmesi ve akıllı telefon kullanımının yaygınlaşması bilimsel anlayışın bu alana kaymasına sebebiyet vermiş olabilir. Grafiğe genel manada bakıldığı zaman internetin insan hayatı içerisine sirayet etme düzeyinin artışı, sosyal yaşamın büyük oranda dijitale kayması doğru orantılı biçimde bilimsel ilgiyi de arttırmaktadır. 2024-2025 arasında yaklaşık %50'lik artış alana olan ilginin ilerleyen yıllarda daha da artacağına bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Dijital güvenlik alanındaki yayın sayılarının yıllar içinde önemli artışlar göstermesi, literatürde birde fazla dinamikle açıklanabilir. En başta, dijitalleşmenin hızlanmasıyla birlikte bireyler, kurumlar ve devletler için siber risklerin çoğalması, bu alana yönelik akademik ilgiyi arttırmıştır (Roman, Zhou, & Lopez, 2013). Bununla birlikte, internet teknolojisinin hızlı gelişimi kötü niyetli süreçleri de kolaylaştırmış; büyük ölçekli veri ihlalleri ve kritik altyapılara yönelik siber saldırılar, araştırmacıların konuya yönelmesini hızlandırmıştır. Ayrıca, dijital güvenlik her ne kadar teknik bir alan olarak bilinse de bilimsel yayınların bu disiplinin tekelinde olmaması; hukuk, işletme ve sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinin de bu alana katkı sunması, disiplinler arası çalışmaların artmasına olanak sağlamıştır (Craig, Diakun-Thibault, & Purse, 2014). Tüm bu faktörler birlikte değerlendirildiğinde, dijital güvenlik alanındaki yayın artışının yal-

nızca teknolojik gelişmelerden değil, aynı zamanda ekonomik, politik ve toplumsal dönüşümlerden kaynaklanan yapısal bir değişimin sonucu olduğu söylenebilir.

3.2. WOS Kategori Dağılımı (Subject Category Analysis)

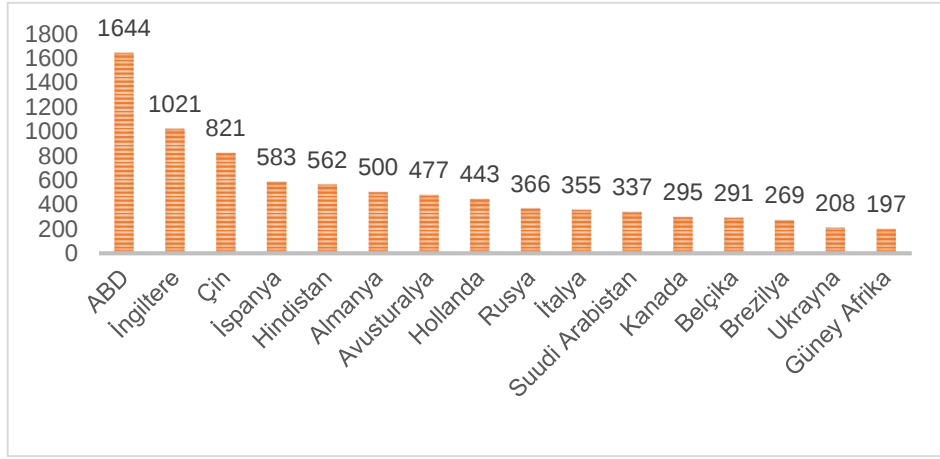
Şekil 2. Dijital güvenlik alanına WOS kategori dağılımı

Web of Science kategorileri incelendiğinde; dijital güvenlik literatürünün farklı birçok disiplinin ilgisini çektiği söylenebilir. Sosyal bilimler alanındaki filtreleme ile 2026 hariç tüm yıllara ait toplam 10162 yayın olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre en fazla yayının *hukuk* alanında yoğunlaştığı (3010 yayın) dikkat çekmektedir. Bu bulgu, dijital güvenlik çalışmalarında veri mahremiyeti, düzenleyici çerçeveler ve hukuki tartışmaların merkezi bir rol oynadığını göstermektedir.

Hukuk alanını sırasıyla *disiplinler arası bilimler* ve *bilgi bilimi-kütüphane bilimi* kategorileri takip etmektedir. Bu durum, dijital güvenlik konusunun hem teknik altyapı hem de bilgi yönetimi perspektifinden ele alındığını ortaya koymaktadır. Doğrudan sosyal bilim olarak sınıflandırılmasa da bu iki alan dijital güvenlik çalışmalarının yalnızca teknik güvenlik meseleleriyle sınırlı kalmadığını; aynı zamanda bilgiye erişim, kullanıcı davranışı ve dijital içerik yönetimi gibi sosyal bilim temelli konuları da kapsadığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan

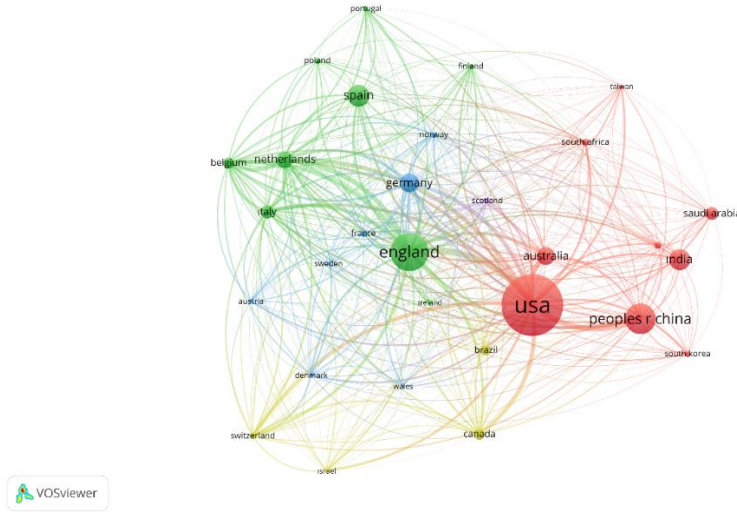
dijital güvenlik alanının aynı zamanda sosyal bilimler, yönetim ve politika çalışmalarıyla iç içe geçmiş disiplinler arası bir yapı sergilediğini göstermektedir. Siyaset bilimleri, uluslararası ilişkiler, iletişim ve eğitim alanları gibi disiplinlerin bu alana gösterdiği ilgi dijital güvenlik alanının toplumsal ve eğitimsel anlamda da önemli bir konu olduğuna bir gösterge olabilir. Elde edilen bulgular, dijital güvenlik literatürünün teknik bir araştırma alanı olmanın ötesine geçerek hukuki, sosyal ve politik boyutları içeren disiplinler arası bir yapıya evrildiğini göstermektedir.

3.3. Ülke Dağılımı

Şekil 3. Dijital güvenlik alanına ait yayınların ülke dağılımı

Ülkelere göre yayın sayılarına bakıldığında; dijital güvenlik literatürüne farklı birçok ülkenin katkı sunduğu ancak yayınların belirli ülkeler etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Dolayısıyla dengesiz bir dağılım olduğu ifade edilebilir. Yayın sıralaması tablosuna bakıldığında en fazla yayın; Amerika Birleşik Devletleri tarafından yapılmıştır. ABD'yi sırasıyla İngiltere ve Çin takip etmektedir. ABD ve Çin dijital teknolojilere yaptıkları yüksek yatırımların yanında bu alanın güvenlik boyutu ile de yakından ilişkili görünmektedirler. Almanya, İspanya, Hollanda ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinin literatüre önemli katkılar sunduğu görülmektedir. Hindistan'ın beşinci sırada yer alması, dijital güvenlik alanında gelişmekte olan ülkelerin de giderek daha görünür hale geldiğini göstermektedir. Ayrıca Suudi Arabistan, Brezilya, Güney Afrika ve Avusturalya gibi ülkelerinin listeye girmesi, literatürün coğrafi olarak genişlediğine işaret etmektedir. Elde edilen bulgular bağlamında dijital güvenlik literatürünün genel manada gelişmiş ülkeler etrafında yükseldiği ifade edilebilir.

Şekil 4. Dijital güvenlik alanına ait ülkeler arası atıf ağı analizi

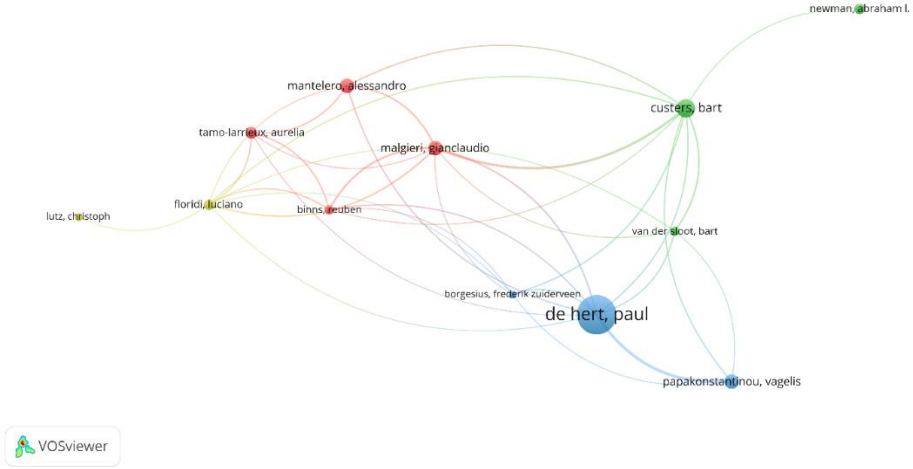
Ülkelerarası atıf ağı incelendiğinde, bilimsel üretimin belirli merkez ülkeler etrafında yoğunlaştığı ve ağın merkez-çevre yapısı sergilediği görülmektedir. ABD, İngiltere ve Çin gibi ülkeler ağın merkezinde yer alarak farklı kümeler arasında köprü görevi üstlenirken, Avrupa ülkelerinin kendi içlerinde yoğun iş birliği geliştirdiği dikkat çekmektedir. Buna karşılık Afrika ve bazı Asya ülkelerinin ağın daha uç bölgelerinde konumlandığı ve uluslararası iş birliklerinin sınırlı olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Ülkelerin atıf sayısına göre sınıflandırılması

Sıra	Ülke	Doküman Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	ABD	1644	31950	4538
2	İngiltere	1021	19413	3676
3	Çin	821	11910	1316
4	Hollanda	443	9229	2237
5	Almanya	500	8677	1389
6	Avustralya	477	5962	1203
7	Kanada	295	5220	919
8	Suudi Arabistan	337	5135	243
9	Hindistan	562	5062	431
10	İtalya	355	4818	1276
11	Belçika	291	4796	1724
12	İspanya	583	3258	659
13	Avusturya	110	2529	254

Tablo 1'e bakıldığında yayın konusunda başı çeken ülkelerin atıf konusunda da önde oldukları görülmektedir. Ayrıca ABD, İngiltere ve Çin'in toplam bağlantı gücü konusunda da diğer ülkelerle önemli farklılık gösterdiği ve dolayısıyla merkezi konumlarını sürdürdükleri ifade edilebilir.

3.4. Yazar-Yayın-Atıf Dağılımı

Şekil 5. Dijital güvenlik alanına ait atıf ağı analizi

Yazarların dijital güvenlik alanındaki etki ve etkinlik düzeylerini ortaya koyabilmek için atıf ağı analizi yapılmıştır. Atıf ağı analizi, literatürde belirli yazarlar etrafında şekillenen bir entelektüel yapının varlığını ortaya koymaktadır. Özellikle De hert dijital güvenlik konusu ile ilgili atıf ağı analizin merkezinde yer alırken; Custers, Malgieri, Mantelero ve Papakonstantinou gibi yazarların ağı diğer merkezlerinde yer aldığı ve yüksek atıf sayılarıyla alanın teorik temelini oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 2. En etkili ve üretken yazarlar

Sıra	Yazar	Doküman Sayısı	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
1	Floridi, Luciano	8	874	13
2	Lowry, Paul Benjamin	10	850	51
3	Malgieri, Gianclaudio	11	673	23
4	Rid, Thomas	4	652	17
5	De Hert, Paul	30	561	26
6	Hu, Qing	4	540	10
7	Corallo, Angelo	3	529	8
8	Lazoi, Mariangela	3	529	8
9	Lezzi, Marianna	3	529	8
10	Van der Sloot, Bart	7	486	8
11	Papakonstantinou, Vagelis	11	411	15
12	Posey, Clay	9	407	40
13	Wang, Jingguo	6	407	13
14	Tamo-Larrieux, Aurelia	9	401	8

Tablo 2, dijital güvenlik alanı ile ilgili en fazla atıf alan yazarları göstermektedir. İlgili tarama konu ile ilgili en az 3 çalışması bulunan ve 400 üzeri atıf alan

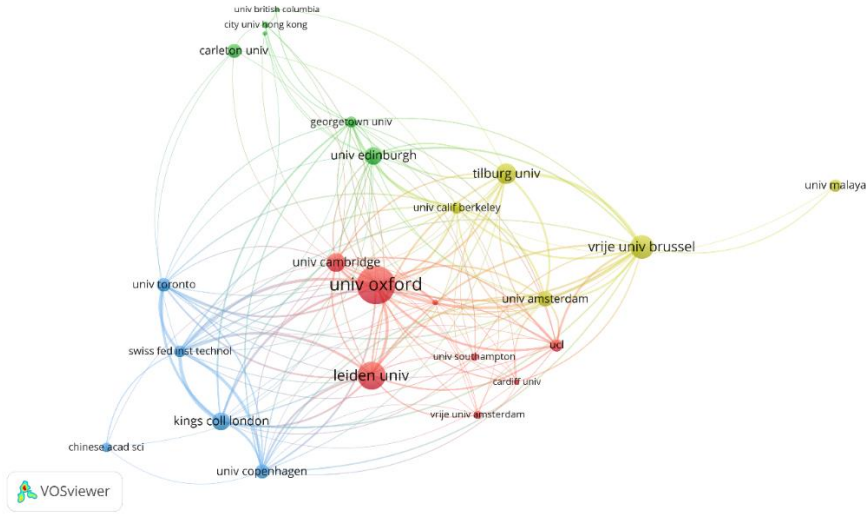
yazarlı kapsayacak biçimde yapılmıştır. Sosyal bilimler alanı ile bağlantılı yayınlar yapan yazarlar içerisinde en fazla atıf alan araştırmacılar; Floridi, De Hert, Lowry, Malgieri ve Rid olarak görülmektedir.

Tablo 3: Dijital güvenlik alanından en fazla atıf alan çalışmalar

Sıra	Yazar(lar)	Yıl	Makale Başlığı	Dergi	Toplam Atıf
1	Wachter, S. & Mittelstadt, B and Floridi, L.	2017	Why a Right to Explanation of Automated Decision-Making Does Not Exist in the General Data Protection Regulation	International Data Privacy Law	590
2	Anderson, R., & Moore, T.	2006	The economics of information security	Science	412
3	Hoofnagle, C. J., & van der S., B., Frederik Z.	2019	The European Union general data protection regulation: what it is and what it means	Information & Communications Technology Law	370
4	Rid, T., & Buchanan, B.	2015	Attributing Cyber Attacks	Journal of Strategic Studies	288
5	Rid, T.	2012	Cyber War Will Not Take Place	Journal of Strategic Studies	286
6	Soomro, Z. A., Shah, MH., & Ahmed, J.	2016	Information security management needs more holistic approach: A literature review	International Journal of Information Management	268
7	Hansen L,	2009	Digital Disaster, Cyber Security, and the Copenhagen School	International Studies Quarterly	262
8	Li, L., He, W., Xu, L., Ash, I., Anwar, M., & Yuan, XH	2019	Investigating the impact of cybersecurity policy awareness on employees' cybersecurity behavior	International Journal of Information Management	216
9	Malgieri, G., & Comandé, G.	2017	Why a Right to Legibility of Automated Decision-Making Exists in the General Data Protection Regulation	International Data Privacy Law	149
10	Finnemore, M., & Hollis, DB.	2016	Constructing Norms for Global Cybersecurity	American Journal of International Law	139

Atıf analizi sonuçları, dijital güvenlik literatüründe belli çalışmaların alana yön verdiği söylenebilir. Atıf sayılarına bakıldığında dijital güvenlik literatüründe sosyal bilimler alanında en fazla atıf yapılan çalışmaların; veri koruma regülasyonları, bilgi güvenliğinin ekonomik boyutu, veri güvenliği regülasyonları, siber saldırılar, siber savaş, dijital güvenlik politikaları, gibi konuların en yüksek atıf alan araştırmaların bu alanda yoğunlaştığını göstermektedir.

3.5. Kurumlar Arası Atıf Ağı

Şekil 6. Dijital güvenlik alanına ait kurum temelli atıf ağı

Kurum temelli atıf ağı analizi en az 5 çalışma ve 750 atıf almış kurumları analiz içine dahil edecek biçimde gerçekleştirilmiştir. Şekilde 7 de yer alan analiz sonuçlarına bakıldığında dijital güvenlik literatürünün başta Oxford Üniversitesi (İngiltere) olmak üzere Leiden Üniversitesi (Hollanda) ve Cambridge Üniversitesi merkezinde bulunduğu ve yüksek bağlantı yoğunluğu ile literatürde belirleyici aktörler olduğu görülmektedir söylenebilir. Avrupa merkezli kurumların oluşturduğu kümelenme, veri koruma ve dijital güvenlik alanında bölgesel uzmanlaşmayı yansıtırken, bazı kurumların farklı kümeler arasında köprü görevi üstlenmesi bilgi akışının sürekliliğini sağlamaktadır. Bununla birlikte, Avrupa kıtasında dışında yer alan kurumların sınırlı etkileşim düzeyine sahip olduğu ve literatüre katkılarının daha izole kaldığı söylenebilir.

kezone yakın konumlanması, alanın güncel araştırma eğilimlerini yansıtmaktadır. Bununla birlikte, sosyal ve davranışsal boyutların teknik güvenlik çalışmalarına kıyasla daha sınırlı bir yer kapladığı görülmekte olup, bu durum gelecekteki araştırmalar için önemli bir boşluk alanına işaret etmektedir.

Sonuç

Bu çalışma dijital güvenlik alanında sosyal bilimler disiplini içerisinde üretilen çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemi ile inceleyerek; alanın gelişim eğilimlerini, tematik yapısını ve işbirliği ağlarını ortaya koymuştur. Web of Science veri tabanında yer alan bilimsel makalelerin analizinin yapıldığı bu çalışma, dijital güvenlik literatürünün 2015 yılı sonrasında önemli bir ivme yakaladığını ortaya koymuştur. Bunun altında yatan temel sebebin dijitalleşme süreçlerinde yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin ortaya çıkardığı sonuçlar olduğu düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar; dijital güvenlik alanının yalnızca teknik bir alan olmadığı, bunun yanında hukuk, politika, iletişim başta olmak üzere çok fazla disiplinle etkileşim içinde olan bir alan olduğunu göstermektedir. Özellikle veri koruma ve mahremiyet konularının literatürde merkezi bir konuma sahip olması, dijital güvenliğin giderek daha fazla düzenleyici ve toplumsal bir boyut kazandığını göstermektedir. Ayrıca dijital güvenliğin kanunlar ve regülasyonlarla ilgili bir havuz içerisinde bulunması da bu alanın hukuki boyutunun da çok önemli olduğunu göstermektedir. Ülke, yazar ve kurum analizleri ise alanın belirli merkezler etrafında yoğunlaştığını, özellikle gelişmiş ülkelerin ve önde gelen üniversitelerin literatürde belirleyici bir rol üstlendiğini ortaya koymuştur.

Anahtar kelime analizi sonuçları, dijital güvenlik alanının siber güvenlik, veri mahremiyeti ve bilgi güvenliği ekseninde şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, alanın teknik odaklı bir yapıdan çıkarak kullanıcı davranışları, dijital okuryazarlık ve risk algısı gibi sosyal boyutları da kapsayan çok katmanlı bir araştırma alanına dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, dijital güvenlik alanı hızla gelişen, disiplinler arası ve stratejik öneme sahip bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. Ancak mevcut literatürde sosyal ve davranışsal boyutların görece sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda gelecekte yapılacak çalışmaların, özellikle birey davranışları, dijital güvenlik farkındalığı ve gelişmekte olan ülkelerdeki uygulamalara odaklanması, alanın daha dengeli ve kapsamlı bir şekilde gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Eğitimsel ve Politika Merkezli Öneriler

Dijital güvenlik sadece teknik bir mesele olmadığı gibi çözümleri de sadece teknik yöntemler ile mümkün değildir. Nitekim literatürde (Schneier, 2015; Parsons et al., 2017) güvenlik risklerinin ve ihlallerinin büyük kısmının kullanıcı kaynaklı olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda özellikle çocukların dijital

güvenlik konusunda ayakları yere basan eğitim ve politikalarla güçlendirilmesi gerekmektedir. Mevcut çalışma bağlamında eğitimciler, aileler, gençler ve politika yapıcılara yönelik öneriler sunulmuştur.

Eğitimciler İçin Öneriler

Eğitim kurumları çocukların sosyal ve akademik gelişiminin önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla dijital güvenlik farkındalığının kazandırılacağı en temel alan olarak dikkat çekmektedir.

- Dijital güvenlik ve okuryazarlık konularının müfredat entegrasyonu yapılarak, eğitim süreçlerinin bir parçası haline getirilmelidir. Özellikle eleştirel beceriler geliştirilerek içerikleri sorgulama, analiz etme ve değerlendirme-leri sağlanmalıdır.
- Öğrencilere dijital tehditleri tanıyabilmeleri için yaşanmış vakalardan ya da senaryolar üzerinden öğrenme yöntemleri sunulmalıdır.
- Öğretmenlerin dijital güvenlik konusundaki bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılması sağlanmalıdır.

Aileler İçin Öneriler

Aileler, çocukların ilk eğitim aldıkları ortamlardır. Bu nedenle gerek sosyal öğrenme süreçleri gerekse de planlı eğitim davranışları ile çocukların dijital dünyaya bakışlarının temeli bu alanda atılabilir. Bu bağlamda;

- Ebeveynlerin ilk olarak dijital güvenlik ve okuryazarlık konularında bilgi ve beceri düzeyleri artırılmalı ve çocuklara yönelik potansiyel riskleri tanımaları sağlanmalıdır.
- Ailenin çocuklarının dijital davranışlarını takip etmeleri sağlanmalı ancak bu yaklaşım biçim yasaklayıcı biçimde olmaktan ziyade rehberlik edici biçimde olmalıdır.
- Bununla birlikte, önemli bir öğrenme biçimi olan rol model olma yaklaşımı bağlamında ebeveynlerin dijital davranışlarını çocuklara örneklik teşkil edecek biçimde düzenlemeleri gerekmektedir.

Gençler İçin Öneriler

Gençler dijital teknolojilerin en aktif kullanıcıları oldukları için başlıca risk grubu olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda gençleri ile ilgili öneriler şu şekildedir;

- Güçlü ve eşsiz parola kullanımı, iki faktörlü doğrulama adımları, şifrelerin başkaları ile paylaşılmaması gibi konularda farkındalık kazandırılmalıdır.
- Dijital güvenlik konusunda risklerin varlığına yönelik farkındalık kazandırılmalıdır. İyi niyetli gibi görünse dahi kişilere ve linklere yönelik eleştirel bakış sergilenmelidir.
- Dijital ortamda geçirilen süre konusunda daha dengeli bir tutum geliştirilmelidir. Aksi durumda geçirilen süre dijital güvenlik risklerine maruz kalma ihtimalini de artırmaktadır.

- Akran destekli eğitim programlarının verimliliği dikkate alındığında, dijital güvenlik riskleri açısından farkındalık kazandırma noktasında etkili bir yöntem olarak kullanılabilir.

Politika Yapıcılara Yönelik Öneriler

Dijital güvenlik her ne kadar bireysel farkındalık sonucu sağlanabilse de politika yapıcılarının bu konudaki tutum ve yaklaşımları bireysel süreçlere önemli katkılar sağlayabilmektedir.

- Dijital okuryazarlık becerilerini geniş kitlelerin kazanabilmesi adına planlamalar yapılabilir. Özellikle eğitim yoluyla bu beceriler kazandırılabilir.
- Gençler için okullarda eğitim süreçlerine entegre olarak dijital güvenlik eğitimleri sunulmalıdır.
- Dijital güvenlik bağlamında medya araçları ile farkındalık kampanyaları hazırlanabilir.

Kaynakça

- Acquisti, A., Brandimarte, L., & Loewenstein, G. (2015). Privacy and human behavior in the age of information. *Science*, s. 509–514.
- Anderson, R. (2020). *Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems*. Wiley.
- Barnes, S. B. (2006). A privacy paradox: Social networking in the United States. *First Monday*, 11(9).
- Boyd, D. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.
- Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Cisco. (2020). *Cisco Cybersecurity Report*.
- Craigen, D., Diakun-Thibault, N., & Purse, R. (2014). *Defining cybersecurity* (Cilt 4). Technology Innovation Management Review.
- Dinev, T., & Hart, P. (2008). An extended privacy calculus model for e-commerce transactions. *Information Systems Research*, 17(1), s. 61-80.
- Donthu, N., Kumar, s., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. L. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*(133), s. 285-296.
- ENISA. (2022). *ENISA Threat Landscape 2022*.
- Hargittai, E., & Hinnant, A. (2008). Digital inequality: Differences in young adults' use of the internet. *Communication Research*, 35(5), s. 602–621.
- Hashizume, K., Rosado, D. G., Fernández-Medina, E., & Fernandez, E. B. (2013). An analysis of security issues for cloud computing. *Journal of Internet Services and Applications*.
- Ifinedo, P. (2012). Understanding information systems security policy compliance. *Computers & Security*, 1(31), s. 83-95.
- Kaspersky. (2021). *Kaspersky Security Bulletin 2021*. Statistics. Securelist.

- Kruger, H., & Kearney, W. (2006). A prototype for assessing information security awareness. *Computers & Security*, 4(25), s. 289–296.
- Kruse, C., Frederick, B., Jacobson, T., & Monticone, D. (2017). Cybersecurity in healthcare: A systematic review of modern threats and trends. *Tech. and Health Care*, 25(1), s. 1-10.
- Livingstone, S., & Haddon, L. (2009). *EU Kids Online: Final report*. London School of Economics.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European children*. London: EU Kids Online, London School of Economics.
- McQuade, S., & Sampat, N. (2008). *Survey of Internet and At-Risk Behaviors*. Report of the Rochester Institute of Technology.
- National Institute of Standards and Technology. (2018). *Framework for Improving Critical Infrastructure Cybersecurity*. Gaithersburg, MD: NIST.
- Ng, V. (2012). Can we teach digital natives digital literacy? *Computers & Education*, s. 1065–1078.
- OWASP. (2021). *OWASP Top 10 Web Application Security Risk*.
- Paliwal, P. (2016). "Cyber Crime". *Nations Congress on the Prevention of Crime and Treatment of*.
- Parsons, K., McCormac, A., Butavicius, M., Pattinson, M., & Jerram, C. (2017). Determining employee awareness using the Human Aspects of Information Security Questionnaire (HAIS-Q). *Cumputers & Security*(42), s. 165–176.
- Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or bibliometrics. *J-Doc*.
- Roman, R., Zhou, J., & Lopez, J. (2013). On the features and challenges of security and privacy in distributed internet of things. *Computer Networks*, 10(57), s. 2266–2279.
- Schneier, B. (2015). *Data and Goliath: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*. W.W. Norton & Company.
- Singer, P. W., & Friedman, A. (2014). *Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know*. Oxford University Press.
- Verizon. (2023). *2023 Data Breach Investigations Report*.
- Von Solms, R., & Van Niekerk, J. (2013). From Information Security to Cyber Security. *Computers & Security*(38), s. 97-102. doi:<https://doi.org/10.1016/j.cose.2013.04.004>
- Wash, R. (2010). Folk models of home computer security. *Proceedings of the Sixth Symposium on Usable Privacy and Security*.
- Whitman, M. E., & Mattord, H. J. (2018). *Principles of Information Security*. Kennesaw State University.

Çıkar Çatışması Beyanı	Yazar, bu çalışma kapsamında herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.
İntihal Politikası Beyanı	Bu çalışma, Turnitin benzerlik tarama yazılımı ile incelenmiş ve benzerlik oranı %7 olarak tespit edilmiştir.
Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı	Yazar, çalışmanın bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelelerine uygun olarak hazırlandığını beyan eder. Çalışma, niteliği ve kapsamı gereğince etik kurul onayı gerektirmektedir.
Yapay Zekâ Kullanım Beyanı	Çalışma kapsamında Yapay zekâ araçları yalnızca dil, noktalama, imla düzenleme amacıyla kullanılmıştır; tüm bilimsel içerik, doğrulama ve nihai sorumluluk yazara aittir.
Diğer Açıklamalar	Bu çalışma, Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'nca yürütülmekte olan Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi kapsamında üretilmiş; proje kapsamında hazırlanan "Dijital Okuryazarlık E-Merkezi" veri tabanında yer alan kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bölümün bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)a aittir.

EKRANIN ARDINI İZLEMEK: DİJİTAL OKURYAZARLIK ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK PORTRESİ

YUNUS ERGEN¹

Bu bölümde neler var?

Dijital okuryazarlık, bireylerin dijital kültürel uzamda sosyalleşme, kimlik inşası ve bilgiye erişim süreçlerini doğrudan biçimlendiren temel bir yetkinlik alanı olarak akademik literatürde giderek daha merkezi bir konuma yerleşmektedir.

Bu bölümde öncelikle dijital okuryazarlık olgusunun kuramsal çerçevesi ve literatürdeki temel tartışmalar genel hatlarıyla ele alınmakta, ardından Web of Science (WoS) veri tabanında başlıklarında “digital literacy” ifadesi geçen 2244 yayına dayalı bibliyometrik analiz yoluyla, alanın akademik görünürlüğü ve gelişim seyri haritalandırılmaktadır.

Yayın trendleri, anahtar kelime ağları, atıf ağları, en çok atıf alan çalışmalar ile ülke ve kurum dağılımları VOSviewer ile görselleştirilmektedir.

Elde edilen bulgulardan hareketle bölüm, alanın mevcut boşluklarına dikkat çekerek ve gelecekteki araştırmalara önerilerde bulunarak son bulmaktadır.

Dijital Okuryazarlık: Kısa Bir Giriş

Okuryazar olmak, kadim bir niteliği haizdir. Kuşkusuz insan için anlamamanın ve anlaşılmanın, diğer bir deyişle okuryazar olmanın temelini dil ve dilin ifade ediliş biçimleri oluşturur. Bir organ olmanın ötesinde dil, insanı diğer canlılardan farklılaştıran unsurların başında gelir. İletişimsel eylemlerin ana omurgasını oluşturan dile alametifarikasını katan asıl özellik, sembolik ortak değerleri yansıtan sözdür. Ne var ki sözün taşındığı zemin değiştikçe onu anlamlandırabilmenin koşulları da dönüşüme uğramaktadır. Yazı ise dil aracılığıyla üretilen sözün zamana ve mekâna taşınmasını sağlayan temel aygıtlardan biri olarak değerlendirilebilir. Yazıyla aktarılan söz, yazının yer aldığı materyalin kapasitesine bağlı olarak değişkenlik gösterebilir. Bu minvalde yazı taş, taş kâğıda, kâğıt ekrana dönüştükçe okuryazarlık kavramı da yeni anlam setleri edinmektedir. Her çağ, bireyin anlama ve anlaşılma kapasitesinden beklentilerini yeniden belirler. Dolayısıyla okuryazarlığın kapsamı da bu kapasiteden teşekkül ederek farklı formlara bürünebilir.

Dijital çağ, okuryazarlığın anlaşılmasına dair devingen sürecin en radikal halkasını oluşturmaktadır. Bugün birey, anlama ve anlaşılma eylemini giderek artan oranda ekranlar, ağlar ve algoritmalar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Dahası söz üretebilmenin, üretilen sözü eleştirel bir perspektiften değerlendirebilmenin ve bu süreçte etkin bir özne olarak var olabilmenin koşulları da

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, yeergen@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9906-5714,

köklü biçimde ve yeniden şekillenmektedir. Bu dönüşümü tüm yönleriyle kavrayabilmek, kabiliyetli bir okuryazarlık becerisi zorunlu kılmaktadır. Dijital okuryazarlık, bu doğrultuda çağın yeni okuryazarlık becerisi olarak öne çıkmakta ve akademik ilginin odağını meşgul etmektedir. Bu çalışma, söz konusu ilginin kimleri cezbediğini, nasıl şekillendiğini, hangi doğrultuda ilerlediğini ve nereye doğru evrildiğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu amaca ulaşmak için öncelikle kavramın gelişimine kısaca değinmek anlamlı olacaktır.

Dijital okuryazarlık kavramı, teknolojik gelişmelerin bireysel yetkinlikler üzerindeki dönüştürücü etkisini keşfetmek adına 1990'ların sonunda literatüre girmiştir. Kavramın tarihsel başlangıcı, Paul Gilster (1997) tarafından yapılan ve günümüze de temel teşkil eden tanımlamaya dayanmaktadır. Gilster, dijital okuryazarlığı “bilgisayarlar aracılığıyla sunulan çok çeşitli kaynaklardan gelen bilgiyi anlama ve kullanma yeteneği” olarak kavramsallaştırmıştır (1997, s. 1). Bu kavramsallaştırmadan hareket eden ilk dönem tanımlar, dijital okuryazarlığı ağırlıklı olarak “bilgiye erişim” ve bir tür prosedürel bilgi ya da işlevsel yetkinlik üzerine odaklamıştır. Pool (1997) bu durumu, bireylerin yeni bir mecraaya uyum sağlaması ve internetin sunduğu temel teknik yetkinliklerde ustalaşması olarak nitelendirmiştir. Fakat bu erken dönem fonksiyonel yaklaşım, teknolojiyi araçsal bir düzlemde konumlandırarak çok-modelli metinlerin yarattığı bilişsel yükü ve pedagojik arka planı ihmal etmiştir (Reddy vd., 2020). Teknik becerilerin tek başına yeterli olmadığının anlaşılması, kavramın zamanla bireyin bilişsel süreçlerine odaklanan daha karmaşık bir yapıya evrilmesini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla dijital okuryazarlık daha geniş manaları içeren bir anlamlandırma setiyle izah edilmeye çalışılmıştır.

Bu kırılma, 2000'li yılların başında kendini göstermiştir. Araştırmacılar dijital okuryazarlığa yükledikleri anlamları genişletme ve çeşitlendirme gayreti içerisinde olmuştur. Sözelimi Alkali ve Amichai-Hamburger (2004) dijital okuryazarlığı beş temel beceri (foto-görsel, yeniden üretim, dallanma, bilgi ve sosyoduygusal okuryazarlık) üzerinden formalize eden kapsamlı bir model sunmuştur. Lankshear ve Knobel (2011) ise kavramın tekil ve evrensel bir beceriden ziyade, bağlama özgü sosyal pratikleri ifade eden çoğul bir “dijital okuryazarlıklar” (digital literacies) şemsiyesi altında incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Dijital okuryazarlığın geniş anlam yelpazesine işaret eden erken dönemdeki bu nitelermeler, zamanla eğitim ve kamu politikalarının merkezine oturmuştur. Bu süreçte dijital okuryazarlık “dijital yetkinlik” (digital competence) gibi farklı kavramlarla birlikte anılmaya başlamıştır (Spante vd., 2018). Haliyle kavrama yüklenen anlamlar genişletilmiştir. Nitekim Martin (2006) dijital okuryazarlığı bireylerin dijital araçları uygun şekilde kullanarak bilgiyi tanımlama, erişme, yönetme, entegre etme, analiz etme ve sentezleme yönündeki farkındalık, tutum ve yeteneği olarak tanımlamış ve bu süreci yetkinlik, kullanım ve dönüşüm olmak üzere üç temel seviyeye ayırmıştır. Avrupa Komisyonu’nun Digital Com-

petence Framework (DigComp) çerçevesi gibi politika belgeleriye, bu yetkinlikleri bilgi ve veri okuryazarlığı, iletişim ve işbirliği, dijital içerik üretimi, güvenlik ve sorun çözme alanlarında standartlaştırma yoluna gitmiştir (Falloon, 2020; Sánchez-Cruzado vd., 2021). Bu itibarla yürütülen araştırmaların büyük çoğunluğu dijital okuryazarlığı eğitim odaklı (Audrin & Audrin, 2022; Gui & Argentin, 2011; Meng vd., 2025; Meyers vd., 2013; Tejedor vd., 2020) bir çerçevede ele alsa da son on yılda alanyazında kavramın, eğitim sürecinin ötesinde iş dünyası ve çalışan performanslarında (Cetindamar vd., 2024; Nikou vd., 2022), sağlık hizmetlerinde ve elektronik sağlık uygulamalarında (Campanozzi vd., 2023; Oh vd., 2021) ve kamu politikalarında (Chetty vd., 2018; Gui & Argentin, 2011; Jaeger vd., 2012) oynadığı role ağırlık verilmiştir. Araştırmacıların yürüttüğü bibliyometrik ve sistematik incelemelerde de görüldüğü üzere, kavram artık teknik bilgi yönetimi, iletişim, iş birliği, yaratıcılık ve problem çözme içeren 21. yüzyıl becerileriyle eşanlamlı bir çatı terime dönüşmüştür (Park vd., 2021; Tinmaz vd., 2022). Bu izleği takip eden güncel araştırmalar ise daha çok “eleştirel dijital okuryazarlık” (critical digital literacy) kavramına yoğunlaşmakta ve kullanıcıların sadece bilgiyi tüketen değil, güvenli, yasal ve etik bir şekilde üreten ve sorgulayan özneler olmasının öneminin altını çizmektedir (Bacalja vd., 2021; Harrison, 2025; Knight vd., 2023; Low vd., 2025; Polizzi, 2025).

Özetle literatür, dijital okuryazarlığın teknik bir donanım kullanma becerisi olmaktan çıktığını, bilişsel, sosyo-duygusal ve etik boyutları kapsayan geniş yelpazeli bir 21. yüzyıl yetkinliğine dönüştüğünü göstermektedir. Başlangıçta bilginin aranması ve anlamlandırılması ekseninde şekillenen kavramsal çerçeve, günümüzde bilginin eleştirel bir süzgeçten geçirilmesini, etik içerik üretimini ve dijital topluma güvenli katılımı önceleyen “eleştirel dijital okuryazarlık” zeminini üzerinden tartışılmaktadır. Tartışmaların nasıl bir görünüm arz ettiğini ve hangi seyrirde ilerlediğini keşfetmeyi amaçlayan bu çalışma, dijital okuryazarlıkla ilgili WoS’ta yer alan 2244 yayının bibliyometrik portresini ortaya koymaktadır. Takip eden bölümlerde analizin nasıl gerçekleştirildiğine ve elde edilen sonuçlara değinilecektir.

Yöntem

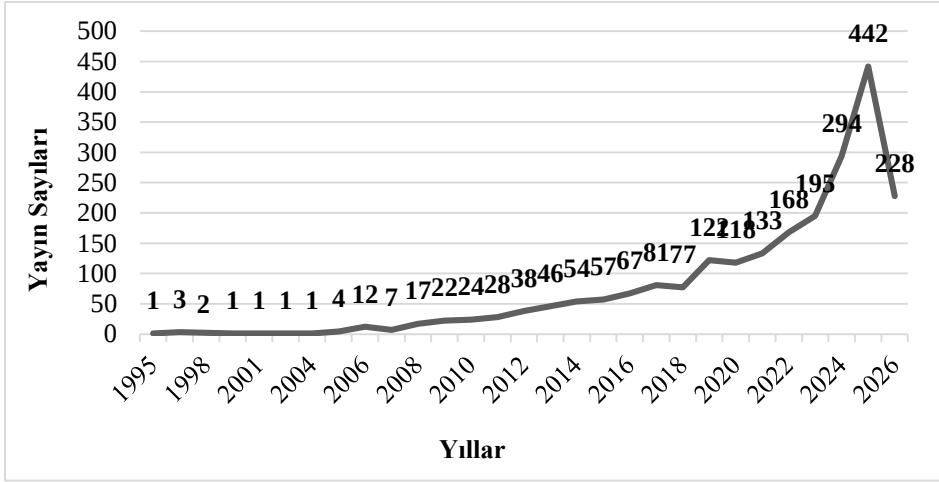
Araştırma, bibliyometrik analiz yöntemiyle yürütülmüştür. Bibliyometrik analiz, bir araştırma alanındaki bilimsel birikimi yayın ve atıf verileri aracılığıyla nicel olarak değerlendiren, alandaki üretkenliği, yazarların etkinliğini ve konunun hangi bağlamlarda tartışıldığını ortaya koymayı amaçlayan sistematik bir yöntemdir (Donthu vd., 2021; Moral-Muñoz vd., 2020). Bu yöntem, performans analizi ve bilim haritalama analizi olmak üzere iki temel bileşenden oluşmaktadır. Performans analizi yayın ve atıf verilerinden hareketle araştırmacıları, kurumları ve ülkeleri değerlendirirken, bilim haritalama analizi bir alanın bilişsel ve sosyal yapısını topolojik ve zamansal düzlemde temsil etmeyi hedeflemektedir (Murgado-Armenteros vd., 2015; Noyons vd., 1999). Bu çalışmada da

söz konusu iki analiz tekniği birlikte işe koşulmuş; yayın trendleri ve dağılımlarına yönelik betimsel analizler ile ortak atıf, ortak yazarlık ve anahtar kelime ağlarını kapsayan haritalama analizleri bir arada yürütülmüştür.

Bibliyometrik analizlerde veri kaynağı seçimi, bulguların güvenilirliği açısından belirleyici bir öneme sahiptir. Bu çalışmada Web of Science (WoS) veri tabanı tercih edilmiştir. WoS'un yüksek etki değerine sahip yayınları indekslemesi, geniş uluslararası kullanım ağı ve atıf izleme altyapısının güçlülüğü (Ergen, 2025; Phoong vd., 2022) bu tercihin temel gerekçeleridir. Analizin odağını ve güvenilirliğini korumak ve etkinliğini arttırmak amacıyla Scopus ve Google Scholar gibi diğer veri tabanları kapsam dışında tutulmuştur. Veriler 10 Haziran 2026 tarihinde WoS'tan çekilmiştir. Sadece başlık kısmında "digital literacy" (dijital okuryazarlık) anahtar kelimesiyle gerçekleştirilen tarama sonucunda 2244 yayına ulaşılmıştır. Herhangi bir yıl veya alan filtresi uygulanmayan bu tarama, kavramı doğrudan konu alan çalışmaların bütüncül biçimde tespit edilmesini sağlamıştır. Elde edilen veriler VOSviewer programına aktarılarak yayın trendleri, ülke ve kurum dağılımları, ortak yazarlık ağları ile anahtar kelime örüntüleri analiz edilmiş ve görselleştirilmiştir.

Bulgular

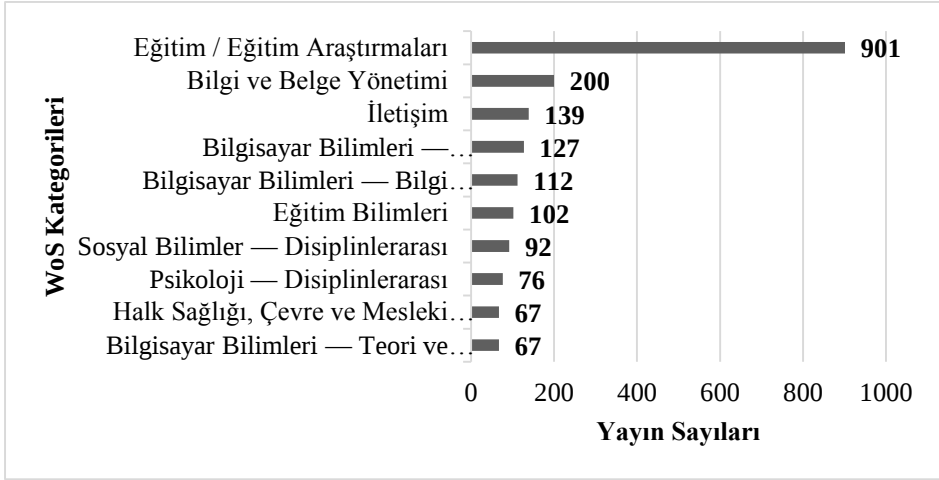
Dijital okuryazarlıkla ilgili 2244 yayının yıllara göre dağılımına bakıldığında (Şekil 1.) alandaki en eski yayının 1995 yılına ait olduğu (Lanham, 1995) ve 1995-2005 yılları arasında yayın sayısının oldukça düşük bir seyir izlediği görülmektedir. Bu dönemde konuya yönelik akademik ilginin henüz şekillenmediği söylenebilir. 2006 yılından itibaren yayın sayısında kademeli ancak istikrarlı bir artış eğilimi başlamış, bu eğilim 2019 yılından sonra daha belirgin bir ivme kazanmıştır. Özellikle 2023-2025 yılları arasındaki artış dikkat çekicidir. Zira 2025 yılı, 442 yayınlı incelenen dönemin en yüksek değerine tekabül etmektedir. Bu durum, dijital okuryazarlık alanına yönelik akademik üretimin özellikle son yıllarda belirgin bir sıçrama gösterdiğini ortaya koymaktadır. 2026 yılına ilişkin 228 yayın ise bu yılın henüz tamamlanmamış olması nedeniyle düşük görünmekte ve yıl sonu itibarıyla bu sayının artması beklenmektedir.

Şekil 1. Yayınların yıllara göre dağılımı

Dijital okuryazarlıkla ilgili bilimsel çalışmaların özellikle son dönemdeki hızlı artışı, dijital teknolojilerin gündelik yaşamın tamamında etkin bir şekilde kullanılmasıyla açıklanabilir. Nitekim bireylerin dijital ortamlarda bilgiye erişme, bu bilgiyi değerlendirme ve içerik üretme becerileri son yıllarda önemli ölçüde gelişim kaydetmiş ve bu gelişimin boyutlarını ortaya çıkarmaya yönelik araştırmaları zorunlu kılmıştır. Bu ise kavramı akademik gündemin merkezine taşımıştır (Alkali & Amichai-Hamburger, 2004; Spante vd., 2018). Dahası COVID-19 ile birlikte eğitim faaliyetlerinin büyük ölçüde dijital ortamlara taşınması, bu alandaki araştırma ihtiyacını daha da görünür kılmış ve literatürde keskin bir yükselişe yol açmıştır (Baber vd., 2022; Kasımoğlu vd., 2022).

Yayınların WoS kategorilerine göre dağılımı incelendiğinde (Şekil 2.), 136 farklı kategori arasında belirgin bir yoğunlaşmanın söz konusu olduğu görülmektedir. En fazla yayının yer aldığı kategori, 901 yayın ile Eğitim/Eğitim Araştırmaları kategorisidir ve bu kategori, ikinci sıradaki Bilgi ve Belge Yönetimi (200) kategorisinin neredeyse beş katı büyüklüğündedir. Bu iki kategoriye sırasıyla İletişim (139), Bilgisayar Bilimleri-Disiplinlerarası Uygulamalar (127), Bilgisayar Bilimleri-Bilgi Sistemleri (112) ve Eğitim Bilimleri (102) kategorileri takip etmektedir. Listenin geri kalanında ise Sosyal Bilimler-Disiplinlerarası (92), Psikoloji-Disiplinlerarası (76) ile Halk Sağlığı, Çevre ve Mesleki Sağlık ve Bilgisayar Bilimleri-Teori ve Yöntemler (her ikisi de 67) kategorileri yer almaktadır.

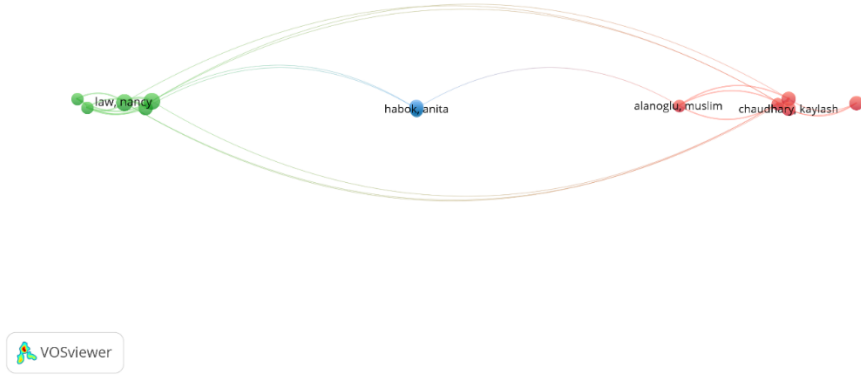
Şekil 2. En çok yayının yer aldığı ilk on WoS kategorisi

Yayınların bu dağılımı, dijital okuryazarlık araştırmalarının büyük ölçüde eğitim bilimleri ekseninde şekillendiğini ve alanın temelde pedagojik bir mesele olarak ele alındığını ortaya koymaktadır. Yayınların yaklaşık yarısını eğitim kategorilerinin oluşturması, dijital okuryazarlığın öğrenme ortamları, müfredat ve öğretmen/öğrenci yetkinlikleri bağlamında incelenen bir fenomen olarak konumlandığını göstermekte ve yükseköğretim odaklı çalışmaların alanda baskın olduğuna işaret eden bulgularla örtüşmektedir (Audrin & Audrin, 2022). Bununla birlikte Bilgi ve Belge Yönetimi ile İletişim kategorilerinin üst sıralarda yer alması, kavramın bilgi okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı gibi köklerine işaret etmektedir (Buckingham, 2006). Bilgisayar bilimleri kategorilerinin varlığı ise dijital okuryazarlığın teknik/işlevsel boyutunun da literatürde karşılığını bulduğunu göstermektedir (Nikou vd., 2022). Psikoloji ve halk sağlığı kategorilerinin listede yer alması, konunun bilişsel ve toplumsal sağlık boyutlarıyla ilişkilendirildiğini, bu yönüyle dijital okuryazarlığın disiplinler arası bir araştırma alanı olarak geliştiğini desteklemektedir (Park vd., 2021).

Konuyla ilgili beş ve üzeri yayına sahip ülkelerin atıf ağı analizi incelendiğinde, haritada yer alan ülkelerin birden fazla küme etrafında yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 3.). Ağ haritasında yer alan renk bir kümeyi temsil etmekteyken düğümlerin boyutu atıf sayısının büyüklüğüne, aralarındaki çizgiler ise ülkeler arasındaki atıf bağlantılarının varlığına işaret etmektedir.

anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye kaynaklı çalışmaların uluslararası görünürlüğünün ve etkisinin henüz tam anlamıyla potansiyeline ulaşamadığını söylemek olasıdır. Ağda dikkat çeken bir diğer husus, Orta Doğu ülkelerinin (Suudi Arabistan 73 atıf, Birleşik Arap Emirlikleri 280 atıf, Ürdün 112 atıf) görece sınırlı bir konumda yer almasıdır. Bu durum, söz konusu ülkelerdeki dijital okuryazarlık araştırmalarının uluslararası literatürdeki görünürlüğünün henüz gelişme aşamasında olduğunu düşündürmektedir.

Dijital okuryazarlık alanında beş ve üzeri yayına sahip yazarların haritalandırıldığı atıf ağına bakıldığında (Şekil 4.), 38 yazarın eşik değerini karşıladığı tespit edilmiştir. Fakat bu yazarlar arasındaki ortak atıf bağlantılarının son derece seyrek bir örüntü çizmesi dikkat çekmektedir. Zira ağda, yalnızca üç kümenin belirdiği görülmektedir. Bu dağınık ve parçalı yapı, alandaki üretken yazarlar arasında güçlü ve kalıcı bir iş birliği geleneğinin henüz tam anlamıyla olgunlaşmadığını ortaya koymaktadır.

Şekil 4. Yazarların atıf ağı

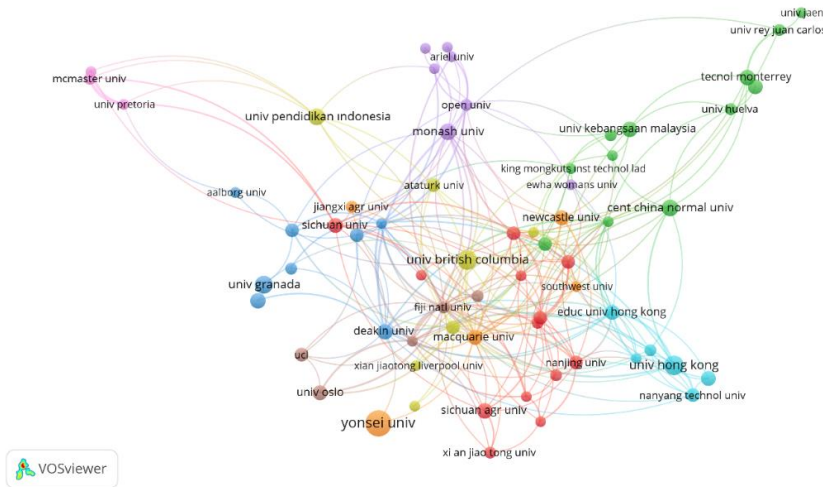
Atıf sayıları açısından değerlendirildiğinde, Pritika Reddy ve Kaylash Chaudhary'nin her birinin 422 atıfla listede ilk sırayı paylaştığı görülmektedir. Bu iki yazarın yüksek atıf değerine sahip olması ve kırmızı kümede birbirleriyle bağlantılı konumda yer alması, söz konusu araştırmacıların dijital okuryazarlık literatüründe ortak çalışmalar yürüttüğüne ve alanda referans alınan çalışmalar ürettiklerine işaret etmektedir. Atıf sayısı bakımından bu yazarları sırasıyla Jiyeon Choi (345 atıf), Sang Hui Chu (342 atıf) ve Bibhya Sharma (338 atıf) takip etmektedir. Ayrıca bu üç yazarın toplam bağlantı gücü oldukça düşüktür. Bu durum, yüksek atıf değerine karşın söz konusu araştırmacıların ağ içindeki iş birliği örüntülerinin zayıf kaldığını göstermektedir.

Toplam bağlantı gücü eksenine geçildiğinde tablo belirgin biçimde değişmektedir. Heidi Julien (73), Brian Detlor (70), Tara La Rose (64) ve Alexander Serenko (62), ağ içindeki örüntülerin en çok dokuduğu isimler olarak öne çıkmaktadır. Bu araştırmacıların, ki tamamı topluluk temelli dijital okuryazarlık eğitimi üzerine yürüttükleri koordineli çalışmalarla öne çıkmaktadır, ılımlı atıf

sayılarına karşın ağda güçlü bir bağlantı merkezine dönüşmesi, etki gücünün yalnızca atıfla ölçülemeyeceğini bir kez daha vurgulamaktadır. Hong Kong Üniversitesi bünyesinde çalışan Nancy Law'un (8 yayın, 190 atıf, 30 toplam bağlantı gücü) yeşil kümenin eksenine yerleşmesi ve birden fazla araştırmacıyla bağ kurmuş olması ise Hong Kong merkezli dijital okuryazarlık araştırma grubunun uluslararası ağa görece sağlam bir tutunma sağladığını ortaya koymaktadır. Türkiye adına ağda yer alan tek isim ise Fırat Üniversitesi'nden Müslim Alanoğlu'dur (5 yayın, 33 atıf, 13 toplam bağlantı gücü). Alanoğlu'nun kırmızı kümede konumlanması ve Kaylash Chaudhary ile bağlantılı görünmesi, Türkiye'nin bu alandaki uluslararası iş birliği ağlarına dahil olmaya başladığına işaret etmekle birlikte düğüm boyutu ve bağlantı gücü, bu potansiyelin daha da geliştirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Bütüncül bir perspektiften bakıldığında, dijital okuryazarlık alanındaki yazar atıf ağının yoğun olmaktan ziyade parçalı, çok odaklı ve iç bağlantıları zayıf bir nitelik arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu manzara, alanın disiplinler arası genişliğinin kaçınılmaz bir yansıması olmakla birlikte, birbirinden bağımsız coğrafi ve tematik kümelerde üretilen bilginin henüz birleşik ve kümülatif bir araştırma geleneğine dönüşemediğini de göstermektedir.

Beş ve üzeri yayına sahip kurumların atıf ağı incelendiğinde (Şekil 5.), toplam 67 kurumun eşik değerini karşıladığı ve bu kurumların birden fazla küme etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Yazarlar ağındaki parçalı yapının aksine, kurumlar arasındaki bağlantı örüntüsünün daha yoğun ve karmaşık bir görünüm sergilediği söylenebilir. Dolayısıyla dijital okuryazarlık araştırmalarının kurumsal iş birliği düzeyinde bireysel akademisyen ağlarının çok ötesine geçtiğini ifade etmek mümkündür.

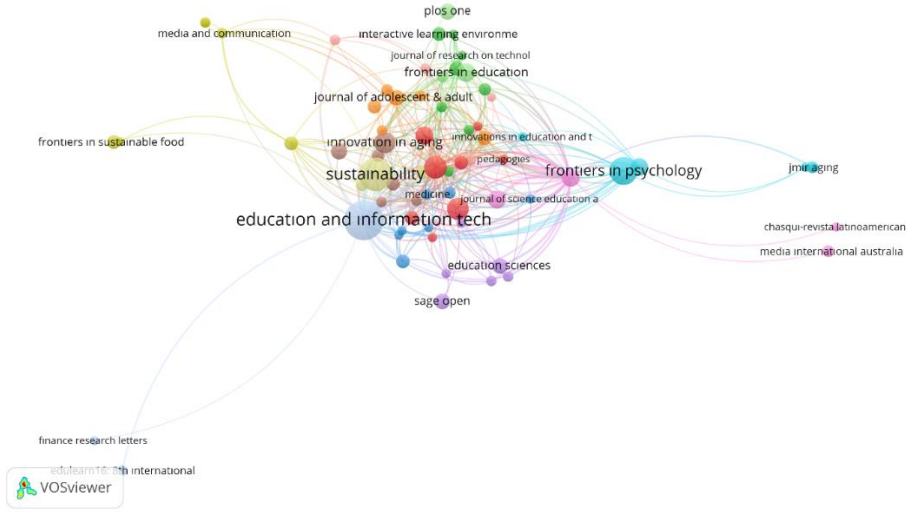
Şekil 5. Kurumların atıf ağı

Atıf sayıları bakımından alanda ilk sırada yer alan kurum, Macquarie Üniversitesi'dir (Avustralya; 8 yayın, 570 atıf, 26 toplam bağlantı gücü). Bu kurumu sırasıyla Yonsei Üniversitesi (Güney Kore; 20 yayın, 431 atıf), Fiji Ulusal Üniversitesi (Fiji; 6 yayın, 422 atıf, 56 toplam bağlantı gücü) ve Deakin Üniversitesi (Avustralya; 9 yayın, 367 atıf) izlemektedir. Fiji Ulusal Üniversitesi'nin hem yüksek atıf değeri hem de en yoğun toplam bağlantı gücüyle (56) listenin başında yer alması dikkat çekicidir. Nitekim nispeten küçük bir kurum olmasına karşın bu üniversitenin dijital okuryazarlık araştırmalarında uluslararası ağı kritik bir bağlantı noktasına dönüşmesi, alanın kurucu kaynaklarına yapılan yoğun atıflarla doğrudan ilişkilidir. Yonsei Üniversitesi'nin ise 20 yayınlı en yüksek yayın sayısına ulaşmış olmasına karşın toplam bağlantı gücünün yalnızca 2 olarak kalması, üretkenlik ile uluslararası iş birliği arasındaki dengesizliğin çarpıcı bir örneğini sunmaktadır.

Toplam bağlantı gücü açısından kurumlar arası ağ değerlendirildiğinde, British Columbia Üniversitesi (Kanada; 13 yayın, 393 atıf, 20 toplam bağlantı gücü) ve Hong Kong Üniversitesi'nin (Çin Halk Cumhuriyeti; 13 yayın, 251 atıf, 23 toplam bağlantı gücü) ağı görsel merkezine yerleştiği ve pek çok kurumla çok yönlü bağ kurduğu anlaşılmaktadır. Bu iki üniversitenin hem Asya hem de Batı eksenindeki kurumlarla eş zamanlı bağlantı kurabilmesi, onları dijital okuryazarlık araştırmalarının küresel köprüleri hâline getirmektedir. Ağda belirginleşen kümesel yapılar incelendiğinde, turuncu kümenin Avustralya ve Pasifik merkezli kurumları (Macquarie, Deakin, Fiji Ulusal Üniversitesi), kırmızı kümenin Çin ve Doğu Asya üniversitelerini, yeşil kümenin İspanya ve Latin Amerika ağlarını, mavi kümenin ise Çin merkezli diğer kurumları sardığı görülmektedir.

Türkiye adına ağda iki farklı kurum yer almaktadır. Bunlardan ilki Atatürk Üniversitesi'dir (7 yayın, 74 atıf, 5 toplam bağlantı gücü). Atatürk Üniversitesi'nin haritanın merkezi bir konumunda yer alması, Türkiye'nin uluslararası kurum ağlarıyla temas noktaları oluşturmaya başladığını düşündürmektedir. Buna karşın, bağlantı gücünün ve atıf sayısının ağdaki pek çok kurumun gerisinde kalması, bu kurumsal varlığın derinleşmesi ve çeşitlenmesi için daha fazla kurumsal iş birliğinin yapılması gerektiğini alenileştirmektedir. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nin de (5 yayın, 47 atıf, 12 toplam bağlantı gücü) ağda yer alması, Türkiye'nin kurumsal görünürlüğünün tek bir üniversiteyle sınırlı kalmadığını lakin bu görünürlüğün daha fazla kurumu kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Beş ve üzeri yayının yer aldığı kaynakların atıf ağına bakıldığında (Şekil 6.), toplam 97 kaynağın eşik değerini karşıladığı ve bu kaynakların birbirleriyle yoğun bağlantılar kurduğu anlaşılmaktadır. Ağı genel görünümü, kurumlar ve yazarlar ağına kıyasla çok daha sıkı örülmüş ve merkezileşmiş bir yapıya sahiptir. Bu durum, dijital okuryazarlık araştırmalarının belirli yayınlarda yoğunlaşığına işaret etmektedir.

Şekil 6. Yayın kaynaklarının atıf ağı

Dijital okuryazarlığı konu edinen çalışmalar en çok *Education and Information Technologies* dergisinde yer almaktadır. 48 yayın ve 980 atıfla açık ara en üretken yayın kaynağı olan bu derginin 185 toplam bağlantı gücü ise alandaki araştırma akışlarının kesiştiği ve atıf örüntülerinin yoğunlaştığı bir platform hüviyetinde olduğunu kanıtlamaktadır. *Education and Information Technologies*'i sırasıyla *Sustainability* (37 yayın, 758 atıf), *Frontiers in Psychology* (28 yayın, 211 atıf) ve *Computers & Education* (14 yayın, 1548 atıf) izlemektedir. *Computers & Education*'ın yayın sayısı açısından dördüncü sırada kalmasına karşın atıf sayısında ilk sırada yer alması (1548 atıf ve 144 toplam bağlantı gücüyle), bu derginin dijital okuryazarlık araştırmacılarının en sık başvurduğu, en çok referans aldığı kaynak olduğunu vurgulamakta ve bilimsel etkinin üretkenlikten bağımsız biçimde şekillenebileceğini düşündürmektedir.

Toplam bağlantı gücü açısından bakıldığında, *Nordic Journal of Digital Literacy* dergisi 20 yayın, 573 atıf ve 64 toplam bağlantı gücüyle ağda kavramsal görünürlüğünü yapısal bir etkiye dönüştüren yayın kaynaklarından biri olarak öne çıkmaktadır. Zira adını doğrudan dijital okuryazarlık olgusundan alan bu derginin güçlü bağlantı ağı, onu alanın tematik kimliğini en açık biçimde yansıtan yayın organı konumuna taşımaktadır. Bunu *Educational Technology Research and Development* (7 yayın, 619 atıf, 40 toplam bağlantı gücü) ve *Journal of Computing in Higher Education* (6 yayın, 65 atıf, 36 toplam bağlantı gücü) izlemektedir.

Yayın kaynaklarının kümesel dağılım incelendiğinde, eğitim teknolojisi odaklı dergilerin (*Education and Information Technologies*, *Computers & Education*, *ETR&D*, *Electronic Journal of e-Learning*) merkezi kümede yoğunlaştığı, sağlık ve

“Digital literacy” kavramının hemen çevresinde kümelenen anahtar kelimeler, dijital okuryazarlık alanındaki tematik yoğunlaşma alanlarını belirgin biçimde görünür kılmaktadır. Bu halkada öne çıkan “digital divide” 60 görünme sıklığı ve 99 toplam bağlantı gücüyle, “higher education” ise 59 görünme sıklığı ve 104 toplam bağlantı gücüyle ağın en güçlü bileşenleri arasında yer almaktadır. Söz konusu görünüm, dijital okuryazarlık araştırmalarının önemli ölçüde erişim eşitsizlikleri ve yükseköğretim bağlamı etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. Bu iki kavramı “digital competence” (50 görünme, 93 toplam bağlantı gücü), “education” (50 görünme, 80 toplam bağlantı gücü) ve “technology” (41 görünme, 70 toplam bağlantı gücü) izlemektedir. Bu dağılım, alanın eğitimsel bağlam, yeterlik temelli yaklaşımlar ve teknolojik dönüşüm ekseninde kurulan güçlü bir tematik omurgaya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan “digital skills” (36 görünme), “ICT” (35 görünme), “information literacy” (37 görünme) ve “media literacy” (36 görünme) gibi kavramların oluşturduğu yakın çevre, dijital okuryazarlığın bilgi okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı gibi yerleşik alanlarla kesişen, çok boyutlu ve geçişken bir kavramsal zeminde şekillendiğini göstermektedir.

Kümesel yapı incelendiğinde, ağın işlevsel bakımdan birbirinden ayrışan birkaç tematik odak etrafında örgütlendiği tespit edilmiştir. Sarı küme, “fake news”, “misinformation”, “digital citizenship” ve “COVID-19” kavramlarını bir araya getirerek dijital okuryazarlığın dezenformasyon, yurttaşlık pratikleri ve pandemi deneyimiyle kesişen güncel boyutlarını temsil etmektedir. Bu küme, özellikle son yıllarda ivme kazanan çalışmaların alana taşıdığı yeni tematik yönelimlerden biri olarak değerlendirilebilir. Kırmızı/turuncu küme ise “social media”, “higher education”, “information literacy”, “media literacy” ve “digital media” kavramlarını bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla araştırmaların dijital medya, yükseköğretim ve enformasyon okuryazarlığı ekseninde yoğunlaştığı bir bağlamı görünür kılmaktadır. Bu görünüm, dijital okuryazarlığın medya ekolojisi ve bilgiyle ilişki kurma biçimleri üzerinden tartışıldığı güçlü bir kavramsal hattın varlığına işaret etmektedir. Yeşil küme, “digital divide”, “older adults”, “aging” ve “digitalization” anahtar kelimelerini aynı tematik düzlemde buluşturarak dijital okuryazarlığın toplumsal kapsayıcılık, erişim eşitsizlikleri ve yaşlanma meseleleriyle kurduğu bağı öne çıkarmaktadır. Bu küme, alanın teknolojik yeterlik tartışmalarını toplumsal adalet, kuşaklar arası farklılaşma ve dijitalleşmeye uyum sorunlarıyla birlikte ele aldığını göstermektedir. Mavi küme ise “teachers”, “teacher education”, “teacher training”, “e-learning” ve “digital technologies” kavramları etrafında şekillenmekte; öğretmen yetiştirme, mesleki gelişim ve uzaktan eğitim odaklı çalışmaların güçlü bir tematik blok oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu yapı ise dijital okuryazarlığın eğitim sistemleri içerisindeki kurumsal karşılığını bilhassa öğretmen yeterlikleri ve dijital teknolojilerin pedagojik kullanımı bağlamında görünür hâle getirmektedir.

Ağın bütününe bakıldığında, “artificial intelligence” (23 görünme) ve “digital transformation” (21 görünme) kavramlarının henüz görece küçük düğümler olarak konumlanması, bu temaların dijital okuryazarlık literatüründeki ağırlığını henüz yeni kazanmaya başladığını göstermektedir. Dahası, söz konusu kavramların ağ içinde beliren konumu, önümüzdeki yıllarda araştırma ilgisinin yapay zekâ ve dijital dönüşüm ekseninde daha belirgin biçimde yoğunlaşabileceğine dair güçlü bir işaret olarak okunabilir. Nitekim yapay zekânın dijital okuryazarlık bağlamındaki yansımalarını ele alan çalışmaların sayısındaki hızlı artış, bu eğilimi destekleyen önemli göstergelerden biridir (Tinmaz vd., 2022).

Dijital okuryazarlık alanına ilişkin anahtar kelime ağı; eğitim, teknoloji, bilgi yönetimi ve toplumsal eşitlik temalarını birbirine bağlayan çok eksenli ve dinamik bir yapının varlığını ortaya koymaktadır. Bu yapı, dijital okuryazarlığın teknik becerilerle sınırlı dar bir yetkinlik alanı olmaktan çıkarak toplumsal, eleştirel ve kültürel boyutlarıyla genişleyen bir araştırma sahasına dönüştüğünü göstermektedir.

Sonuç

Dijital okuryazarlık araştırmalarının WoS veri tabanındaki görünümünü bibliyometrik yöntemle haritalayan bu çalışma, alanın hem niceliksel genişliğini hem de tematik derinliğini görünür kılmıştır. Yayın eğilimleri incelendiğinde, 1995-2005 yılları arasında yıllık yayın sayısının tek haneli düzeylerde seyrettiği, 2006’dan itibaren başlayan kademeli artışın ise 2019 sonrasında belirgin bir ivme kazandığı görülmektedir. Öyle ki 2025 yılında ulaşılan 442 yayın, dijital okuryazarlık araştırmalarının inceleme dönemi içerisindeki en yüksek üretim düzeyine eriştiğini göstermektedir. Bu seyir, alana ilişkin akademik ilginin ani ve geçici bir yönelimden ziyade, bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumsal yaşamın farklı alanlarına nüfuz etmesiyle biriken uzun soluklu bir dönüşümden beslendiğini ortaya koymaktadır.

COVID-19 pandemisi ise bu birikimi keskin biçimde hızlandıran tarihsel bir kırılma noktası olarak öne çıkmıştır. Pandemi döneminde eğitimin dijital ortamlara zorunlu biçimde taşınması, bireylerin dijital platformlarda ne ölçüde etkin varlık gösterebildiğini, bilgiye hangi becerilerle eriştiğini ve karşılaştığı içerikleri ne kadar güvenli ve eleştirel biçimde işleyebildiğini açık etmiştir. Bu süreç, araştırmacıların dijital okuryazarlık meselesini daha acil ve toplumsal karşılığı güçlü bir araştırma problemi olarak yeniden ele almalarına zemin hazırlamıştır (Baber vd., 2022; Tejedor vd., 2020). Dolayısıyla yayın eğilimlerinde gözlenen yükseliş, giriş bölümünde vurgulanan kavramsal çerçeveye de örtüşmektedir. Dijital okuryazarlık, giderek teknik donanım ve araç kullanımı merkezli dar bir yeterlik alanından uzaklaşmakta; bilgiye erişim, eleştirel değerlendirme, dijital katılım, güvenlik, etik sorumluluk ve toplumsal eşitsizlikler gibi boyutları kuşatan geniş bir araştırma sahasına dönüşmektedir. Bu bakımdan

bibliyometrik bulgular, dijital okuryazarlığın güncel akademik literatürde teknolojik beceri tartışmalarını aşan, eğitimsel ve toplumsal sonuçları olan stratejik bir kavram hâline geldiğini göstermektedir.

Alanın WoS kategorilerine göre dağılımı, dijital okuryazarlık araştırmalarının ağırlık merkezinin belirgin biçimde eğitim bilimleri olduğunu doğrulamaktadır. Yayınların %40'ını aşan oranıyla Eğitim/Eğitim Araştırmaları kategorisinin bu denli baskın bir konumda yer alması, kavramın literatüre girişinden bu yana pedagojik bir sorun alanı olarak konumlandığını ve okuldan üniversiteye uzanan öğretme-öğrenme süreçlerinin odağına yerleştiğini göstermektedir. Bununla birlikte Bilgi ve Belge Yönetimi, İletişim ve Bilgisayar Bilimleri kategorilerinin üst sıralarda yer alması, dijital okuryazarlığın kökenindeki bilgi okuryazarlığı ve medya okuryazarlığı gelenekleriyle ilişkisini sürdürdüğüne işaret etmektedir. Anahtar kelime ağında da belirginleştiği üzere “information literacy”, “media literacy” ve “ICT” kavramları, dijital okuryazarlıkla iç içe geçen bir kavramsal zemin içerisinde tanımlanmaktadır. Psikoloji ve halk sağlığı kategorilerinin listede yer bulması ise literatürün öngördüğü dönüşümü teyit eder niteliktedir. Zira dijital okuryazarlık, bu görünüm içinde bilişsel yetkinlikleri ve sağlıklı dijital yaşam pratiklerini de kapsayan disiplinler arası bir araştırma alanı hâline gelmiştir (Campanozzi vd., 2023).

Ülke, kurum ve yazar ağlarına ilişkin bulgular, dijital okuryazarlık araştırmalarındaki küresel güç dengelerini ve coğrafi yoğunlaşmayı açık biçimde yansıtmaktadır. ABD, Çin Halk Cumhuriyeti, İngiltere ve İspanya, yayın üretimi ve uluslararası iş birliği ağları bakımından belirleyici konumlarını sürdürmektedir. Bununla birlikte Latin Amerika, Asya-Pasifik ve Afrika kökenli çalışmaların ağda görünürlük kazanmaya başlaması, alanın giderek daha küresel bir araştırma zemini kazandığını göstermektedir. Kurumsal atıf ağında Macquarie Üniversitesi, Hong Kong Üniversitesi ve British Columbia Üniversitesi'nin köprü konumuna yükselmesi; yazar ağında ise Heidi Julien, Brian Detlor ve Nancy Law çevresindeki kümelerin öne çıkması, dijital okuryazarlık araştırmalarının belirli akademik merkezler ve koordineli araştırma ekipleri etrafında üretildiğini düşündürmektedir. Türkiye'nin ülke ağında kayda değer bir üretkenlik sergilemesi olumlu bir görünüm sunmaktadır. Ancak yazar ve kurum ağlarındaki zayıf bağlantı gücü Türkiye kaynaklı çalışmaların uluslararası iş birliği ağlarına eklenme bakımından hâlen güçlendirilmesi gereken bir noktada bulunduğu işaretidir.

Yayın kaynakları ağı, alanın merkezini ve sınırlarını görünür kılması bakımından özellikle açıklayıcıdır. *Education and Information Technologies* dergisinin ağın en büyük kavşağı hâline gelmesi ve *Computers & Education* dergisinin ise en etkili yayın organı konumunda yer alması, dijital okuryazarlık araştırmalarının meşruiyet zeminini büyük ölçüde eğitim teknolojisi dergileri üzerinden kurduğunu göstermektedir. *Nordic Journal of Digital Literacy* dergisinin güçlü bağlantı ağı da alanın isimlendirici yayın organlarından biri olarak özgün bir tematik

kimlik kazandığını somutlaştırmaktadır. Öte yandan *Sustainability*, *Frontiers in Public Health* ve *Innovation in Aging* gibi dergilerin ağda görünürlük kazanması, kavramın eğitim alanının ötesine geçerek çevre, sağlık ve toplumsal kapsayıcılık gündemleriyle de ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu disiplinler arası yayılım, anahtar kelime ağında “digital divide”, “older adults”, “fake news”, “misinformation” ve “artificial intelligence” gibi kavramların belirginleşmesiyle de örtüşmekte, dijital okuryazarlığın giderek genişleyen anlam alanını görünür kılmaktadır.

Alanın genel görünümü bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, dijital okuryazarlık araştırmalarının hem nicel hem de nitel açıdan güçlü bir ivme yakaladığı anlaşılmaktadır. Buna karşın alanyazında bazı yapısal boşluklar da dikkat çekmektedir. Öncelikle Orta Doğu ve Afrika ülkelerinin araştırma ağlarındaki görünürlüğünün hâlâ sınırlı kalması, küresel dijital eşitsizliklerin akademik üretim alanındaki yansımalarından biri olarak okunabilir. Yazar ağının parçalı ve seyrek yapısı ise alana farklı disiplinlerden çok sayıda araştırmacının katkı sunduğunu lakin bu katkıların sistematik ve sürdürülebilir iş birliği ağlarına dönüşmekte zorlandığını göstermektedir. Bu boşluğun ortak projeler ve uluslararası araştırma iş birlikleriyle giderilmesi olasıdır. “Artificial intelligence” ve “digital transformation” anahtar kelimelerinin ağda henüz küçük düğümler olarak yer alması, en kritik araştırma boşluklarından birine işaret etmektedir. Yapay zekânın gündelik yaşama ve eğitim sistemlerine hızla entegre olduğu günümüzde, yapay zekâ okuryazarlığının dijital okuryazarlık çerçevesine nasıl dâhil edileceği ve bu okuryazarlığın farklı toplumsal kesimler için nasıl işlevsel hâle getirileceği soruları, gelecekteki araştırmaların öncelikli gündemleri arasında yer almaya adaydır. Dahası Türkiye başta olmak üzere Küresel Güney ülkelerinden üretilen çalışmaların uluslararası alanyazındaki görünürlüğünü artırmak için yayın sayısındaki artışı, uluslararası iş birliği yoğunluğu ve atıf etkisiyle destekleyen stratejik bir yönelişe ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Alkali, Y. E., & Amichai-Hamburger, Y. (2004). Experiments in digital literacy. *CyberPsychology & Behavior*, 7(4), 421-429. <https://doi.org/10.1089/cpb.2004.7.421>
- Audrin, C., & Audrin, B. (2022). Key factors in digital literacy in learning and education: A systematic literature review using text mining. *Education and Information Technologies*, 27(6), 7395-7419. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10832-5>
- Baber, H., Fanea-Ivanovici, M., Lee, Y.-T., & Tinmaz, H. (2022). A bibliometric analysis of digital literacy research and emerging themes pre-during COVID-19 pandemic. *Information and Learning Sciences*, 123(3-4), 214-232. <https://doi.org/10.1108/ILS-10-2021-0090>

- Bacalja, A., Aguilera, E., & Castrillón-Ángel, E. F. (2021). Critical digital literacy. İçinde *The Handbook of Critical Literacies*. Routledge.
- Buckingham, D. (2006). Defining digital literacy: What do young people need to know about digital media? *Nordic Journal of Digital Literacy*, 1(4), 263-276.
- Campanozzi, L. L., Gibelli, F., Bailo, P., Nittari, G., Sirignano, A., & Ricci, G. (2023). The role of digital literacy in achieving health equity in the third millennium society: A literature review. *Frontiers in Public Health*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1109323>
- Cetindamar, D., Abedin, B., & Shirahada, K. (2024). The role of employees in digital transformation: A preliminary study on how employees' digital literacy impacts use of digital technologies. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 71, 7837-7848. <https://doi.org/10.1109/TEM.2021.3087724>
- Chetty, K., Qigui, L., Gcora, N., Josie, J., Wenwei, L., & Fang, C. (2018). Bridging the digital divide: Measuring digital literacy. *Economics*, 12(1). <https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2018-23>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Ergen, Y. (2025). Mapping the landscape of digital religion studies: A bibliometric analysis. *Journal of Religion, Media and Digital Culture*, 14(3), 387-410. <https://doi.org/10.1163/21659214-bja10144>
- Falloon, G. (2020). From digital literacy to digital competence: The teacher digital competency (TDC) framework. *Educational Technology Research and Development*, 68(5), 2449-2472. <https://doi.org/10.1007/s11423-020-09767-4>
- Gilster, P. (1997). *Digital literacy*. John Wiley. <http://archive.org/details/digitalliteracy0000gils>
- Gui, M., & Argentin, G. (2011). Digital skills of internet natives: Different forms of digital literacy in a random sample of northern Italian high school students. *New Media & Society*, 13(6), 963-980. <https://doi.org/10.1177/1461444810389751>
- Harrison, C. (2025). (Re-)Defining critical digital literacy: What is it, and how should we teach it? *Journal of China Computer-Assisted Language Learning*. <https://doi.org/10.1515/jccall-2025-0006>
- Jaeger, P. T., Bertot, J. C., Thompson, K. M., Katz, S. M., & DeCoster, E. J. (2012). The intersection of public policy and public access: Digital divides, digital literacy, digital inclusion, and public libraries. *Public Library Quarterly*, 31(1), 1-20. <https://doi.org/10.1080/01616846.2012.654728>
- Kasımoğlu, S., Bahçelerli, N. M., & Çelik, M. U. (2022). Digital Literacy During COVID-19 Distance Education; Evaluation of Communication-Based Problems in Line With Student Opinions. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.809171>
- Knight, J., Dooly, M., & Barberà, E. (2023). Getting smart: Towards critical digital literacy pedagogies. *Social Semiotics*, 33(2), 326-349. <https://doi.org/10.1080/10350330.2020.1836815>
- Lanham, R. (1995). Digital literacy. *Scientific American*, 273(3), 198-200.

- Lankshear, C., & Knobel, M. (2011). *New literacies: Everyday practices and social learning*. McGraw-Hill Education (UK).
- Low, B., Ehret, C., & Hagh, A. (2025). Algorithmic imaginings and critical digital literacy on #BookTok. *New Media & Society*, 27(4), 2336-2353. <https://doi.org/10.1177/14614448231206466>
- Martin, A. (2006). A european framework for digital literacy. *Nordic Journal of Digital Literacy*, 1(2), 151-161.
- Meng, Q., Yan, Z., Abbas, J., Shankar, A., & Subramanian, M. (2025). Human-computer interaction and digital literacy promote educational learning in pre-school children: Mediating role of psychological resilience for kids' mental well-being and school readiness. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 41(1), 16-30. <https://doi.org/10.1080/10447318.2023.2248432>
- Meyers, E. M., Erickson, I., & Small, R. V. (2013). Digital literacy and informal learning environments: An introduction. *Learning, Media and Technology*, 38(4), 355-367. <https://doi.org/10.1080/17439884.2013.783597>
- Moral-Muñoz, J. A., Herrera-Viedma, E., Santisteban-Espejo, A., & Cobo, M. J. (2020). Software tools for conducting bibliometric analysis in science: An up-to-date review. *El Profesional de La Información*, 29(1). <https://doi.org/10.3145/epi.2020.ene.03>
- Murgado-Armenteros, E. M., Gutiérrez-Salcedo, M., Torres-Ruiz, F. J., & Cobo, M. J. (2015). Analysing the conceptual evolution of qualitative marketing research through science mapping analysis. *Scientometrics*, 102(1), 519-557. <https://doi.org/10.1007/s11192-014-1443-z>
- Nikou, S., De Reuver, M., & Mahboob Kanafi, M. (2022). Workplace literacy skills—How information and digital literacy affect adoption of digital technology. *Journal of Documentation*, 78(7), 371-391. <https://doi.org/10.1108/JD-12-2021-0241>
- Noyons, E. C. M., Moed, H. F., & Van Raan, A. F. J. (1999). Integrating research performance analysis and science mapping. *Scientometrics*, 46(3), 591-604. <https://doi.org/10.1007/BF02459614>
- Oh, S. S., Kim, K.-A., Kim, M., Oh, J., Chu, S. H., & Choi, J. (2021). Measurement of digital literacy among older adults: Systematic review. *Journal of Medical Internet Research*, 23(2), e26145. <https://doi.org/10.2196/26145>
- Park, H., Kim, H. S., & Park, H. W. (2021). A scientometric study of digital literacy, ICT literacy, information literacy, and media literacy. *Journal of Data and Information Science*, 6(2), 116-138. <https://doi.org/10.2478/jdis-2021-0001>
- Phoong, S. Y., Khek, S. L., & Phoong, S. W. (2022). The bibliometric analysis on finite mixture model. *SAGE Open*, 12(2), 215824402211010. <https://doi.org/10.1177/21582440221101039>
- Polizzi, G. (2025). Digital literacy and strategic (dis)engagement: Examining how functional and critical digital literacy shapes participation. *Information, Communication & Society*, 28(14), 2483-2502. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2025.2452282>
- Pool, C. R. (1997). A new digital literacy: A conversation with Paul Gilster. *Educational Leadership*, 55(3), 6-11.

- Reddy, P., Sharma, B., & Chaudhary, K. (2020). Digital literacy: A review of literature. *International Journal of Technoethics (IJT)*, 11(2), 65-94. <https://doi.org/10.4018/IJT.20200701.oa1>
- Sánchez-Cruzado, C., Santiago Campión, R., & Sánchez-Compañía, M. T. (2021). Teacher digital literacy: The indisputable challenge after COVID-19. *Sustainability*, 13(4), 1858. <https://doi.org/10.3390/su13041858>
- Spante, M., Hashemi, S. S., Lundin, M., & Algers, A. (2018). Digital competence and digital literacy in higher education research: Systematic review of concept use. *Cogent Education*, 5(1), 1519143. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2018.1519143>
- Tejedor, S., Cervi, L., Pérez-Escoda, A., & Jumbo, F. T. (2020). Digital literacy and higher education during covid-19 lockdown: Spain, Italy, and Ecuador. *Publications*, 8(4), 48. <https://doi.org/10.3390/publications8040048>
- Tinmaz, H., Lee, Y.-T., Fanea-Ivanovici, M., & Baber, H. (2022). A systematic review on digital literacy. *Smart Learning Environments*, 9(1), 21. <https://doi.org/10.1186/s40561-022-00204-y>

Çıkar Çatışması**Beyanı****İntihal Politikası****Beyanı****Bilimsel Araştırma ve Yayın****Etîği Beyanı****Yapay Zekâ****Kullanım Beyanı****Diğer Açıklamalar**

Yazar, bu çalışma kapsamında herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Bu çalışma, Ithenticate benzerlik tarama yazılımı ile incelenmiş ve benzerlik oranı %3 olarak tespit edilmiştir.

Yazar, çalışmanın bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelere uygun olarak hazırlandığını beyan eder. Çalışma, niteliği ve kapsamı gereğince etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çalışma kapsamında Yapay zekâ araçları yalnızca dil, noktalama, imla düzenleme amacıyla kullanılmıştır; tüm bilimsel içerik, doğrulama ve nihai sorumluluk yazara aittir.

Bu çalışma, Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'nca yürütülmekte olan Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi kapsamında üretilmiş; proje kapsamında hazırlanan "Dijital Okuryazarlık E-Merkezi" veri tabanında yer alan kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bölümün bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)a aittir.

YAPAY ZEKÂ OKURYAZARLIĞINDA BİLGİ, YARGI VE SORUMLULUK

YAVUZ KANBUR¹

Bu Bölümde Neler Var ?

Çalışmada yapay zekâ okuryazarlığı, üretken modellerle kurulan etkileşimde bilgi üretimi, doğrulama, eleştirel yargı ve kullanım sorumluluğu arasındaki ilişkiler üzerinden ele alınmaktadır.

2016–2026 döneminde Web of Science Core Collection ve Scopus'tan derlenen 4.582 tekil yayına dayalı bibliyometrik çözümlemeyle alanın gelişimi ve düşünsel yapısı haritalandırılmaktadır. Yayın ve atıf eğilimleri, anahtar kavramlar, ortak atıf ağı, ülke katkıları ve yayın mecraları incelenmektedir.

Bibliyometrik bulgular eğitim merkezli literatürün gençlik görünürlüğü ve gündelik platform deneyimi açısından bıraktığı boşluklarla ilişkilendirilmektedir. Eğitimciler, araştırmacılar ve ilgili kurumlar için yaşa duyarlı eğitim, erişilebilir başvuru yolları, platform sorumluluğu ve bağımsız denetim ekseninde bir uygulama çerçevesi sunulmaktadır.

Giriş

Üretken modellerin gündelik kullanıma girmesi, bilgiye erişim ve içerik üretimini hızla dönüştürmektedir. Akademik emek, mesleki kararlar, yaratıcı üretim ve gündelik iletişim bu dönüşümün etkisini taşımaktadır (Miao & Holmes, 2023). Eğitim ortamında asıl sorun aracın neler yapabildiğinden çok öğrencinin hangi bilişsel işi üstlendiği, çıktıyı hangi kaynaklarla sınıadığı ve öğretmen yargısının hangi aşamada devreye girdiğidir. Eğitimsel değer öğrenme hedefi, gelişim düzeyi ve kurumsal denetim arasındaki uyuma bağlıdır (Holmes vd., 2019). Pedagojik muhakeme aracın amacı, kullanım zamanı ve denetim biçimi hakkında gerekçeli karar vermeyi gerektirir. Yapay zekâ okuryazarlığı da modelin olasılıksal üretim mantığını kavrama, üretilen içeriğin çok boyutlu biçimde sınanması ve kullanım sorumluluğunu üstlenme kapasitesini ifade etmektedir.

Otomatik kararların eğitim ve yaşam olanaklarını etkilediği alanlarda pedagojik muhakeme kamusal bir sorumluluk yüküyle beraber gelmektedir. Gençler kendileri hakkında üretilen içeriğin dolaşımını ya da insan benzeri bir arayüzün ilişki kurma biçimini her zaman denetleyemez. Bireysel yeterlik bu durumlarda yaşa uygun ürün tasarımı, erişilebilir başvuru yolları ve süreli müdahale yükümlülükleriyle tamamlanmalıdır. Yakın tarihli iki vaka, içeriğin hızla yayılmasıyla

¹ Arş. Gör. Dr. Erciyes Üniversitesi, yavuzkanbur@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5358-6776

etkileşimin duygusal yoğunluk kazanmasının farklı bilişsel-fiziksel zarar mekanizmaları oluşturduğunu göstermektedir.

Kamusal sorumluluk eksenini 2 Ekim 2023'te 14 yaşındaki Elliston Berry'nin yaşadığı ihlalde somutlaşmaktadır. Berry'nin ABD Senatosuna sunduğu ifadeye göre bir sınıf arkadaşı Instagram'daki fotoğrafını kullanarak sentetik çıplak görüntüler üretmiş ve bunları Snapchat hesaplarıyla okul çevresine yaymıştır. Ailenin başvuruları ve şerifin müzekkeresi aylarca sonuçsuz kalmıştır. İçerik ancak bir senatörün ekibinin platforma ulaşmasından sonra kaldırılabilmiştir. Sekiz buçuk aylık gecikme penceresinde sıradan kullanıcının erişebildiği yetersiz destek mekanizmasıyla siyasal nüfuz arasındaki eşitsizliği görünür kılmaktadır (U.S. Senate Committee on Commerce, Science, and Transportation, 2024).

Berry vakasında belirleyici okuryazarlık yeterlikleri, sentetik içeriğin kökeniyle rıza koşulunu değerlendirmeyi, yeniden paylaşımı durdurmayı, kanıt korumayı ve sürekli bildirim yolunu kullanmayı kapsamaktadır. Kongrenin Mayıs 2025'te kabul ettiği TAKE IT DOWN Yasası gerçek ve bilgisayar üretimi rıza dışı mahrem görüntüleri aynı bildirim rejimine almıştır (TAKE IT DOWN Act, 2025). Kapsamındaki platformlar 19 Mayıs 2026'dan beri geçerli yazılı bildirim üzerine içeriği ve bilinen özdeş kopyaları en geç 48 saat içinde kaldırmakla yükümlüdür. Federal Ticaret Komisyonu bu yükümlülüğü denetlemektedir (Federal Trade Commission, 2026). Görselin teknik olarak tanınması, itiraz mekanizmasının erişilebilir olması ve platformun belirli bir süre içinde işlem yapma yükümlülüğüyle hukuki etki kazanmaktadır. Ancak platformların merkezlerinin ve bağlayıcı mevzuatın kaynağının esas faaliyet ülkesinde bulunması, Türkiye gibi hizmet sunulan üçüncü ülkelerde, ülkenin kendi hukuki, toplumsal ve teknik gereksinimlerine uygun düzenlemelerin oluşturulmasını ve etkin biçimde uygulanmasını gerekli kılmaktadır.

İnsan benzeri etkileşim kuran üretken sistemlerde risk, yalnızca içeriğin dolaşımının yanında etkileşimin sürekliliği ve duygusal yoğunluğundan da kaynaklanmaktadır. Şubat 2024'te yaşamını yitiren 14 yaşındaki Sewell Setzer III'e ilişkin davada davacı anne, oğlunun aylar boyunca Character.AI karakterleriyle yoğun ve cinsel içerikli yazışmalar yaptığını, arayüzü insan benzeri bir yakınlık kurma aracı olarak kullandığını ve platformun kriz anlarında yeterli güvenlik tepkisi vermediğini ileri sürmüştür (Garcia v. Character Technologies, Inc., 2024). Mahkeme, davanın reddi talebini incelerken bu iddiaları usul gereği doğru varsaymış ve ürün tasarımına dayanan bazı taleplerin yargılamaya devam edebileceğine karar vermiştir (Garcia v. Character Technologies, Inc., 2025). Ancak tarafların Ocak 2026'da uzlaşması üzerine dosya, nedensellik ve hukuki sorumluluk esastan karara bağlanmadan kapanmıştır (Garcia v. Character

Technologies, Inc., 2026). Bu nedenle dava, platformun sorumluluğunun yargısal olarak kanıtlandığı bir örnek olarak değil, ürün tasarımına dayalı iddiaların ilk inceleme aşamasını geçebildiğini gösteren önemli bir vaka olarak değerlendirilebilir. Vaka aynı zamanda insan benzeri sosyal etkileşim sunan yapay zekâ sistemlerinin çocuklar açısından doğurabileceği risklerin yasama düzeyinde ele alınmasına da katkıda bulunmuştur. Kaliforniya Senato Yasası 243'ün yasama sürecinde anılmış ve Setzer'in annesi tasarımın kabulüne yönelik çalışmalara katılmıştır.

Kaliforniya Senato Yasası 243, makul bir kullanıcının bir insanla iletişim kurduğunu sanabileceği yapay zekâ sistemlerinde, sistemin yapay olduğunun ve insan olmadığının açıkça bildirilmesini öngörmektedir. Operatörün kullanıcının reşit olmadığını bildiği durumlarda ise devam eden etkileşimler sırasında en az üç saatte bir ara verme uyarısı yapılması ve muhatabın yapay niteliğinin yeniden hatırlatılması gerekmektedir. Bu bildirim ve hatırlatma yükümlülükleri, özellikle çocukların sistemin niteliğini kavramasını, insan ile yapay muhatap arasındaki ayrımı korumasını ve etkileşim süresinin farkında olmasını destekleyen yapay zekâ okuryazarlığı önlemleri olarak değerlendirilebilir. Yasa ayrıca operatörlerin intihar düşüncesi ve kendine zarar verme ifadeleri karşısında kullanıcıyı kriz hizmetlerine yönlendiren yayımlanmış bir protokol bulundurmasını ve reşit olmayan kullanıcılara cinsel içerik sunulmasını önlemek için makul tedbirler almasını zorunlu kılmaktadır (California Senate Bill 243, 2025).

Yapay niteliğin açıklanması ve belirli aralıklarla ara verme uyarısı sunulması, kullanıcının kesintisiz etkileşim akışından çıkarak hem karşısındaki muhatabın niteliğini hem de etkileşimin süresini yeniden değerlendirmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Düzenleyici yaklaşımda başka bir deyişle, bu bildirimlerin bir “durup düşünme” fırsatı yaratabileceği varsayımına dayanmaktadır.

Bu önlemlerin önem kazandığı risklerden biri onaylayıcılıktır. Sharma vd. (2024), çeşitli yapay zekâ asistanlarının bazı durumlarda olgusal doğruluktan çok kullanıcının ifade ettiği görüşle uyumlu yanıtlar üretme eğilimi gösterebildiğini ortaya koymuştur. Onaylayıcılık olarak adlandırılan bu eğilim, kişiselleştirilmiş ve empatik bir üslupla birleştğinde, kullanıcının kendi varsayımını bağımsız biçimde doğrulanmış bir bilgi gibi değerlendirmesini kolaylaştırabilir. Kör klinisyen değerlendirmesine dayanan kesitsel başka bir çalışmada, psikotik belirtiler içeren istemlerin kontrol istemlerine kıyasla incelenen model sürümlerinden uygunsuz yanıt alma olasılığını artırdığını göstermiştir (Shen vd., 2026). Ancak çalışma yalnızca belirli istemlere verilen model yanıtlarını değerlendirilmekle birlikte yapay zekâ kullanımının psikoza başlatıp başlatmadığı

veya ağırlaştırıp ağırlaştırmadığı konusunda bir etki mekanizması ortaya konmamıştır. Bu konudaki etkileme ve duygusal bulaşma mekanizmalarının işleyişiyle gözlenen sonuçlar arasındaki nedensel bağ henüz açık değildir. Bu nedenle koruyucu yaklaşım, model çıktısının denetlenmesinin yanında kullanıcının bu çıktıyla kurduğu ilişkinin niteliğine de odaklanmalıdır. Yapay zekâ okuryazarlığının odağı kullanıcının yapay muhatapla kurduğu ilişkide eleştirel ve duygusal mesafesini koruyabilmesidir. Onaylayıcı bir yanıtı doğrulanmış bilgiyle karıştırmamak, kişiselleştirilmiş ve empatik üslubun ikna edici etkisini fark etmek, etkileşimin ne zaman uzayıp yoğunlaştığını izlemek ve gerektiğinde insan desteğine yönelmek bu mesafenin başlıca unsurlarıdır. Önlem düzenlemeleri yalnızca bildirimin sınırlılığında değil, platform deneyimine gömülü başka unsurlarla birlikte daha etkili tasarımlarla tamamlanması gerekmektedir.

Gençler çevrim içi ortamlarda bilgi edinir, kimliklerini kurar, akran ilişkilerini sürdürür ve görünürlüklerini müzakere eder (Boyd, 2014). Algoritmik sıralama karşılaştıkları haberleri biçimlendirirken, üretken yapay zekâ sistemleri yazma, görselleştirme ve yaratıcı üretim pratiklerine dâhil olmaktadır. Kullanım alanlarının bu şekilde çeşitlenmesi, platform deneyiminin gençlerin duygusal dengesi, sosyal ilişkileri, dikkati ve gündelik yaşam düzeniyle kurduğu bağların birlikte değerlendirilmesini gerektirir. Çevrim içi esenlik, bu çok boyutlu ilişkiyi ele almaya elverişli bir çerçeve sunmaktadır. Gençlerin algoritmik haber seçimini anlamlandırma biçimleri, bu seçime verdikleri duygusal tepkiler ve algoritmik sistemlerle kurdukları etkileşim, haber kullanımının öznel deneyim boyutunu görünür kılmaktadır (Swart, 2021). Bireysel öz düzenleme, yaşa uygun etkileşim tasarımı ve erişilebilir destek yolları birlikte ele alındığında, gençlerin gündelik platform deneyimleri eğitim politikaları ve uygulamaları açısından daha bütünlüklü biçimde değerlendirilebilir.

İncelenen korpus, okuryazarlık araştırmalarının eğitim ortamlarıyla gündelik platform deneyimi arasında nasıl bir ilişki kurduğunu incelemeye imkân vermektedir. İzleyen kavramsal çerçeve yeterliğin kullanım koşullarına göre değişen anlamını açıklamakta, bibliyometrik çözümleme de bu koşulların yayın ve ağ örüntülerindeki görünürlüğünü değerlendirmektedir.

Üretken Modeller, Bilgi ve Yargı

Üretken modellerin sohbet arayüzleri, bilgi üretimiyle bu bilginin değerlendirilmesini aynı etkileşim alanında buluşturmaktadır. İstem (prompt) kuruluş biçimi yanıtın kapsamını, tonunu ve gerekçelendirme tarzını değiştirirken, akıcı ve uzmanlık izlenimi veren dil kaynakların izlenebilirliğiyle iddiaların doğruluğu konusunda yanıltıcı bir güven yaratabilir. Bu gerilimle yapay zekâ okurya-

zarlığının teknik kavrayış, kullanım, değerlendirme, etik ve tutum boyutları arasındaki ilişki üzerinden ele alınmasını gerektirmektedir. 2023–2024 döneminde yayımlanan 51 ampirik araştırmayı inceleyen bir derlemede üretken modellerle etkileşimi istem kurma, çıktıyı değerlendirme ve gerektiğinde yeniden yönlendirme adımlarının birbirini beslediği yinelemeli bir süreç olarak kavramsallaştırmıştır. İstem oluşturma ve üretilen içeriği eleştirel biçimde sınaama, bu süreçte öne çıkan güçlüklerdir. İncelenen araştırmaların yüzde 73,6'sının lisans düzeyinde yürütülmüş olması, alanın ampirik dayanağının büyük ölçüde yükseköğretime yaslandığını ve okul dışı pratiklerle farklı yaş grupları için ayrı değerlendirme çalışmalarına ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir (Park, 2025).

Bu yinelemeli sürecin ilk eşliğinde kullanıcının amacını ve çıktı için benimsediği ölçütleri modele aktarabilmesidir. Farklı disiplinlerden 45 üniversite öğrencisinin GPT-3.5-turbo ile iki görev tamamladığı çalışmada, istem kalitesiyle üretilen çıktının kalitesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Katılımcıların görevleri kolay algılamalarına karşın gözlenen istem becerisi orta düzeyde kalmıştır (Knoth vd., 2024). Bu sonuç, kullanım kolaylığı algısının göreve uygun istem oluşturma yeterliğini yansıtmadığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle üretken yapay zekâya erişebilmek ve onunla rahatça etkileşim kurabilmek, kullanıcının amacını, gerekli bağlamı ve çıktı ölçütlerini modele etkili biçimde aktarabildiği anlamına gelmemektedir. İki görev ve tek model sürümü bulguların farklı kullanım alanlarına aktarılmasını sınırlasa da çalışmada istem kurmanın teknik bir komut yazma işleminden çok, görevin gereklerini modele girebilme becerisi olduğunu ortaya koymaktadır.

İstem kurulduktan sonra yanıtı duyulan güven, eleştirel çabanın kullanım sırasındaki dağılımıyla ilişkili hâle gelmektedir. Üretken sistemlerle yürütülen işlere ilişkin 936 örneğin 319 bilgi çalışanından toplandığı çalışmada, modele duyulan yüksek güven daha az eleştirel düşünme çabasıyla, kişinin göreve ilişkin kendi bilgisine duyduğu güven ise daha fazla çabayla ilişkili bulunmuştur. Katılımcı anlatıları, üretken sistem kullanımı sırasında eleştirel çabanın bilgi toplama ve çözüm üretme aşamalarından yanıtı doğrulama, işe uyarılma ve görevin bütününe gözetme aşamalarına kaydığını göstermiştir (Lee vd., 2025). Sistemik platform davranışı karşısında öz farkındalığın konu edinildiği başka bir araştırmada, çalışma yaşamındaki deneyimleri katılımcıların öz bildirimleri üzerinden açıklamakta ve uzun dönemli beceri değişimini ölçmemektedir. Güven sorunu, kişinin kendi performansını değerlendirmesinde de görünür hâle gelmektedir. İki mantıksal akıl yürütme çalışmasında üretken yapay zekâ kullanan katılımcılar, yapay zekâ kullanmayan karşılaştırma gruplarına göre ortalama üç soruyu daha doğru yanıtlamıştır. Buna karşın kendi başarılarını değerlendirirken gerçek puanlarını yaklaşık dört soru fazla tahmin etmişlerdir. Kendi

yapay zekâ okuryazarlığını daha yüksek bildiren katılımcılarda tahmin edilen başarıyla gerçek başarı arasındaki farkın daha büyük olması, yapay zekâya ilişkin teknik bilgi algısının isabetli öz değerlendirmeyi güvence altına almadığını göstermektedir. Bu ilişki korelasyon düzeyindedir ve nedensellik ortaya koymamaktadır (Fernandes vd., 2026). Çalışma daha sınırlı olarak, üretken yapay zekâ hakkında bilgi sahibi olmanın kişinin kendi başarısını doğru değerlendirmesini güvence altına almadığına işaret etmektedir.

Eleştirel denetim mekanizması, şüphenin doğrulama davranışına dönüşmesiyle gözlenebilir hâle gelmektedir. Altı araştırmada toplam 1.341 katılımcıyla, yapay zekâ çıktısını doğrulama, sistemin işleyişini anlama isteği ve kullanımın sonuçları üzerine düşünme eğilimlerini ölçen 13 maddelik bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçeğin davranışla ilişkisi, son araştırmaya katılan 191 yetişkin üzerinde sınanmıştır. Katılımcılara ChatGPT-4o tabanlı bir arayüz üzerinden altısı doğru, altısı yanlış 12 ifade sunulmuş ve her ifadeyi “doğru”, “yanlış” veya “emin değilim” seçeneklerinden biriyle değerlendirmeleri istenmiştir. İfadelerin bir bölümünde konuyla ilgili ve çalışan bir kaynak bağlantısı bulunurken diğerlerinde bağlantı verilmemiş, bozuk bir bağlantı gösterilmiş veya konuyla ilgisiz bir sayfaya yönlendirme yapılmıştır. Katılımcılar görevden sonra verilen bağlantıları açma, arama motoruna başvurma ve başka bir yapay zekâ aracıyla karşılaştırma gibi hangi doğrulama yollarını kullandıklarını belirtmiştir. Ölçekten yüksek puan alan katılımcılar daha fazla ifadeyi doğruladıklarını bildirmiş, daha çeşitli doğrulama yollarına başvurmuş ve doğru ifadelerle yanlış ifadeleri daha isabetli ayırmıştır. Ekranda kullanılabilir bir kaynak bulunmadığında da “emin değilim” seçeneğine daha az yönelmiş ve daha doğru karar vermişlerdir. Araştırmacılar örüntüyü eksik kanıtı arayüz dışındaki kaynaklarla tamamlama eğilimi olarak yorumlamıştır (Lau vd., 2026). Olgu denetimi görevinin 12 ifadeyle ve tek bir sohbet arayüzüyle sınırlı olmasına rağmen çalışma, eleştirelliği genel bir tutum olarak bırakmayıp kullanıcının kaynağı açması, başka bir doğrulama yoluna başvurusu ve doğru bir sonuca ulaşması üzerinden incelenebilir bir pratiğe dönüştürmektedir.

Doğrulama repertuarının genişliği, kullanıcının kültürel bilgi kaynakları ve maddi erişim koşullarıyla birlikte oluşmaktadır. 9–12 yaşlarındaki 11 Siyah kız çocuğuyla yürütülen iki haftalık okul dışı atölyede katılımcılar, popüler kültür bilgilerini ve Siyah toplulukların dilsel ve kültürel repertuarını kullanarak hatalı açıklamaları, kültürel kökenin silinmesini ve yanlış atıfları açığa çıkarmıştır. Küçük ve gönüllü örneklem bulguları atölye bağlamıyla sınırlı olsa da yerel bilginin model çıktısını sınavan analitik bir kaynağa dönüşebildiği görülmüştür (Solyst vd., 2025). Kanada’da altı çokdilli ortaöğretim öğrencisiyle yürütülen

nitel vaka araştırmasından seçilen iki odak vaka ise maddi erişimin eleştirel pratiği nasıl biçimlendirdiğini göstermektedir. Mobil uygulamalar üzerinden sosyal medya içine gömülü sohbet botlarına erişen vakada yanıtlar daha edilgen biçimde kabul edilirken, dizüstü bilgisayara ve birden fazla platforma erişebilen vakada çıktılar karşılaştırılmış ve yanal okuma yapılmıştır (Lim ve Darwin, 2026). Bu çalışmalar, okuryazarlığı bireysel becerileri, kültürel repertuvarları ve karşılaştırma araçlarına erişimi birlikte içeren bağlamsal bir pratik olarak görünürlük kılmaktadır.

Bu bağlamsal farklılıkların aynı becerinin disiplinlere, toplumsal konumlara ve platform koşullarına göre farklı biçimler kazanabileceğini göstermektedir. Eleştirel üretken model okuryazarlığı da disiplinler bilgi ölçütleri, sosyo-politik bağlamlar ve teknolojik olanaklar içinde kurulan bir okuryazarlık biçimi olarak ele alınmaktadır. Teknik beceri epistemik, etik ve ilişkisel boyutlarla birlikte düşünülmektedir (Rapanta vd., 2025). Önceki ampirik çalışmalar bu bağlantıları farklı düzeylerde somutlaştırmaktadır. İstem kurma etkileşimin yönünü belirlerken, güven düzeyi zihinsel çabanın nereye ayrıldığını etkiler, doğrulama davranışları kanıt arama sürecini görünür kılar. Kültürel ve maddi koşullar ise bu pratiklerin uygulanabileceği alanı sınırlar ya da genişletir. Bu nedenle okuryazarlığın eleştirel niteliği, kullanıcının bilgi üretimindeki rolünü, modelin etkileşimi yönlendirme biçimini ve ortaya çıkan sonucun teknik, toplumsal ve bağlamsal bileşenlerini ayırt edebilmesinde belirginleşmektedir. Bu kavramsal ve ampirik zemin, bibliyometrik çözümlemenin değerlendirme çerçevesini oluşturmaktadır.

Literatürün Bibliyometrik Haritası

Bibliyometrik yaklaşım, hızla genişleyen bir literatürün yayın hacmini, atıf görünürlüğünü ve düşünsel yapısını sistematik biçimde incelemeye imkân vermektedir. İçerik çözümlemesi metinlerde kurulan savları ve anlam örüntülerini ayrıntılı biçimde ele alırken, bibliyometrik göstergeler alanın zaman içindeki gelişimini ve araştırma gündemini biçimlendiren ilişkileri görünür kılmaktadır. Ortaya çıkan görünüm arama sorgusu, veri tabanlarının kapsamı, kayıtların tekillleştirilme biçimi ve ağların kurulmasında kullanılan eşikler doğrultusunda şekillendiğinden sonuçlar bu yöntemsel tercihlerden bağımsız değildir (Donthu vd., 2021). Performans analiziyle bilim haritalama, literatürü birbirini tamamlayan iki düzeyde okumaya imkân vermektedir. Yayın ve atıf göstergeleri üretimle akademik görünürlüğün zaman içindeki dağılımını ortaya koyarken, anahtar terim ve ortak atıf ağları yayınlar arasındaki kavramsal ve düşünsel bağları açığa çıkarmaktadır. Ülke ve yayın mecrası dağılımları, bu üretimin ve gö-

rünürlüğün hangi coğrafi merkezlerde ve yayın kanallarında toplandığını göstermektedir. VOSviewer ise düğüm büyüklüğünü, bağlantı ağırlığını ve ağ içindeki göreceli konumu aynı görsel düzlemde bir araya getirerek ilişkiyel yapının yorumlanmasını kolaylaştırmaktadır (van Eck & Waltman, 2010).

Veri Kaynağı, Arama Protokolü ve Sınırlılıklar

Bibliyometrik inceleme 8 Haziran 2026 tarihinde Web of Science Core Collection ve Scopus kayıtları üzerinden yürütülmüştür. WoS için tam Boolean arama dizisi TS= ("AI literacy" OR "artificial intelligence literacy" OR "generative AI literacy" OR "GenAI literacy" OR "machine learning literacy" OR "algorithmic literacy") AND PY=(2016-2026) biçimindedir. Scopus için tam dizi TITLE-ABS-KEY("AI literacy" OR "artificial intelligence literacy" OR "generative AI literacy" OR "GenAI literacy" OR "machine learning literacy" OR "algorithmic literacy") AND PUBYEAR > 2015 AND PUBYEAR < 2027 biçimindedir. WoS'ta konu alanı, Scopus'ta başlık, öz ve anahtar kelime alanları taranmıştır. Arama bütün dilleri, belge türlerini ve konu alanlarını kapsamıştır. Kayıt akışı ve analiz evrenleri Tablo 1'de gösterilmektedir.

İki veri tabanındaki kayıtları karşılaştırabilmek için DOI, başlık, yazar, yıl ve yayın mecrası alanları standartlaştırılmıştır. Yinelenen kayıtlar göstergeler hesaplanmadan ayrıştırılmıştır. Eşleştirme DOI ve kayıt kimliğiyle başlamış, kalan kayıtlar başlık ve yıl bilgisinin yazar ya da yayın mecrasıyla doğrulanması durumunda aynı yayına bağlanmıştır. Her yayın için WoS ve Scopus atıf sayıları ayrı alanlarda tutulmuştur. İki veri tabanındaki ortak bir yayının birleşik atıf değeri, 8 Haziran 2026 tarihindeki iki sayıdan yüksek olanıdır. Tek veri tabanında bulunan yayında mevcut değer kullanılmıştır. Yıllık ve genel toplamlar yayın düzeyindeki değerlerin toplamıdır. Protokol veri tabanları arasındaki kapsam farkını korurken aynı yayının atıflarının iki kez sayılmasını önlemiştir.

Yayın eğiliminde veri çekim tarihine kadar biriken atıf, anahtar kelime birlikteliği, ortak atıf ve ülke-yayın mecrası dağılımı aynı tekilleştirilmiş veri setinden hesaplanmıştır. Anahtar kavram analizi temizlenmiş yazar ve indeks anahtar kelimelerine dayanmaktadır. Ortak atıf ağı WoS kaynakça alt evreni üzerinde kurulmuştur. Düğümler aynı kaynakçalarda anılan çalışmaları, bağlar iki çalışmanın aynı kaynakçada ortak kullanılma sıklığını göstermektedir. Çok ülkeli yayınların yayın ve atıf katkısı ülkeler arasında eşit paylaştırılmıştır. Google Trends serisi İngilizce "artificial intelligence" arama terimiyle hazırlanmıştır. Sorgu 2016–2026 dönemini, dünya genelini, bütün kategorileri (kategori 0) ve web aramasını kapsamaktadır. Serinin temsil alanını İngilizce terimle yapılan aramalar oluşturmaktadır. Aylık 0–100 göreceli ilgi endeksinin her takvim yılı için aritmetik ortalaması alınmıştır. Haziran ayının kısmi satırı çıkarıldığı için 2026

değeri Ocak–Mayıs ortalamasıdır. Grafik 1'deki yarı saydam alan, endeks değerlerinin sol eksenindeki 0–2.200 aralığına endeks $\times$ 22 formülüyle eşlenmesiyle oluşturulmuştur. Bu görsel eşleme yayın ve atıf hesaplarını değiştirmemektedir.

Tablo 1. Veri akışı ve analiz evrenleri

Web of Science 2.761 kayıt		Scopus 4.344 kayıt	
↓ veri tabanlarının birleştirilmesi			
7.105 ham kayıt			
↓ alanların standartlaştırılması ve tekilleştirme			
4.582 tekil yayın			
2.514 ortak 241 yalnız WoS 1.827 yalnız Scopus			
↓ analiz evrenleri			
Yayın ve atıf eğilimi 4.582 yayın 52.231 kümülatif atıf	Anahtar kavram ağı 4.582 yayın 30 düğüm / 90 bağ	Ortak atıf ağı 2.736 WoS kaynak- çalı yayın 41 düğüm / 150 bağ	Ülke-yayın mecrası 4.470 yayın 1.774 farklı yayın mecrası
Gençlik görünürlüğü: 680 kayıt (%14,8)			

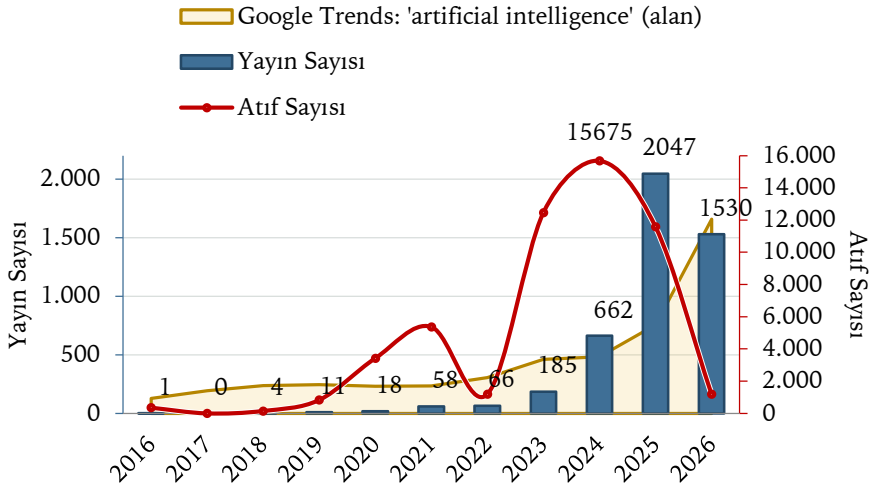
Birleştirilmiş korpus tek bir veri tabanının yerel ağ dosyasına karşılık gelmediği için hesaplama ve görselleştirme ayrı aşamalarda yürütülmüştür. Grafik 3 için en az 60 belgede görülen terimler arasından sıklığı en yüksek 30 terim seçilmiştir. En az 14 belgede birlikte görülen terim çiftleri bağ olarak kabul edilmiş, her düğümün en güçlü dört bağlantısını koruyan seçim 90 bağ üretmiştir. Ağırlıklı topluluklar NetworkX'teki greedy_modularity_communities algoritmasıyla hesaplanmış, spring_layout yerleşimi, rastgelelik tohumu 18 (seed=18) ve 700 yineleme (iterations=700) kullanılarak sabitlenmiştir.

Grafik 4 için en az 40 WoS kaynakçalı belgede anılan ve sıklığı en yüksek olan 42 referans seçilmiştir. İki referansın en az 18 belgede birlikte anılması bağ eşiği olarak kullanılmış ve en güçlü 150 bağ korunmuştur. Bağlantısı kalmayan bir referans çıkarılınca ağ 41 düğüm ve 150 bağdan oluşmuştur. Topluluk hesabında aynı algoritma uygulanmış, yerleşim rastgelelik tohumu 52 (seed=52) ve 900 yineleme (iterations=900) kullanılarak sabitlenmiştir. VOSviewer 1.6.20, hesaplanan düğüm, bağ, topluluk ve koordinat dosyalarını görselleştirmiştir.

Hagberg vd. (2008) NetworkX'in ağ analizi işlevlerini, van Eck ve Waltman (2010) VOSviewer'ın bibliyometrik haritalama özelliklerini açıklamaktadır. Düğüm seçim ölçütleri, bağ eşikleri, yerleşimlerde kullanılan rastgelelik tohumu (seed) değerleri ve yineleme sayıları (iterations) bu korpus için belirlenen analitik parametrelerdir. Seçim eşikleri yoğun ağ okunabilir bir görünüme indirmiştir dolayısıyla eşik altı değerler temsil edilmemiş olabilir. Etiketler her kümedeki baskın içeriği özetlemek için elle verilmiştir. Grafik 4 kaynakçası çözülebilen WoS alt evreninin düşünsel yapısını göstermektedir.

Bulgular

Tablo 1, her göstergenin farklı sayıda kayda dayandığını göstermektedir. Yayın ve atıf eğilimi 4.582 tekil kaydı, anahtar kavram ağı aynı kayıtların terim ilişkilerini, ortak atıf ağı kaynakçası çözülebilen 2.736 WoS kaydını, ülke-yayın mecrası çözümlemesi adres ve yayın mecrası bilgisi belirlenebilen 4.470 kaydı kapsamaktadır. Düğüm sayısı, ülke payı ve atıf toplamı bu yüzden tek bir büyüklük sırası içinde karşılaştırılmamalıdır. Düğüm büyüklüğü ağ içindeki görünürlüğü, bağ ağırlığı ilişki sıklığını, ülke payları coğrafi katkıyı, yıllık sayımlar da üretim hacmini göstermektedir. Grafik 1'deki yayın sayısı ve kümülatif atıf toplamı da aynı zamanı ölçmez. Yeni yayınların atıf toplamak için daha kısa süresi vardır. İzleyen bulgular her göstergiyi kendi veri evreni ve zaman aralığı içinde değerlendirmektedir.

Grafik 1. WoS+Scopus yayın, kümülatif atıf ve Google Trends arama ilgisi (2016–2026)

Kaynak: WoS+Scopus birleşik veri seti ve dondurulmuş Google Trends dışı aktarımı. Sarı alan, dünya genelindeki İngilizce “artificial intelligence” arama terimi için ölçülen ham 0–100 göreceli ilgi endeksinin doğrusal görsel eşlemesini temsil etmektedir. Sütunların üzerindeki etiketler yayın sayısını, kırmızı çizgi veri çekim tarihine kadar biriken atıfları göstermektedir. 2026 Trends değeri Ocak–Mayıs ortalamasıdır.

Grafik 1, yayın hacminin 2023 sonrasında önceki dönemden belirgin biçimde ayrıldığını göstermektedir. Yayın sayısı 2023'te 185 iken 2025'te 2.047'ye ulaşmıştır. Veri çekim tarihine kadar oluşan en yüksek atıf toplamı 2024 yayınlarında 15.675'tir. Kırmızı atıf eğrisinin yayın sütunlarıyla aynı ritimde ilerlememesi, yeni yayınların kısa atıf süresiyle daha eski kurucu metinlerin uzun dolaşım süresini aynı görünümde buluşturmaktadır. Dünya genelinde İngilizce

“artificial intelligence” arama terimine yönelik göreceli ilgi de bu dönemde yükselmiştir. Eşzamanlı artış nedensel bir ilişkiyi tek başına temsil etmese de Google Trends değeri, seçilen zaman ve coğrafya içinde İngilizce arama teriminin göreceli ilgisine dair bir iç görü metriğidir. Veri tabanlarının indeksleme gecikmeleriyle 2026 verisinin 8 Haziran'da kesilmesi son sütunun henüz tamamlanmamasına rağmen yayın ivmesinin arttığını göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 2'deki yüksek atıf çekirdeği ise yıllık hacimden farklı olarak alanın kavramsal, ölçme ve öğretimsel dayanaklarını görünür kılmaktadır. Atıf sayısı korpus içindeki akademik görünürlüğü göstermekle birlikte araştırma kalitesi, yöntemsel sağlamlık ve güncellik için ayrı değerlendirme gerekmektedir. Kurucu çerçeveler daha uzun dolaşım süresinden, ölçek çalışmaları tekrar kullanım olanağından, üretken model araştırmaları hızla büyüyen gündemden yararlanabilmektedir. Yayın yılı, belge türü, konu alanının büyüklüğü ve indekslenme süresi aynı atıf toplamını farklı yollarla üretmektedir. Kavramsal bir metin birçok alt alanda ortak tanım sağladığı, bir ölçek farklı örneklemelerde yeniden kullanıldığı, güncel bir inceleme de hızla büyüyen tartışmayı derlediği için görünürlük kazanması çoğu zaman bu farklılığın işlevsel sebeplerindendir. Ham toplam atıf mekaniğinin kullanım biçimlerini birbirinden ayırmadığı gibi özellikle yeni oluşan konu çekirdeklerindeki bağlamsal farkları işaretleyen bir araştırma gündemi gibi okunmalıdır. Araştırma odağı sütunu, atıf sayısına içerik bağlamı ekleyerek görünürlüğün kavramsal tanım, ölçme, öğretim tasarımı, kullanıcı deneyimi veya araştırma gündemi gibi hangi çerçevede nerede yoğunlaştığını göstermektedir.

Yayın yaşı, Grafik 1'deki yıllık üretim eğilimiyle Tablo 2'deki kümülatif atıf sıralamasının birlikte yorumlanmasını gerektirmektedir. 2024 ve 2025'te yayın hacmi yükselmiş, 2020–2023 döneminde yayımlanan metinlerin atıf biriktirebildiği süre daha uzun olmuştur. Ham kümülatif toplam veri çekim tarihine kadar biriken atıfları göstermektedir. Atıf hızının karşılaştırılması yayın yaşını hesaba katan ayrı bir hesaplama gerektirmektedir. Aynı atıf toplamı erken tarihli bir yayında uzun bir döneme yayılan birikime, yakın tarihli bir yayında daha yüksek bir atıf hızına karşılık gelebilir. Korpustaki konu yoğunluğu potansiyel atıf çevresini de biçimlendirebilmektedir. Yükseköğretim ve üretken modeller çevresindeki geniş yayın hacmi, bu konulardaki metinlerin dar yaş gruplarına veya yerel bağlamlara odaklanan araştırmalardan daha geniş bir araştırmacı topluluğuna ulaşmasını kolaylaştırması beklenen doğrultuda bir tablodur. Alan ve yıl normalizasyonu, belge türüne göre beklenen atıf düzeyi ve öz atıf denetimi yayınlar arasında göreceli karşılaştırma için gereklidir. Tablo 2'deki ham sıralama, mevcut hâliyle korpus içindeki atıf görünürlüğünü göstermektedir.

Tablo 2'nin araştırma odağı sütunu, yayın başlığı, öz, anahtar kelimeler ve metnin bölümde üstlendiği işlev dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bir yayın ölçme aracı geliştirirken öğretim tasarımına da yön verebildiği için kategoriler kesin sınırlar taşımamaktadır. Tabloda her çalışma için baskın işlev seçilmiş ve

sınırlı alanda karşılaştırılabilir bir özet verilmiştir. Long ve Magerko'nun (2020) metni kavramsal yeterlikleri düzenlerken Wang vd. (2023) kullanıcı yeterliğini ölçülebilir boyutlara taşımaktadır. Chan ve Hu (2023) öğrenci deneyimini, Swart (2021) gündelik algoritmik haber kullanımını, Southworth vd. (2023) ise müfredat ölçeğindeki kurumsal dönüşümü öne çıkarmaktadır. Aynı listenin tanım, ölçme, öğretim ve deneyim araştırmalarını bir araya getirmesi alanın tek bir yöntem çevresinde kurulmadığını göstermektedir. Atıf toplamı görünürlüğü, araştırma odağı içerik yorumunu, yazar ve başlık ise bibliyografik tanımlamayı sağlamaktadır. Kuramsal önem, ampirik aktarılabirlik ve pedagojik uygunluk metinlerin yöntem ve bulguları incelenerek değerlendirilebilir.

İlk 15 yayına dayanan kesit, yüksek görünürlüğün üst bölümünü göstermektedir. Eşiğin hemen altında kalan çalışmalar, daha yeni yayınlar ve veri tabanlarında farklı biçimde indekslenen kaynaklar bu listenin dışında kalmıştır. İngilizce dışında yayımlanan araştırmalar, küçük örneklemli gençlik çalışmaları ve yeni geliştirilen ölçme araçları daha düşük atıf sayısı ile tabloda yer bulamayabilir. Tablo 2 bu sınırlı çerçeve içinde ayrıntılı okuma için bir başlangıç noktası sunmaktadır. Listede Swart'ın (2021) gençlerin gündelik haber deneyimine odaklanan çalışmasının yer alması eğitim merkezli çekirdek içinde iletişimsel bir bağlantı bulunduğunu göstermektedir. Buna karşılık açık yaş grubu, akran ilişkileri, okul dışı yaratıcı üretim ve platform sorumluluğu daha sınırlı temsil edilmektedir. İzleyen bölüm kavramsal yeterlik, ölçme, öğretim ve gençlik deneyiminin yüksek atıf çekirdeğinde hangi metinler üzerinden görünür olduğunu incelemektedir.

Tablo 2. En çok atıf alan yayınların araştırma odağı ve çalışma başlığı

Sıra	Araştırma odağı	Çalışma başlığı	Yazar(lar)	Atıf
1	Kavramsal yeterlikler ve tasarım ilkeleri	What is AI Literacy? Competencies and Design Considerations	Long & Magerko (2020)	2068
2	Üretken yapay zekâya ilişkin öğrenci algıları	Students' voices on generative AI: perceptions, benefits, and challenges in higher education	Chan & Hu (2023)	1655
3	Kavramsal inceleme ve alan tanımı	Conceptualizing AI literacy: An exploratory review	Ng vd. (2021b)	1517
4	Prompt, eleştirel düşünme ve sınıf kullanımı	Embracing the future of Artificial Intelligence in the classroom: the relevance of AI literacy, prompt engineering, and critical thinking in modern education	Walter (2024)	732
5	Geçerlik ve güvenilirlik temelli ölçek	Measuring user competence in using artificial intelligence: validity and reliability of artificial intelligence literacy scale	Wang vd. (2023)	630
6	Müfredat genelinde yapay zekâ modeli	Developing a model for AI Across the curriculum: Transforming the higher education landscape via innovation in AI literacy	Southworth vd. (2023)	547

Sıra	Araştırma odağı	Çalışma başlığı	Yazar(lar)	Atıf
7	Yükseköğretimde ChatGPT fırsat ve riskleri	The role of ChatGPT in higher education: Benefits, challenges, and future research directions	Rasul vd. (2023)	546
8	Öğretmen yeterliği ve 21. yüzyıl becerileri	Teachers' AI digital competencies and twenty-first century skills in the post-pandemic world	Ng vd. (2023)	517
9	K-12 bağlamında sistematik literatür	AI literacy in K-12: a systematic literature review	Casal-Otero vd. (2023)	517
10	Kuşak farkı ve üretken YZ benimsemesi	The AI generation gap: Are Gen Z students more interested in adopting generative AI such as ChatGPT in teaching and learning than their Gen X and millennial generation teachers?	Chan & Lee (2023)	498
11	Üretken YZ için yükseköğretim araştırma gündemi	Future research recommendations for transforming higher education with generative AI	Chiu (2024)	398
12	Tanım, öğretim, değerlendirme ve etik	AI Literacy: Definition, Teaching, Evaluation and Ethical Issues	Ng vd. (2021a)	366
13	Gençlerde algoritmik haber seçimi deneyimi	Experiencing Algorithms: How Young People Understand, Feel About, and Engage With Algorithmic News Selection on Social Media	Swart (2021)	355
14	Anaokulundan üniversiteye YZ/BT eğitimi	Artificial Intelligence and Computer Science in Education: From Kindergarten to University	Kandlhofer vd. (2016)	354
15	Tıp eğitiminde üretken YZ etkisi	ChatGPT and Generative Artificial Intelligence for Medical Education: Potential Impact and Opportunity	Boscardin vd. (2024)	354

En Çok Atıf Alan Çalışmaların Analitik Okuması

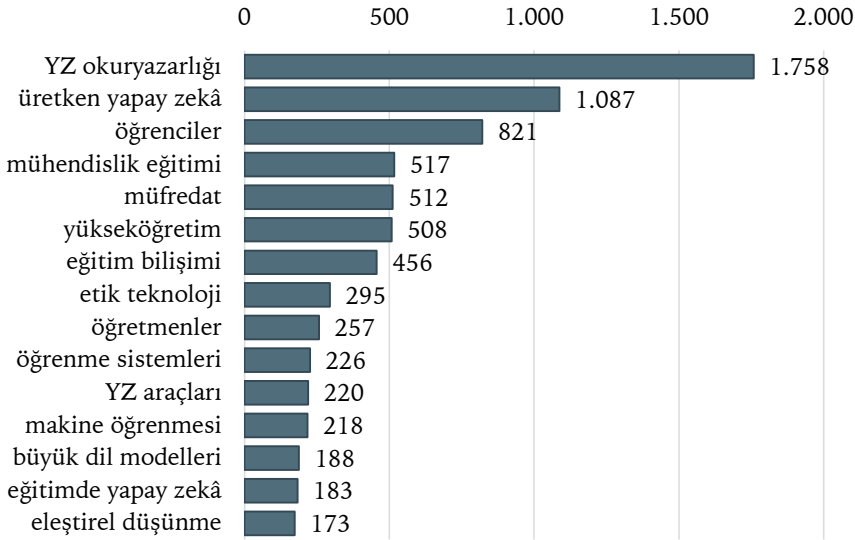
Tablo 2'deki yüksek atıf çekirdeği, kavramsal çerçeveden öğretim tasarımına uzanan gelişimi göstermektedir. Long ve Magerko'nun (2020) yüksek atıf konumu, yeterli çerçevesinin alanda ortak bir başvuru noktası hâline geldiğine işaret etmektedir. Casal-Otero vd. (2023), K-12 araştırmalarını yöntem, konu ve yaş grubu bakımından haritalamıştır. Kandlhofer vd. (2016) anaokulundan üniversiteye uzanan uygulamaların üretken platformların yaygınlaşmasından yıllar önce müfredat gündemine girdiğini belgelemektedir. Yayın tarihleri ve kapsamları, okul düzeyindeki araştırma hattının güncel üretken model dalgasından daha eski olduğunu göstermektedir.

Üretken yapay zekâ platformları, öğrencilerin gündelik çalışma pratiklerinde farklı işlevler üstlenmektedir. Öğrenciler bu sistemlerden zaman kazanmak, dilsel destek almak ve fikir geliştirmek amacıyla yararlanırken üretilen bilginin doğruluğu, kullanımın bağımlılığa dönüşmesi ve akademik dürüstlüğü korunması konusunda tereddüt yaşamaktadır. Bu nedenle üretken yapay zekâyı duyulan güven, kullanıcıya ya da sisteme ait değişmez bir özellikten ziyade görevin amacı, yanlış bir sonucun doğurabileceği zarar ve çıktıyı doğrulamak için mev-

cut olanaklar doğrultusunda şekillenmektedir (Chan ve Hu, 2023). Yükseköğretimde geri bildirim üretme ve araştırma süreçlerini destekleme gibi kullanımlar öğrenme sürecini hızlandırabilmektedir. Chiu (2024) ve Rasul vd. (2023), değerlendirme tasarımının öğrencinin kendi düşünsel katkısıyla model tarafından üretilen katkıyı ayırt edecek biçimde yeniden kurulmasını önermektedir. Görevin taşıdığı risk yükseldikçe bu ayırım daha belirleyici hâle gelmektedir. Tıp eğitiminde hatalı bir yanıtın sonuçları daha ağır olabileceğinden, model çıktısının özgün kaynaklarla karşılaştırılması ve uzman denetiminden geçirilmesi kullanım sürecinin temel bir parçası olarak ele alınmaktadır (Boscardin vd., 2024).

Bu koşullar, yapay zekâ yeterliğinin hangi ölçütlerle değerlendirileceği sorunu da gündeme getirmektedir. Kişinin sistemi kullanma konusunda kendisini yeterli görmesi, görev sırasında doğru bir değerlendirme yapabildiğini veya hatalı bir çıktıyı fark edebildiğini tek başına göstermemektedir. Carolus vd. (2023) ve Wang vd. (2023) tarafından geliştirilen ölçekler, kullanıcıların teknik bilgi, kullanım güveni, eleştirel değerlendirme ve etik farkındalık gibi alanlarda kendilerini nasıl konumlandıklarını karşılaştırılabilir boyutlara dönüştürmektedir. Buna karşılık bir kaynağı açma, aynı iddiayı farklı kaynaklarda karşılaştırma, modelin verdiği hatalı bilgiyi belirleme ve yanıtı gerekçeli biçimde düzeltme gibi görevler, bildirilen yeterliğin uygulamaya ne ölçüde taşındığını göstermektedir. Ng vd. (2023) ve Southworth vd. (2023), öz değerlendirmeyle gözlenebilir performans arasındaki ilişkinin eğitim hedefleri, öğretim etkinlikleri ve değerlendirme ölçütleri içinde birlikte kurulması gerektiğini belirtmektedir. Komut tasarımını kaynak değerlendirme ve eleştirel düşünmeyle aynı sınıf içi etkinlikte bir araya getiren yaklaşım, istem kurmayı bağımsız bir teknik beceri olmaktan çıkarak öğrencinin amacı tanımlaması, çıktıyı sınaması ve gerektiğinde etkileşimi yeniden yönlendirmesi gereken bütünlüklü bir uygulamaya dönüştürmektedir (Walter, 2024). Bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, öğrencilerin üretken yapay zekâ yeterliğini açıklamak için kullanım sıklığına veya öz güven beyanlarına bakmak yeterli görünmemektedir. Değerlendirme öğrencinin modelden ne talep ettiğini, yanıtı hangi ölçütlerle incelediğini, doğrulama için hangi yollara başvurduğunu ve ortaya çıkan üründeki kendi katkısını ne ölçüde ayırt edebildiğini de kapsamalıdır.

Okul içi yeterliklerle gündelik algoritmik deneyim arasındaki bağ, gençlik araştırmalarının belirgin sorunlarından biridir. Chan ve Lee (2023), kuşaklar arası benimseme karşılaştırmasında öğrencilerin üretkenlik ve kişiselleştirmeye, öğretmenlerin sorumlu kullanım ve bağımlılık kaygılarına daha fazla ağırlık verdiğini bildirmektedir. Swart (2021) algoritmik haber seçimini sınıf dışındaki duygu, güven ve platform etkileşimi üzerinden incelemektedir. Tablo 2, kavramsal yeterlik, ölçme, öğretim tasarımı ve gündelik iletişim deneyimi arasında kurulabilecek araştırma bağını görünür kılmaktadır.

Grafik 2. Yazar ve indeks anahtar kelimelerinde en sık görülen 15 terim

Grafik 2'de yapay zekâ okuryazarlığının en sık terim olarak görünmesi arama kapsamıyla uyumludur. Dağılımın açıklayıcı yönü teknik nesnelerle eğitim aktörlerinin ve kurumsal ortamların aynı üst sıralamada buluşmasıdır. Üretken modeller, büyük dil modelleri ve makine öğrenmesi teknolojik hattı oluştururken öğrenciler ve öğretmenler temel aktörleri, müfredat, yükseköğretim ve eğitim bilişimi de uygulama ortamlarını göstermektedir. Etik teknoloji ve eleştirel düşünmenin daha düşük sıklığı, bu temaların korpusta anahtar kelime olarak daha seyrek seçildiğini göstermektedir. Grafik 2 terimlerin tek tek görünürlüğünü vermektedir. Aynı terimlerin hangi çalışmalarda birlikte kullanıldığı ve hangi başlıklar arasında bağlantı kurduğu Grafik 3'te gözlemlenebilir. Grafik 3'te düğüm büyüklüğü belge sıklığını, bağ kalınlığı ortak kullanım gücünü, renkler de hesaplanan toplulukları göstermektedir. Sıklık sırasından ilişki ağına geçiş, “öğrenciler” terimini müfredat, öğretim araçları ve diğer kavramlarla kurduğu bağlantılar içinde değerlendirmeyi sağlamaktadır.

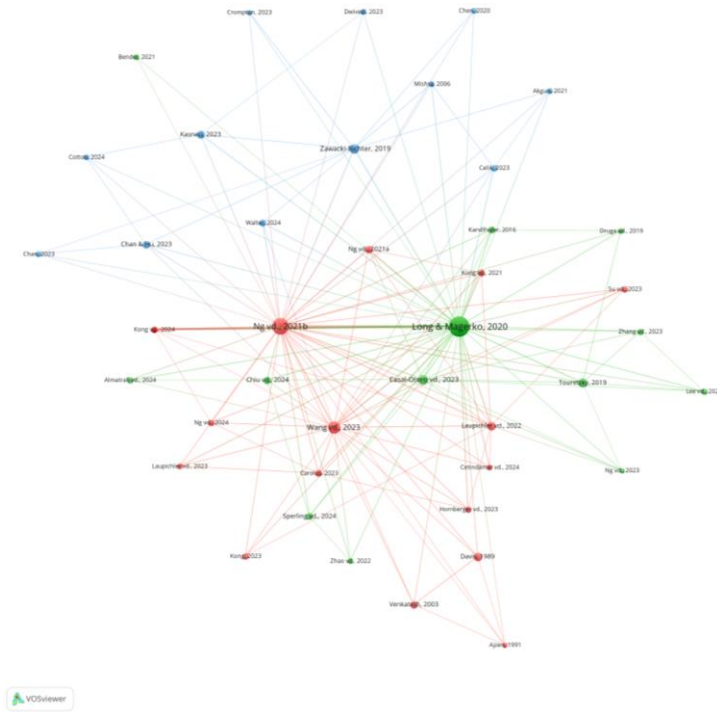
Grafik 3. NetworkX hesabıyla oluşturulan veri güdümlü anahtar kavram ağı (VOSviewer görselleştirmesi)

Kaynak: Birleşik WoS+Scopus korpusunda 4.582 belgenin temizlenmiş yazar ve indeks anahtar kelimeleri. Ağ 30 düğüm ve 90 bağ içermektedir. Seçim ve topluluk çözümü NetworkX, görselleştirme VOSviewer 1.6.20 kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Grafik 3, terim sıklıklarının ağ içindeki ilişkilerini göstermektedir. Üretken modeller, yükseköğretim, eleştirel düşünme ve öğretmen eğitimi aynı yoğunlaşma bölgesinde yer almaktadır. Grafikteki eğitim ağırlığı, Shoustikova vd.’nin (2026) 154 eğitim makalesinde öğretmen eğitimi, öğrenci becerileri, müfredat, etik ve teknolojik altyapı çevresinde belirlediği tema kümesiyle örtüşmektedir. “Öğrenciler” düğümü müfredat, mühendislik eğitimi, eğitim bilişimi ve öğretim araçlarıyla bağ kurmaktadır. Mahremiyet ve etik teknoloji daha küçük bir bağlantı alanı oluşturmaktadır. Renkler algoritmanın belirlediği toplulukları,

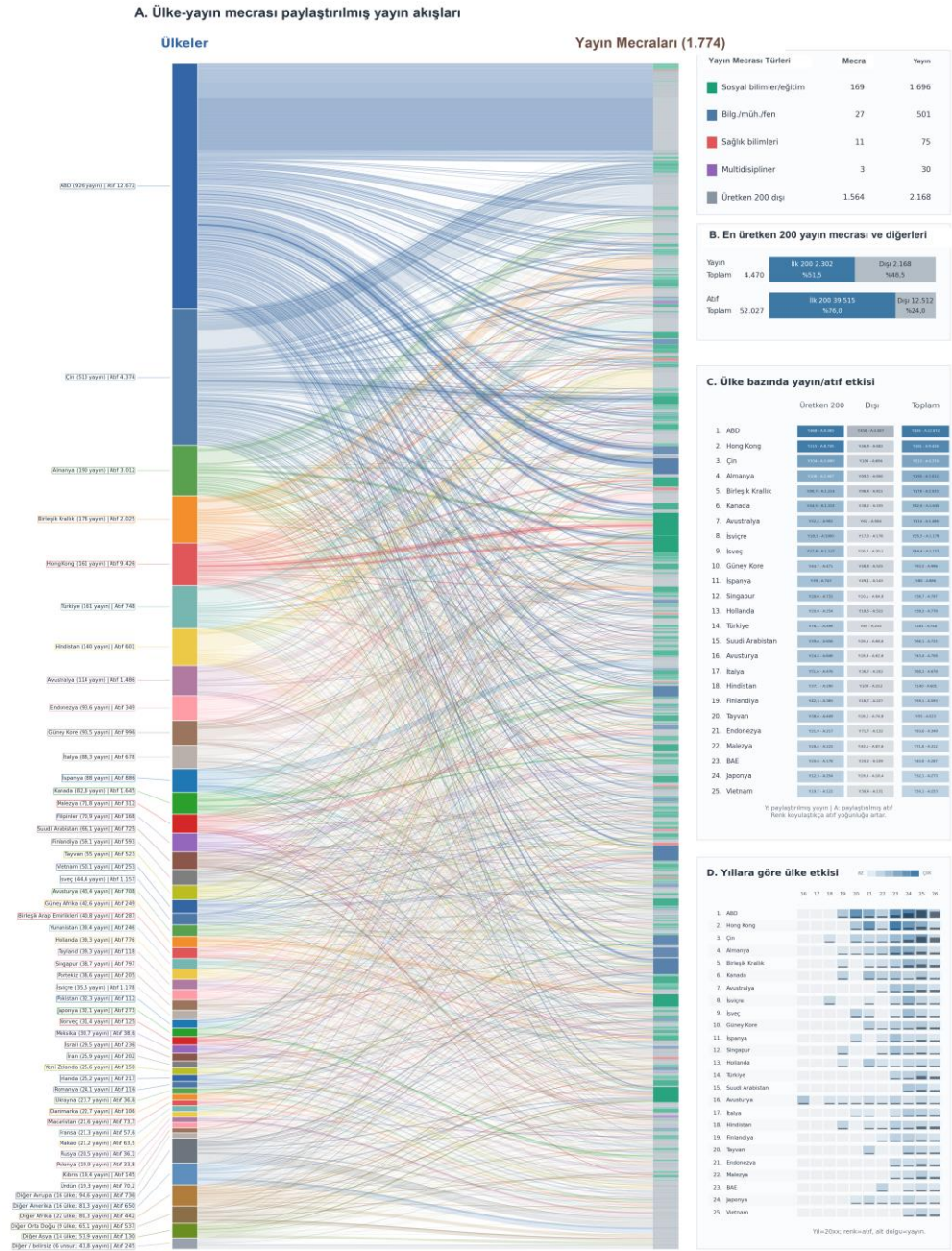
topluluk adları ise ilgili terimlerin içerik incelemesine göre verilen açıklayıcı etiketleri temsil etmektedir. Yükseköğretim ve öğrenciler düğümleri teknik ve pedagojik kümeler arasında yer almaktadır.

Grafik 4, alanın ortak düşünsel dayanaklarını kavram tanımı ve ölçme, K-12 öğretim tasarımı ve güncel üretken model araştırmaları çevresinde göstermektedir. Ortak atıf bağlantısı, iki kaynağın seçilen WoS alt evrenindeki aynı belgelerde anılma sıklığını ölçmektedir. Düğüm büyüklüğü ve bağ gücü, hangi kaynak çiftlerinin birlikte kullanıldığını göstererek içerik incelemesine yön verir. Kavramsal yeterlik, ölçme ve üretken model bölgeleri arasındaki görsel konumlar yeni platform tartışmalarının önceki eğitim birikimiyle nerede bulunduğunu düşündürmektedir.

Grafik 4. WoS kaynakça alanlı alt korpusta ortak atıf (co-citation) ağı (NetworkX hesabı, VOSviewer görselleştirmesi)

Kaynak: WoS kaynakça verisi bulunan 2.736 belgenin ortak atıf ağı. Son ağ 41 düğüm ve 150 bağ içermektedir. Seçim ve topluluk çözümü NetworkX, görselleştirme VOSviewer 1.6.20 kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Grafik 5. Ülke-yayın mecrası akışı, yayın mecrası üretkenliği ve paylaştırılmış yayın-atıf dağılımı (A-D)

Kaynak: Ülke bilgisi çözümlenmiş ve yayın mecrası bilgisi bulunan 4.470 kayıt. Çok ülkeli yayınların yayın ve atıf katkısı ülkeler arasında eşit paylaştırılmıştır.

Grafik 5, yayın üretkenliğiyle veri çekim tarihine kadar oluşan atıf görünürlüğünün aynı coğrafi sıralamayı üretmediğini göstermektedir. Korpusta en üretken 200 yayının mecrasının atıf payı yayın payından daha yüksektir. Bu fark akademik görünürlüğün yayın mecraları arasında yoğunlaştığına işaret etmektedir. Yayın yılı bir metnin atıf toplama süresini, disiplinlerin yayın alışkanlıkları atıf düzeyini, uluslararası ortaklıklar erişim ağlarını, veri tabanı kapsamı da izlenebilen yayınları etkilemektedir. Ülke payları bu etkenlerin birlikte ürettiği bir göstergedir. Düşük kaynaklı kurumların, farklı dil topluluklarının ve yerel yayın kanallarının sınırlı görünürlüğü, üretim kapasitesiyle indeksleme koşullarının aynı dağılımda birleştiğini göstermektedir.

Gençlik kapsam denetiminde açık yaş ve gençlik terimleri 680 kayıta görülmektedir. “Öğrenci” terimi eklendiğinde sayı 2.717’ye çıkmaktadır. Aradaki fark, alanın gençleri büyük ölçüde eğitim statüsü üzerinden ele aldığını göstermektedir. Öğrenci etiketi çocuk, ergen ve yetişkin örneklemelerini aynı grupta toplayabildiği için 2.717 kaydın tamamı yaşa özgü gençlik araştırması olarak yorumlanmasını sınırlandırmaktadır. Kimlik, akran ilişkileri, gündelik platform deneyimi ve okul dışı üretim daha düşük görünürlüğe sahiptir.

Yaş veya eğitim dönemi psikolojik durumdan bağımsız bir değişkendir. Aynı yaştaki kişiler geçici ve kalıcı ruhsal durumları, destek ağları, kırılganlıkları ve duygusal baş etme biçimleri bakımından geniş bir çeşitlilik göstermesi tabiidir. Üretken bir sistemle kurulan benzer görünüşlü ilişki bir genç için merak ve yaratıcı deneme, başka biri için yalnızlıkla baş etme, duygu düzenleme, kaçınma, onay arama ya da aidiyet kurma gibi çok boyutlu girift işlevler taşıması kuvvetle muhtemeldir. Konuşma metni, kullanım süresi ve anahtar sözcükler bu duygusal mekanizmanın aile, akran, okul, kültür, klinik destek ya da geçici yaşam olayı içindeki bağlamını açıklamaya yetmediği gibi bu tür değişkenlere odaklanmak için gereken olgunlaşma henüz mevcut görünmemektedir.

Bibliyometrik göstergeler alanın eğitim, ölçme ve yükseköğretim çevresinde yoğunlaştığını göstermektedir. Üretken platformların kitlesel kullanıma açıldığı dönemde ölçek geliştirme, öğrenci tutumu ve sınıf uygulamalarına ilişkin yayınlar da artmıştır. Platform yayılımıyla yayın artışı arasındaki zamansal paralellik, veri tabanı kapsamını, indeksleme gecikmesini ve konuya özgü etkileri denetleyen ayrı bir araştırma tasarımıyla sınanabilir. Gündelik platform deneyimi, iletişim pratikleri ve kurumsal sorumluluk terimleri ağına daha seyrek bölgelerinde yer bulmaktadır. Yaş duyarlı performans ölçümlerini platform kayıtlarına dayalı yönetim araştırmalarıyla birleştiren tasarımlar, eğitim araştırmalarıyla platform sorumluluğu arasındaki bağlantıyı güçlendirebilir.

Uygulama Çerçevesi ve Kurumsal Sorumluluk

Eğitim ortamında üretken modellerin kullanımından doğan görevler, karar yetkisi ve zarar önleme kapasitesine göre ayrılmalıdır. Öğrenci kapasite ve şuru dahilinde kullandığı kaynağı, yaptığı düzeltmeyi ve araç katkısını açıklar

veya açıklaması beklenebilir bir düzeye erişmesi hedeflenebilir. Öğretmen öğrenme amacını ve kanıt standardını belirleyerek bu gelişimin evrelerinin ve düzeyinin takipçisi olması beklenir. Eğitim kurumu güvenli araç seçimini, erişilebilir itiraz yolunu ve olay kaydını sağlaması etkili bir zincir kurulmasında önemlidir. Platform-sağlayıcı veri işleme biçimini, bilinen sınırlılıkları, sürüm değişikliklerini ve ciddi olayları şeffaf biçimde izah etmesi okuryazarlık bileşenlerinin odaklanması noktasında faydalıdır. Kamu otoritesi asgari hakları, denetçinin bilgiye erişimini ve yaptırım düzenini belirleme noktasında okuryazarlık zincirini baştan sona çalışır tutmalıdır. Millî Eğitim Bakanlığının 2026 kılavuzu üst kurul, il ve ilçe kurulları, okul etik ekipleriyle YAZEK üzerinden yürütülen beyan, ihlal ve itiraz işlemlerini Bakanlık içinde izlenebilir bir yapıya bağlamaktadır (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 2026). UNESCO da hesap verebilirliği teknik altyapının yaşam döngüsüne katılan aktörlerin yetki ve etkilerine göre dağıtmaktadır (UNESCO, 2021).

Okuryazarlığın kurumsal yönünde personele verilen genel eğitimin kullanılan sistem, mesleki rol ve kararın sonucu için ne ölçüde yeterli olduğunu sınımalıdır. Avrupa Birliği Yapay Zekâ Tüzüğü'nün 2024 metni, sağlayıcılarla kullanıcı kuruluşlara personelin teknik bilgisi, deneyimi, eğitimi, kullanım bağlamı ve etkilenen gruplar doğrultusunda yeterli okuryazarlığı sağlamak üzere önlem alma yükümlülüğüne yer vermektedir (European Parliament & Council of the European Union, 2024). Haziran 2026'da kabul edilen değişiklik metni yükümlülüğü, Komisyonla üye devletlerin okuryazarlığın gelişimini desteklemesi yönünde yumuşatmıştır. Temmuz 2026 itibarıyla yürürlükteki hüküm 2024 metnidir (European Parliament & Council of the European Union, 2026). Komisyonun uygulama arşivi, eğitimin sektör ve role göre nasıl uyarlanabildiğini gösteren kurum örneklerini bir araya getirmektedir (European Commission, 2025a).

Ng vd. (2023), Eğitimcilerin Dijital Yeterlikleri için Avrupa Çerçevesi'ni eleştirel düşünme, problem çözme, iletişim ve iş birliği becerileriyle birleştirmektedir. Geliştirdikleri çerçeve, öğretim elemanının ders hedefini, konu içeriğini, kullanılan sistemi ve değerlendirme ölçütlerini uyumlu biçimde tasarlamasını öngörmektedir. Öğretim elemanı, mevcut dersin bir oturumunda öğrencilere ders konusuyla ilgili ve sorunlarını önceden belirlediği kısa bir model çıktısı verir. Öğrenciler çıktıdaki iddialar için bir iddia-kaynak-değerlendirme çizelgesi hazırlar, kaynakların gerçekliğini ve güncelliğini denetler, eksik bağlamın anlamı nasıl değiştirdiğini açıklar, kalıp yargının sonuçlarını değerlendirir ve metnin düzeltilmiş biçimini gerekçeleriyle teslim eder. Çizelgeyle düzeltilmiş metinden oluşan inceleme dosyası ders notuna dâhil edilir. Öğretim elemanı dosyayı disiplinler doğruluk, kaynak izlenebilirliği, düzeltme gerekçesi ve etik muhakeme ölçütleriyle puanlar. Southworth vd. (2023), yeterlik alanlarını Florida Üniversitesinin akreditasyonla bağlantılı Kalite Geliştirme Planında ortak

öğrenme çıktılarına ve ders içerik düzeylerine bağlamaktadır. AI² Merkezi uygulamayı kurum çapında koordine etmekte, öğrenme çıktılarının program süresince izlenmesini sağlamaktadır. İki kaynak birlikte ele alındığında Ng vd. sınıf içindeki görevin ve rubriğin nasıl kurulacağını, Southworth vd. bu görevden elde edilen kanıtın kurumsal kalite sürecine nasıl yerleştirileceğini açıklamaktadır.

Çocukların ve gençlerin kullandığı platformlardaki koruma önlemleri, kronolojik yaşın yanı sıra eğitim kademesi, önceki deneyim, nörogelişimsel özellikler, duygusal durum, erişilebilirlik gereksinimleri ve destek çevresi dikkate alınarak tasarlanmalıdır. Aynı uyarının anlaşılması ve davranışa dönüşmesi bu koşullara göre değişebilir. Avrupa Komisyonunun çocukların korunmasına ilişkin DSA rehberi yüksek gizlilik varsayılanlarını, öneri akışında açık kullanıcı tercihlerine ağırlık verilmesini, engelleme araçlarını ve aşırı kullanımı besleyen tasarım özelliklerinin sınırlandırılmasını önermektedir (European Commission, 2025b). California SB243, arkadaşlık amaçlı sohbet botlarında kullanıcının insanla konuşmadığını bildiren uyarıyı, 18 yaşından küçük olduğu bilinen kullanıcılara üç saatte bir ara verme hatırlatmasını ve intihar ya da kendine zarar ifadeleri için kriz protokolünü düzenlemektedir (California Senate Bill 243, 2025). Gerçeklik değerlendirmesi zorlaşabilen veya insan benzeri etkileşim ipuçlarına farklı tepki veren kullanıcılar açısından uyarının biçimi, sıklığı ve anlaşılabilirliği ayrıca sınanmalıdır. Yaş, dil, engellilik ve duygusal destek koşullarını kapsayan kullanıcı testleri, koruyucu tasarımın kimler için işlediğini gösterebilir (UNICEF, 2025).

Eğitim kurumları öğrenci ödevlerinin üretken model tarafından yazılıp yazılmadığını tahmininde yapay zekâ dedektörleri kullanmaktadır. Liang vd. (2023), bu araçların farklı dil geçmişlerine sahip öğrencilerin insan eliyle yazdığı metinleri aynı doğrulukta sınıflandırıp sınıflandırmadığını araştırmıştır. Araştırmacılar, ana dili İngilizce olmayan kişilerin yazdığı 91 TOEFL kompozisyonu ABD'deki sekizinci sınıf öğrencilerine ait 88 kompozisyonu yedi yaygın dedektörde incelemiştir. Her iki veri kümesi de insanlar tarafından yazılmış metinlerden oluşmaktadır. Dedektörler TOEFL kompozisyonlarının ortalama yüzde 61,3'ünü yanlışlıkla makine üretimi olarak işaretlerken karşılaştırma grubundaki hata oranı yüzde 5,1'de kalmıştır. Araştırmacılar farkın metinsel öngörülebilirlikle ilişkisini ayrıca sınamıştır. TOEFL metinlerindeki sözcük seçimleri çeşitlendirildiğinde yanlış işaretleme oranı düşmüş, ABD'deki öğrencilerin metinleri daha sınırlı sözcüklerle yeniden yazıldığında oran yükselmiştir. Dedektörler böylece ikinci dilde yazmaya eşlik edebilen daha öngörülebilir sözcük seçimlerini model üretiminin işareti olarak yorumlayabilmektedir. Teknik sınıflandırma hatası disiplin sürecine taşındığında öğrencinin akademik dürüstlüğü hakkında yanlış karar verilmesi riskini doğurmaktadır. Liang vd.'nin (2023) bulguları, dedektör puanının taslak geçmişi, kaynak kayıtları ve öğrencinin açıklaması gibi bağımsız kanıtlarla sınanması gereğini desteklemektedir.

Ticari sır korumasıyla kamu denetimi arasındaki gerilim, GPT-4'ün teknik raporunda belirgin biçimde savunulmuştur. OpenAI, rekabet koşulları ve güvenlik gerekçeleriyle modelin büyüklüğünü, donanımını, eğitim için kullanılan hesaplama miktarını, veri kümesinin nasıl kurulduğunu ve eğitim yöntemini açıklamamıştır (OpenAI, 2023). Rapor performans sonuçlarını ve bazı güvenlik sınamalarına yer vermekle yetinmiştir. Kapalı kalan ayrıntılar sonuçların aynı koşullarda yeniden üretilmesini ve eğitim verisindeki temsil sorunlarının kaynağının incelenmesini güçleştirmektedir. Şeffaflık, bilginin kamusal önemiyle hassasiyetine göre farklı erişim düzeyleri gerektirir. Kamuya açık belgeler eğitim içeriğinin genel bileşimini, bilinen sınırlılıkları, ciddi olayların türü ve sıklığını, etkilenen sürümü ve alınan önlemin sonucunu göstermelidir. Ayrıntılı teknik kayıtlara erişimin kapsamı ve güvenceleri hukuk, veri koruma ve bilgi güvenliği değerlendirmesine bağlıdır. Avrupa Birliği Yapay Zekâ Tüzüğü, genel amaçlı modellerin eğitim içeriği hakkında kamuya açık bir özet ile yetkili kurumların gerekli bilgileri gizlilik koşulları altında inceleyebilmesini birlikte düzenleyen güncel bir örnek sunmaktadır (European Parliament & Council of the European Union, 2024). Asgari ilke, zarara ilişkin temel bilgilerin yayımlanması ve hassas iddiaların uygun uzmanlıkla bağımsız biçimde doğrulanabilmesidir.

Platformlara ilişkin risk bilgisinin kullanıcı düzeyinde karşılık bulması eğitim uygulamalarını da gerektirir. Uluslararası bir konsorsiyum tarafından geliştirilen Safe-You bu ihtiyaca çok biçimli bir eğitim yapısıyla karşılık verir. Proje yapay zekâ okuryazarlığını gündelik dijital riskleri tanıma, kaynakları sorgulama ve öğrenilenleri paylaşma becerileriyle buluşturur. Dijital Labirent, Gerçeğin Maskeleri ve Dijital Güvenlik Kalkanı gibi filmler riskleri anlatı yoluyla görünür kılar. Kısa videolar aynı temaları daha yoğun biçimde işler. Avrupa Birliği'nin vatandaşlara yönelik dijital yeterlik çerçevesi DigComp'a dayanan araç seti filmlerde açılan sorunları kavramsal bilgi ve örneklerle derinleştirir. Projeye özgü tasarlanan veri tabanı araştırmayı ihtiyaçlarını destekleyici niteliktedir. Öz değerlendirme soruları bireysel geri bildirimin sağlıklı işlemesi için gereken sorgulama davranışına dair perspektif kazandırmaktadır. Akran eğitimleri bilgiyi gençler arasında dolaşıma sokması bakımından projenin ayırt edici niteliklerindendir (Safe-You Projesi, t.y.-a, t.y.-b, t.y.-c). Bir araya gelen bileşenler riskleri fark etme ve sistemleri sorgulama becerisini kaynak denetimiyle akran paylaşımına bağlamaktadır. Safe-You böylece yapay zekâ okuryazarlığının farklı halkalarında kullanılabilen bir eğitim çatısı sunmaktadır.

Sonuç ve Gelecek Perspektifi

Üretken modellerin meydana getirdiği yeni risklerin önemli bir bölümü, daha eski dijital sorunların yeni koşullardaki biçimleri oluşturmaktadır: Kaynak güvenilirliği, temsil, mahremiyet, rıza, ticari yönlendirme, algoritmik görünürlük ve eşitsiz erişim sosyal medya döneminde belirginleşen sorun alanlarıdır. Medya, bilgi, veri ve dijital okuryazarlık araştırmaları içerik, kullanıcı, platform

ve toplumsal bağlam arasındaki ilişkiyi çözümlemek için geniş bir birikim bırakmıştır. Mart 2022’de yayımlanan DigComp 2.2’nin yapay sistemlerle eleştirel ve güvenli etkileşimi mevcut dijital yeterlik çerçevesine yerleştirmesi bu sürekliliği somutlaştırmaktadır (Vuorikari vd., 2022). Komşu okuryazarlıklardan devralınan kavramlar her model sürümünü bütünüyle ayrı bir olay gibi ele alma ihtiyacını azaltabilir. Tekrarlayan risk örüntüleri daha erken ayırt edilebilir ve koruyucu eğitim uygulamaları zarar genişlemeden hazırlanabilir.

Bibliyometrik sonuçlar hazır kavramsal zeminin güçlü bir akademik karşılık bulduğunu göstermektedir. Yıllık yayın sayısı 2023’te 185’ten 2025’te 2.047’ye çıkarak yaklaşık on bir kat artmıştır. Ortak atıf yapısı kavram tanımı ve ölçme araştırmalarını K–12 öğretim tasarımıyla güncel üretken model araştırmalarına bağlamaktadır. Anahtar kavram ağı öğrenciler, öğretmenler, müfredat ve yükseköğretim çevresinde yoğunlaşmaktadır. Alan yeni araçları eğitim ve yeterlik ekseninde hızlı biçimde soğurmuş, gündelik platform deneyimiyle yönetim sorunlarına daha sınırlı bir araştırma alanı ayırmıştır. Yayın hacmindeki büyüme bilgi üretiminin hızını ve araştırma öncelikleri arasındaki dengesizliği aynı anda görünür kılmaktadır.

Gençlik görünürlüğü bu asimetrinin en belirgin sonuçlarından biridir. Yaşı açıkça belirten terimler 680 kayıta görünürken “öğrenci” teriminin eklenmesi sayıyı 2.717’ye çıkarmaktadır. Öğrenci etiketi genişledikçe yaş, okul dışı kullanım, akran çevresi ve duygusal işlev belirsizleşmektedir. Boyd (2014), Livingstone ve Helsper (2007) ile Swart’ın (2021) çalışmalarının sunduğu kavramsal zemin gençlerin dijital deneyimini kurumsal öğrenme ortamının ötesinde ele almaya imkân verir. Sosyal medya döneminden kalan bağlam çökmesi, görünürlük müzakeresi ve eşitsiz katılım tartışmaları üretken sistemler karşısında da açıklayıcı gücünü korumaktadır. Yaşa duyarlı araştırma gündemi gençliği bağımsız bir toplumsal kategori olarak ele almalı ve okul ile platform arasındaki geçişleri izlemelidir.

Ülke ve yayın mecrası dağılımı erken akademik çabaların dünya ölçeğinde nasıl dolaştığını göstermektedir. Ülke ve mecra verisi çözümlenen 4.470 kayıt 1.774 yayın mecrasına dağılmıştır. En üretken 200 mecra yayınların yüzde 51,5’ini ve atıfların yüzde 76’sını toplamaktadır. Ülke sırasıyla atıf sırasının ayrışması üretim kapasitesiyle uluslararası görünürlüğün farklı göstergeler olduğunu ortaya koymaktadır. Mevcut dağılım erken araştırma hareketliliğini göstermekte fakat bu hareketliliğin kamusal karşılığını ayrı bir ampirik soru olarak bırakmaktadır.

Akademik üretimle hukuki uyum farklı zaman ölçeklerinde ilerlemektedir. Marchant vd. (2011) yeni teknolojilerle hukuki ve etik gözetim arasındaki açığı “tempo sorunu” (pacing problem) olarak tanımlamaktadır. Avrupa Birliği Dijital Hizmetler Tüzüğü’nün gerekçesi 2000 tarihli e-ticaret çerçevesinin çevrim içi sosyal ağlar ve pazar yerleri karşısında yirmi yıl sonra yenilendiğini açıkça

kayda geçirmektedir. 2022’de kabul edilen düzenlemenin genel uygulaması 17 Şubat 2024’te başlamıştır (European Parliament & Council of the European Union, 2022). Sosyal medya deneyimi burada açık bir zaman dersi verir maalesef riskin görünür olması, kapsamlı yükümlülüklerin kurulması ve uygulama kapasitesinin oluşması farklı takvimlerde gerçekleşmektedir.

Üretken modeller aynı tempo sorununu daha karmaşık bir zemine taşımaktadır. Calvino vd. (2025) yaygın kullanım, sürekli gelişme ve yeni yenilikleri besleme özellikleri nedeniyle bu sistemlerin genel amaçlı teknoloji olma yönünde güçlü potansiyel taşıdığını belirtmektedir. Platformlar API ve chat arayüzleriyle metin, görsel, kod, çeviri ve karar desteği üreten teknik altyapı eğitimi çalışma yaşamının olağan iş akışlarına yerleşmektedir. İçerik kaldırma ve erişim kısıtlama araçları belirli zarar türlerinde işlevini korumaktadır. Üretim zincirine yerleşen sistemlerde denetimin konusu model davranışına, kurumsal kullanıma, veriye ve somut görev riskine doğru genişler. Model sağlayıcısı, uygulayıcı kuruluş ve kullanıcı arasındaki sorumluluk dağılımı her kullanım alanında yeniden kurulmaktadır. Sistemlerin üretim kapasitesine duyulan ekonomik ve toplumsal bağımlılık yaptırımın kapsamını ve zamanlamasını güç bir karar alanına dönüştürür.

Hukuki ve teknik düzeneklerin olgunlaşma süresi acil bir koruma aralığı yaratmaktadır. Okuryazarlık eğitimi mevcut derslere, mesleki gelişim programlarına, gençlik çalışmalarına ve kamusal eğitim girişimlerine eklenilebileceği için kısa sürede yaygınlaştırılabilecek bir savunma hattı sunar. Kalıcı öğrenme hedefi belirli bir ürüne komut vermenin ötesine geçer. Kullanıcı modelin sınırlarını tanır, kaynağı ve bağlamı doğrular, belirsizliği hesaba katar, arayüzün ikna edici etkisini fark eder ve risk yükseldiğinde insan desteğine yönelir. OECD ile Avrupa Komisyonunun (2026) güncel çerçevesi de yeterliği sınıf içi kullanımın ötesinde gündelik, mesleki ve toplumsal kararlarla ilişkilendirmektedir. Okuryazarlığın koruyucu değeri erişilebilir başvuru yolları, şeffaf platform verisi ve uygulanabilir haklarla güçlenir.

Bilimsel yayın döngüsü yeni modellerin, platformların ve kullanım biçimlerinin sahaya çıkış hızının gerisinde kalmaktadır. Stanford Institute for Human-Centered Artificial Intelligence (2026), önemli bir kodlama ölçütündeki başarının tek yılda yüzde 60’tan yüzde 100’e yaklaştığını bildirirken sorumlu yapay zekâ ölçütlerinin raporlanmasında belirgin boşluklar bulunduğunu göstermektedir. Teknik performansla güvenlik bilgisinin farklı hızlarda gelişmesi ürün odaklı kılavuzların ömrünü kısaltmaktadır. Alan yazınının daha kalıcı görevi kaynak denetimi, belirsizlik muhakemesi, bağlam kurma, insan gözetimi ve hak arama gibi sürümler arasında taşınabilen ilkeleri sınamaktır. Güncellenebilir öğretim materyalleri ve düzenli aralıklarla yinelenen performans görevleri yeni özellikleri mevcut yeterliklere bağlayabilir. Böyle bir düzen akademik kanıt ol-

gunlaŖırken kullanıcı için ihtiyaatlı bir hareket alanı açar. Safe-You türü giriŖim-ler akademik birikimle gündelik kullanım arasındaki mesafeyi kısaltabilecek bir uygulama biçimini sunmaktadır.

Kaynakça

- Boscardin, C. K., Gin, B., Golde, P. B., & Hauer, K. E. (2024). ChatGPT and generative artificial intelligence for medical education: Potential impact and opportunity. *Academic Medicine*, 99(1), 22–27. <https://doi.org/10.1097/ACM.0000000000005439>
- boyd, d. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.
- California Senate Bill 243, Cal. Bus. & Prof. Code §§ 22601–22606 (2025). https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/billTextClient.xhtml?bill_id=202520260SB243
- Calvino, F., Haerle, D., & Liu, S. (2025). *Is generative AI a general purpose technology? Implications for productivity and policy* (OECD Artificial Intelligence Papers No. 40). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/704e2d12-en>
- Carolus, A., Koch, M. J., Straka, S., Latoschik, M. E., & Wienrich, C. (2023). MAILS – Meta AI literacy scale: Development and testing of an AI literacy questionnaire based on well-founded competency models and psychological change- and meta-competencies. *Computers in Human Behavior: Artificial Humans*, 1(2), Makale 100014. <https://doi.org/10.1016/j.chbah.2023.100014>
- Casal-Otero, L., Catalá, A., Fernández-Morante, C., Taboada, M., Cebreiro, B., & Barro, S. (2023). AI literacy in K–12: A systematic literature review. *International Journal of STEM Education*, 10, Makale 29. <https://doi.org/10.1186/s40594-023-00418-7>
- Chan, C. K. Y., & Hu, W. (2023). Students' voices on generative AI: Perceptions, benefits, and challenges in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20, Makale 43. <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00411-8>
- Chan, C. K. Y., & Lee, K. K. W. (2023). The AI generation gap: Are Gen Z students more interested in adopting generative AI such as ChatGPT in teaching and learning than their Gen X and millennial generation teachers? *Smart Learning Environments*, 10, Makale 60. <https://doi.org/10.1186/s40561-023-00269-3>
- Chiu, T. K. F. (2024). Future research recommendations for transforming higher education with generative AI. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 6, Makale 100197. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100197>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>

- European Commission. (2025a, 4 Aralık). *AI talent, skills and literacy*. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ai-talent-skills-and-literacy>
- European Commission. (2025b, 14 Temmuz). *Commission publishes guidelines on the protection of minors*. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/commission-publishes-guidelines-protection-minors>
- European Parliament & Council of the European Union. (2022). Regulation (EU) 2022/2065 on a single market for digital services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). *Official Journal of the European Union*. <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>
- European Parliament & Council of the European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>
- European Parliament & Council of the European Union. (2026). Regulation amending Regulations (EU) 2024/1689, (EU) 2018/1139 and (EU) 2023/1230 as regards the simplification of the implementation of harmonised rules on artificial intelligence (Digital Omnibus on AI) (PE-CONS 30/26) [24 Temmuz 2026 itibarıyla Avrupa Birliği Resmî Gazetesi'nde yayımlanmayı bekleyen kabul edilmiş metin]. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CONSIL%3APE_30_2026_INIT
- Federal Trade Commission. (2026, 8 Mayıs). *Complying with the TAKE IT DOWN Act*. <https://www.ftc.gov/business-guidance/resources/complying-take-it-down-act>
- Fernandes, D., Villa, S., Nicholls, S., Haavisto, O., Buschek, D., Schmidt, A., Kosch, T., Shen, C., & Welsch, R. (2026). AI makes you smarter but none the wiser: The disconnect between performance and metacognition. *Computers in Human Behavior*, 175, Makale 108779. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2025.108779>
- Garcia v. Character Technologies, Inc., No. 6:24-cv-01903-ACC-UAM, Complaint (M.D. Fla. 22 Ekim 2024). <https://www.courthousenews.com/wp-content/uploads/2025/05/garcia-v-character-technologies-complaint.pdf>
- Garcia v. Character Technologies, Inc., 785 F. Supp. 3d 1157 (M.D. Fla. 2025). <https://www.thefire.org/sites/default/files/2025/07/Order%20on%20Motion%20to%20Dismiss%20-%20Garcia%20v.%20Character%20Technologies%20Inc.pdf>
- Garcia v. Character Technologies, Inc., No. 6:24-cv-01903-ACC-UAM, Doc. 273 (M.D. Fla. 11 Haziran 2026). <https://cases.justia.com/federal/district-courts/florida/flmdce/6%3A2024cv01903/433581/273/0.pdf>
- Hagberg, A. A., Schult, D. A., & Swart, P. J. (2008). Exploring network structure, dynamics, and function using NetworkX. G. Varoquaux, T. Vaught, & J. Millman (Ed.), *Proceedings of the 7th Python in Science Conference* içinde (ss. 11–15). SciPy. <https://doi.org/10.25080/TCWV9851>

- Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning*. Center for Curriculum Redesign.
- Kandlhofer, M., Steinbauer, G., Hirschmugl-Gaisch, S., & Huber, P. (2016). Artificial intelligence and computer science in education: From kindergarten to university. 2016 *IEEE Frontiers in Education Conference (FIE)* içinde (ss. 1–9). IEEE. <https://doi.org/10.1109/FIE.2016.7757570>
- Knoth, N., Tolzin, A., Janson, A., & Leimeister, J. M. (2024). AI literacy and its implications for prompt engineering strategies. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 6, Makale 100225. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2024.100225>
- Lau, G. R., Low, W. Y., Tay, L., Guevarra, Y. A., Gašević, D., & Hartanto, A. (2026). Understanding critical thinking in generative artificial intelligence use: Development, validation, and correlates of the critical thinking in AI use scale. *Computers in Human Behavior Reports*, 22, Makale 101103. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2026.101103>
- Lee, H.-P., Sarkar, A., Tankelevitch, L., Drosos, I., Rintel, S., Banks, R., & Wilson, N. (2025). The impact of generative AI on critical thinking: Self-reported reductions in cognitive effort and confidence effects from a survey of knowledge workers. *Proceedings of the 2025 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* içinde (Makale 1121, ss. 1–22). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3706598.3713778>
- Liang, W., Yuksekgonul, M., Mao, Y., Wu, E., & Zou, J. (2023). GPT detectors are biased against non-native English writers. *Patterns*, 4(7), Makale 100779. <https://doi.org/10.1016/j.patter.2023.100779>
- Lim, K. Y., & Darvin, R. (2026). Critical digital literacies, generative AI, and the negotiation of agency in human-AI interactions. *System*, 136, Makale 103904. <https://doi.org/10.1016/j.system.2025.103904>
- Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2007). Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide. *New Media & Society*, 9(4), 671–696. <https://doi.org/10.1177/1461444807080335>
- Long, D., & Magerko, B. (2020). What is AI literacy? Competencies and design considerations. *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* içinde (ss. 1–16). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3313831.3376727>
- Marchant, G. E., Allenby, B. R., & Herkert, J. R. (Ed.). (2011). *The growing gap between emerging technologies and legal-ethical oversight: The pacing problem*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-1356-7>
- Miao, F., & Holmes, W. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*. UNESCO. <https://doi.org/10.54675/EWZM9535>
- Ng, D. T. K., Leung, J. K. L., Chu, K. W. S., & Qiao, M. S. (2021a). AI literacy: Definition, teaching, evaluation and ethical issues. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*, 58(1), 504–509. <https://doi.org/10.1002/pra2.487>

- Ng, D. T. K., Leung, J. K. L., Chu, S. K. W., & Qiao, M. S. (2021b). Conceptualizing AI literacy: An exploratory review. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 2, Makale 100041. <https://doi.org/10.1016/j.caei.2021.100041>
- Ng, D. T. K., Leung, J. K. L., Su, J., Ng, R. C. W., & Chu, S. K. W. (2023). Teachers' AI digital competencies and twenty-first century skills in the post-pandemic world. *Educational Technology Research and Development*, 71(1), 137–161. <https://doi.org/10.1007/s11423-023-10203-6>
- OECD & European Commission. (2026). *Empowering learners for the age of AI: An AI literacy framework for primary and secondary education*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/65cd27d4-en>
- OpenAI. (2023). *GPT-4 technical report* [Ön baskı]. arXiv. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2303.08774>
- Park, J. (2025). A systematic literature review of generative artificial intelligence (GenAI) literacy in schools. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 9, Makale 100487. <https://doi.org/10.1016/j.caei.2025.100487>
- Rapanta, C., Bhatt, I., Bozkurt, A., Chubb, L. A., Erb, C., Forsler, I., Gravett, K., Koole, M., Lintner, T., Örtengren, A., Petricini, T., Rodgers, B., Webster, J., Xu, X., Christensen, I.-M. F., Dohn, N. B., Christensen, L. L. W., Zeivots, S., & Jandrić, P. (2025). Critical GenAI literacy: Postdigital configurations. *Postdigital Science and Education*, 7, 1296–1333. <https://doi.org/10.1007/s42438-025-00573-w>
- Rasul, T., Nair, S., Kalendra, D., Robin, M., Santini, F. O., Ladeira, W. J., Sun, M., Day, I., Rather, R. A., & Heathcote, L. (2023). The role of ChatGPT in higher education: Benefits, challenges, and future research directions. *Journal of Applied Learning & Teaching*, 6(1), 41–56. <https://doi.org/10.37074/jalt.2023.6.1.29>
- Safe-You Projesi. (t.y.-a). *Genç liderler için dijital sağlık rehberlik akademisi*. Erciyes Üniversitesi. 24 Temmuz 2026 tarihinde <https://safeyou.erciyes.edu.tr/> adresinden erişildi.
- Safe-You Projesi. (t.y.-b). *SafeYou veri tabanı*. Erciyes Üniversitesi. 24 Temmuz 2026 tarihinde <https://projectactivities.erciyes.edu.tr/safe-you/database/> adresinden erişildi.
- Safe-You Projesi. (t.y.-c). *Yapay zekâ ve algoritmalar çağında dijital yeterlilikler* [Araç seti]. Erciyes Üniversitesi. 24 Temmuz 2026 tarihinde <https://projectactivities.erciyes.edu.tr/safe-you/toolkit/> adresinden erişildi.
- Sharma, M., Tong, M., Korbak, T., Duvenaud, D., Askill, A., Bowman, S. R., Durmus, E., Hatfield-Dodds, Z., Johnston, S. R., Kravec, S., Maxwell, T., McCandlish, S., Ndousse, K., Rausch, O., Schiefer, N., Yan, D., Zhang, M., & Perez, E. (2024). Towards understanding sycophancy in language models. *International Conference on Learning Representations 2024*. https://proceedings.iclr.cc/paper_files/paper/2024/hash/0105f7972202c1d4fb817da9f21a9663-Abstract-Conference.html

- Shen, E., Hamati, F., Donohue, M. R., Girgis, R. R., Veenstra-VanderWeele, J., & Jutla, A. (2026). Evaluation of large language model chatbot responses to psychotic prompts. *JAMA Psychiatry*, 83(6), 655–657. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2026.0249>
- Shoustikova, T., Zaripova, Z. F., Ibragimov, G., Zaitseva, N. A., Pashanova, O. V., & Lobuteva, A. V. (2026). Exploring the scope of artificial intelligence literacy in education: A bibliometric approach. *Contemporary Educational Technology*, 18(1), Makale ep628. <https://doi.org/10.30935/ced-tech/17892>
- Solyst, J., Pan, M. Y., Andam, A., Portillo Poblete, I., Eslami, M., Hammer, J., Ogan, A., & Stewart, A. E. B. (2025). Critical AI literacy through exploring generative AI limitations. A. Rajala, A. Cortez, R. Hofmann, A. Jor-net, H. Lotz-Sisitka, & L. Markauskaite (Ed.), *Proceedings of the 19th International Conference of the Learning Sciences—ICLS 2025* içinde (ss. 2061–2065). International Society of the Learning Sciences. <https://doi.org/10.22318/icls2025.547433>
- Southworth, J., Migliaccio, K., Glover, J., Glover, J., Reed, D., McCarty, C., Brendemuhl, J., & Thomas, A. (2023). Developing a model for AI across the curriculum: Transforming the higher education landscape via innovation in AI literacy. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 4, Makale 100127. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100127>
- Stanford Institute for Human-Centered Artificial Intelligence. (2026). *The 2026 AI Index report*. Stanford University. <https://hai.stanford.edu/ai-index/2026-ai-index-report>
- Swart, J. (2021). Experiencing algorithms: How young people understand, feel about, and engage with algorithmic news selection on social media. *Social Media + Society*, 7(2). <https://doi.org/10.1177/20563051211008828>
- TAKE IT DOWN Act, Pub. L. No. 119-12, 139 Stat. 55 (2025). <https://www.congress.gov/119/plaws/publ12/PLAW-119publ12.pdf>
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2026). *Eğitimde yapay zekâ uygulamaları etik kılavuzu*. https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2026_01/09152326_egitimdeyapayzekauygulamalari_etik_kilavuzu.pdf
- UNESCO. (2021). *Recommendation on the ethics of artificial intelligence*. <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-ethics-artificial-intelligence>
- UNICEF. (2025, Aralık). *Guidance on AI and children: Version 3.0*. UNICEF Innocenti. <https://www.unicef.org/innocenti/reports/policy-guidance-ai-children>
- U.S. Senate Committee on Commerce, Science, and Transportation. (2024, 26 Haziran). *Take it down: Ending Big Tech's complicity in revenge porn* [Oturum, S. Hrg. 118-731]. U.S. Government Publishing Office. <https://www.congress.gov/event/118th-congress/senate-event/LC74902/text>

- van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523–538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- Vuorikari, R., Kluzer, S., & Punie, Y. (2022). *DigComp 2.2: The digital competence framework for citizens: With new examples of knowledge, skills and attitudes*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2760/115376>
- Walter, Y. (2024). Embracing the future of artificial intelligence in the classroom: The relevance of AI literacy, prompt engineering, and critical thinking in modern education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 21, Makale 15. <https://doi.org/10.1186/s41239-024-00448-3>
- Wang, B., Rau, P.-L. P., & Yuan, T. (2023). Measuring user competence in using artificial intelligence: Validity and reliability of artificial intelligence literacy scale. *Behaviour & Information Technology*, 42(9), 1324–1337. <https://doi.org/10.1080/0144929X.2022.2072768>

**Çıkar Çatışması
Beyanı**

Yazar, bu çalışma kapsamında herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

**İntihal Politikası
Beyanı**

Bu çalışma, Turnitin benzerlik tarama yazılımı ile incelenmiş ve benzerlik oranı %3 olarak tespit edilmiştir.

**Bilimsel Araştırma ve Yayın
Etliği Beyanı**

Yazar, çalışmanın bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelelerine uygun olarak hazırlandığını beyan eder. Çalışma, niteliği ve kapsamı gereğince etik kurul onayı gerektirmektedir.

**Yapay Zekâ
Kullanım Beyanı**

GPT-5.6 dil düzenlemesi, metin yapısının geliştirilmesi, kodlama desteği ve görsel biçimlendirme amacıyla yardımcı araç olarak kullanılmıştır; tüm bilimsel içerik, doğrulama ve nihai sorumluluk yazara aittir.

Diğer Açıklamalar

Bu çalışma, Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'na yürütülmekte olan Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi kapsamında üretilmiş; proje kapsamında hazırlanan "Dijital Okuryazarlık E-Merkezi" veri tabanında yer alan kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bölümün bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)a aittir.

KÜRESEL DİJİTAL BİR MECRA OLARAK YOUTUBE: AKADEMİK EĞİLİMLER ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ARAŞTIRMA

ONUR ÖNÜR MEN¹

Bu Bölümde Neler Var?

Çalışmada dijitalleşmenin toplumsal ve kültürel yapılar üzerindeki dönüştürücü etkisi çerçevesinde YouTube'un küresel bir dijital mecrası olarak konumu ele alınmaktadır. Özellikle YouTube ve içerik üreticiliği (YouTuberlık) etrafında şekillenen akademik literatür, bibliyometrik yöntemle analiz edilmiş ve eğilimler, tematik yoğunlaşmalar ile araştırma ağları saptanmıştır.

Çalışma, farklı disiplinlerin YouTube'u nasıl ele aldığını, hangi konuların öne çıktığını ve hangi coğrafi/kavramsal boşlukların bulunduğunu kapsamlı biçimde değerlendirmektedir. Ayrıca elde edilen bulgular doğrultusunda gelecekte yapılabilecek araştırmalara yönelik önerilere de yer verilmiştir.

Giriş

Dijitalleşme, geçtiğimiz yüzyılın küresel bağlamda en önemli atılımlarından biri olmuştur. Bilginin hızlı ve erişilebilir hale gelmesiyle birlikte dünya üzerindeki insan topluluklarının haberleşmeden, ekonomiye, toplumsal sorunlardan, kültürel, sanatsal ve sportif etkinliklere kadar pek çok ortak noktada buluşmasını ve etkileşim kurmasını sağlayan bir rol üstlenmiştir. Özellikle 1990'lı yılların ortalarından itibaren hayatımıza giren internet teknolojisi ile birlikte bu süreç deyim yerindeyse katlanarak artmış ve özellikle gelişmiş toplumlarda bireylerin gerçek hayatlarının yanı sıra bir dijital hayata da sahip olması durumunu beraberinde getirmiştir.

Dijital temelli devlet, bankacılık, sağlık ve sigorta hizmetleri, eğlence hizmetleri ve seyahat uygulamaları gibi pek çok internet temelli uygulama nedeniyle oluşturulan profiller, abonelikler sürekli canlı tutulması, ilgilenilmesi gereken bir süreci de ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda insanların sosyalleşme ihtiyaçları da internet tabanlı sosyal ağlar veya içerik platformlarının sunduğu hizmetler vasıtasıyla gerçekleşirken, bu aynı zamanda yeni ve Zygmunt Baumann'ndan ödünç aldığımız “akışkan” sözcüğüyle nitelendirilebilecek davranış pratiklerinin, kültür biçimlerinin ve rol modellerinin oluşmasına da neden olmuştur. 2000 sonrası teknolojinin küresel ölçekte daha da ulaşılabilir olması, altyapının gelişmesi, dijital ekosistemi besleyecek platformların kurulması ve bunların farklı işletim sistemleri içinde çalışmaları bile kullanıcı dostu tasarımları

¹ Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi, onurmen@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7500-2869

sayesinde dünyanın her yerinden ve her demografik yapıdan insanın büyük ilgiyle karşılaşarak, kullanıcı sayısı yüz milyonlarla ifade edilebilecek bir devasa platformlara dönen sosyal medya platformları, gerçek hayatı da doğrudan etkileyebilen, yönlendirebilen bir hale gelmişlerdir.

Bu süreç özellikle sosyal medyasız bir dünyayı hiç tanımayan gençler üzerinde olumlu ya da olumsuz düzeyde önemli etkileri ortaya çıkarmıştır. Bu durumu sayısı gün geçtikçe artan konuyla ilgili araştırmalarda da gözlemleyebilmek mümkündür. Bu çalışmada da ana amacımız bu olacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın odak noktası olarak 2000li yılların ortalarında hayatımıza giren sosyal medya platformlarının ortaya çıkardığı yeni dijital sosyoloji, onun üretmiş olduğu kültür ve bunun uzantılarından biri olan YouTuberlık kavramı üzerinden yapılan çalışmalar şeklinde belirlenmiştir. Böylece konunun ne tür akademik perspektiflerle ve nasıl incelendiğini, hangi konu başlıklarının öne çıktığını ve alanda araştırılacak yeni araştırma sahalarının neler olabileceğinin saptanmasına çalışılacaktır.

Kavramsal Bakış

Dijitalleşme, bireylerin günlük yaşamdaki davranış pratiklerini, toplumsal hayattaki ilişkilerini ve bilgiye erişim biçimlerini köklü biçimde değiştiren bir süreçtir. Ekonomi temelli yaklaşım dijital teknolojilerdeki artışı, entegrasyon, jeopolitik, demografi ve iklimdeki değişikliklerin yanı sıra fiyatlar, tercihler ve piyasaların işleyişi bağlamında mikro ekonomik dağılımı ve makroekonomik sonuçları etkileyen en önemli dönüşüm süreçlerinden biri olarak ele alır (Labhard et al., 2025). Diğer yandan sosyolojik bağlamda ele alındığında ise; dijitalleşme, kültürün erişilebilirliğini etkileyerek, kültürün üretim koşullarını da değiştirmiştir. Bu anlamda, dijitalleşme bireylere ve farklı nüfus gruplarına kendilerini yaratma, ifade biçimlerini seçme ve kültürel özerkliklerini artırma konusunda yeni fırsatlar sunmuştur. Başka bir deyişle, dijitalleşme, sözde kültürel demokratizasyon üzerinde etkili olmuştur (Brusila et al., 2022). Diğer yandan Hargittai ve Hsieh'e (2013) göre bu hızlı dijitalleşme, her ne kadar dışarıdan herkese açık ve eşit bir süreç gibi görünse de dijital alandaki eşitsizlikleri azaltan bir araç olmaktan daha çok mevcut tabakalaşmayı derinleştirme potansiyeline de sahiptir. Örneğin dijital medya sayesinde akademik başarı artırma, iş hayatında avantaj elde etme gibi imkânlar yakalanabilir ancak bu hâlihazırda ayrıcalıklı olan kesimler açısından daha kolay olacaktır, yine aynı şekilde dijital iletişim becerilerinden yoksun ya da bu becerileri düşük seviyede olanlar için de verimliliğin düşmesi, zaman kaybı, dolandırıcılık riski gibi olumsuz sonuçlar yaşanması mümkündür. Bununla birlikte tüm bu olumlu, olumsuz etkileriyle

birlikte bu değişim ve dönüşüm sürecinin dışında kalmak da pek mümkün değildir.

Bu dönüşüm, özellikle genç nüfus arasında yeni bir medya ekosistemi yaratırken, gelenekselden farklı olarak daha etkileşimli ve katılımcı bir ortamda büyüyen bu neslin dünya görüşlerini ve toplumsal normlara yaklaşımlarını derinden etkilemektedir (Ünal & Er, 2024). Bilhassa sosyal medyanın katılım ve etkileşimi zorunlu kılan yapısı, gençlerin bu yeni dijital ekosistemin içinde yer bulabilmek adına gündelik hayat pratiklerini bu yeni mecraya uyumlu hale getirmeye mecbur bırakmıştır. Örneğin gençler spor yaptıkları, sosyalleştikleri, oyun oynadıkları anları selfielerle ya da canlı yayınlarla paylaşmakta böylelikle takipçileriyle entegre bir hayatı sürdürmektedirler. Bu dijital entegrasyon, gençlerin iletişim kurma biçimlerini, eğlence tercihlerini ve genel sosyalleşme pratiklerini hızla dönüştürürken, yeni bir kültürel değişim sürecini de tetiklemektedir (Kahveci, 2021). Teknoloji, medya ve kültürün kesiştiği bu yeni sürecin geçmişe oranla çok daha dinamik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dinamizm, gençlerin dijital medyayı salt bir erişim veya kullanım aracı olarak görmekten ziyade, kimlik arayışlarını, iletişim ihtiyaçlarını ve kültürel katılımlarını şekillendiren toplumsal bir bağlam olarak değerlendirmelerine yol açmaktadır (Demir, 2025). Söz konusu kimlik arayışlarının referans noktasını, popülerliğini sosyal medya platformları sayesinde elde eden ve gençlerin kişisel gelişimlerinde ve dünya görüşlerinin oluşmasında etkili olan influencerler,¹ fenomenler ve mikro-ünlüler teşkil etmektedir (Öztaş & Ünal, 2022). Influencerlar gençlerin davranışlarının yönlendirilmesinde etkili olmanın yanı sıra sosyal medya platformlarında sergilenen idealize edilmiş yaşam tarzları, gençlerin benlik algılarını ve beklentilerini de şekillendirmektedir (Kaya, 2021). Bu etkileşim, gençlerin bu medya figürlerini adeta kişisel arkadaşları gibi algılamalarına ve onlara karşı duygusal bağlar geliştirmelerine neden olmaktadır (Geçer, 2024). Parasosyal etkileşim olarak da adlandırılan bu durum en temel tanımıyla medya kullanıcılarının televizyon, sinema veya dijital platformlardaki medya figürleriyle (ünlüler, YouTuberlar, influencerlar) geliştirdikleri tek yönlü ve psikolojik bir ilişki biçimidir (Sung et al., 2024). Ancak YouTube ve benzeri platformlar yalnızca gençlere yönelik mecralar değildir. Yetişkinlerin de sıkça kullandıkları bir platform olan YouTube üzerindeki içerik üreticileriyle kurdukları parasosyal ilişkiler de benzer etkileşim dinamiklerini sergilemekte olup, bu olgu pandemi gibi sosyal mesafe dönemlerinde yetişkinlerde de belirgin biçimde gözlemlenmiştir (Bond, 2022).

2005 yılında Chad Hurley, Jaweed Karim ve Steve Chen tarafından kurulan bir video paylaşım sitesi olan YouTube çok kısa zaman içerisinde dünya çapında etkin bir sosyal ağ platformu haline gelmiştir. aynı dönemde ortaya çıkan ben-

¹ Sosyal medya üzerinde popüler olan ve takipçi kitlesinin kanaatlerini, görüşlerini şekillendirebilen kişi.

zer uygulamalar arasında anlaşılır, basit arayüzü ve videoları paylaşma ve duyurma kolaylığı gibi özellikleriyle sıyrılan YouTube, bu sayede kendisi için sürekli içerik üretilen bir ve bu içerikleri ilgi alanları, öneriler ve linkler vasıtasıyla kullanıcılara ulaştırabilen, onların yeniden paylaşmasına ve etkileşim vermesine olanak sağlayan bir yapıya kavuşmuştur. Dolayısıyla YouTube, platform olarak televizyondan aldığı izleyici üzerinde böylesine yoğun bir etki oluşturma mirasını bir adım daha öteye taşıyarak, bunu hem sıradan kullanıcıların ürettiği çoğunlukla amatör içeriklerle ve küresel ölçekte gerçekleştirebilme başarısını da göstermiştir. Öte yandan YouTube günümüzde daha devasa bir platform haline gelmiştir. Buna göre her gün 1 milyar saatin üzerinde videonun izlendiği ve 720.000 saatlik videonun yüklendiği, 2,7 milyar kişiden oluşan aktif bir izleyici kitlesine hitap eden, 65 milyonun üzerinde aktif içerik üreticisi ve 113 milyonun üzerinde kanalın olduğu, ortalama bir kullanıcının 48 dakika vakit geçirdiği bir mecra (2025 *YouTube Statistics: Global Overview and Key Trends*, 2025).

Burgess ve Green'e göre (2009) YouTube'un kültürel, sosyal ve ekonomik değerinin büyük bir kısmını üretenler YouTube'un sosyal ağındaki katılımcılardır. Daha geniş anlamda katılımcı kültürde, herhangi bir platformun değer üretme kapasitesi, ortak yaratıcı kullanıcı topluluklarının aktif katılımına dayanır. Bu durumda YouTube'u sadece medya işinde değil; aynı zamanda sosyal ağ işinde de faaliyet gösteren bir kurum olarak değerlendirmektedirler. Buradan hareketle YouTube üzerine yapılan çalışmalarda farklı disiplinlerin, YouTube'u farklı nitelikleri (eğlence, reklam tanıtım, eğitim vb) bağlamında ele aldıkları düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu durumun nedeni YouTube'un hem profesyonel medya kuruluşlarının bir yeniden dağıtım kanalı olması hem de sıradan kullanıcıların da kendilerini ifade ettikleri, ekonomik bir gelir elde edebildikleri ve çeşitli ölçeklerde topluluklar oluştururarak sosyalleştiği bir kamusal alan oluşturmasıdır. Jenkins (2006) katılımcı kültür olarak adlandırdığı bu yeni yapının pasif medya izleyiciliğine dair eski anlayışlarla tezat oluşturduğunu ve artık medya üreticileri ve tüketicilerini ayrı rollerde görmek yerine, onları kimse-nin tam olarak anlamadığı yeni bir kurallar dizisine göre birbirleriyle etkileşim kuran katılımcılar olarak ifade etmek gerektiğini belirtmektedir.

Doğal olarak bu durum yeni Youtuber, influencer ya da vlogger gibi isimler verilen yeni bir içerik üreticisi modelini de ortaya çıkarmıştır. Geleneksel medya yayıncılığının aksine içerik üreticisi ile izleyici/takipçi arasındaki iletişim biçimi de farklılaşmış. Youtuberların gündelik yaşamlarını anlattığı, kullanıcılarla mesajlaştığı, basit düzeneklerle canlı yayınlar yapabildiği bu mecra, izleyicinin yayıncıyla kurduğu bu bağ neticesinde gerçeklik algısını, psikolojik durumunu, beklenti ve hedeflerini etkileyebilecek bir yön kazanmıştır. Doğal olarak kullanıcılarına ekonomik bir gelir modeli, kültürel/entelektüel/egitsel bir üretim alanı ve sosyal etkileşim ortamı sağlayan, bu denli etkili bir platformun farklı alanların araştırma konusu haline gelmesi de kaçınılmazdır.

Metodoloji

Dijital dönüşümün ürettiği yeni bir toplumsal aktör tipi olarak öne çıkan YouTube yayıncıları (YouTuberlar) ve bu aktörlerin faaliyet gösterdiği YouTube platformu, küresel erişilebilirliği ve etkisi nedeniyle alanda çalışan araştırmacıların da ilgisini çeken bir mecra olmuştur. Bu bağlamda akademik literatürde 2007'den günümüze önemli bir araştırma nesnesi haline gelmiştir. Bu çalışma, söz konusu alana ilişkin çalışmaların süreç içerisinde nasıl bir seyrettiğini anlamak amacıyla Web of Science veri tabanında yer alan 6570 yayını bibliyometrik açıdan analiz etmekte; alandaki tematik kümeler, araştırmacılar, coğrafi eğilimler ve kurumsal ağlar üzerinden küresel bir değerlendirme sunmaktadır. Bu bağlamda söz konusu fotoğrafı net görebilmek adına bibliyometrik analiz yönteminden yararlanılmıştır. Böylelikle adı geçen kavramların literatürde nasıl ele alındığını ve üretilen bilginin nicel olarak yoğunlaştığı noktalara dair daha kapsamlı ve meta analiz yapılmasına olanak sağlayacak sonuçlara ulaşabilmeyi sağlar.

Çalışmada geniş akademik etki alanı ve dünya çapında araştırmacıların yayınlarına ulaşılabilmesi nedeniyle Web of Science (WoS) veritabanından faydalanılmıştır. Araştırmanın sınırlılığını da oluşturan bu durum sayesinde WoS'un sağlamış olduğu indeksleme, güvenilir atıf yapısı ve uzun zaman aralığı arasında araştırma yapabilme avantajı sağlanmıştır.

Araştırma da öncelikli olarak konuyla ilgili olan anahtar kelimeler saptanmıştır. Ardından bu anahtar kelimelerle ilgili olabilecek, Claude yapay zekâ uygulaması üzerinden elde edilen diğer benzeşen kavramlar da sorguya eklenmiştir. Yapılan sorgulamada geniş kapsamlı bir tarama olması için "Tüm Alanlar" seçeneği seçilmiştir. Sonrasında arama kutusuna *YouTube Influencer OR YouTuber OR Youtube Algorithm OR YouTube Culture OR YouTube Content Creator OR YouTube Celebrity OR Youtube Community OR Youtube Audience OR YouTube Engagement OR YouTube Addiction OR YouTube Vlogger OR YouTube Advertising OR YouTube Fandom* anahtar kelimeleri yazılarak YouTube'un kurulduğu 2005 yılı ile 2025 yılları arasındaki zaman diliminde yapılan çalışmalar bağlamında arama yapılmıştır. Ardından elde edilen sonuçlar arasından yalnızca makaleler ve derleme çalışmalar saptanarak yayın sayısı, ülkelere ve yıllara göre dağılım, anahtar kelimeler gibi veriler betimsel olarak incelenmiştir. Böylelikle süreç içerisinde araştırmaya konu olan kavramların arkasındaki ekosisteminin nasıl şekillendiğini tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu ekosistemin yapısının anlaşılabilmesi için elde edilen ham veriler WoSViewer programı kullanılarak analiz edilmiştir.

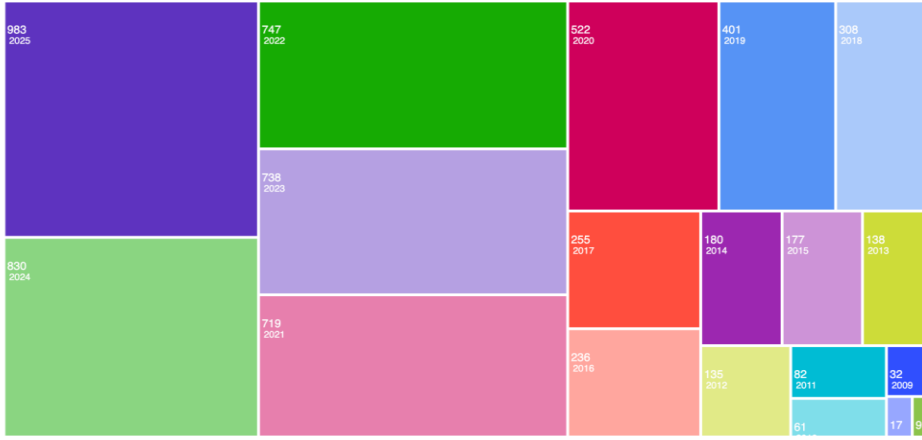
Bulgular

Toplamda 6570 makale ve derleme üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Anahtar sözcükleri kapsayan ilk yayınlar 2007 yılında yapılmıştır ve 9 makale

ve derleme olarak görülmektedir. Çalışmaların yıllara göre dağılımına bakıldığında, tutarlı biçimde bir artış olduğu görülmektedir. 2025 yılına gelindiğinde ise konuyla ilgili 983 çalışmanın yayınlandığı anlaşılmaktadır.

Özellikle 2020 yılından itibaren alanla ilgili çalışmalardaki sayısının yükseldiğini söylemek mümkündür. Bu durumun Covid-19 küresel pandemisinin YouTube ve diğer sosyal medya mecralarına olan ilgiyi artırması ile ilişkili olduğu değerlendirilmektedir. Bununla birlikte YouTube'un ve diğer dijital yayıncılık uygulamalarının 2020 sonrasında artış gösteren akıllı televizyonlarla ya da tv box cihazlarıyla izlenebilir hale gelmesi de bir etken olarak sayılabilir.

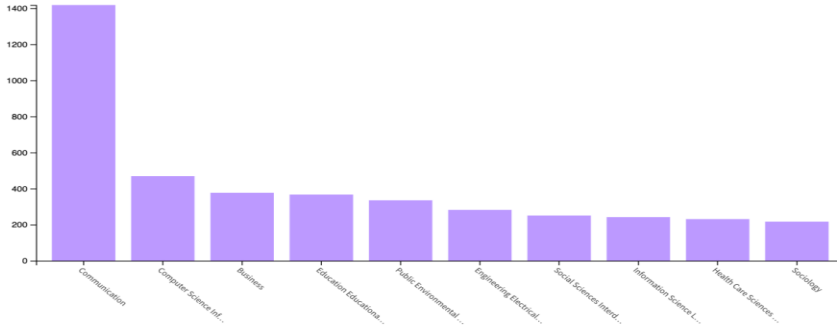
Şekil 1. Yıllara Göre WoS'ta Yer Alan Makale Sayısı

Şekil 1. Yıllara Göre WoS'ta Yer Alan Makale Sayısı

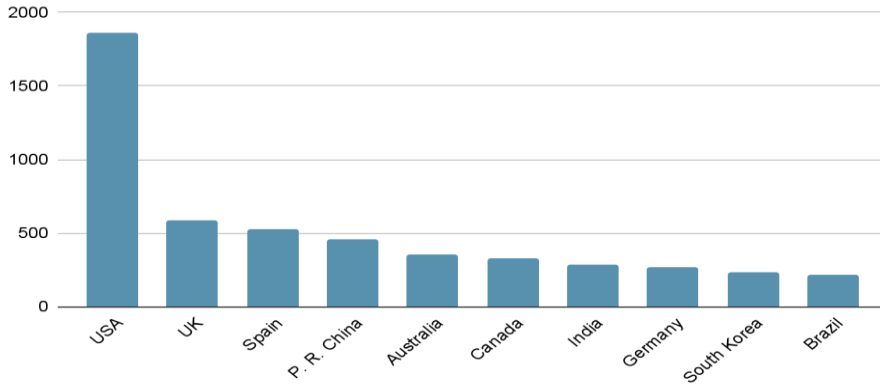
Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda 210 WoS kategorisinden sonucun olduğu görülmüştür. Bu WoS kategorilerinin ilk onuna bakıldığında ilk sırada 1418 yayınla iletişim kategorisi gelmektedir. Hemen ardından bilgisayar bilimleri (469), işletme (377), eğitim bilimleri (367), kamu sağlığı (335), elektrik-elektronik mühendisliği (282), disiplinlerarası sosyal bilimler (251), bilgi bilimi - kütüphane bilimi (242), sağlık bilimi (231) ve sosyoloji (217) kategorisinin geldiği görülmektedir.

En az sayıda yayın kategorisinde ise sadece 1 yayın olan Amerikan Edebiyatı, Tıbbi Etik, Parazitoloji, Biyofizik vb. 27 farklı kategori bulunmaktadır. Toplam yayın sayısına göre değerlendirildiğinde ise toplam 6570 çalışmanın %21.583'ünün iletişim alanından geldiği anlaşılmaktadır. Bu durum, yıllara göre makale sayısındaki artışla birlikte değerlendirildiğinde, YouTube'un iletişim alanındaki küresel çapta etkili mecralardan biri haline geldiğinin göstergesidir.

Şekil 2. WoS Kategorilerine Göre Makalelerin Dağılımı

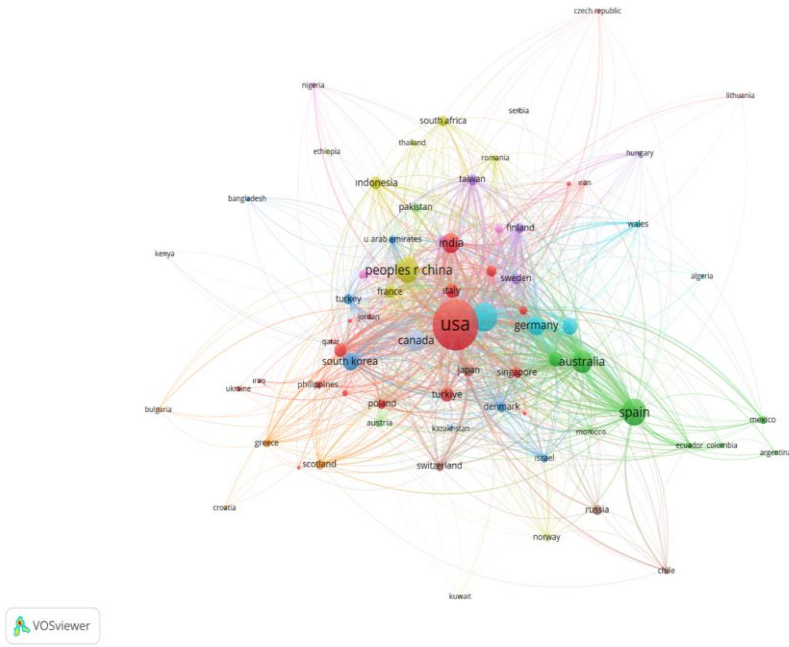
Countries with ten or more publications on YouTube

Şekil 3. WoS'da 10 ve Üzeri Yayını Olan Ülke Sayısı

Araştırmaya konu olan anahtar kelimelere göre en az 10 yayın ve üzeri yapan ülkelere göre bir inceleme yapıldığında ise ilk sırada 1859 yayınlı ABD gelmektedir. Bu durum toplam yayın sayısının da %28,3'ünü oluşturmaktadır. Bir başka deyişle yaklaşık 20 yıllık bir zaman dilimi içerisinde YouTube hakkında yapılan ve WoS'ta taranan yayınların ¼'ünden fazlası ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu durum Figure 3'te de görüldüğü gibi, özellikle dünya çapındaki birçok sosyal medya platformunun ve YouTube'un ortaya çıktığı ABD'nin bu mecra ile ilgili bilimsel içerik üretmesinde de merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir. Yine küresel ölçekte güçlü bir medya, yayıncılık, sinema, dijital oyun, müzik ve eğlence sektörlerine ev sahipliği yapan ABD, bu alandaki akademik deneyimini bu yeni dijital alana da aktarmayı başarabilmiştir.

ABD'nin hemen ardından 585 yayınlı Birleşik Krallık ve 530 yayınlı İspanya gelmektedir. Daha sonra ise Çin Halk Cumhuriyeti (459) ve Avustralya (357) yer almaktadır.

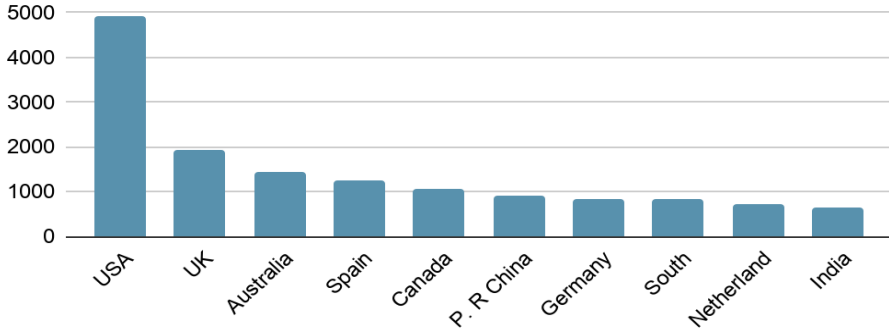
Şekil 4. Menşe Ülkelerine Göre Yayınların Dağılımı

YouTube ile ilgili söz konusu yayınların menşe ülkeleri değerlendirmenin bir diğer aşamasını oluşturmaktadır. Buradan hareketle bir ülkenin en az 1 makale yayınlamış olması ve bu makalelerin de en az 5 atıf almış olması kriterine göre bir sorgu yapılmıştır. Bu duruma uygun 101 ülke olduğu saptanmıştır. Bu ülkeler arasında da ABD 4934 Total Link Strength² (TLS) değeriyle alanda yapılan araştırmaların lokomotifi rolünde olup, en çok kaynak gösterilen ülke olmuştur.

Birleşik Krallık ve Avustralya, ABD'yi takip etmektedir. Birleşik Krallık'ın doküman başına düşen atıf oranının yüksekliği, üretilen bilginin niteliksel derinliğini gösteren önemli bulgulardan biridir. Avrupa'daki diğer ülkelere bakıldığında İspanya ve Almanya üretim kapasitesiyle öne çıkarken, Hollanda nispeten düşük doküman sayısına (168) rağmen bağlantı gücü (719) ile dikkat çekmektedir; bu durum Hollanda menşeli yayınların alanda "yüksek etkili" olarak kabul edildiğini göstermektedir.

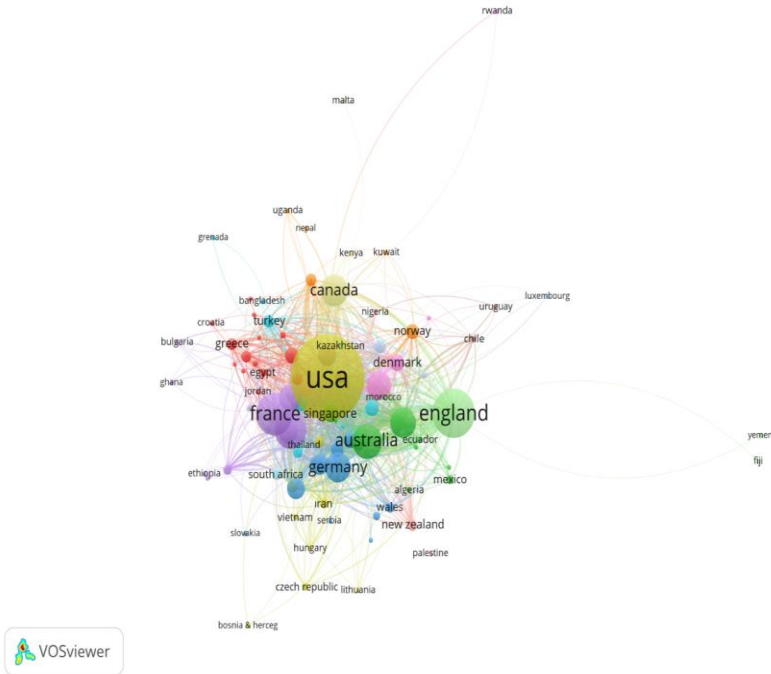
² Total Link Strenght (TLS) karşılıklı atıflar, ortak yazarlık veya ortak kurumsal ilişkiler gibi verilerin etkileşimini ve bağlantı noktalarının gücünü ifade eden değerdir.

Total Link Strenght

Şekil 5. Total Link Strenght (TLS) Değerine Göre Ülke Sıralaması

Asya kıtasından listeye giren Çin Halk Cumhuriyeti, Güney Kore ve Hindistan, bölgeyi temsil eden ve alandaki ağırlık noktasını oluşturan ülkelerdir. Çin'in 459 doküman ile listedeki çoğu Batı ülkesinden daha fazla yayın üretmiş olması, asya merkezli literatürün genişleme hızını ve potansiyelini de ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Asya ülkelerinin Total Link Strength değerlerinin Batılı ülkelere oranla nispeten düşük kalması, atıf ağlarının halen yoğun olarak Batı merkezli odaklar etrafında kümelendiğini düşündürmektedir.

Şekil 6. Total Link Strenght (TLS) Değerine Göre Ülkelerin Dağılımı

Yazarlar bağlamında değerlendirme yapıldığında ise en az 3 makalesi olan ve 5 atıf alan yazarlar üzerinden bir sorgulama yapılmıştır. böylelikle alana yönelik belli bir bilgi birikimine sahip olan yazarlar ve onların toplam bağlantı gücünün saptanması hedeflenmiştir. TLS sayısı yazarın atıflarının yanı sıra alandaki diğer etkili yazarlarla olan etkileşimini de göstermektedir. Buna göre Khan 788 atıf ve 93 TLS değeri ile ilk sıradadır hemen ardından Craig 345 atıf ve 92 TLS değeriyle onu takip etmektedir. Onların hemen ardından gelen Cunningham, Bishop, Lewis, Shoufan, Matamoros-Fernandez, Aran-Ramspott, Coromina ve Kong ise alanda etki

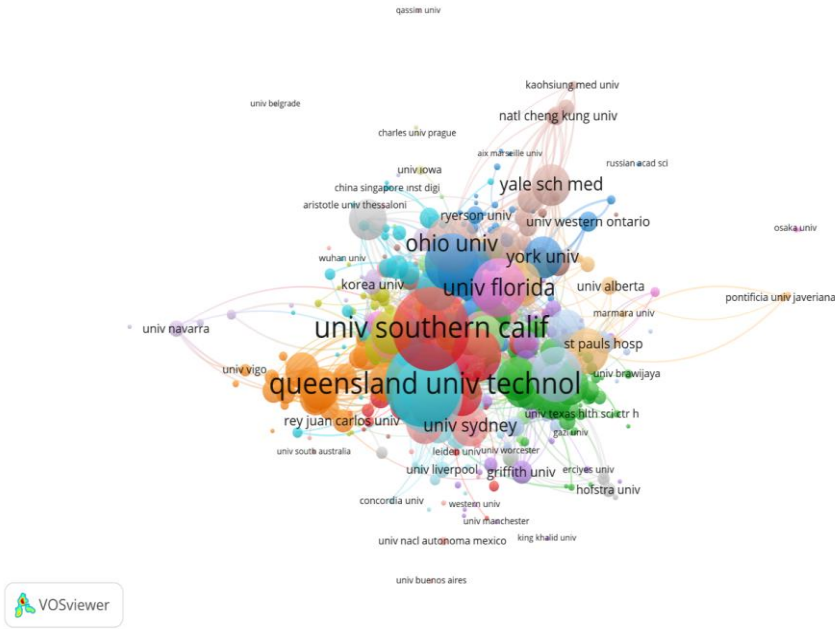
Tablo 1. Total Link Strenght (TLS) Değerine Göre Yazarların Sıralaması

No	Yazar	Yayın	Atıf	Total Link Strength (TLS)
1	Khan, M.laeeq	3	788	93
2	Craig, David	6	345	92
3	Cunningham, Stuart	6	344	91
4	Bishop, Sophie	7	863	79
5	Lewis, Rebecca	4	286	56
6	Shoufan, Abdulhadi	7	525	52
7	Matamoros-Fernandez, Ariadna	6	602	52
8	Aran-Ramspott, Sue	7	93	49
9	Coromina, Oscar	4	208	48
10	Kong, Grace	10	338	46

Bu noktada atıf sayısı ile TLS arasında her zaman doğru orantılı bir değer görülmediği tespit edilmiştir. Bu durum bazı yazarların alanda popüler eserleri olsa da, total link strength değeri yüksek olan yazarların onlara atıf yapan başka yazarlar için de bağlantı noktası oluşturmamasından kaynaklanmaktadır. Bu aynı zamanda TLS değeri yüksek olan yazarların literatürdeki belirleyici eşiklere karşılık geldiğini ve farklı tartışmalar arasındaki köprü vazifesini üstlendiğini göstermektedir. Nitekim aşağıdaki görselde de Khan ve Craig gibi isimlerin etrafında toplanan ve birbiriyle etkileşimi olan bir akademik topluluk olduğu görülmektedir.

Tabloya göre atıf ağlarına ve kurumsal bağlantılara bakıldığında University of Southern California (USC) ve Queensland University of Technology (QUT) en yüksek TLS değerine sahip olan kurumlar olarak görülmektedir. Bu onların alandaki çalışmalarda merkezi bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu durum alanla ilgi önemli tartışmaların kesişim noktası olarak Figure 5’de de görülmektedir.

Söz konusu tabloda bir diğer dikkati çeken durum ise Ohio University’nin sadece 7 çalışma ile 813 atıf alarak, 180 TLS değerine ulaşmış olmasıdır. Bu durum, söz konusu kurumun yüksek etki değerine sahip nitelikli yayınları olduğunu göstermektedir. Yine ilk 10 kurumun bağlı oldukları ülkelere bakıldığında 7 kurumun ABD, 1 kurumun Avustralya ve 2 kurumun da Avrupa merkezli olduğu anlaşılmaktadır. Bu, alanın çekirdek yapısının batı merkezli kurumlar vasıtasıyla şekillendiğini söylemeyi mümkün kılmaktadır.

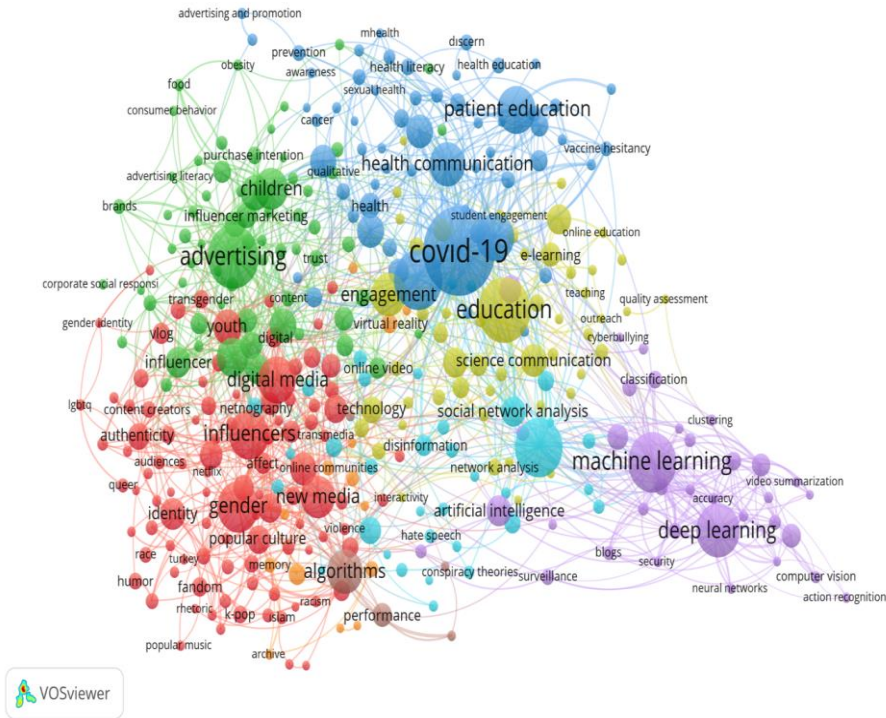

Şekil 8. Total Link Strenght (TLS) Değerine Göre Kurumların Dağılımı

Çalışmada en son olarak anahtar kelimelerin analizi yapılmıştır. Bu noktada birlikte kullanım içeren anahtar sözcükleri kapsayan ve minimum 10 kez tekrarlanmasına koşul alan bir filtreleme yapılmıştır. Bunun sonucunda 16383 anahtar kelime içerisinde literatürdeki kavramsal ağırlığı temsil edebilmesi için en az 10 kez tekrarlanan 381 tanesine ulaşılmıştır. Yine bu değer içerisinde kavramsal bir gürültü oluşturmaması ve yeni bir veri sunmaması nedeniyle “YouTube”, “Social Media”, “Facebook”, “Twitter”, “TikTok”, “Instagram”, “Internet”,

“Social Networks”, “Media”, “Video”, “Videos” gibi geniş kullanım alanı olan anah-tar kelimeler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bunun sonucunda da görsel 6 ortaya çıkmıştır.

Bu noktada anahtar kelimelerin analizi, kavramlar arasındaki anlamsal ilişkileri ve tematik kümeleri ortaya koyacağı için alandaki boşlukların ve niş alanların saptanmasında da önemli bir rol oynamaktadır.

Şekil 9. WoS Yayınlarının Anahtar Kelimelere Göre Dağılımı

Görsele bakıldığında YouTube ve dijital fenomen kültürü alanında anahtar kelimelerin birkaç kümede toplandığı görülmektedir. Örneğin mavi renkli kümeler daha çok sağlık ve sağlık alanına ilişkin çalışmaları göstermektedir. Dikkat çekici biçimde Covid-19 düğümü görselin merkezinde bir köprü vazifesi görmektedir. Yine “*Health Literacy*”, “*Patient Education*”, “*Vaccine Hesitancy*” gibi diğer büyük kavramlarla birlikte değerlendirildiğinde özellikle Covid-19 pandemisinin dijital medya çalışmalarına yönelik etkisini göstermektedir. Nitekim pandemi süreci ile paralel biçimde yayın sayısındaki artış da bunu kanıtlayan bir veridir.

Kırmızı renkle gösterilen kümede ise öne çıkan anahtar kelimeler ise daha insan/birey ağırlıklı çalışmaları işaret etmektedir. “Influencers”, “Gender”,

“Netnography”, “Identity” ve “Content Creators” gibi kelimeler doğrudan YouTube vasıtasıyla kimlik, cinsiyet gibi kavramlara da ağırlık verildiğini göstermektedir.

Dijital pazarlama, reklam ve tüketici davranışı gibi daha çok pazarlama alanına yönelik anahtar kelimeler ise yeşil renkli kümede yer bulmuştur. Bu noktada “Brands”, “Children”, “Influencer Marketing” gibi kesişim noktaları çocuklara yönelik dijital pazarlama içeriklerinin ve onlar etrafına şekillenen tartışmaların bir göstergesidir. Mor kümede yer alan “Machine Learning”, “Deep Learning”, “Artificial Intelligence” gibi anahtar sözcükler alana dair literatürün teknik altyapısına odaklanan çalışmaları işaret etmektedir. Bununla birlikte hemen üstündeki sarı renkli “Education”, “E-Learning”, “Science Communication” kavramları da YouTube özelinde dijital platformların eğitim ve bilimsel bilginin yayılmasındaki rolünü ön plana çıkarmaktadır.

Anahtar kelime analizi bulguları incelendiğinde, YouTube’a ilişkin çalışmaların toplumsal/bireysel kimlik, ikna ve pazarlama etkisi, bilgi yayılımı ve eğitim ile teknolojik altyapı başlıkları altında kümelenen anahtar kelimeler ekseninde şekillendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra pandemi sürecine özgü ortaya çıkan dönemsel sağlık kavramlarının da bilhassa son dönem çalışmalarda öne çıktığı anlaşılmıştır.

Bir diğer dikkat çekici husus ise, çalışmaların YouTuber kavramı etrafında henüz tam anlamıyla yoğunlaşmamasıdır. Yapılan çalışmalarda *YouTuber/YouTubers* anahtar sözcüklerde 96 defa geçmektedir. Bununla birlikte “*Youtube Comments*”, “*Followers*” ve “*Audiences*” gibi izleyiciyi işaret eden sözcükler ise 16’şar defa geçmektedir. Bu durum YouTube’u baz alan araştırmalarda içerik üreticileri ve platformun algoritmasına yönelik çalışmaların, izleyici temelli çalışmaları gölgede bıraktığının da bir göstergesidir.

Sonuç, Öneriler ve Gelecek Perspektifi

Dünyada özellikle 1980’lerden sonra yaşanan dijitalleşme süreçleriyle birlikte toplum ve kültür, hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecinin içine adeta bir girdaba çekilir gibi çekilmiştir. Doğası gereği çok planlı ve kurallı bir şekilde ilerlemeyen bu sürecin sonucunda günlük yaşam pratiklerinden, inanca, ekonomik ilişkilerden bireysel ilişkilere, değer yargılarına, beğenilere ve beklentilere kadar çok sayıda kavram da etkilenmiştir. Tüm bu değişim ve dönüşümün en önemli aktörlerinden biri de şüphesiz ki YouTube olmuştur.

YouTube kullanıcılar tarafından paylaşılan içeriklere, küresel çapta ve farklı mobil ya da masaüstü cihazlarla, akıllı televizyonlarla erişilebilen, kullanıcılar arasında etkileşimi mümkün kılan, sunduğu çeviri seçenekleriyle dil bariyerlerini kaldıran bir mecra haline gelmiştir. Bu nedenle pek çok farklı akademik araştırmanın konusu olması da kaçınılmazdır.

Bu çalışmada da akademik alanda YouTube’a ilişkin ilk makalelerin görüldüğü 2007 yılından başlayarak 2025 yılına kadar Web of Science veri tabanında

taranan, YouTube ve dijital fenomen kültürü odaklı 6570 yayın bibliyometrik yöntemlerle incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara, alandaki yayın sayısının özellikle 2020 sonrasında belirgin biçimde arttığı görülmüştür. Bu artışın Covid-19 pandemisinin dijital mecralara olan ilgiyi yoğunlaştırması ve akıllı ekran teknolojilerinin yaygınlaşması ile doğrudan ilişkili olduğu değerlendirilmektedir. Yine yapılan anahtar kelime analizi de bu tespiti destekler nitelikte olup Covid-19 düğümünün kavramsal ağı merkezinde köprü vazifesi gördüğünü göstermiştir.

Ülke ve kurum bazındaki bulgular ise alanın bilgi üretimi ve atıf ağları açısından güçlü biçimde Batı merkezli, özellikle de ABD odaklı bir yapı sergilediğini göstermektedir. Nitekim toplam yayınların yaklaşık dörtte birinin yalnızca ABD'den üretilmesi ve en yüksek kurumsal bağlantı gücüne sahip ilk 10 kurumun büyük çoğunluğunun Amerikan üniversitelerinden oluşması bu yapıyı somut biçimde yansıtmaktadır.

Öne çıkan konular tematik açıdan değerlendirildiğinde, alana ilişkin çalışmaların toplumsal ve bireysel kimlik, (yanı sıra cinsiyet, online topluluklar vb), pazarlama (ikna, influencerlık, harcama yapma niyeti vb), bilgi yayılımı ve eğitim (bilim iletişimi, zorbalık, e-öğrenme vb) ile teknolojik altyapı olmak üzere dört ana eksen etrafında şekillendiği görülmektedir. İletişim alanının tüm yayınların %21,5'ini oluşturmasıyla listenin başında yer alması, YouTube'un öncelikli olarak bir iletişim ve medya objesi olarak konumlandırıldığını göstermektedir. Bununla birlikte farklı disiplinlerden çalışmaların sayısının da artış eğiliminde olması, YouTube araştırmalarının giderek daha fazla disiplinlerarası bir nitelik kazandığının da bir göstergesidir. Atıf ağlarının hâlâ Batılı akademik çevreler etrafında kümeleniyor olması ise Asya ve dünyanın diğer coğrafyalarındaki çalışmaların görünürlüğünün daha çok artırılması gerektiğinin bir göstergesidir.

Yukarıda da nedenlerinden bahsettiğimiz gibi YouTube dünya çapında etkili bir sosyal medya platformudur. Bu bağlamda literatürle ilgili olarak ileriki zamanlarda yapılacak çalışmalara ilham vermesi açısından TikTok veya Instagram gibi platformlara yönelik karşılaştırmalı bibliyometrik çalışmaların veya dünyanın farklı coğrafi bölgelerindeki YouTube kullanım pratiklerine yönelik çalışmaları içeren daha spesifik sorgulamalar çerçevesinde yapılacak başka çalışmaların alana katkı sağlayacağı ve zenginleştireceği düşünülmektedir.

Elde edilen veriler doğrultusunda bakıldığında çalışmaların genelde içerikler üzerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ileride YouTube üzerinde yapılacak çalışmalarda izleyiciler ve onların deneyimleri üzerine eğilecek araştırmaların sayısının artması bu yöndeki bir boşluğu dolduracaktır. Nitekim atıf sıralamasında en üst sırada yer alan Laeeq (2017) de çalışmasında YouTube'da kullanıcı katılımını incelemiş ve hangi motivasyonlarla bu durumun gerçekleş-

tiğini ortaya koymaya çalışmış ve YouTube'un bir video paylaşım platformu olmanın dışında bir sosyal ağ haline geldiği sonucuna ulaşmıştır. Bu da kullanıcı üzerine yapılan çalışmaların öneminin ve mevcut potansiyelin bir başka göstergesidir.

Yine bir diğer husus da yayınlarda görülen epistemik anlamda batı hakimiyetinin dengelenmesi açısından; YouTube'un etkili olduğu asya ve dünyanın diğer coğrafyalarına ilişkin YouTube ve YouTuberlık kavramlarının kendine özgü kültürel kodlar bağlamında incelenmesi de yeni araştırma alanları açılmasını mümkün kılacaktır.

Çalışmalarda öne çıkan bir başka dikkat çekici durum da küresel pandemi sürecinde Covid 19 içerikli yayınların gösterdiği artış olmuştur. Bu aslında küresel sorunlar bağlamında YouTube'un etkili bir mecra olduğunun göstergesidir. Buradan hareketle iklim krizi, çatışma dönemleri, gelir ve bilgi eşitsizlikleri, insan hakları vb konularda da YouTube'un doğrudan veya dolaylı etkileri üzerine araştırmalar yapılabilir.

Ayrıca YouTube ve YouTuberların bilginin yayılmasındaki etkisi göz önüne alındığında, dezenformasyon, mezenformasyon ve malenformasyon süreçlerindeki rolüne ilişkin çalışmalar ve bunu önlemek adına yapay zeka desteği ile yapılacak/geliştirilecek watchdog³ uygulamaları da gelecekte bu küresel yayın platformuna yönelik çalışmalarda katkı sunacak girişimler olacaktır.

Öte yandan hem yukarıdaki akademik çalışmalardan hem de gündelik hayat pratiklerinden anlaşılabileceği gibi YouTube başta olmak sosyal medya araçlarının çocuklar ve gençler üzerindeki etkisine yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi, bunun kanun yapıcılar, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ile birlikte eğitim ve ortak düzenlemeler vasıtasıyla dijital medya okuryazarlığının artırılması hayati bir önem arz etmektedir. Çünkü ilerleyen süreç içerisinde toplumların ve bireylerin dijital medya araçlarıyla filtresiz bir ilişki kurması birçok sorunu da beraberinde getirecektir. Bu noktada hiç şüphe yok ki, özgürlük ve kamusal güvenlik dengesi de hassas biçimde ele alınmalı, keyfiyetten uzak, yapıcı ve rasyonel çözümler eşgüdüm içerisinde geliştirilmelidir. Teknolojinin hızını ve dijital alanda günümüzdeki rekabeti de düşündüğümüzde karar vericilerin bu hususta ağırdan alması gelecek kuşakların yaşamına son derece olumsuz etki edebilecek sonuçları da beraberinde getirecektir. Yukarıda saymış olduğumuz bu önerilerin elbette platformun dinamik yapısı doğrultusunda yeniden şekillenebileceği ve farklı açılımları da beraberinde getireceğini de göz ardı edilmemelidir.

Sonuç olarak, yaklaşık 20 yıllık süreç içinde YouTube ve onun yaratmış olduğu dijital kültür, izleyici, yayıncı ortamına, oluşturduğu kültüre ve sağladığı

³ Herhangi bir kurumu kamu yararına denetleyen kişi, kurum ya da yazılımlar.

olduğu fayda veya zararlara yönelik akademik çalışmaların ortaya koyduğu genel fotoğraf, bize bu küresel fenomene ilişkin çalışmalarda önemli bir akademik temelin atıldığını ve bundan sonra bu temel üzerinde çok daha kapsamlı ve ilgi çekici çalışmalara yer verileceğini müjdelemektedir.

Kaynakça

- Bond, B. (2022). Parasocial Relationships as Functional Social Alternatives During Pandemic-Induced Social Distancing. *Psychology of Popular Media*, 11(3), 250-257. <https://doi.org/10.1037/ppm0000364>
- Brusila, J., Cloonan, M., & Ramstedt, K. (2022). Music, Digitalization, and Democracy. *Popular Music And Society*, 1(45), 1-12. <https://www.tandfonline.com/toc/rpms20/45/1>
- Burgess, J., & Green, J. (2009). *YouTube: Online Video and Participatory Culture*. Wiley.
- Demir, G. (2025). Ekranın Ötesindeki Gençlik: Dijital Medya ve Gençlik Söylemlerine Eleştirel Bir Yaklaşım. *Journal of Communication Science Researches*, 5(3), 253-266. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ibadergi/article/1748898>
- Geçer, E. (2024). Türk Yapımı Dizilere Dair Psikososyal ve Kültürel İzlenimler. *TRT Akademi*, 9(22), 918-931. <https://izlik.org/JA34JH75RY>
- Hargittai, E., & Hsieh, Y. P. (2013). Digital Inequality. In *The Oxford Handbook of Internet Studies* (online ed. ed., pp. 129-150). Oxford Academic. <https://academic.oup.com/edited-volume/34364>
- Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. NYU Press.
- Kahveci, H. (2021). Sosyal Medya İçeriklerinin Ahlaki Değerler Bağlamında İncelenmesi: Youtube Örneği. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 11(1), 204-225. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ajesi/article/786295>
- Kaya, S. (2021). Sosyal Medya Kullanıcılarının Dijital Kimlik İnşası Sürecinde Kültürel Faaliyet Ve Sanat İle İlgili Paylaşımlarının Rolü. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 11(4), 1403-1419. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1863905>
- Labhard, V., Lehtimäki, J., & Baccianti, C. (2025). digitalisation, Institutions and governance, and diffusion: mechanisms and evidence. *Economics of Innovation and New Technology*, 1-33. 10.1080/10438599.2025.2517650
- Laeq, K. M. (2017). Social media engagement: What motivates user participation and consumption on YouTube? *Computers in Human Behavior*, 66, 236-247. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0747563216306513#article>
- Öztaş, F., & Ünal, A. (2022). Sosyal Medya Fenomenleri ve Üniversite Gençliği: Dini Tutum, Onaylanma ve Tüketim. *Journal of Media and Religion Studies*, 5(2), 431-454. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2728145>
- Sung, Y. H., Yoo, C. Y., & Han, J. K. (2024). She's my favorite YouTuber, so I watch ads on her channel: The interplay of parasocial interaction and YouTube ad knowledge on voluntary ad-watching. *International Journal of Advertising*, 43(7), 1195-1217. <https://doi.org/10.1080/02650487.2023.2295726>

2025 *YouTube Statistics: Global Overview and Key Trends*. (2025, December 19). Teleprompter.com. Retrieved April 29, 2026, from <https://www.teleprompter.com/blog/2025-youtube-statistics>

Ünal, S., & Er, H. (2024). Dijitalleşen Dünya Ve Hedef Kitle Olarak Gençlik: Bir Meta Analiz Çalışması. *Şura Akademi, Gençlik* (6), 73-82. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/suraakademi/article/1473298>

Çıkar Çatışması

Beyanı

İntihal Politikası

Beyanı

Bilimsel Araştırma ve Yayın

Etiği Beyanı

Yapay Zekâ

Kullanım Beyanı

Diğer Açıklamalar

Yazar, bu çalışma kapsamında herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Bu çalışma, Turnitin benzerlik tarama yazılımı ile incelenmiş ve benzerlik oranı %1 olarak tespit edilmiştir.

Yazar, çalışmanın bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelelerine uygun olarak hazırlandığını beyan eder. Çalışma, niteliği ve kapsamı gereğince etik kurul onayı gerektirmektedir.

Çalışmada VOSviewer anahtar kelimelerinin saptanmasında ve literatür taramasının düzenlenmesinde Claude (4.6 modeli) ve NotebookLM yapay zeka araçlarından yararlanılmıştır; tüm bilimsel içerik, doğrulama ve nihai sorumluluk yazara aittir.

Bu çalışma, Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı'nca yürütülmekte olan Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen "Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU)" projesi kapsamında üretilmiş; proje kapsamında hazırlanan "Dijital Okuryazarlık E-Merkezi" veri tabanında yer alan kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bölümün bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)a aittir.

DİZİN

A

Akademik dürüstlük, 204, 211
Akran ilişkileri, 194, 202, 209
Algoritmalar, 7, 8, 14, 26, 92, 123, 128, 172, 198, 225
 filtre balonu, 8, 9, 15, 18, 19, 25, 26
 öneri sistemleri, 20
 yankı odası, 8, 9, 15, 18, 19, 21, 25, 26
Algoritmik görünürlük, 26, 213
Anahtar kelime eşgörünümü, 39, 45, 69, 96, 110, 134, 154, 234
Anksiyete, 35, 37, 46, 47, 89, 90
Antropomorfizm, 193, 211
Aşırı sağ, 11, 16, 17, 19, 20, 24
Atıf analizi, 38, 48, 50, 52, 73, 97, 117, 154
Avrupa Birliği Yapay Zekâ Tüzüğü, 210, 212

B

Bibliyometri
 bibliyografik eşleşme, 38
 toplam bağlantı gücü, 46, 72, 96, 116, 140, 156, 181, 230
Bibliyometrik analiz, 34, 38, 66, 91, 109, 132, 154, 173, 197, 221
Bilgi ve veri okuryazarlığı, 173, 176, 183, 185

C

ChatGPT, 137, 196, 203, 212

D

Depresyon, 23, 35, 37, 46, 47, 89, 97
Derin öğrenme, 76, 117, 120, 135, 234
Derin sahte içerik, 132, 135
Dezenformasyon, 21, 131, 135, 143, 144, 183, 236
 bilgi düzensizliği, 132
 botlar ve sahte hesaplar, 131, 142
 hakikat sonrası, 132, 135
 hatalı ilişkilendirme, 130
 hiciv ve parodi, 130
 manipüle edilmiş içerik, 128, 130
 misenformasyon, 127, 128, 129, 130, 131, 135, 137, 144

sahte haber, 128, 129, 132, 135, 137, 138, 142

taklit içerik, 130
 uydurma içerik, 130
 yanlış bağlam, 130

DigComp, 173, 212

Dijital bağımlılık, 34, 35, 36, 39, 40, 54, 55, 102
 akıllı telefon bağımlılığı, 34, 38, 46, 47, 48, 50, 54
 davranışsal bağımlılık, 35, 36
 internet bağımlılığı, 34, 37, 46, 47, 54
 oyun bağımlılığı, 34, 36, 57
 problemli internet kullanımı, 34, 38, 46, 47, 54
 sosyal medya bağımlılığı, 34, 36, 46, 54

Dijital esenlik, 194

Dijital eşitsizlik, 77, 183, 186

Dijital güvenlik, 57, 151, 152, 153, 158, 165, 166, 212

Dijital hastalıklar, 85, 86, 88, 93, 94, 95, 100

dijital amnezi, 91, 101
 gelişmeleri kaçırma keyfi (JOMO), 89, 90, 92
 gelişmeleri kaçırma korkusu (FOMO), 89, 90, 92, 97
 hikikomori, 88, 92
 nomofobi, 89, 90, 92
 siberkondri, 90
 teknopatoloji, 103
 WhatsAppitis, 90, 91, 92

Dijital okuryazarlık, 56, 103, 142, 153, 172, 181, 183, 184, 185, 213

Dijital platformlar, 26, 46, 111, 113, 131, 154, 185, 223

Dijital vatandaşlık, 183

Dijital yeterlik, 211, 212

Dil modelleri, 56, 205

Doğal dil işleme, 117, 120, 123, 135

Doğrulama, 21, 52, 53, 135, 152, 185, 196, 204

Duygular

korku, 16, 18, 23, 25, 64, 89, 90, 131
 öfke, 7, 17, 18, 22, 23, 25, 102

E

Eğitim, 56, 65, 101, 121, 141, 165, 185, 209

müfredat, 56, 102, 142, 166, 176, 202, 205, 207

öğretmen eğitimi, 183, 207

yükseköğretim, 65, 176, 181, 183, 195, 201, 202, 207

Eleştirel dijital okuryazarlık, 173

Eleştirel düşünme, 121, 196, 202, 204, 205, 207, 211

Etik, 65, 117, 135, 173, 203, 207, 209, 226

G

Gençlik ve ergenlik, 46, 64, 104, 113, 142, 166, 209, 222

H

Halk sağlığı, 33, 34, 41, 57, 75, 104, 135, 185

İ

İnsan-algoritma etkileşimi, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 22, 26

İstemler (prompt), 202

K

Kişisel veriler, 154, 164

Komplo mitleri, 27

KORKU PROPAGANDASI, 15

Kutuplaşma, 8, 9, 10, 21, 25, 111, 112, 131

M

Mahremiyet, 152, 154, 155, 158, 162, 164, 165, 207

Makine öğrenmesi, 76, 116, 120, 135, 198, 205, 234

Medya okuryazarlığı, 121, 122, 135, 142, 143, 176, 236

Model çıktıları, 194, 197, 204, 211

Müşterek atıf, 38, 73, 74, 110, 113, 174, 199, 207

N

Nefret söylemi, 11, 109, 110, 111, 113, 116, 120

çevrim içi nefret, 109, 113, 116, 120
otomatik tespit, 117, 122, 123

Nefret suçu, 14, 27

Nörogelişimsel özellikler, 211

O

Ortak yazarlık, 38, 41, 70, 71, 95, 154, 156, 174

P

Platform sorumluluğu, 144, 191, 202, 209

R

Radikalleşme, 8, 10, 14, 15, 17, 18, 20, 21

S

SafeYOU, 112

Scopus, 66, 70, 113, 115, 174, 198, 200

Siber güvenlik, 155, 162, 164, 165

güvenlik farkındalığı, 153, 155, 165

kötü amaçlı yazılım, 152, 164

veri koruma, 155, 162, 163, 164, 165, 212

Siber zorbalık, 63, 64, 65, 69, 73, 75, 76, 117

çevrim içi zorbalık, 67

elektronik zorbalık, 67, 74

intihar, 65, 74

mağduriyet, 67, 68, 69, 74

siber taciz, 67

Sosyal medya, 10, 39, 69, 88, 103, 111, 129, 154, 213, 222

T

TAKE IT DOWN Yasası, 192

Ticari sır, 212

Ü

Üretken yapay zekâ, 138, 191, 194, 197, 202, 203, 207, 213

V

VOSviewer, 38, 66, 92, 113, 132, 156, 171, 199

W

Web of Science, 38, 66, 92, 113, 154, 173, 198, 225

Y

Yapay zekâ, 33, 76, 105, 123, 138, 165, 184, 194, 195, 225

Yapay zekâ dedektörleri, 211

Yapay zekâ okuryazarlığı, 186, 191, 193, 194, 195, 198, 202, 212

Yaşa duyarlı tasarım, 191, 209, 213

YouTube, 20, 112, 129, 221, 222, 224, 226, 234, 235

içerik üreticileri ve YouTuberlar, 221, 222,
224, 234, 236
influencerlar ve vloggerlar, 223, 224, 233,
235, 237
izleyiciler, 224, 234, 236, 237

katılımcı kültür, 224
kullanıcı katılımı, 236
parasosyal etkileşim, 223

Dijital Riskler ve Okuryazarlık: Bibliyometrik Analizler, Öneriler ve Gelecek Perspektifleri, Erasmus+ Programı kapsamında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen Digital Health Guidance Academy for Young Leaders (SafeYOU) projesinin kuramsal ve uygulamalı birikiminden beslenen kapsamlı bir başvuru eseridir. Dijital Okuryazarlık E-Merkezi veri tabanı ve kapsamlı literatür taramalarına dayanan çalışma; dijital nefret, dijital zorbalık, dijital şiddet, dijital hastalıklar, dijital bağımlılık, dezenformasyon ve dijital güvenlik gibi günümüzün temel dijital risklerini disiplinlerarası bir bakış açısıyla ele almaktadır. Kavramsal tartışmaları uluslararası literatüre yönelik bibliyometrik analizlerle birleştiren eser, yalnızca alanın temel konularını ortaya koymakla kalmamakta; araştırma eğilimlerini, öne çıkan araştırmacıları, kurumları, ülkeleri ve bilimsel iş birliği ağlarını da görünür kılmaktadır. Eğitimciler, araştırmacılar, politika yapıcılar ve uygulayıcılara yönelik öneriler ile geleceğe dönük araştırma perspektifleri sunan kitap, dijital riskler ve dijital okuryazarlık alanındaki mevcut bilgi birikimini bütüncül bir çerçevede değerlendiren, yeni araştırmalara ve politika geliştirme süreçlerine katkı sunmayı hedefleyen yol gösterici bir kaynak niteliği taşımaktadır.

